26/91

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

sekce ekonomicko-právní

KABINET DĚJIN STÁTU A PRÁVA V ČSR

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

I

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

Vědečtí redaktoři Dr Jaroslav Houser a Dr Jiří Kejř

Recensoval člen korespondent ČSAV univ. prof. Dr Václav Vaněček

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE

I

PRAHA 1955

NAKLADATELSTVÍ ČESKOSLOVENSKÉ AKADEMIE VĚD

Knihovna právnické fakulty
University Karlovy

Znač.: 7812/d

Inv. č.: 4284/75

26. 8 75. Oesterreich, fo. 2154

16.

PŘEDMLUVA

„Právněhistorické studie" jsou u nás prvním pokusem soustřediti v jediném sborniku práce z různých oborů dějin státu a práva na vědecké linii, dané historickým materialismem. Podařilo se zde spojit pracovníky starší i mladší, právní historiky české i slovenské, a to jak z našich akademií, tak z vysokých škol. V těchto studiích byla do značné míry i novým autorům dána příležitost publikovati po prvé své práce. Proto jsou příspěvky zde obsažené nestejné hodnoty; jejich zařazení do sborníku bylo vedeno snahou představiti mladé vědecké pracovníky odborné veřejnosti právnické i historické, vyvolati kritiku jejich článků a umožniti jim tak další vědecký růst. Vedle toho byla žádoucí i publikace dílčích studií speciálních, jejichž výsledky pak zužitkovávají aktuální práce, uveřejňované v odborném periodickém tisku; proto studie zasahují do období feudalismu i kapitalismu na našem území i v jiných právních oblastech.

Této práci, která se rozvíjí teprve v posledních letech, se dostalo významného povzbuzení X. sjezdem Komunistické strany Československa. Jeho usnesení o nutnosti překonat stagnaci ve společenských vědách je mocným impulsem také pro právní historii jako jednu z věd významně přispívajících k poznání zákonitostí vývoje společnosti.

Některé z příspěvků prošly připomínkami různých pracovišť Československé akademie věd i pracovišť jiných (Historického ústavu ČSAV, Ekonomického ústavu ČSAV, Kabinetu právných věd SAV, kateder právnické fakulty v Praze a jejich spolupracovníků, Ústavu dějin KSČ a j.). Všem pracovníkům z těchto pracovišť vzdáváme díky za jejich rady a náměty, kterých mohli autoři článků použiti, aby zlepšili své práce.

Omezený rozsah sborníku nedovolil, aby byla otištěna řada prací, které redakce přijala. S těmito příspěvky se počítá pro druhý svazek „Právněhistorických studií", který vyjde v době co nejkratší.

*„Právněhistorické studie" vycházejí svým prvním svazkem v roce, v němž se dožívá padesátin univ. prof. Dr Václav Vaněček, člen-korespondent ČSAV (*10. VII. 1905), z jehož podnětu došlo k založení samostatného pracoviště dějin státu a práva v ČSR při ČSAV a k vydávání těchto studií. Jsou tudíž pozdravem tomuto významnému představiteli marxistické právní historiografie k jeho životnímu jubileu.*

Vydávajíce tento první svazek „Právněhistorických studií" vyslovujeme naději, že společným úsilím autorů jednotlivých prací i kritiků se nám podaří přispěti k úspěšnému rozvoji tak důležitého odvětví právní vědy, jakým je nauka o dějinách státu a práva, a tím i k rozvoji socialistické vědy v naší vlasti vůbec.

V Praze v červnu 1955. *Redakce.*

I. DĚJINY STÁTU A PRÁVA V ČSR

A. *OBDOBÍ PŘEDMNICHOVSKÉ REPUBLIKY*

PROBLÉM VEDÚCEJ SILY V SLOVENSKEJ SOVIETSKEJ REPUBLIKE R. 1919

Martin Vietor

Obdobie boja o politický charakter ČSR (1918—1920) je obzvlášť bohaté na udalosti, ktoré dokazujú vplyv Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na revolučné hnutie v našej vlasti. Do tohto obdobia spadá krátke, ale z hľadiska dejín československého robotníckého hnutia významné obdobie vlády sovietov na Slovensku.

Slovenská sovietska republika bola vyhlásená pred 36 rokmi 16. júna 1919 v Prešove. Jej dejiny boli buržoáznou historiografiou zámerne skreslené, ba falšované. Na čele tejto falzifikátorskej činnosti stála pravicová sociálna demokracia, verná služobníčka československej buržoázie. Vo verejnosti boli zámerne šírené falošné názory a predsudky najmä o tom, že soviety na Slovensku vraj nevyrástli z domácej pôdy, že boli len importom maďarských boľševikov, že Maďarská sovietska republika chcela pomocou sovietskej vlády odtrhnúť Slovensko atď. Takéto názory sa zachovali čiastočne dodnes, je preto pravdivé marxistické vylíčenie dejín sovietov na Slovensku jednou z dôležitých úloh marxistickej historickej vedy.

Problematika vlády sovietov na Slovensku je veľmi rozmanitá. Vyžaduje preskúmanie otázky domácich koreňov Slovenskej sovietskej republiky, jej organickú spätosť s udalosťami, ktoré sa odohrali na Slovensku od októbra 1918 do júna 1919 a s medzinárodnými udalosťami, najmä s hrdinským bojom ruského i maďarského proletariátu za upevnenie výdobytkov socialistickej revolúcie. Vyžaduje ďalej dôsledné skúmanie bezprostredného vplyvu Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie na domáce udalosti v tomto období, konkrétnych prejavov akčnej jednoty českého a slovenského revolučného proletariátu, prehlbujúceho sa triedneho uvedomenia a rodiaceho sa proletárskeho internacionalizmu, uvedomenia pracujúcich más na Slovensku atď. Pravda,

komplexné skúmanie týchto otázok vyžaduje monografické spracovanie celého problému.[1] V tomto článku chceme sa zaoberať len otázkou vedúcej sily proletárskej revolúcie na Slovensku a vo vytvorenej Slovenskej sovietskej republike.

Predovšetkým sa žiada vylíčit v krátkosti priebeh udalostí.

*

Túžba triedne uvedomelého robotníctva a veľkej časti pracujúceho ľudu Slovenska odstrániť kapitalistický útlak, nepripustiť založenie buržoázneho štátu a bojovať za socialistickú vlasť českého a slovenského ľudu, sa prejavila už v revolučnom hnutí posledných mesiacov roku 1918.[2] Dôkazy o tom poskytujú medziiným robotnícke, vojenske a roľnícke rady, ktoré sa v tomto čase začali tvoriť ako zárodok proletárskej moci a ktoré tak ako na niektorých miestach i národné rady a národné výbory — zabezpečovali riadny chod štátnej správy.[3]

Likvidácia národných rád a výborov v januári 1919[4] československou buržoáziou nijako neoslabila vzmáhajúci sa odpor slovenského proletariátu, ktorý sa rozšíril i medzi vojskom.[5] Vítazstvo proletariátu v Rusku nemohlo se zatajiť pred prostým vojakom, ktorý so sklamaním porovnával domáce pomery v novoutvorenej Československej republike, kde buržoázia sa snažila uchvátiť všetku moc z rúk rakúsko-uhorského štátneho aparátu a zachovať a upevniť pritom kapitalistický poriadok s tým, čo po revolúcii roku 1918 očakával a preto ochotne prijímal revolučné myšlienky, ktoré prinášali zajatci z Ruska a s radostou prijímal zprávy o revolučnom hnutí proletariátu v Čechách, na Morave, v Maďarsku a inde. Pod vplyvom týchto okolností vznikali v niektorých posádkách na Slovensku ilegálne komunistické buňky.[6]

Neznesiteľné hospodárske pomery, drahota, nezamestnanosť, hlad vyvolali začiatkom februára 1919 prvý väčší revolučný výbuch. Sklamané a rozhorčené slovenské robotníctvo zastavilo prácu a vyhlásilo štrajk, aby si vynútilo ľudskejšie životné podmienky. Roľníctvo miestami živelne sa pridalo k tomuto hnutiu,

---

[1] Monografická práca autora, Slovenská sovietská republika r. 1919 vyšla nákladom PÚMS v Bratislave r. 1955.

[2] Pozri k tomu: M. Gosiorovský, Príspevok k dejinám slovenského robotníckeho hnutia; Ľ. Holotík, Úloha francúzskej a talianskej vojenskej misie na Slovensku r. 1919, Historický časopis SAV, č. 1953/4 a 1954/1; M. Rákosi, A kommunista Internacionále, Társadalmi Szemle VI/2—3 r. 1952; M. Vietor, K 35. výročiu Slovenskej republiky rád, Historický časopis SAV č. 1954/2.

[3] Podrobnosti o činnosti robotníckych rád, národnych rad a výborov: M. Gosiorovský, cit. d. str. 229 až 231; M. Gosiorovský, Slovenský proletariát pri vzniku čs. republiky, Zborník USNP č. 1949/4 str. 229; „Komunizmus na Slovensku do konca mája 1921" dôverná policajná zpráva v ÚDKSS v Bratislave, str. 7—9. Faktografický materiál: K. A. Medvecký, Slovenský prevrat; Šrobár, Oslobodené Slovensko (Praha 1928).

[4] Nar. č. 6/1919 Zb. Šrobárovej vlády (v ďalšom: „Zb. ŠR."). Šrobár, cit. d. str. 417—418.

[5] Sociální demokrat r. I., č. 1. z 28. 2. 1919 (ÚDKSČ v Prahe).

[6] Dôverný príkaz Ministra pre správu Slovenska č. 256 ai/1919 o preventívnych opatreniach, nariadených prezídiom Ministerstva vnútra, v arch. KNV v Prešove. Ďalej: nar. č. 3/1919 Zb. Šr.; Letáky o hnutiu medzi vojskom v ÚDKSS v Bratislave, v arch. KNV v Prešove a v št. kraj. muzeu v Košiciach.

ktoré dosiahlo rozmery generálneho štrajku a trvalo do 20. februára 1919.[7]

Brutálne potlačenie štrajkovej vlny buržoáziou,[8] revolučnú náladu más naďalej stupňovalo a nespokojenosť pracujúcich znovu a znovu prepukala. V marci 1919 dochádza k ďalším, menším-väčším zrážkam s buržoáziou v Košiciach, Handlovej, Prievidzi a inde.[9] Pod vplyvom rezolúcie III. internacionály manifestovalo robotníctvo 1. mája 1919 vo Vrútkach, Krompachoch a inde za uznanie Sovietskeho sväzu, proti použitiu československých légií proti Sovietskej armáde a hlásilo sa k zásadám III. internacionály, čo je dôkazom rýchleho vývinu uvedomovacieho procesu robotnickej triedy na Slovensku.[10]

Vyhlásenie Maďarskej sovietskej republiky 21. III. 1919 a jej socializačné opatrenia mali hlboký vplyv na ďalšie zrevolucionizovanie más na Slovensku. Buržoázna vláda Československa v panickom strachu zostrila svoju diktatúru; vyhlásením stanného práva, internovaním robotníckych funkcionárov a inými zastrašovacími opatreniami chcela zlomiť revolučné hnutie robotníckej triedy v Čechách i na Slovensku. Slovenské a české robotníctvo nedalo se však zastrašiť. Mobilizačnú vyhlášku odsabotovalo a na početných miestach, najmä na južnom Slovensku došlo k zrážkam s pohraničnými strážnymi oddielmi, ktoré chceli prekaziť prechod dobrovoľníkov do maďarskej červenej armády.[11]

Na kontrarevolučnú vojnu československej buržoázie proti Maďarskej sovietskej republike, koncom apríla 1919, český a slovenský revolučný proletariát nedíval sa pasívne. Sympatizoval s bojom maďarskej robotníckej triedy, odsudzoval intervenciu československej buržoázie a videl v nej útok na svoje triedne záujmy. Preto kde bolo možné sabotoval vojenské rozkazy, rozvinul partizánsky boj v tyle československého vojska a na niektorých miestach došlo i k ozbrojenému povstaniu miestneho robotníctva.[12]

Preto, keď maďarský proletariát vytvoril na obranu svojho revolučného štátu Červenú armádu a keď táto sa v protiútoku dňa 30. V. 1919 dostala na územie Slovenska, proletariát Slovenska, odhodlaný oslobodiť sa od útlaku kapitalizmu, zapojil se aktívne do boja maďarského ozbrojeného proletariátu i bez

---

[7] Porovnaj: Medvecký cit. d. IV. str. 193; Sociální demokrat č. I/2 z 7. 3. 1919; Népszava z 15. 2. 1919; Zbierka dokumentov M. Molnára (v ďalšom texte „Zb. Mol.") v UD KSS v Bratislave, sv. III. str. 315—322; Slovenský Východ z 15. 2. 1919.

[8] Telegramy ČTK a Šrobárovej vlády, adresované županom v arch. KNV v Prešove. Vyhláška v okr. muzeu v Leviciach.

[9] ÚVA Praha, S-2—6/7, 14, 16, 32.

[10] Porovnaj: A. Zápotocký, Červená žiara nad Kladnom, Blava, 1951, str. 137—138; J. Veselý, O vzniku a založení KSČ, str. 70, 72—74, 80; J. Křížek a A. Říha, Bez Veľkej októbrovej soc. rev. by nebolo Československa, str. 51—58; Nar. č. 41/1919 Zb. Šr.; Zb. Mol. III. str. 509—512.

[11] Robotnícke Noviny č. 23—26/1919; Úradné noviny Šrobárovej vlády z 12. 4. 1919; Letáky a úradné telegramy v arch. KNV v Prešove a v št. kraj. muzeu v Košiciach; Nar. č. 51/1919 Zb. Šr.; Červené Noviny č. 9. z 5. 4. 1919 v UDKSS v Bratislave; Vyhlášky a dôverné zprávy v arch. mesta Košíc č. XII. 288/1919, 543/1919; Zb. Mol. III. str. 585, IV. str. 51.

[12] ÚVA Praha, č. 3—6/47, 50, 55, 57, 60; Zb. Mol. IV/12—13; Červené Noviny č. 2 z 23. 3. 1919; Sociální Demokrat č. I/7.

náležitého politického vedenia, aby pomohol Červenej armáde a súčasne podľa vzoru ruského proletariátu vybojoval socialnu slobodu i pre pracujúci ľud Československej republiky.[13]

Rýchly postup maďarskej Červenej armády, ktorý bol všade účinne podporovaný miestnym proletariátom ukončil 10. VI. 1919. Územie, južne od línie Krátke Kesy, Perbete, Dvory nad Žitavou, Levice, Dobrá Niva, Detva, Klenovce, Tornaľa, Medzev, Košické Hámry, Sabinov, Bardejov, Giraltovce, Vranov, Humenné, Sečovce, Trebišov, Kr. Chlmec zostalo obsadené maďarskou Červenou armádou do 5. VII. 1919.[14]

V tomto období prítomnosť maďarskej Červenej armády umožnila proletariátu Slovenska položiť základy proletárskej štátnej moci na uvedenom území.

Na územie obsadené maďarskou Červenou armádou prišli za bojujúcimi jednotkami českí a slovenskí revolucionári, organizovaní v českej a slovenskej sekcii socialistickej strany v Budapešti, ktorí v súčinnosti s orgánmi maďarskej revolučnej vládnej rady pomáhali miestnym činiteľom organizovaného robotníctva odstraňovať buržoázne orgány štátnej správy a nahradiť ich novými revolučnými orgánmi proletariátu.[15]

V každom maďarskou Červenou armádou obsadenom meste, okrese, v každej väčšej dedine a v každej župe sa vytvorili, hneď po príchode bojujúcich jednotiek, z iniciatívy robotníckej triedy, provizorné *direktoria*, ktoré urobili prvé kroky, potrebné na zabezpečenie vlády ľudu a pripravovali volby do miestnych sovietov. V miestach, kde maďarská Červená armáda zostala niekoľko týždňov (napr. v Parkáni, Leviciach, Šahách, Lučenci, Rim. Sobote, Košiaciach, Prešove atď.), vykonali direktória značnú organizačnú a politickú prácu. Pripravovali pôdu pre volby sovietov tak rýchlo, že po vyhlásení Slovenskej sovietskej republiky Slovenská revolučná vládna rada mala už k dispozícii celú sieť miestnych revolučných orgánov štátnej moci a správy. Rýchlosť, s akou sa tvorili a zapracovali direktória, je dôkazom revolučnej odhodlanosti, pohotovosti a iniciatívnosti proletariátu Slovenska.[16]

Riadne voľby do miestnych sovietov sa vykonali vo väčších mestách, ako v Košiciach, Prešove, Lučenci, Leviciach a inde, ešte pred vyhlásením Slovenskej sovietskej republiky. Volby sa konali na základe volebného poriadku, platného v Maďarskej sovietskej republike, hlavné ustanovenia, ktorého boli

---

[13] „Komunizmus na Slovensku od prevratu do konca mája 1921" v UDKSS, str. 17; Medvecký, cit. d. str. 333; Košické Červené noviny č. 2 z 19. 6. 1919; Nagy Kálmán, Stromfeld Aurél a magyar Vörös hadsereg vezérkari főnöke. Századok, č. 1951/1—2, str. 231; Barsmegyei Népszava z 3. 6. 1919 v okr. muzeu v Leviciach.

[14] Služobné telegramy a hlásenia veliteľov o postupe čs. vojska v UVA Praha, č. 3—2/25 až 125/25.

[15] Porovnaj: Medvecký cit. d. str. III/284—286; Listiny v arch. MNV vo Zvolene č. 1770/1919; Barsmegyei népszava č. 1 z 3. 6. 1919 a č. 2 z 8. 6. 1919; Ľudová politika z 4. 8. 1930.

[16] Kassai Vörös Ujság (v ďalšom texte „KVU") č. 110 z 10. 6. 1919; Zápisnica o odovzdaní župného úradu v Prešove z 1. 7. 1919 v arch. KNV v Prešove; Zb. Mol. V/152—153.

skoro bez zmeny prevzate z prvej ústavy RSFSR z 10. VII. 1918. To znamená, že miestne soviety na Slovensku roku 1919 sa volili vlastne na základe sovietskeho volebného poriadku a tvorili sa i čo do organizačnej štruktúry podľa vzoru sovietov v Sovietskom zväze roku 1919.[17]

Súčasne s tvorením direktórií a sovietov, založili sa odborové organizácie a začali sa tvoriť i jednotné organizácie mládeže.[18]

Revolučný vývin nezostal stáť na tomto bode. Na ľudových zhromaždeniach uvedomelé masy robotníckej triedy prejavovali vôlu upevniť vládu ľudu a založiť proletársky štát.[19]

Organizujúcou silou tohto hnutia bola česká a slovenská sekcia socialistickej strany v Budapešti, ktorá vyslala členov svojho predsednictva na Slovensko. Táto skupina funkcionárov pomáhala zakladať vo väčších mestách miestne organizácie slovenskej sekcie socialistickej strany, ktoré pred vyhlásením Slovenskej sovietskej republiky už fungovali v Košiciach, Prešove, Lučenci, Leviciach, Šahách a inde, a mali i svoje vlastné tlačové orgány. Treba však zdôrazniť, že to pochopiteľne neboli marxistické organizácie, ale boli to politické útvary, zriadené na tom istom nesprávnom princípe, na ktorom sa Maďarská komunistická strana spojila s maďarskou sociálnou demokraciou v marci 1919, keď komunistická strana sa vlastne rozplynula v oveľa silnejšej sociálnodemokratickej strane.[20]

Výbor košickej organizácie, spolu s delegátmi miestnych organizácií z Prešova a Lučenca usporiadal manifestáciu v Prešove 16. VI. 1919, na ktorej bola vyhlásená Slovenská sovietska republika.[21]

Vyhlásenie Slovenskej sovietskej republiky bolo teda logickým následkom revolučného vývinu v danej etape revolučného boja; bolo v súlade s hospodárskou a politickou situáciou, upevnilo štátnu moc pracujúceho ľudu centrálnymi orgánmi štátnej moci, deklarovalo vznik štátu socialistického typu, skrátka zodpovedalo záujmom pracujúcich.

Vďaka rýchlemu usporiadaniu štátneho aparátu a dobrej práci miestnych sovietov, vyvíjala sa i normotvorná činnosť Slovenskej revolučnej vládnej rady veľmi sľubne. Vydala výnos o zospoločenštění najdôležitejších tovární,[22] peňažných ústavoch,[23] distribučných a dopravných podnikov[24] a veľkostatkov,[25]

---

[17] KVU č. 112 z 12. 6. 1919. Porovnaj nar. mad. vl. rady č. XXVI z 2. 4. 1919 (dočasná ústava Maďarskej sovietskej republiky), a lit. 4. hl. 13. Ústavy RSFSR z 10. 7. 1918 (První sovětské ústavy, PÚMS Praha, str. 123—129); Zb. Mol. V/367—370, 545.

[18] KVU č. 110 z 10. 6. a č. 112 z 12. 6. 1919; Barsmegyei Népszava č. 2 z 8. 6. a č. 3. z 15. 6. 1919; Plagáty v št. kraj. muzeu v Košiciach.

[19] KVU č. 113 z 12. 6. 1919.

[20] Košické Červené noviny č. 2 z 19. 6. 1919; Vyhlášky v št. kraj. muzeu v Košiciach č. 3550/1919.

[21] Naša Červená zástava, č. 1 z 16. 6. 1919; Spomienky účastníkov v UDKSS; Červené noviny z 17. 6. 1919; Gosiorovský, cit. d. str. 103.

[22] KVU č. 123 z 25. 6. 1919.

[23] Barsmegyei Népszava č. 5 z 29. 6. 1919.

[24] KVU č. 114 z 14. 6. 1919.

[25] Vyhláška v št. kraj. muzeu v Košiciach č. 4545, III. 3.

oslobodila malých roľníkov od dani a zrušila ich dlhy,[26] urobila opatrenia na vytvorenie nových výrobných vzťahov v poľnohospodárstve. Slovenská revolučná vláda dopustila sa i v tejto otázke rovnakej chyby ako Maďarská sovietska republika, keď nerozdelila malým roľníkom a poľnohopsodárskym robotníkom vyvlastnenú pôdu. Vo väčších mestách zospoločenštila väčšie obytné domy, upravovala mzdy a platy,[27] pričom osobitnu starostlivost venovala učňom a mladým robotníkom.[28] Vyplácali sa príspevky vdovám a sirotám robotníkov, podpory invalidom.[29]

Zastavila sa činnosť buržoáznych súdov a súdcovská právomoc prešla na revolučné tribunály a na civilné súdy, zriadené okresnými a župnými sovietmi.[30] Namiesto četníctva a polície organizovala sa Červená stráž, ktorá prevzala úlohy, spojené s vnútornou bezpečnosťou.[31]

Urobili sa prvé kroky v záujme zvýšenia vzdelania a kultúry pracujúceho ľudu. Poštátnili sa všetky školy a pedagogické ústavy, namiesto školských inšpektorátov sa zriadili osvetové komisie.[32] Pripravovali sa nové učebnice.[33] Vydávanie, rozmnožovanie a distribúcia vedeckých, literárnych, umeleckých, pedagogických a iných diel sa sústredilo v centrálnom podniku.[34] Buržoázne noviny boli zostavené a vychádzali len proletárske noviny v slovenskej, českej a maďarskej reči.[35] V rámci osvetovej a propagačnej činnostu sa vydávali letáky a brožúry vo veľkom počte.[36]

Napokon treba spomenúť i to, že Slovenská revolučná vládna rada sa všemožne starala o vytvorenie predpokladov pre zriadenie slovenskej červenej armády. Môžeme konštatovat, že slovenskí robotníci a roľníci pochopili význam revolučných bojov a neváhali so zbraňou v ruke hájiť vymoženosti proletárskeho štátu.[37]

Pod nátlakom intervencie dohodových mocností zaviazala sa maďarská revolučná vládna rada stiahnuť Červenú armádu z územia Slovenska. Tým bola znemožnená ďalšia konsolidácia sovietskej moci na území Slovenska, pretože Slovenská revolučná vládna rada za krátke tri týždne nemohla vytvoriť také pevné vlastné mocenské prostriedky a orgány, ktorými by mohla samostatne odolať náporu vojenskej sily Dohody. Preto Slovenská revolučná vládna rada a mobilizované jednotky slovenského červeného vojska v presvedčení, že sa robí nutný taktický ústup bez boja, ale aj bez porážky, spolu s maďarskými

---

[26] Vyhláška v krajskom muzeu v Prešove.
[27] Barsmegyei Népszava č. 2 z 8. 6. 1919.
[28] KVU č. 127 z 29. 6. 1919.
[29] Vyhláška v št. kraj. muzeu v Košiciach č. 2297/1919.
[30] KVU č. 123 z 25. 6. 1919; Barsmegyei Népszava č. 4 z 22. 6. 1919; Zb. Mol. V/408.
[31] KVU č. 109 z 8. 6. 1919.
[32] Barsmegyei Népszava č. 2 z 8. 6. 1919.
[33] Vyhláška v št. kraj. muzeu v Košiciach č. 4529, III. 3.
[34] KVU č. 112 z 12. 6. 1919.
[35] Protokol direktoria čj. 317/1919 v arch. mesta Košíc.
[36] V UDKSS v Bratislave.
[37] Vörös Ujság č. 53 z 25. 6. 1919.

červenými jednotkami prešla na územie Maďarskej republiky do Miškovca. Československé vojsko obsadilo 7. VII. 1919 znova vyprázdnené územie Slovenska. Takto skončila vláda Slovenskej sovietskej republiky.

*

Veľkou októbrovou revolúciou vyvolaný mohutný rozmach revolučného hnutia robotníckej triedy ČSR po vytvorení Československej republiky, vyhlásenie Maďarskej sovietskej republiky, prítomnosť a pomoc Červenej armády na území Slovenska ako a cieľavedomé a organizované úsilie českých a slovenských revolucionárov za hranicami — to boli podmienky, ktoré umožnili tak rýchly revolučný prevrat na Slovensku, vytvorenie proletárskej vlády — Slovenskej sovietskej republiky.

Na druhej strane treba si uvedomiť, že revolučné opatrenia sovietov a ústredných orgánov Slovenskej sovietskej republiky nemohli pevne zakotviť za tak krátke obdobie. Nebolo to možné hlavne preto, že odhliadnuc od krátkej existencie Slovenskej sovietskej republiky a od ešte dosť silného vplyvu českej sociálnej demokracie na pracujúce masy v Čechách a na Morave, Slovenská sovietska republika mala svoje základné nedostatky, ktoré prevzala od Maďarskej sovietskej republiky a ktoré museli od začiatku podstatne vplývať na vývin udalostí.

Jedným z týchto nedostatkov, a to s hlavným, chceme sa podrobnejšie zaoberať. Spočíval v tom, že robotnícka trieda nemala v tomto období revolučného hnutia stranu leninského typu, bez ktorej žiadny systém diktatúry proletariátu nemôže natrvalo existovať.

Ako sme už vyššie naznačili, česká a slovenská sekcia socialistickej strany v Budapešti bola tou politickou organizáciou, ktorá ideologicky pripravovala a čiastočne organizovala revolučný prevrat v júni 1919 a ktorá sa mala stať po vyhlásení Slovenskej sovietskej republiky vedúcou silou proletárskeho štátu.

V prvom rade treba zodpovedať otázku, ako vznikla, v akom smere účinkovala táto organizácia a aká bola jej organizáčná štruktúra.

Po 21. III. 1919, teda po prechodu štátnej moci do rúk proletariátu v Maďarsku, začal s činnostou sekretariát III. Internacionály v Budapešti, ktorý vytvoril osobitné sekcie, aby tieto sústreďovali revolucionárov, príslušníkov tých národov, ktorí žili vo väčšom počte v Maďarsku. Medzi vojnovými zajatcami, ktorí sa vrátili do Budapešti a medzi priemyselnými robotníkmi a železničiarmi hlavného mesta Maďarska bolo mnoho triedne uvedomelých českých a slovenských robotníkov, počet ktorých sa rozmnožil utečencami zo Slovenska a členmi Československej komunistickej strany v Rusku. Táto skupina revolucionárov založila osobitnú českú a slovenskú sekciu v Budapešti.[38]

Utvorili sa prípravné výbory, ktoré mali za úlohu zorganizovať českých

---

[38] Porovnaj: Gosiorovský, cit. d. str. 98—99.

a slovenských robotníkov, rolníkov a pokrokových inteligentov tak, aby so zbraňou v ruke pomáhali maďarským komunistom pri upevňovaní sovietskej moci a aby tvorili vlastnú avantgardu sekcie pre rozvíjanie medzinárodnej socialistickej revolúcie.[39]

Maďarskí komunisti, najmä ľudový komisár Tibor Szamuely, výslovne súhlasil s tým, aby sa česká a slovenská sekcia po vytvorení organizačných predpokladov osamostatnila a aby v rámci Komunistickej internacionály vyvíjala svoju vlastnú politiku.[40]

Prípravné výbory pustili sa do práce koncom marca 1919. Pomocou vlastného tlačového orgánu (Červené noviny), schôdzok a osobnej agitácie začalo sa s náborom členstva. Počet členstva sa rozmnožil tak rýchlo, že už koncom apríla 1919 sa usporiadala prvá veľká spoločná manifestačná schôdzka českej a slovenskej sekcie pod heslom: „Hor sa do boja za diktatúru proletariátu v Čechách a na Slovensku". Do konca mája 1919 zriadili sa aj niektoré viedenské skupiny.[41]

Keď Červená armáda nastúpila do protiútoku proti intervenčným vojskám imperialistov, hlásili sa Česi a Slováci už hromadne v kancelárii sekcie. Za krátke dva mesiace vytvorila sa takto okolo niekoľko oduševnených českých a slovenských komunistov početne dosť silná skupina robotníkov, roľníkov a pokrokových inteligentov z Čiech, Moravy a hlavne zo Slovenska, ktorá sa chcela s postupujúcou Červenou armádou vrátit domov, spojiť sa s domácimi revolucionármi a organizovat avantgardu robotnickej triedy a tak bojovať za víťazstvo socialistickej revolúcie.[42]

Je nesporné, že poctiví revolucionári chceli bojovať za víťazstvo proletariátu. Vyjadrili to i v organizačných stanovách slovenskej sekcie, v ktorých sa deklarovala zásada, že „program socialistickej sekcie kryje sa v plnej podstate s programom komunistov ruských a uhorských".[43] Samotný úmysl ale nestačí — a realizácia úmyslu sa vyznačovala základným nedostatkom, ktorý sa pravda, za daných okolností, ťažko dal eliminovať.

Sekcia bola úzko spätá s Maďarskou komunistickou stranou, resp. so stranou, ktorá sa vytvorila po zjednotení so sociálnou demokraciou. Prijala preto zásadne jej program. Organizačné stanovy to vyjadrili takto: „Sekcia je súčasťou strany komunistickej v Uhorsku, ktorá sa pomenovala socialistickou. V podstate zachováva pôvodný program, ku ktorému bývalá sociálnodemokratická strana bez výnimky dňa 21. III. 1919 pristúpila."[44] No, v tej dobe ani Maďarská komunistická strana, ani zjednotená socialistická strana nemala vypracovaný program. Preto sa v stanovách uvádzala len podstata pôvodného programu:

---

[39] Červené noviny č. 1 až 14/1919 (UDKSS).
[40] Spomienky účastníkov v UDKSS.
[41] Červené noviny č. 45/1919.
[42] Spomienky účastníkov v UDKSS.
[43] Červené noviny č. 42 z 31. 5. 1919.
[44] ako pod 43.

„Slovenská socialistická sekcia v Uhorsku je rozhodne robotnícka na medzinárodnom triednom revolučnom programe Marxa založená... Účelom sekcie je vychovať a pripraviť robotníctvo k triednemu boju stupňovanému v sociálnu revolúciu, za ktorej by proletariát prevzal všetku moc a prevádzal komunistický program diktatúry proletariátu".[45]

Uskutočnenie diktatúry proletariátu je, pravda, komunistický program. Ale dôsledné uskutočnenie takéhoto programu vyžaduje jednotnú, organizačne pevnú a revolučnou teóriou vyzbrojenú stranu komunistov. Túto zásadnú vlastnosť sekcia nemala, pretože sa organizačne a štrukturálne v ničom nelíšila od maďarskej socialistickej strany. K pochopeniu problému musíme preto v krátkosti osvetliť okolnosti zjednotenia maďarských komunistov a sociálnych demokratov.

Veľká októbrová socialistická revolúcia vytýčila jasný cieľ a ukázala cestu oslobodenia proletariátu celého sveta. V Maďarsku uvedomovala pracujúcich a vysvetľovala tento cieľ mladá, koncom roku 1918 založená komunistická strana, ktorá otvorene bojovala za aktuálne úlohy: za moc a za budovanie socializmu.[46] Maďarská buržoázia už nemala dosť síl na potlačenie revolúcie. Bola preto prinútená prechodne vzdať sa moci a záchranu buržoázneho poriadku zveriť svojím verným pomocníkom, vodcom pravicových sociálnych demokratov. Táto skupina zradcov a zákerných nepriateľov robotníctva však vedela, že jej vplyv na pracujúce masy rapídne klesá a preto začala vyjednávať s uväznenými komunistami o otázke utvorenia novej spoločnej vlády. Hlavné body ujednania boli tieto: zjednotenie oboch strán, vytvorenie diktatúry proletariátu a sovietskej republiky, spojenectvo so sovietskym Ruskom, odzbrojenie buržoázie a zriadenie Červenej armády, zospoločenštenie pôdy, výrobných prostriedkov, dopravných podnikov, bánk atď.[47]

No zjednotenie strán za okolností, že Komunistická strana Maďarska splynula s početne oveľa silnejšou sociálnodemokratickou stranou, v ktorej zostali všetci reformisti a oportunisti, bolo vážnou chybou, pretože malo za následok faktickú likvidáciu komunistickej strany. Táto chyba sa pochopiteľne stala zdrojom slabosti Maďarskej sovietskej republiky. Dohoda z 21. III. 1919 totiž nevzala do úvahy nový pomer síl, najmä to, že Maďarská komunistická strana mohla sa už oprieť o väčšinu priemyselného robotníctva, vojska a chudobného roľníctva, že teda mohla počítať so silami odhodlanými a schopnými uskutočniť revolučný prevrat, že mala v rozhodujúcom okamžiku, na rozhodujúcich miestach, rozhodujúcu prevahu. Nesmela preto pripustiť likvidovanie vlastnej strany a vytvorenie takej jednotnej robotníckej strany a vlády, v ktorej si sociálna demokracia udržala väčšinu. Veď Maďarská revolučná vládna rada

---

[45] ako pod 43.

[46] Bližšie o tom: Mód Aladár, 400 év küzdelem az önálló Magyarországért, Bpest 1951, str. 383—395.

[47] M. Rákosi, Harminc éves a magyar kommunista párt. (Válogatott beszédek és cikkek, Bpešt 1950, str. 335—336.)

pozostávala zo začiatku z deväť sociálnodemokratických a len z jedneho komunistického ľudového komisára. Až niekoľko týždňov neskôr sa rozšíril počet komunistov vo vládnej rade, no i po reorganizácii pripadli na jedneho komunistu dvaja sociálni demokrati. Socialni demokrati mali teda v maďarskej zjednotenej strane a v sovietskej vláde prevahu, pretože komunisti roku 1919 netrvali na odstránení pravicových elementov, nezabezpečili, aby strana bola vybudovaná na zásadách revolučného marxizmu, marxisticko-leninskej ideológie, a nezabezpečili vedúcu úlohu komunistickej strany v systéme diktatury proletariátu.[48]

Príčinu tohoto a ostatných nedostatkov a chýb treba hľadať v tom, že revolucionári bývalého Uhorska, rovnako ako aj Československa, boli v podstate odchovancami austromarxizmu. Skúsenosti a výdobytky Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie ich pochopiteľne oduševňovali, ale marxisticko-leninská teória neprešla ešte do krvi mladej politickej organizácie.

V období vzniku maďarskej komúny bol tento proces len v začiatkoch. Preto časť komunistov sa postavilo proti zjednoteniu skôr živelne, inštinktívne, nevedela ešte správne aplikovať marxisticko-leninské učenie a vyhodnotiť výsledky jeho praktického uplatňovania v Rusku. Mnohých pomýlila i pokrytecká politika sociálnych demokratov, ktorí formálne prijali program komunistov. Neprišli na to, že sociálnodemokratickým oportunistom ide len o taktizovanie, o získanie času, aby nestratili úplne kontakt s masami, o rozleptávanie sovietskej republiky zvnútra.

Napriek týmto ideologickým a organizačným nedostatkom politickej organizácie robotníctva, došlo v Maďarsku k prechodu moci do rúk proletariátu, pretože po prehranej vojne bola pozícia maďarskej buržoázie silne otrasená, do popredia povojnových problémov vystúpilo protirečenie medzi prácou a kapitálom — ako hlavné protirečenie tohto obdobia a Maďarsko sa stalo po Rusku ďalším slabým miestom kapitalistickej sústavy.[49]

V mladej Československej republike sa vyvíjali pomery obdobne. Hlavnou stránkou protirečenia etapy pred vojnou bolo protirečenie medzi utláčajúcou buržoáziou Rakúsko-Uhorska a utláčanými národmi Čechov a Slovákov a dočasne ustúpilo do pozadia hlavné protirečenie epochy, t. j. protirečenie medzi prácou a kapitálom. Po októbri 1918 bol tento rozpor odstranený, utlačené národy stali sa panujúcimi národmi v ČSR a hlavné protirečenie epochy, protirečenie medzi prácou a kapitálom dostalo sa znova do popredia aj ako hlavný rozpor etapy po roku 1918. V Čechách a na Morave sa pokúšala buržoázia za pomoci pravicového vedenia sociálnej demokracie tlmiť triedne konflikty, vyplývajúce z tohto protirečenia zdôraznením potreby upevnenia

---

[48] A. Mód, cit. d. str. 406; A Rákosi per, Szikra 1950, str. 404—406.

[49] Pozri k tomu: Jozef Révai, K 60. narodeninám s. M. Rákosiho, Za trvalý mier, za ľudovú demokraciu, č. 10/174 z 7. 3. 1952; A magyar tanácsköztársaság 1919-ben, Bpešť 1951; Lenin, Vybrané spisy sv. 2, str. 457; Stalin, O národnostnej otázke, Blava 1948, str. 94, 142.

národného štátu (hranice, mierova konferencia), no v dôsledku nového zoskupenia triednych síl, menovite rýchle rastúcej masovej základne revolučnej ľavice, sa triedny boj stupňoval.

Na Slovensku boli protirečenia komplikovanejšie. Hlavné protorečenie etapy po októbri 1918, t. j. protirečenie medzi prácou a kapitálom sa prejavovalo hlavne ako protirečenie medzi českým kapitálom a pracujúcimi masami Slovenska. Ale k tomu sa ešte pridružil rozpor medzi česko-slovenskou a neusporiadanými štátoprávnymi pomerami posmelenou maďarskou buržoáziou, ako aj protirečenie medzi utláčajúcou panujúcou triedou a národnostne utláčanými pracujúcimi maďarskej národnosti. Je pochopitelné, že po vzniku maďarskej sovietskej republiky, pracujúci maďarskej národnosti spojili svoj boj proti sociálnemu útlaku s bojom proti národnostnému útlaku a v tomto boji počítali s pomocou víťazného proletariátu Maďarska.

No menšinová maďarská buržoázia na Slovensku chcela pritom za chrbtom bojujúceho proletariátu zabezpečit svoje buržoázno-nacionalistické záujmy, tak ako to robila národná buržoázia v Maďarsku. Podobne i slovenský proletariát v boji o odstranenie útlaku českého a slovenského kapitálu, nemohol nepočítať v určitom smere s pomocou organizovaného proletariátu Maďarska, vzhľadom na to, že slovenskej sociálnej demokracii už neveril, vlastné revolučné vedenie nemal a na platforme III. internacionály stojáci maďarskí komunisti hlásali boj za oslobodenie proletariátu všetkých národov v rámci očakávanej svetovej revolúcie.

Z tejto príčiny je pochopiteľné, že českí a slovenskí revolucionári sa organizovali v Budapešti za účelom rozvíjania revolúcie v ČSR. No ich politická strana čo do organizácie, štruktúry a ideologického základu v ničom sa nelíšila a nemôhla sa líšiť od zjednotenej strany maďarských komunistov a sociálnych demokratov.

Sekcia prevzala organizačný poriadok sociálnodemokratickej strany. To znamená, že členstvo v strane nebolo viazané na aktívnu prácu, ale stačilo, keď sa platili členské príspevky a predplácal časopis. Preto bolo členstvo v tejto organizácii formálne.[50] Pri zakladaní niektorých miestnych skupín na Slovensku často sa len prekrstila miestna organizácia sociálnodemokratickej strany na „Slovenskú sekciu socialisticko-komunistickej strany" bez väčších zmien. Ďalším následkom takejto organizácie bola skutočnosť, že do vedenia organizácie dostali sa úchylkári a byrokrati, oportunisti, šovinisti a buržoázni nacionalisti, prejavy a opatrenia ktorých nedali sa kontrolovať pre nedostatok straníckej disciplíny a takto ich deštruktívny vplyv často brzdil úsilie poctivých revolucionárov.[51]

Pozícia poctivých a dobromyseľných jedincov - revolucionárov, ktorí sami neboli dostatočne vyzbrojení marxisticko-leninskou teóriou, nezbavili sa

---

[50] Organizačné stanovy uverejnené v: Červené noviny č. 42—43, 1919.
[51] KVU č. 109, 112/1919; Červené noviny č. 56/1919; Naša Červená Zástava č. 2/1919.

socialdemokratizmu, nebola ľahká. No podporovalo ich spontanné nadšenie pracujúcich, revolučná odhodlanosť robotníkov, příklad ruských boľševikov a presvedčenie, že svetová revolúcia sa blíži. Elementárna sila revolučnej vlny, ktorá vyvrcholila v priebehu kontrarevolučnej vojny československej buržoázie proti maďarskej sovietskej republike, usmerňovala i činnosť českej a slovenskej sekcie tak, že ona vlastne len vyjadrovala spontánnu vôlu bojujúcich más, formulovala požiadavky po oslobodení tužiacich robotníkov, zabezpečovala prědpoklady vzniku miestnych sovietov, pomocou ktorých sa robotnici ujali moci. Kým sa sekcia nechala niesť revolučnou vlnou, nedostatky jej práce sa neprejavovali tak markantne. Nedostatky sa plne prejavili hlavne vtedy, keď sekcia mala prakticky viesť robotnikov, politicky ich usmerňovať, keď mala zaujať stanovisko v zásadných otázkach revolučného boja a diktatúry proletariátu, ako napríklad v otázke zväzku robotníkov a pracujúcich roľníkov, v otázke požiadavky samourčovacieho práva utláčaných národov a národností, v otázke iných konkrétnych dôsledkov národného oslobodenia Čechov a Slovákov, uskutečneného v októbri 1918 atď.

Druhá otázka, ktorá sa žiada v tejto súvislosti zodpovedať, je otázka ako vyjadrovala sekcia spontánnu vôľu pracujúcich más, ako formovala požiadavky revolučného robotníctva, v čom spočívali kladné stránky pôsobenia českých a slovenských revolucionárov, členov sekcie socialistickej strany v Budapešti.

Sekcia vyjadrovala v každom článku svojho časopisu, v každom prejave svojich funkcionárov túžbu českého a slovenského pracujúceho ľudu: rozpútať socialisticku revolúciu v Československej republike.[52]

Do vypuknutia kontrarevolučnej vojny československej buržoázie proti Maďarskej sovietskej republiky, t. j. do konca apríla 1919, počítala sekcia s tým, že maďarská revolúcia zaktivizuje proletárske masy nielen na Slovensku, ale hlavne v Čechách a na Morave, že revolučný výbuch v Čechách sa rozšíri aj na Slovensko; počítala teda len s vnutorným revolučným prevratom v ČSR, len s vlastnou revolučnou iniciatívou českých a slovenských pracujúcich.[53]

Tlačový orgán sekcie, Červené noviny, bedlivo sledovali každú zprávu o revolučnom pohybe českých robotníkov. S radosťou uverejnili napríklad zprávu, že „českí boľševici, najmä Zápotocký… v Kladne zvolali dôvernikov českých komunistických organizácií“ a že sa tam „utvorila dočasná revolučná rada, ktorá dostala poverenie k tomu, aby do 1. mája vypracovala organizačný štatút robotníckych rád…“[54] Z takých a podobných zpráv robili závery, vyjadrené v úvodníkoch Červených novín. V jednom úvodníku sa písalo napríklad takto: „Kapitalisticko-statkárská vláda dr. Kramáře a Švehlu opiera sa jedine o bodáky legionárov. Kapitalisticky režim v Čechách je mimo toho umelé udržiavaný Francuzskom, Anglickom a Talianskom… Robotníctvo

---

[52] Články, prejavy, úvodníky: Červené noviny č. 7, 9, 16, 21, 28/1919.
[53] Letáky, brožury v UDKSS, v št. kraj. muzeu v Košiciach a v krajskom muzeu v Prešove.
[54] Červené Noviny č. 13 z 11. 4. 1919.

v Čechách spontánne žiada socializáciu súkromno-kapitalistického majetku a socializáciu výroby... Víťazstvo proletariátu v Uhrách naplnilo proletariát v Čechách radosťou, nadšením, že aj tam novou revolúciou se postaví diktatúra proletariátu."[55]

Charakteristická je i táto ďalšia zpráva o schôdzke českých robotníkov v Budapešti dňa 18. IV. 1919: „Súdruh Janoušek (predseda českej sekcie, neskôr predseda slovenskej revolučnej vládnej rady) stručne vyličil dejiny našej starej českej vlasti, jej slávu za Husa a za války husitskej, keď pozornosť celého sveta obrátená bola k Čechom, ktorí postavili sa proti najväčšej moci Ríma a žili v prvých komunistických obciach, kde si boli navzájom rovní... Ďalej vyličil ruskú revolúciu, boja za slobodu proletariátu... Nakreslil komunistické hnutie v Čechách... obzvlášť vyvolala hlučnú pochvalu a potlesk reč jeho o Slovákoch, líčenie ich minulosti za poddanstva uhorských magnátov a výhľady na ich budúcnosť a slobodu."[56]

Na Slovensku, — ako sme to na začiatku naznačili — po vyhlásení Maďarskej sovietskej republiky, zosilnilo revolučné hnutie proletariátu napriek represívnym opatreniam československej vlády. Červené noviny preto už začiatkom apríla 1919 vyzvali slovenský ľud, aby povstal spolu s českým robotníctvom, aby presvedčoval českých vojakov, že nemajú používať svoje zbrane proti vláde maďarských proletárov a na potláčanie revolučného hnutia na Slovensku. Udalosti na Slovensku sa teda neizolovali od spoločného hnutia proletariátu ČSR, ale naopak, počítalo sa s iniciatívou českého robotníctva pri spoločných akciách českého a slovenského pracujúceho ľudu.[57]

Sekcia usporiadala tiež letákovú propagandu na Slovensku. Často sa opakujúcim heslom letákov bolo napríklad: „Náš cieľ je stvorenie nového svetového poriadku, komunizmu, v ktorom nebudú milionári, ale ani chudobní", alebo: „Všetko patrí pracujúcemu ľudu. Každú moc robotníkom, vojakom a roľníkom!"[58]

Keď maďarská Červená armáda nastúpila do protiútoku, formulovala sekcia svoje najbližšie úlohy a uzniesla sa „postarať sa o to, aby slovenský a český proletariát nastúpil tiež tú pravú cestu, ktorá ho vedie ku konečnému víťazstvu, k oslobodeniu slovenského a českého proletariátu spod jarma československých kapitalistov".[59] Praktickú politickú činnosť sekcia organizovala tak, že svojich popredných činiteľov posielala k bojujúcim jednotkám, aby sa dostali čím skôr na domácu pôdu a aby na oslobodenom území pomáhali organizovať robotníctvo a zakládať soviety. Okrem toho zosilnila v době protiútoku i letákovú propagandu a zlepšila agitačnú prácu medzi českými

---

[55] Červené noviny č. 4 z 30. 3. a č. 18 z 17. 4. 1919.
[56] Červené noviny č. 21 z 20. 4. 1919.
[57] Červené noviny č. 22 z 22. 4. 1919, č. 43 z 1. 6. 1919; Letáky v št. kraj. muzeu v Košiciach a v UDKSS.
[58] Originál v krajskom muzeu v Prešove.
[59] Červené noviny č. 45 z 1. 6. 1919.

a slovenskými dobrovoľníkmi v medzinárodných brigádách maďarskej Červenej armády.

Na oslobodenom území sa prenieslo ťažisko práce do direktórií a sovietov a po vyhlásení Slovenskej sovietskej republiky do Slovenskej revolučnej vládnej rady. Inými slovami, sekcia nevyvíjala na Slovensku nijakú centralizovanú stranícku riadiacu činnosť, ale delegovala svojich členov do rôznych orgánov štátnej moci a správy k výkonu samostatných funkcií a prostredníctvom nich sa vykonávala aj agitačná, masovopolitická a propagačná práca medzi obyvateľstvom a v armáde. Pravda, takýto stav bol v značnej miere vyvolaný aj vojnovou situáciou, horúčkovitým zakladaním sovietov a množstvom neodkladných problémov, vyžadujúcich operatívne zásahy.

Po odchode maďarskej Červenej armády zo Slovenska, niektorí členovia sekcie učinkovali ďalej v Maďarsku a sekcia zanikla spolu s Maďarskou sovietskou republikou. Po zániku sekcie jej členovia čiastočne emigrovali, čiastočne prešli do ilegality a niektorí z nich ostali pracovať na Slovensku.

Taká bola v krátkosti činnosť českej a slovenskej sekcie socialistickej strany v Budapešti. Zhrnúť význam organizácie znamená konštatovať: že nebola to strana leninského typu, ale bola to organizácia, vyznačujúca sa všetkými chybami a nedostatkami, ktoré museli vzniknúť následkom zjednotenia komunistov a sociáldemokratov na platforme len formálneho uznania komunistického programu sociálnymi demokratmi a smierlivosťou voči oportunistom, vyvierajúcej z nedostatku ideologickej vyspelosti komunistov.

Ponaučenia z povahy takých a podobných politických útvarov roku 1919 boli neraz vyhodnotené Leninom a Stalinom.[60] Konečne i začiatočné ťažkosti KSČ mali podobné korene, pokiaľ išlo o sociálno-demokratické, reformistické tradície a oportunizmus, ktoré označoval súdruh Gottwald za „olovené gule na nohách strany". Ku konečnému účtovaniu s reformistami a ich oportunistickou ideológiou došlo však až na V. sjazde KSČ roku 1929, kde súdruh Gottwald, ako je známe, zaujal zásadné boľševické stanovisko: „Dnes niet nijakej strednej cesty medzi správnym smerom a smermi, ktoré majú oportunistické stanovisko. Každý oportunizmus, každé kolísanie, každá zmierlivosť voči oportunistom, každá bezzásadovosť vedie nevyhnutne k otvorenému likvidátorstvu." Kto mohol mať roku 1919 takýto jasný postoj?

Mal ho len V. I. Lenin, a jeho telegram, adresovaný 23. III. 1919 Belu Kunovi platí v celom rozsahu tak pre pomery v českej a slovenskej sekcii, ako aj pre pomery v slovenskej revolučnej vládnej rade. Telegram obsahoval tieto vety: „Oznámte mi prosím, aké ozajstné zábezpeky máte na to, že nová maďarská vláda bude skutočne komunistická a nie iba obyčajná socialistická, t. j. sociálne - zradcovská? Majú komunisti väčšinu vo vláde?... V čom spočíva

---

[60] Bližšie o význame Maďarskej sovietskej republiky v prejavoch Lenina a Stalina v: „Maďarská republika sovietov 1919" (Bratislava), str. 23—57; M. Rákosi, Népidemokráciánk útja, Társadalmi Szemle č. 1952/3.

v skutočnosti uznanie diktatúry proletariátu zo strany socialistov? Je nesporné, že bolo by chybou do každej podrobnosti mechanicky okopírovať našu ruskú taktiku pri osobitných podmienkach maďarskej revolúcie. Od takejto chyby vás varujem, ale chcel by som vedieť, v čom vidíte skutočnú záruku.“[61]

Tento telegram nebol za dobu trvania maďarskej komúny uverejnený a členovia sekcie pravdepodobne nevedeli o ňom. No jedno je isté, že v okolnostiach, za ktorých sekcia vznikla a učinkovala a za krátke trvanie Slovenskej sovietskej republiky k praktickej náprave nedošlo.

*

Uvedené chyby a nedostatky nijako nezmenšujú význam Slovenskej sovietskej republiky. Krátka vláda sovietov na Slovensku ostáva napriek nedostatkom a chybám dôležitou udalosťou tej epochy dejín robotníckeho hnutia v ČSR, v ktorej sa začalo revolučné učenie marxizmu-leninizmu uskutočňovať u nás v praxi. Krátke dejiny Slovenskej sovietskej republiky potvrdili historickú skutočnosť, že pod vplyvom víťaznej Veľkej októbrovej socialistickej revolúcie začala sa nová éra v boji slovenského proletariátu o úplne hospodárske a sociálne oslobodenie, o úplne oslobodenie spod nadvlády kapitalizmu. Český a slovenský proletariát si tu prvý raz uvedomil, že oporou jeho boja musí byť Sovietsky zväz, ktorý svojim príkladom učí proletariát na celom svete ako bojovať o moc a ako zvíťaziť.

Veľký význam vlády sovietov na Slovensku roku 1919 spočíva v tom, že v tomto období bola slovenská robotnícka trieda získaná pre idey Komunistickej internacionály, že si prvý raz uvedomila potrebu mať na svojom čele organizovanú avantgardu — marxisticko-leninskú komunistickú stranu, ktorá by nekompromisne viedla jeho boj proti kapitalistickému poriadku. Od tohto obdobia myšlienka založenia komunistickej strany nachádzala stále viac prívržencov. Zrada sociálnych demokratov urýchlila tento vývin, ktorý sa od júnových udalostí roku 1919 uberal priamou cestou cez volebné úspechy a generálny štrajk roku 1920 k svojmu vyvrcholeniu na konci tejto etapy — k ustavujúcemu sjazdu a založeniu KSČ na Slovensku.

Treba napokon zdôrazniť, že hoci trvanie Slovenskej sovietskej republiky bolo krátke, že hoci došlo k mnohým chybám a omylom, zostáva toho obdobie dôležitým medzníkom v dejinách bojov slovenskej robotníckej triedy. Veľké masy slovenského proletariátu prejavili tu svoju odhodlanosť bojovať za socialistický zajtrajšok a revolučné skúsenosti, ktoré v tomto boji nadobudli boli mu školou pre ďalšie boje s kapitalizmom.

Od vzniku Slovenskej sovietskej republiky, od prvej veľkej skúšky proletariátu Slovenska uplynulo 36 rokov, vyplnených ťažkým bojom nášho pracujúceho ľudu a jej avantgardy KSČ proti pánstvu kapitálu a završených víťaz-

---

[61] A magyar Tanácsköztársaság 1919, str. 34.

stvom, ktorým sa uvoľnila cesta k budovaniu socializmu. Je obzvlášť radostnou skutočnosťou, že 36. výročie vlády sovietov na Slovensku pripadá do obdobia krátko po voľbách do nových národných výborov, ktoré znamenajú ďalšie upevnenie nášho ľudovodemokratického štátu. Naše spomienky na toto významné obdobie v živote nášho ľudu spojujú sa s pocitom hrdosti a uspokojenia z toho, že to, čo bolo len túžbou, stalo sa dnes skutočnosťou.

ПРОБЛЕМА ВЕДУЩЕЙ СИЛЫ В СЛОВАЦКОЙ СОВЕТСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ 1919 Г.

Мартин Виетор

Тридцать пять лет тому назад, 16 июня 1919 года, в Пряшеве была провозглашена Словацкая советская республика. Рост революционного движения, вызванный Великой Октябрьской социалистической революцией, успехи Венгерской советской республики, присутствие венгерской Красной армии на территории Словакии и ее помощь, целеустремленные и организованные усилия чешских и словацких революционеров за рубежом и, главным образом, революционная инициатива трудящихся масс, вот те обстоятельства, которые сделали возможным временное установление пролетарской власти в Словакии.

Автор, который комплектно обработал проблематику власти советов в Словакии, в этой статье разбирает только один частный вопрос недостаточно глубоко разработанный в его монографии. Это вопрос о главном недостатке Словацкой советской республики, который заключался в том, что в то время рабочий класс Чехословакии не имел партии ленинского типа.

После короткого изложения событий сопровождавших возникновение Словацкой советской республики автор анализирует организационную структуру и работу чешской и словацкой секций социалистической партии в Будапеште как политической организации, подготовлявшей организационно и идеологически революционный переворот в июне 1919 года и которая должна была стать ведущей силой пролетарского государственного образования. Затем он анализирует вопрос, насколько эта политическая организация выражала волю трудящихся масс и как она формулировала требования революционных рабочих.

Он приходит к выводу, что чешская и словацкая секции социалистической партии в Будапеште не представляли собой партию ленинского типа, а являлись организацией, которой были свойственны все ошибки и недостатки, необходимо возникшие в результате объединения коммунистов и социал-демократов на платформе только формального признания социал-демократами коммунистической программы и примиренчества в отношении оппортунистов благодаря недостаточной идеологической зрелости коммунистов.

Однако эти ошибки, а также и остальные недостатки нисколько не умаляют значения Словацкой советской республики. История этой непродолжительной

советской власти в Словакии является доказательством того, что под влиянием Великой Октябрьской социалистической революции началась новая эра в борьбе словацкого пролетариата за полное освобождение от господства капитализма. В этот период словацкий рабочий класс проникся идеями коммунистического интернационала и впервые осознал необходимость иметь свой организованный авангард, марксистско-ленинскую партию, которая бы бескомпромиссно руководила его борьбой против буржуазного угнетения. В этот период словацкие пролетарские массы проявили решимость бороться за социалистической переворот и революционный опыт, приобретенный в этой борьбе, они использовали на следующем этапе развития, который завершился образованием Коммунистической партии Чехословакии.

DAS PROBLEM DER FÜHRENDEN KRAFT IN DER SLOWAKISCHEN SOWJETREPUBLIK IM JAHRE 1919

Martin Vietor

Vor 36 Jahren wurde am 16. Juni 1919 in Prešov die Slowakische Sowjetrepublik proklamiert. Der durch die Große Sozialistische Oktoberrevolution angeregte Aufschwung der revolutionären Bewegung, die Erfolge der ungarischen Sowjetrepublik, die Anwesenheit und Hilfe der magyarischen Roten Armee auf dem Gebiete der Slowakei, die Zielbewußte und organisierte Bemühung der tschechischen und slowakischen Revolutionäre hinter den Grenzen und besonders die revolutionäre Initiative der Arbeitenden, waren die Bedingungen, welche die Bildung einer zeitweiligen proletarischen Regierung in der Slowakei ermöglicht haben.

Der Autor, welcher die ganze Problematik der Sowjetregierung in der Slowakei bearbeitet hat, befaßt sich hier nur mit einer Frage, die in seiner Monografie nicht gründlich genug analysiert wurde, nämlich die Frage des Hauptmangels der Slowakischen Sowjetrepublik: die tschechoslowakische Arbeiterklasse hatte damals keine Partei vom leninistischen Typus.

Der Autor schildert kurz die Begebenheiten um die Entstehung der Slowakischen Sowjetrepublik und analysiert dann die Struktur und die Tätigkeit der tschechischen und slowakischen Sektion der Sozialistischen Partei in Budapest, welche den sozialistischen Umschwung im Juni 1919 vorbereitet hat, und welche die führende Kraft im proletarischen Staatsgebilde werden sollte. Er analysiert weiter die Frage, wie diese politische Organisation den spontanen Willen der arbeitenden Massen ausdrückte und wie sie die Forderungen der revolutionären Arbeiterschaft formulierte.

Der Verfasser kommt zur Ansicht, daß die tschechische und slowakische Sektion der Sozialistischen Partei in Budapest keine Partei vom leninistischen Typus war, sondern eine Organisation, die alle Fehler und Mängel aufgewiesen hat, die durch die Vereinigung der Kommunisten und Sozialdemokraten entstanden ist, auf der Plattform einer nur formellen Anerkennung des kommunistischen Programmes durch die Sozialdemokraten und einer Versönlichkeit gegenüber den Opportunisten, welche ihren Grund in einem Mangel ideologischer Reife der Kommunisten hatte.

Diser Fehler wie auch andere Mängel gestalten die Bedeutung der Slowakischen Sowjetrepublik nicht weniger wichtig. Die Geschichte dieser kurzen Dauer der sowjetischen Regierung beweist uns, daß unter dem Einfluß der Großen Sozialistischen Oktoberrevolution eine neue Epoche im Kampfe des slowakischen Proletariats um seine vollständige Befreiung von

dem kapitalistischen Joch begonnen hat. In diesem Zeitabschnitt wurde die slowakische Arbeiterklasse für den Gedanken des internationalen Kommunismus gewonnen und zum erstenmal wurde sie sich dessen bewußt, daß sie an ihrer Spitze eine organisierte Avantgarde braucht, d. i. die Partei des Marx und Lenin, welche den Kampf gegen die Bedrückung durch die Bourgeoisie führen würde. In diesem Zeitabschnitt haben die slovakischen Volksmassen den Entschluß gefaß, für einen sozialistischen Umschwung zu kämpfen. Revolutionäre Erfahrungen, welche sie da gewonnen haben, wurden in der künftigen Periode ausgenützt, die schon zur Gründung der KSČ geführt hat.

OSUD SOCIALISAČNÍCH SLIBŮ V PŘEDMNICHOVSKÉ REPUBLICE

Jaroslav Houser

Hrůzy bojišť první světové války a bída a hlad v zázemí přivedly většinu dělnictva u nás k přesvědčení, že vytoužený mír musí znamenati také konec kapitalismu. Říjnová revoluce dala dělnickému hnutí v celé Evropě jasnou revoluční perspektivu. S. Stalin vyjádřil její mezinárodní význam těmito slovy: „Říjnová revoluce se vyznačuje především tím, že prolomila frontu světového imperialismu, svrhla imperialistickou buržoasii v jedné z největších kapitalistických zemí a odevzdala moc socialistickému proletariátu.

Třída námezdných, třída pronásledovaných, třída utiskovaných a vykořisťovaných se po prvé v dějinách lidstva povznesla na třídu panující, pobádajíc svým příkladem proletáře všech zemí.

To znamená, že Říjnová revoluce zahájila novou epochu, epochu proletářských revolucí v zemích imperialismu.“[1]

Dělnictvo v západní Evropě se tehdy šikovalo do boje proti kapitalistickému řádu, ačkoliv nemělo ještě spolehlivého vůdce v podobě bolševické strany, jakou měl proletariát Ruska. Revoluční nástup dělnické třídy u nás měl své revoluční požadavky. Jedním z nich byl požadavek socialisace závodů a půdy,[2] který vytyčilo dělnictvo také v jiných kapitalistických zemích a jenž mířil kapitalistickému řádu přímo do srdce.

Již na ohromném májovém projevu v Praze r. 1918 bylo neseno heslo „Půdu lidu — továrny dělníkům!“[3]

Požadavek socialisace továren ozýval se na mnoha místech též 14. října 1918,

---

[1] Stalin J. V., Otázky leninismu, Praha 1948, str. 175.

[2] Toto pojednání se nadále omezí na t. zv. socialisaci průmyslu, protože otázka pozemkové reformy vyžaduje zvláštního zpracování.

[3] Veselý J., O vzniku a založení KSČ, Praha 1952, str. 30.

kdy dělnická třída rozhodla o pádu Rakouska. Také na všeodborovém sjezdu, konaném v říjnu 1918, byla přijata resoluce o socialisaci závodů.[4]

Taková byla nálada v masách. Pod tlakem mas bylo přinuceno vedení t. zv. zahraničního odboje slíbit ve Washingtonské deklaraci, formulované ještě před 28. říjnem, dalekosáhlé sociální a hospodářské reformy,[5] aby tak byl lid dočasnými ústupky desorientován a oklamán a aby tím byla jeho jednota a síla roztříštěna a zeslabena. Také doma buržoasní Národní výbor, jenž byl ustaven 13. července 1918 a připravoval ještě za války osnovu hospodářského zákona, sliboval, že uhelné doly převezme vláda do své správy, ukáže-li se to nutným.[6]

Jakmile byla válka skončena, vytvořilo dělnictvo v továrnách a na dolech zastupitelstva, která, opírajíce se o důvěru zaměstnanců, si vynutila na kapitalistech spolurozhodování při přijímání a propouštění dělnictva, spolurozhodování o výši mezd atd. Tato revolučně vzniklá instituce továrních a šachetních rad, jejímž vzorem byly slavné ruské závodní rady, byla ztělesněním vůle dělnické třídy vyrvati kapitalistům výrobní prostředky z rukou.

Také vánoční sjezd sociální demokracie r. 1918 usnesl se pod tlakem revolučního dělnictva na požadavku vyvlastnění velkostatků, dolů a velkých průmyslových podniků.[7]

Požadavek socialisace ozývá se později i z řad československých legionářů v Rusku. Tak v resoluci příslušníků XX. legionářského transportu z r. 1920 byl vytyčen jako minimální program zahraniční revoluce hned na prvním místě požadavek socialisace velkých průmyslových závodů a dolů.[8]

Růst revolučního hnutí po ukončení války nahnal buržoasii i pravicovým

---

[4] „V uvážení, že soukromokapitalistický řád výrobní podal za války a za poměrů jí vyvolaných nové a nezvratné důkazy své neschopnosti a neudržitelnosti, prohlašujeme, že důkladná náprava je možna jedině zavedením nového řádu výrobního, řádu socialistického, jehož předpokladem je převod soukromých výrobních prostředků ve vlastnictví kolektivní, při čemž zvláštní důraz klademe na vyvlastnění půdy, jmenovitě velkostatku. Potvrzujíce opětně zásadu třídního boje, jakožto hospodářské skutečnosti, považujeme dobytí politické moci proletariátem za mocný a účinný prostředek tohoto boje. Nový řád výrobní představujeme si založený na organisaci socialisované, jejímiž nositeli jsou hospodářské organisace proletariátu, účelně zakládané ve smyslu socialistických zásad, řízené a kolektivně prospěšně sloužící; prostředkem a cenným nástrojem k dosažení této socialisace jsou nám organisace odborové a družstevní, postupující ruku v ruce s politickými organisacemi proletariátu za stejným cílem cestou politickou pracujícími. Záruku zdárného provedení našich úkolů spatřujeme v posilování odborových organisací a v solidární a socialistické výchově členstva.“ (Resoluce VI. všeodborového sjezdu Čsl. odborového sdružení, konaného 28., 29. a 30. IX. a 1. X. 1918, protokol, str. 93.)

[5] Veselý J., O vzniku a založení KSČ, Praha 1952, str. 69.

[6] Rattinger B., Nástin ústavního vývoje předmnichovské republiky, Praha 1954, str. 12.

[7] „Po stránce hospodářské, trvajíce na zásadě zespolečenštění výrobních prostředků a socialisace výroby, zabezpečení práva a povinností k práci, jakož i řádné distribuce výrobků, žádáme pro nejbližší dobu: 1. Vyvlastnění velkostatků, dolů a velkých průmyslových podniků ku prospěchu republiky. Spolusprávu zaměstnanců a podíl na zisku i ve všech ostatních podnicích… — Očekáváme, že tyto požadavky prováděny budou za součinnosti všech stran ve sborech zákonodárných. Kdyby však proti všemu očekávání buržoasie nejevila vůli tyto požadavky uskutečniti, nebo kdyby dokonce chtěla mařiti jich provádění, ukládá sjezd výkonnému výboru strany, aby svolal mimořádný sjezd k dalšímu rozhodnutí.“ (Protokol XII. sjezdu soc. dem. z 27.—30. XII. 1918, str. 209 a 210.)

[8] Veselý J., O vzniku a založení KSČ, Praha 1952, str. 61, Kratochvíl J., Cesta revoluce, Praha 1922, str. 669.

vůdcům socialistických stran strach z budoucnosti. To bylo příčinou, proč se začalo krasořečnit o „socialisaci" a proč se i představitelé vysloveně buržoasních stran neodvážili vysloviti proti ní, ač byli jejími skrytými a tím zarputilejšími odpůrci.[9]

I národní demokracie se svým vůdcem Kramářem nevystupovala otevřeně proti požadavkům dělnictva a dokonce se vyslovovala pro socialisaci. Mluvčí klubu národně demokratických poslanců prohlásil začátkem r. 1919, že je pro vyvlastnění velkostatků a průmyslových podniků s monopolistickým charakterem.[10] Známé jsou výroky i samého Kramáře: „Jestliže dostane kapitalista méně a o hodně méně, než dostává nyní, nebude to žádné neštěstí",[11] nebo: „Mně se zdá, jako mnohým, že lidstvo spěje opravdu k socialisaci."[12]

Česká klerikální strana, strana lidová, která byla zatížena černožlutým oportunismem za Rakouska, nasadila si v poválečných letech masku pokrokovosti a v parlamentní diskusi prohlásil její řečník: „My, křesťanští sociálové, jsme demokraté a přesvědčeni o nutnosti pokroku... My nepovažujeme za nedotknutelný a věčný žádný z lidských řádů..."[13] Také slovenský klerikál Juriga, který se za války v budapeštském parlamentě rozplýval v loyalitě k rakousko-uherské monarchii, začal mluvit o tom, jak reformovat společnost.[14]

Kapitalisté byli nuceni manévrovat a dělnictvu slibovat, chtěli-li vůbec udržeti kapitalistický řád při narůstání revoluční situace. K uskutečnění tohoto manévru sloužil reformismus a jeho vykonavateli se stali pravicoví předáci socialistických stran.

Pravicoví vůdcové sociální demokracie a českých socialistů se snažili socialisační požadavky lidových mas převésti do kolejí buržoasii přijatelných. Slibovali dělníkům zespolečenštění výrobních prostředků při zachování dosavadního buržoasního státu, který líčili jako nadtřídní instituci, jejímž úkolem je smír práce s kapitálem. Hovořili o socialisaci „po etapách", cestou nejmenšího odporu, t. j. především o vyvlastnění výrobních prostředků v těch výrobních odvětvích, kde by to kapitalistický řád zasáhlo nejméně. Poválečný hospodářský rozvrat považovali za důvod k odložení vyvlastnění kapitalistů na neurčitou

---

[9] Smutně známý Ferdinand Peroutka, zrádce ve službách imperialistů, doznává: „Koncem roku 1918 socialisace aspoň velkých podniků zdála se tak blízkou, že potom musilo udivovat vzdáleného pozorovatele, jak nálada ta odplynula, nezanechavši po sobě zřetelné stopy ve společenském řádu. Válka jednak oživila vědomí sociální a rozjiskřila přesvědčení třídní, jednak vštípila majetným úzkost před pobouřenou masou a nutila je k ústupkům i tam, kde byli mínění jiného. A tak přesvědčení i strach působily, že nikdo veřejně se neexponoval pro restauraci kapitalismu v staré podobě..." (Peroutka F., Budování státu, Praha 1933, str. 335 a 336.)

[10] „Naše strana uznává též, že náprava sociální potřebuje nejen opravy, nýbrž radikální změny společenského řádu... Také my považujeme požadavek vyvlastnění uhelných dolů za conditio sine qua non naší sociální politiky." (Z řeči Dr Engliše v N. S. R. Č. 10. I. 1919, těsn. zpr. sch. 15, str. 364.)

[11] Projev Dr K. Kramáře na sjezdu zem. výk. výboru a delegátů české státoprávní demokracie v Čechách 12. I. 1919, Národní listy z 13. I. 1919.

[12] Řeč Dr K. Kramáře v N. S. R. Č. 22. I. 1920, těsn. zpr., sch. 109, str. 3208.

[13] Řeč posl. Bezděka v N. S. R. Č. 16. XII. 1918, těsn. zpr. sch. 99, str. 2948.

[14] Řeč posl. Jurigy v N. S. R. Č. 27. XI. 1918, těsn. zpr. sch. 6, str. 132.

dobu. Opakovali fráze o tom, že dělnictvo musí býti nejdříve kulturnější a teprve potom může vyvlastniti kapitalisty a převzíti výrobu. Za první etapu t. zv. socialisace považovali zákonnou úpravu zastupitelstev dělníků na závodech, při čemž tvrdili, že závodní zastupitelstvo znamená závodní konstitucionalismus na rozdíl od dřívějšího absolutismu na závodech a že tím, když dělníci budou míti různé ty závodní výbory, ovšem s omezenou pravomocí, demokracie politická bude doplněna demokracií hospodářskou.

Obraz této reformistické ideologie podává sjezd pravicové sociální demokracie, který se sešel v listopadu r. 1920 po teroristických opatřeních, jež učinilo představenstvo strany proti marxistické levici. Byl to vzdorosjezd proti dělnické, zdrcující většině strany, která promluvila na svém legálním sjezdu již v září 1920. Sjezd byl přeplněn útoky proti Velké říjnové revoluci a osobními výpady proti představitelům marxistické levice, zejména s. Šmeralovi. Měl proto výslovně protikomunistický ráz. Hospodářské otázky, které hýbaly dělnickou třídou a za které proletariát Československa bojoval, jako je požadavek socialisace průmyslu a postátnění velkostatků, byly zatlačeny do pozadí. Nicméně sjezd se usnesl na papírové resoluci, domáhající se socialisace, protože vedení pravicové sociální demokracie se neodvážilo zříci se oficiálně tohoto požadavku před členstvem. Pro tehdejší politiku pravicových vůdců jsou charakteristická slova ministra Bechyně, který dosavadní ztroskotání socialisace spatřuje v okolnosti, že dělnictvo opustilo pravicovou sociální demokracii. Sociálně demokratičtí ministři nemohli prý ani socialisační požadavky ve vládě prosazovat, protože jim bylo namítáno, že za nimi nikdo nestojí.[15] Tak zrevolucionování proletariátu Československa bylo líčeno jako důvod socialisační pasivity Tusarovy vlády. Opravdu podařené sofisma!

Pokud se na sjezdu o socialisaci mluví a uvažuje, pohybují se tyto úvahy na poli pro kapitalisty přijatelném, aby kapitalistické hospodářské zájmy nebyly buď vůbec poškozeny anebo ohroženy co nejméně. Pravicová sociální demokracie se tu jeví ze sjezdových jednání jako služebník kapitalismu. Na oko by byla ochotna socialisovat některá výrobní odvětví, které by kapitalisté oželeli a uvádí spoustu důvodů proti socialisaci v těch odvětvích, která skýtají kapitalistům největší zisk. Že boj proti kapitalismu předpokládá vyrvat kapitalistům klíčový průmysl a že nelze socialisovat na periferii našeho hospodářství, nevidí a viděti nechce. Nechce slyšeti také nic o tom, že boj za socialisaci je revolučním bojem. Proto se sjezdová resoluce zmiňuje především o socialisaci těch výrobních odvětví, jejichž suroviny jsou v tuzemsku a jejichž výrobky může z velké části spotřebovati domácí trh.[16] Závodní rady jsou pak v očích pravicových sociálních demokratů zařízením, majícím vychovávati dělnictvo.[17]

---

[15] Protokol sjezdu čs. soc. dem. z 27.—29. XI. 1920, str. 95 a 96.

[16] „Sjezd má za to, že socialisace má býti nejdříve provedena ve výrobě, jejíž suroviny jsou v tuzemsku a jejíž výrobky může z velké části spotřebovati domácí trh. Po té jest socialisovati odvětví, vyrábějící z domácích surovin pro cizí trh a teprve v dalším postupu odvětví, pracující s cizími surovinami." (Tamtéž, str. 151.)

Velký vliv na vedení pravicové sociální demokracie i strany českých socialistů měl Masaryk pro velkou autoritu, které se těšil u reformistických vůdců, a také z toho důvodu, že pravicoví socialisté byli velmi slabými ideology, a proto rádi sahali k argumentům Masarykovým. Tento vliv v otázce t. zv. socialisace charakterisuje s. V. Kopecký ve svém spise „T. G. Masaryk a komunisté" takto: „...Když však revoluční hnutí dále rostlo, když pracující lid, podnícený příkladem vítězné sovětské moci v Rusku, se dožadoval protikapitalistických opatření, socialisace továren, hutí, šachet, dolů rozdělení velkostatkářské půdy, a když většina národa se na podkladě demokratických výsledků voleb dožadovala lidové moci a skutečné socialistické vlády, T. G. Masaryk hlásal a sliboval pozvolný, nenásilný, evoluční vývoj k socialismu a dokazoval, že kapitalisty nelze vyhnati z továren, že dělníci se nemohou ujati řízení socialisovaného průmyslu, že na to nemají vzdělání, že se musí nejprve učit, vzdělávat se, mravně vychovávat a pod."[18]

Své názory na t. zv. socialisaci uvedl Masaryk v knize „Světová revoluce"[19], ve svém poselství v Národním shromáždění 28. října 1919,[20] v rozhovoru s redaktory „Času" 13. června 1920,[21] v článcích uveřejněných v časopise „Čas" z 5. až 23. září 1920[22] a ve svých projevech v Plzni 17. května 1919[23] a v Příbrami 24. září 1920.[24]

Jaké byly tyto názory? Především je významné jeho naprosto negativní a nepřátelské stanovisko k Říjnové revoluci. Známý je jeho výrok ve zmíněných článcích „Času" o tom, že „Sovětské Rusko je opravdu zatím dům, zbudovaný z papíru, slepený krví"[25] a výrok z jeho parlamentního poselství, že „Lenin a jeho stoupenci representují hospodářský a kulturní primitivismus negramotného mužíka."[26]

Tvrdí, že proti myšlence socialisace není, uvádí však celou řadu výhrad. Vychází ze své idealistické filosofie, zavrhující třídní boj a marxismus a hlásající smír práce s kapitálem. Stát je mu institucí nadtřídní, která smiřuje dělníky s kapitalisty. Říká: „Buržoasie opravdu podnikavá dohodne se s inteligentním podnikavým dělníkem..."[27]

Dělnictvo považuje Masaryk za málo kulturní, aby bylo s to vyvlastniti kapitalisty a říditi výrobu. Razí mlhavé a nejasné heslo „socialisace vzdělání".[28]

---

[17] „Nám závodní rady nejsou v dnešní situaci ani tak prostředkem, abychom ovládli průmysl, nýbrž v prvé řadě prostředkem, abychom se naučili jej ovládat." (Z řeči Dr Wintra, tamtéž, str. 149.)

[18] Kopecký V., T. G. Masaryk a komunisté, Praha 1950, str. 24 a 25.

[19] T. G. Masaryk, Světová revoluce, Praha 1925, str. 539.

[20] Poselství T. G. Masaryka v N. S. R. Č. z 28. X. 1918, těsn. zpr. sch. 85, str. 2556 a 2557.

[21] „Čas" z 13. VI. 1920.

[22] Články „Sovětské Rusko a naše otázky" v „Času" z 5. až 23. IX. 1920.

[23] Právo lidu z 18. V. 1919.

[24] „Čas" z 25. IX. 1920.

[25] Článek „Sovětské Rusko a naše otázky", „Čas" z 12. IX. 1920.

[26] Poselství T. G. Masaryka v N. S. R. Č. z 28. X. 1919, těsn. zpr. sch. 85, str. 2558.

[27] Tamtéž, str. 2556 a 2557.

[28] Tamtéž, str. 2559.

Pro tehdejší dobu souhlasí s těmi, kteří považují socialisaci v poválečných letech za nemožnou. Pro budoucnost je pro socialisaci po etapách. To řekl dělníkům v Plzni a v Příbrami: „Bude se socialisovat postupně, bude se začínat s tím, co je, jak se říká, zralé."[29] Nechce slyšet nic o tom, že dělnická třída zvítězí jen tenkrát, zmocní-li se klíčových posic kapitalistického hospodářství. Ty ovšem nebyly v očích Masarykových k socialisaci zralé.

Z jeho výroku, že při postupné socialisaci bude prý nutno postupovat podle mezinárodního plánu a dohodnout se o věci mezinárodně,[30] je zřejmé, že mu jde o ochranu zájmů zahraničního kapitálu.

Pro přítomnou dobu doporučuje budovat sociální zákonodárství, které nebylo ničím jiným než drobečkovou sociální politikou reformistů. V tomto smyslu píše ve své „Světové revoluci": „Ale především se musí dobudovat zahájené sociální zákonodárství, najmě zdokonalení a sjednocení sociálního pojištění proti nezaměstnanosti."[31]

Problém socialisace doporučuje dále rozbírat a studovat.[32] Víme ovšem, kam akademické theoretisování buržoasních ekonomů a jejich reformistických přisluhovačů vedlo; vždyť se stalo hrobem myšlenky socialisace, vyzvednuté dělnickými masami na požadavek dne.

Masarykovo formální přiznání k myšlence socialisace nebylo ničím jiným než zastíracím manévrem, nutným k oklamání pracujících.[33] Tvrdil, že s myšlenkou socialisace souhlasí, ovšem s výhradami, v politické praxi však sloužil kapitalistům.

Proti reformistickým ilusím a masarykovským názorům v otázce socialisace vedla boj marxistická levice. Protože stejně, jako později komunistická strana při svém vzniku, byla zatížena reformistickou minulostí, nebyl tento boj vždy důsledný. Dokladem toho jsou projevy zástupců marxistické levice a později komunistické strany v buržoasním parlamentě začátkem let dvacátých, jež byly mnohdy velmi nejasné, mlhavé a málo bojovné a nevyvracely dosti důrazně reformistické iluse.[34] Také první sjezdy strany se nezabývaly touto otázkou v míře, jak si to zasluhovala.

Návrh marxistické levice na doplnění sociálně demokratického programu požadavkem socialisace[35] sice správně uvádí, že předpokladem skutečné socia-

---

[29] „Čas" z 25. IX. 1920.
[30] Poselství T. G. Masaryka v N. S. R. Č. z 28. X. 1919, těsn. zpr. sch. 85, str. 2559.
[31] T. G. Masaryk, Světová revoluce, Praha 1925, str. 539.
[32] Poselství T. G. Masaryka v N. S. R. Č. z 28. X. 1919, těsn. zpr. sch. 85, str. 2559.
[33] Rattinger B., Nástin ústavního vývoje předmnichovské republiky, Praha 1954, str. 34.
[34] Oba iniciativní návrhy v této otázce podané členy klubu marxistické levice, nevybočují z rámce legislativní činnosti reformistů. (Návrh posl. J. Roučka a soudr. na vyvlastnění velkostatkářských mlýnů, z 6. XI. 1920, parl. tisk č. 690, projednávání přerušeno 21. III. 1922 podle § 4 j. ř. posl. sn. a návrh posl. Fr. Toužila a soudr. na socialisaci zlatodůlu v Roudné z 16. VI. 1920, parl. tisk č. 123, projednávání přerušeno 21. III. 1922 podle § 4 j. ř. posl. sn.)
[35] „Hlavním cílem československé sociálně demokratické strany dělnické v tomto dějinném období jest prosaditi socialisaci výroby a směny výrobků. Válkou světovou ocitla se celá soustava výroby soukromokapitalistické v úplném rozvratu, který by znamenal úplnou zkázu

lisace je dobytí politické moci ve státě dělnickou třídou, nezdůrazňuje však, že jde o požadavek revoluční, jeden z hlavních úkolů socialistické revoluce. Naproti tomu s. Zápotocký vyzvedl již r. 1920 v časopise „Akademie" úlohu dělnických rad, kterými dělnictvo rozumělo orgány státní moci nového, proletářského státu, v revolučním boji dělnictva v souvislosti s požadavkem socialisace. Uvedl tehdy: „Vyvlastnění půdy, dolů, průmyslových závodů, zkrátka zrušení soukromokapitalistického vlastnictví výrobních prostředků a jich socialisace, to jsou věci, o které jde a které odborová organisace sama o sobě při nejlepší vůli dělnictva přinésti nemůže.

Větší moci se širší, mnohostrannější kompetencí jest tu třeba a tu přicházíme k jádru věci: dělnické rady.

Dělnické rady, volené všeobecným svobodným hlasováním těch, kteří skutečně pracují, dělnické rady, budující proti stávajícímu zkostnatělému byrokratickému aparátu starého, nedemokratického měšťáckého státu nové útvary správní, opírající se o vůli těch, kteří nejvíce spolupracovali na provedení naší revoluce, o vůli dělníků, vojáků a zemědělců atd. Dělnické rady, rozvracející organisovanou, plánovitou akcí mas stávající kapitalistický pořádek, ničící přežilý a přec znovu k životu křísený policejní režim, smetající neohebnou buržoasní státní mašinerii a tvořící vlastní silou a tvůrčí iniciativou, výkonnou mocí výkonných tribunálů novou socialistickou společnost."[36] Tisk marxistické levice podává naproti tomu obraz o tom, jak bolševickou orientaci strany v základních otázkách bylo nutno teprve vybojovávat. Orgán marxistické levice „Sociální demokrat" psal o socialisaci a některé jeho články byly poloreformistické. Jindy však uvedl citát z Engelsova Antidühringa, aby ukázal, že socialisací není převzetí výrobních prostředků buržoasním státem.[37] V jiném článku „Sociálního demokrata" čteme: „Kdo věří, že dnešní společnost je schopna socialisace, jest buďto hlupáček, nebo snílek. Právě tak jako není možno na starém zvětšelém zdivě, jež dotekem se hroutí, pokračovati ve stavbě moder-

---

evropské kultury, kdyby nebylo jiných prostředků než těch, které jsou dány onou soustavou. Jedinou záchranou z tohoto rozvratu může býti pouze socialisace, totiž odstranění výroby soukromokapitalistické a nahrazení její výrobou a hospodářstvím kolektivistickým. Socialisaci může uskutečnit pouze třída dělnická, neboť osvobození její může býti jenom jejím vlastním cílem. Proto proletariát musí si býti vědom toho, že předpokladem socialisace je převzetí moci ve státě. V souhlase s právním vědomím všeho pracujícího lidu, vzniklým po zkušenostech války, nemůže býti socialisace založena na zásadách odškodnění. Ze stejných důvodů také veškeré nároky, plynoucí z válečných a jiných půjček kapitalistického státu pozbyly své oprávněnosti a jsou splnitelny tím méně, že není prostředků z nichž by mohly býti uhrazeny. Pouze nároky do jistého minima u jednotlivců, dále nároky veřejných institucí mohou býti převzaty a uznány mocí státní." („Sociální demokrat" z 21. I. 1920.)

[36] Zápotocký A., O dělnické rady, „Akademie", roč. XXIV/1920, č. 5, str. 236 a 237.

[37] „Novodobý stát je i svou formou v podstatě kapitalistický stroj, stát kapitalistů, pomyslný celkový kapitalista. Čím více výrobních sil převezme do svého vlastnictví, tím více se stává opravdovým kapitalistou, tím více občanů vykořisťuje. Dělníci zůstanou námezdními dělníky, proletáři. Kapitalistické poměry nejsou zrušeny, spíše jsou vyhroceny. Ale na hrotu se zvracejí. Státní vlastnictví výrobních sil není řešení konfliktu, ale skrývá v sobě formální prostředek, nástroj řešení." (Engels B., Antidühring, Praha 1949, str. 237 a 238. V „Sociálním demokratu" ze 17. X. 1919 byl uveden jazykově nedokonalý překlad.)

ního paláce, zrovna tak není možno na polosesuté ruině kapitalistického měšťáckého zřízení provésti tak dalekosáhlou věc, již nazýváme socialisací. Nutno rozmetati a odstraniti poslední zbytky rumu a současně již připravovati plány a zahájiti stavbu nové lepší společnosti, spočívající na socialisaci, t. j. na podkladě úplného odstranění jakékoliv formy vykořisťování člověka člověkem."[38]

Ještě před založením komunistické strany zaujala jasné stanovisko k otázce socialisace kladenská Svoboda. Vyvrací pro dělnictvo a socialismus nesmírně škodlivé názory pravicových socialistů o tom, že socialisací je účast dělnictva na čistém zisku podniku nebo zestátnění uhelné těžby v kapitalistickém státě. Vytyčuje současně cíle revolučního boje dělnické třídy za socialisaci: vyvlastnění výrobních prostředků bez náhrady, jehož předpokladem je dobytí politické moci proletariátem. V závěru článku se uvádí doslova: „...Nezbude nic jiného, nežli bez náhrady vyvlastniti veškeré výrobní prostředky bez ohledu na to, zda se nacházejí v rukou domácího či ciziho kapitálu, za kterýmžto účelem musí proletariát dobýti dříve politické moci. Pouze diktatura proletariátu jest s to uskutečniti socialisaci vypracováním a prováděním velkorysého socialistického plánu výrobního tím, že si vynutí jeho dodržení třídou, stojící dnes na stanovisku soukromokapitalistického hospodaření."[39]

Již začátkem roku 1921 otiskla kladenská „Svoboda" návrh zákona,[40] v němž je uváděno, že byl podán v parlamentě zástupci marxistické levice.[41] V návrhu se prohlašuje, že Československá republika je republikou socialistickou, jejímž hlavním úkolem je znemožnit každé vykořisťování člověka člověkem a odstraniti všechny třídní rozdíly. Navrhovatelé se tu jasně hlásí k myšlence diktatury proletariátu.

Dále jsou v návrhu vytyčeny zásady, podle nichž má býti provedena socialisace, t. j. zespolečenštěny výrobní prostředky kapitalistů. Hranice zespolečenštění nebyly stanoveny, v návrhu se totiž hovoří pružně o vyvlastnění všeho velkého majetku výrobních prostředků. Že vyvlastnění má býti dalekosáhlé, je patrno z příkladného výpočtu, kde vedle orné půdy velkostatků, lesů, dolů, hutí a bank uvádí se i velké obytné domy, a všechny jiné podniky průmyslové a zemědělské. Návrh vychází ze zásady vyvlastnění bez náhrady. Velký důraz se klade na plánovité vedení hospodářství, řízeného z jediného ústředí.

Návrh neuznává bezpracné příjmy, plynoucí z majetku a razí zásadu rozdílení výrobků podle výkonu a schopností. Povinnost pracovat je uložena všem schopným mužům a ženám. Každý pracující člověk má nárok na určité minimum životní úrovně a každý má povinnost přispěti určitým minimem své výkonnosti.

Nejvyšším výkonným socialisačním orgánem měla být Nejvyšší socialisační

---

[38] „Sociální demokrat" z 15. VIII. 1919 (článek „Kompromisnictví, nesnáz socialisace").
[39] Kladenská „Svoboda" ze 17. III. 1921 (článek „K problému socialisace").
[40] Kladenská „Svoboda" z 22. I. 1921.
[41] Návrh nebyl vytištěn jako parlamentní tisk a ani není uveden v parlamentním podacím protokolu.

hospodářská rada, která měla být výkonným orgánem pravidelných sjezdů všech okresních a župních rad v republice a jednat v rámci jejich usnesení. Pravomoc její byla velmi široká. Ji příslušelo uvésti velmi rámcový socialisační zákon v život. Také nesocialisované (průmyslové a zemědělské) podniky měly podléhat hospodářským předpisům Nejvyšší socialisační hospodářské rady.

Návrh se z největší pravděpodobností zrodil v dělnickém Kladně, kde dělnictvo již za prosincové stávky přikročilo zcela živelně k vyvlastnění kapitalistů. V základních zásadách musíme jej hodnotiti kladně. Otázka socialistického státu, jehož zřízení je výsledkem politického a revolučního boje dělnické třídy, je postavena do popředí. Návrh nezapomíná ani na tvůrčí iniciativu lidových mas, bez které se socialistický průmysl neobejde. Zákon měl býti základem znárodnění ve velmi širokém rozsahu. Klíčové posice ve výrobě měly býti kapitalistům vyrvány. Pro správu podniků navrhuje se však velmi složitý aparát, který by v praxi chod znárodněných podniků značně ztěžoval.

Přesto však je tento kladenský návrh významným historickým dokumentem boje dělnické třídy za t. zv. socialisaci a jsou v něm obsaženy požadavky, které uskutečnil náš lidově demokratický stát znárodňovacími dekrety a zákony první a druhé etapy.

*

V zájmu dělnické třídy bylo spojit boj za socialisaci s revolučním bojem za svržení kapitalistického řádu a buržoasního státu, buržoasie naproti tomu se snažila za pomoci pravicových vůdců socialistických stran demobilisovat masy a uchlácholit je planými socialisačními sliby, které nakonec ani vůbec nebyly splněny. To byla příčina, proč vláda Kramářova, obě vlády Tusarovy i vláda Černého přišly s určitými sliby, týkajícími se postátnění uhelných dolů.

Kapitalisté měli však ještě další důvod k těmto slibům. Při špatném technickém vybavení dolů v důsledku plenivého dobývání ve válečných letech rentabilita dolů poklesla.[42] Doly vyžadovaly nákladných investic. Tak určitá forma státního kapitalismu stala se pro kapitalisty přijatelnou, zvláště byla-li by jim zajištěna náležitá náhrada.[43] Jakmile se však uhelná těžba v době přechodné stabilisace kapitalismu zvýšila, bylo po ochotě kapitalistů postátniti doly.

V prohlášení Kramářovy vlády z 9. ledna 1919 je myšlence socialisace věnován jen tento velmi krátký pasus.: „Pro toto podnikání a všechnu výrobu jest

---

[42] Tak na př. pokles těžby uhlí v metrických centech podle zprávy revírního horního řádu v Moravské Ostravě ze dne 23. VI. 1919, čís. 5226, podané ministerstvu veřejných prací v Praze, jevil se v užším Ostravsko-Karvinském revíru (bez jámy Silesia v Čechovicích) takto: R. 1914 87 782 869 q, r. 1915 94 544 636 q, r. 1916 107 229 374 q, r. 1917 102 506 692 q, r. 1918 84 069 375 q. (Materiál v archivu ministerstva vnitra.)

[43] Státní kapitalismus v důlní těžbě nebyl nějakou novinkou. Již v Prusku zákonem ze dne 18. července 1907 (č. 119 Sb. z. a n.) byla těžba kamenného uhlí vyhrazena státu (státu buržoasně junkerskému). Také v Rakousku bylo o postátnění dolů uvažováno již před válkou při připravované změně horního zákona č. 146/1854 ř. z. (Srovnej Vrbenský B., Vývoj otázky znárodnění a socialisace dolů, Praha 1922, str. 37 a 39.)

nejdůležitějším prostředkem uhlí. Proto jest vláda přesvědčena, že uhlí nemůže zůstati ve volné disposici soukromníků, a jest odhodlána za součinnosti slavného Národního shromáždění sjednati státu plné ovládání tohoto prostředku výrobního."[44] Pak následují již jen omluvy pro eventuální pozdější nesplnění slibů. Hovoří se o poválečném rozvratu, jenž byl v této době módním rčením jak měšťáků tak i pravicových socialistů, a o tom, že vláda převzala správu státu v době naprostého rozkladu, že musí pracovati na vybudování nového státu od samých jeho základů a že dosud nemá po ruce potřebných sil.[45]

Obsah vládního prohlášení první Tusarovy vlády, která nastoupila po vládě Kramářově po vítězných obecních volbách v květnu 1919, kdy socialistické strany dosáhly velikého vítězství, je, pokud jde o myšlenku socialisace, neobyčejně chudý, a Tusarova vláda se nedostala přes rámec prohlášení vlády Kramářovy. Tusar nezapomíná na zahraniční kapitál, „který jevil ochotu pomáhati při obrození národního hospodářství" a slibuje, že budou upraveny právní poměry zahraničních podniků, jež mají své závody v Československu, aby tak zahraniční kapitál „získal základnu právní jistoty."[46] Dělnictvu však byly tehdy slibovány již jen drobty s panského stolu (mlhavý slib úpravy pracovního poměru a příslib sociálního pojištění). Organisace výroby nesnese však prý „násilného a ukvapeného zasahování" a proto se slibuje jen „společenské ovládnutí těžby uhelné a rudné", ovšem po skončení oficiální ankety, jejímž účelem bylo myšlenku znárodnění, tak jak ji chápala dělnická třída, pohřbít.[47]

Buržoasii šlo o to, aby revoluční požadavky dělnické třídy byly převedeny do kolejí dlouhých a neplodných jednání „u zeleného stolu", kde pod záminkou odbornosti bylo možno dosáhnouti odklad a získati čas. Písemné a ústní ankety, polemiky, vzbuzující zdání nestrannosti, byly nejvhodnější cestou k dosažení vytčeného cíle. To bylo také smyslem květnové ankety roku 1919, rázu velmi oficiálního, neboť k ní došlo přímo z podnětu tehdejšího ministra veřejných prací Kramářovy vlády, agrárníka Staňka, jenž jistě nemohl být podezříván ze sympatií k myšlence socialisace, jak ji chápaly dělnické masy.[48]

Z názorů, které byly za ankety hájeny, je pozoruhodné stanovisko uhloba-

---

[44] Publikace „Národní shromáždění československé v prvním roce republiky," str. 107.

[45] „Vláda však pokládá za svou povinnost upozorniti výslovně, že převzala správu státu v době naprostého rozkladu, že musí pracovati na vybudování nového státu od samých jeho základův a že až dosud nemá po ruce potřebných sil." (Tamtéž str. 107 a 108.)

[46] Tamtéž, str. 111.

[47] Tamtéž, str. 114.

[48] Že postrašená buržoasie se neodvážila tehdy vystoupiti otevřeně proti socialisaci, velmi jasně ilustrují slova agrárnického ministra Staňka na poradě hornoprávních úředníků 28. března 1919 při přípravě ankety. „Nové proudy velké doby žádají větší účast veškerenstva na zařízení celého života průmyslového a výrobního. Veřejné mínění žádá reformu dosavadního státu, reformu celého jeho hospodaření za rovnoměrnějšího rozdělení ovoce práce na podnikatele a dělníka, žádá sjednání příznivých pracovních podmínek, zajištění a zaopatření pracovníka, zjednání přímého vlivu na stanovení podmínek pracovních, zejména mezdních a na poměry výrobní... Vláda zaručila svým slovem, že hodlá provésti demokratisaci zařízení politických a hospodářských dne 9. ledna 1919 v Národním shromáždění a přislíbila výslovně, že provede reformy znárodněním velkostatků, jakož i dolů a hutí... (Spis min. veř. prací č. j. 9825/1919 z 24. IV. 1919, z archivu ministerstva vnitra.)

ronů. Dokresluje jen strach kapitalistů ze vzmáhajícího se revolučního dělnického hnutí. Proto i uhlobaroni byli ochotni k určitým ústupkům. Souhlasili se zřízením závodních rad a s účastí dělnictva na čistém zisku závodu.[49] V generální debatě 24. května 1919 ozval se i hlas kladenských dělníků. Žádali převzetí dolů a hutí státem a provoz jejich dělníky a úředníky. Doly měly býti v zásadě vyvlastněny bez náhrady a měla býti provedena okamžitá jejich sekvestrace.[50]

Květnová anketa byla jen článkem celého řetězu prázdných slibů a gest, kterými nešetřili představitelé buržoasie a pravicoví vůdcové socialistických stran ze strachu před dělnictvem.

Prohlášení druhé Tusarovy vlády z 1. června 1920 je zdánlivě radikálnější než prohlášení první Tusarovy vlády. Je tomu tak proto, že pravicové vedení sociální demokracie se snažilo udržeti si sociální demagogií posice v dělnických masách při vzrůstajícím vlivu marxistické levice. Tusar slibuje: „Je nutno započíti s novou érou i ve výrobním řádu průmyslovém. Předválečné poměry jsou neudržitelny. Výrobní organisace musí býti přizpůsobena požadavkům pracujícího lidu. Socialismus udává zde nové dráhy vývojové, jež nejsou již utopiemi, nýbrž musí býti realisovány. Domníváme se, že nadešel čas, kdy jest učiniti počátek, kdy přikročení k socialisaci těžby uhelné a rudné stalo se aktuelní, a rovněž státní hospodářství uhlím.“ Hned však Tusar uvádí opatrné výhrady: „Musíme mít ovšem při všech reformách na mysli nerušený chod výroby v přechodné době a jistě i celkový stav našeho národního hospodářství.“[51]

Dokonce ještě úřednická vláda Černého pokračovala v socialisačních slibech,[52] protože boj o charakter republiky se teprve blížil svému vyvrcholení.[53]

---

[49] „Doly nechť zůstanou v dosavadním vlastnictví, ale stát vykonávej usilovnější dozor jak na provoz tak i na finanční jejich hospodářství. Dělníkům a úředníkům budiž poskytnuta zavedením závodních rad tato práva:

I. a) spolurozhodovati ve správě všech humanitních zařízení,
. b) spolurozhodovati ve mzdových a úkolových otázkách,
c) kontrolovati mzdové výplaty a statistiku mzdovou,
d) dávati návrhy stran zlepšení provozu a ve všech směrech stran sociálního blaha dělníků a zřízenců,
e) kontrolovati bilance a účetní uzávěrky.

II. Dělníci i úředníci dostanou po jednom zástupci ve správní radě nebo jiném správním tělese podniku s plnými právy dosavadních členů.

III. Z čistého výtěžku podniků se věnuje část pro blaho dělníků a úředníků. Tento fond spravují dělníci a úředníci sami. (Gen. ředitel Dr Günther za majitele dolů.)“ (Spis min. veř. prací č. j. 14093 z 11. VI. 1919, z archivu min. vnitra.)

[50] Tamtéž.

[51] Z vládního prohlášení Tusara v posl. sn. N. S. R. Č. z 1. VI. 1920, těsn. zpr. sch. 2, str. 20. Srovnej též Hájek J. S., Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR, Praha 1954, str. 51!

[52] „Velký problém vývoje našeho hospodářského řádu ve směru socialisace podniků k tomu již zralých zaměstnává nás měrou nejvyšší a pracují o něm všechny resorty, zejména též ministerstvo obchodu, které pověřilo prací tou zvláštní oddělení a jest tu jako ve všech oborech své činnosti — v úzkém styku s hospodářským poradním sborem. Je intencí vlády, vybudovati tento sbor, aby byl skutečným obrazem hospodářské struktury státu a předkládati mu k předběžnému vyjasnění důležité hospodářské otázky.“ (Z řeči Černého v posl. sn. N. S. R. Č z 26. X. 1920, těsn. zpr. sch. 14, str. 6.) Mužem „socialisace“ se tak stal v Černého úřednické vládě exponent finančního kapitálu ministr obchodu Dr Hotowetz.

[53] Hájek J. S., Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR, Praha 1954, str. 51.

Všechny tyto vládní sliby sloužily k oklamání dělnických mas. Zůstaly na papíře a žádná z vlád předmnichovské republiky se neusnesla na jediném skutečně socialisačním návrhu. V předmnichovské republice nebyl tak znárodněn ani jediný důl, ani jediná továrna, ani jediná banka.

Nicméně však reformisté vyrobili řadu t. zv. socialisačních iniciativních návrhů, které měly průhledný demagogický ráz. Měly dopomoci pravicovým vůdcům socialistických stran udržeti otřesené posice mezi dělnictvem. Jejich navrhovatelé za své návrhy ani na parlamentním foru valně nebojovali a návrhy uzákoněny nebyly. Jejich obsah je vysloveně reformistický a se skutečnou socialisací nemají nic společného, ačkoliv za socialisační návrhy byly vydávány.

Takovými byly dva návrhy poslanců českých socialistů Laubeho a Tučného, z nichž první je z r. 1919.[54] Navrhovatelé jej odůvodňují velmi bombasticky. Zákonem o podílu zaměstnanců na podnikatelském zisku bude prý rozřešena jedna z nejkřiklavějších nesrovnalostí dosavadního společenského řádu a hospodářského systému. Obsah návrhu je však velmi skromný. Osnova ukládá podnikům s více než 50 zaměstnanci, aby poskytly svým zaměstnancům podíl na čistém zisku. Za čistý zisk považuje však návrh pouze zůstatek z čistého zisku po odečtení 5% zúročení kapitálu, 2% dotace reservního fondu a tantiemy správní radě. Výnosnost investovaného kapitálu a platy členům správních rad mají býti podle návrhu nedotčeny. Avšak i o to, co po odečtení těchto položek zbude, měli se děliti rovným dílem kapitalistické s dělníky. Poloviny čistého zisku, připadající na zaměstnance, mohlo býti použito nejrozmanitějším způsobem, tak na př. k zakoupení podílů závodů, k zesílení závodního kapitálu zaměstnanců, na různé sociální účely zaměstnanců atd. Podivně působí omezení platnosti navrhovaného zákona na dobu 10 let.

Na stejné linii jako návrh z r. 1919 je návrh týchž autorů z r. 1920.[55] V úvodu důvodové zprávy se honosně mluví o tom, že navrženým zákonem má býti zahájena socialisace všech soukromých a veřejných podniků jakéhokoli druhu, vykazujících určitý rozsah, že má být zaměstnancům dáno právo zúčastniti se správy veškerých podniků po stránce administrativní, finanční, obchodní a hospodářské, a že jim má býti poskytnuta účast na čistém zisku, dosahujícím určitého procenta. Dosavadní absolutismus velkých podniků má prý být nahrazen demokratickým konstitucionalismem, jak se tehdy reformisté s oblibou vyjadřovali.

Návrh stanovil dolní mez, od které začínala ve většině závodů průmyslových, důlních, dopravních a obchodních účast na čistém zisku. Čistý zisk až do výše zúročení investovaného kapitálu nejvyšší úrokovou měrou státní banky, zvýšenou o 2 %, měl býti kapitalistům ponechán bez jakékoli účasti zaměstnanců.

[54] Návrh posl. Tučného, Laubeho a soudruhů, aby byl vydán zákon, jímž zaručuje se zaměstnancům v závodech a podnicích podíl na čistém zisku z 20. III. 1919, parl. tisk. č. 670.

[55] Návrh posl. Tučného, Laubeho, Hrizbyla a spol., aby byl vydán zákon o účasti zaměstnanců na správě a čistém zisku podniků z 26. V. 1920, parl. tisk č. 33.

Důvodová zpráva vysvětlovala zvýšení dolní meze čistého zisku, od které začínala účast zaměstnanců, o 2 % nad normální úrokovou míru tím, „že by při nynější soustavě podnikatelské scházel popud k podnikání a k risiku, kdyby se vydělávalo jen tolik, kolik činí obvyklá úroková míra.“ Tedy nejen běžný úrok z investovaného kapitálu měl býti kapitalistům zaručen, ale autoři pamatovali dokonce i na zvlášť výhodné a pro kapitalisty atraktivní uložení kapitálu v průmyslu.

Účast na čistém zisku v zemědělské výrobě, u velkostatků, začínala od 5 % investovaného kapitálu a u podniků státních a samosprávných byla tato dolní mez stanovena ještě výše. Čistý zisk, přesahující stanovenou dolní mez, měl býti rozdělován podle určitého klíče. Především byl dotován záložní fond 25 %. Na zbytku se podíleli kapitalisté podle výše čistého zisku 5—25 %, závodní výbor 50—70 %, reservní fond 15 % a ústřední reservní fond 10 %. Reservní fond podnikový byl určen pro potřebné investice a ke garancii eventuálních ztrát. Byl tedy určen k úhradě nákladů, které jinak nesli kapitalisté. Také ústřední reservní fond měl podobný účel, neboť z něho měly být hrazeny investice a větší ztráty. Měl býti spravován „průmyslovou radou“, která se měla zřídit pro obvod každé obchodní a živnostenské komory. Podíl, připadající na závodní výbor, měl tento rozdělovati v poměru součtu mzdy, resp. platů, vyplácených za účetní období. Na čistém zisku se měl také podílet ředitel závodu a zástupci majitele. Návrh podporoval vznik akciových společností a zakcionování podniků již existujících. Již kapitalisté sami zaváděli prodej a rozdílení „určité části akcií mezi zaměstnance. T. zv. „dělnické akcie“ zná i tento návrh.

Závodní zastupitelstvo nazvali navrhovatelé „závodní výbor“. Označení „závodní rada“ bylo jim nepohodlné, protože příliš připomínalo sověty.

Pravomoc závodního výboru měla býti podle návrhu ve srovnání s pravomocí závodního výboru podle pozdějšího zákona z r. 1921 (č. 330/1921 Sb.) podstatně širší. Je to přirozené; v době před prosincovou stávkou bylo třeba projevovati před dělnictvem větší ochotu k ústupkům než po prosincové stávce. Návrh dával proto závodním výborům právo rozhodovací, avšak spolu s majitelem a správou podniku. Jak má toto spolurozhodování vypadati v praxi, návrh neřešil. Závodní výbory mohly spolurozhodovati, na př. o pracovních a mzdových podmínkách, o pracovní době, o továrním řádu, o přijímání a propouštění dělníků a úředníků, o jejich přesazení nebo pensionování, o zdravotních a bezpečnostních opatřeních, o stavbě dělnických a úřednických domků, o rozšíření závodu a změnách ve výrobě, o přídělu záložnímu fondu, pokud by přesahoval 25 % čistého zisku, a o rozdělení čistého zisku.

Návrh stihl stejný osud, jako jeho předchůdce. Psalo se o něm, když byl podán, tím splnil své poslání a zůstal pak ležet.[56]

---

[56] Projednávání ve výborech bylo přerušeno 21. III. 1922 podle § 4 j. ř. posl. sn., potom byl návrh obnoven (parl. tisk č. 3910/X) a nakonec zapadl v iniciativním výboru.

Reformistický družstevní socialismus se ozývá v návrhu zákona o říšské uhelně, jenž byl vypracován sociálními demokraty na jaře r. 1920.[57] Kapitalismus měl tu být poražen podle pravidel fair play, rytířsky, v rukavičkách, v konkurenčním boji, za existence buržoasního státu. Navrhováno bylo svěřiti obchod uhlím společnosti s ručením omezeným, smíšené povahy, jíž by se zúčastnil kapitálově také stát, t. zv. říšské uhelně. Důvodová zpráva mluví o tom, že zisků z hospodaření uhlím bude použito k vykupování k socialisaci zralých podniků, které se svěří do správy a vedení zaměstnanců ve formě veřejně kontrolovaných družstev. Budou-li prý v prvních vyvlastněných podnicích dělníci pracovati pilněji než v soukromých službách, zvýší se výkon podniků a sníží se jejich provozní náklady. Jejich výtěžek se zvýší tak, že doly kapitalistů s námezdními dělníky nebudou pak prý s nimi moci konkurovat a dají jim možnost výhodně koupiti další podniky. Vyloučí-li prý družstva všechny nespolehlivé a nepracovité živly, mají sama úplně v rukou rychlost postupné socialisace dolů, která bude tak udržovati tempo s převýchovou dělnictva.

Jde tu tedy o myšlenku samospasitelnosti výrobního družstva dělníků za kapitalismu, které má hospodářsky, v konkurenčním boji, kapitalismus porazit. Absurdnost a škodlivost této myšlenky pro boj dělnické třídy se ukázala nejen u nás, ale i v cizině.

R. 1920 podal Modráček návrh na zřízení společnosti s dělnickým podílnictvím,[58] který měl umožniti dělníkům získati akcie podniku a sice především za úplatu získanou účastí na čistém zisku podniku. Návrh byl odrazem představ o dělnickém akcionariátu, o němž psal Charles Gide, jehož úvahy byly ochotně otiskovány v „Akademii“,[59] kde silný vliv měl za války a brzo po válce Modráček a Hudec. Návrh nebyl únosný ani pro pravicové sociální demokraty, protože byl příliš průhledný a tak představitel reformistických odborů Tayerle byl nucen dokonce prohlásit v socialisačním výboru, že o nějakou socialisaci při tomto návrhu vůbec nejde.[60] Tak se stalo, že Modráčkovi podepsali jeho návrh členové klubu národní demokracie s Kramářem v čele. Návrh zapadl,[61] neboť byl pro kapitalisty nepotřebným a na dělníky málo působivým.

V r. 1920 byly podány další dva návrhy, které sice směřovaly ke změně vlastnických poměrů podniků, avšak jen v omezeném úzkém kruhu.

Byl to především návrh s. Dr Vrbenského, tehdy ještě českého socialisty, na postátnění uhelné těžby.[62] Podobal se nápadně návrhu německých neod-

[57] Fleischner Jindř., Socialisační plány na úpravu uhelného hospodářství, Praha 1920, str. 34—38.

[58] Návrh posl. Modráčka, Hudce, Stejskala a soudr. o společnostech s dělnickým podílnictvím z 4. VI. 1920, parl. tisk. č. 20.

[59] Článek Ch. Gidea „Dělnický akcionariát“ v „Akademii“, roč. XXII/1918, č. 11, str. 388 (překlad z „Revue d'économique politique“).

[60] Zápis ze schůze socialisačního výboru z 27. I. 1921 (archiv N. S. R. Č.).

[61] Projednávání ve výborech bylo přerušeno 21. III. 1922 podle § 4 j. ř. posl. sn. a návrh již obnoven nebyl.

[62] Návrh posl. Dr B. Vrbenského, V. Draxla a spol. na znárodnění dolů a úpravu uhelného hospodářství z 22. X. 1920, parl. tisk. č. 649.

vislých socialistů, kteří jej prosazovali v říšsko-německé socialisační komisi. Všechny uhelné doly měly býti vyvlastněny ve prospěch státu do tří měsíců ode dně účinnosti zákona. Uhlobaronům měla býti poskytnuta náhrada, odstupňovaná podle přiznání k majetkové dávce. Náhrada se však neměla vyplácet v hotovosti, nýbrž ústřední uhelná banka, provádějící všechny finanční operace s postátněním souvisící, měla vystaviti v hodnotě náhrady dluhopisy, zúročitelné 4 % a splatné do 30 let.[63] Provozování zabraných podniků mělo býti svěřeno státní uhelné radě, skládající se z 90 členů.[64] Výkonným orgánem státní uhelné rady mělo být 12členné presidium a generální ředitelé v jednotlivých uhelných revírech. Státní uhelné radě měla být podřízena i distribuce uhlí, jak v tuzemsku vytěženého, tak z ciziny dovezeného.

Ve státní uhelné radě, která měla být vrcholným orgánem řídícím veškerou uhelnou těžbu a obchod uhlím, byli zástupci horníků v menšině a jmenování jejích členů bylo dáno do rukou ministra veřejných prací, tedy orgánu buržoasního státu. Konečně i sama myšlenka vyvlastniti kapitalisty jen v určitém, isolovaném výrobním odvětví za existence buržoasního státu neznamenala žádný socialismus, nýbrž jen státní kapitalismus. Snaha s. Dr Vrbenského realisovati aspoň zlomek z tehdejších honosných socialisačních slibů, byla nesporně poctivá. Domníval se, že realisace jeho návrhu byla by krůčkem k socialismu. Všemožně se proto snažil získat pro svůj návrh podporu; svědčí o tom jeho vystupování v tehdejším parlamentním socialisačním výboru, jehož byl snad jediným aktivním členem,[65] i jeho činnost publicistická.[66] K projednávání

---

[63] „Náhrada dosavadním vlastníkům za zabrané podniky, v § 1 uvedené, která se jim přiznává ve splátkách dlouhodobých, a sice tak, že na přiřknutou náhradu vystaví státní uhelná banka dluhopisy, zúročitelné 4 % a splatné v době 30 let, ustanovuje se takto: Při podnicích, jichž cena podle přiznání k dávce majetkové podle zákona z 8. dubna 1920, č. 309 Sb. z. a n. nepřesahuje sumu:

	500 000 Kč dá se plná náhrada	do:	1 500 000 Kč dá se 70% náhrada
do:	600 000 Kč dá se 95% náhrada	do:	2 000 000 Kč dá se 65% náhrada
do:	700 000 Kč dá se 90% náhrada	do:	2 500 000 Kč dá se 60% náhrada
do:	800 000 Kč dá se 85% náhrada	do:	3 000 000 Kč dá se 55% náhrada
do:	900 000 Kč dá se 80% náhrada	nad:	3 000 000 Kč dá se 50% náhrada“
do:	1 000 000 Kč dá se 75% náhrada		(§ 4, odst. 1, návrhu).

[64] „Finanční hospodářskou a technickou správu podniků a jejich příslušenství podle tohoto zákona zabraných provádí státní uhelná rada, složená z 90 členů.

Hornictvo vysílá do ní 25 zástupců, ministerstvo financí, obchodu a veřejných prací po jednom zástupci, poslanecká sněmovna 16 zástupců, senát 8 zástupců, hornická vysoká škola příbramská 1 zástupce, průmysl 8 zástupců, z nichž 4 jsou průmyslovými dělníky, živnostnictvo 4 zástupce, zemědělci 4 zástupce, spotřebitelé otopného uhlí 4 zástupce, hornické úřednictvo 5 zástupců, ostatní úřednictvo 4 zástupce, dráhy 3 zástupce, obce 4 zástupce, uhelný obchod 3 zástupce.“ (§ 7, odst. 1 a 2 návrhu.)

[65] Snad žádný jiný výbor poslanecké sněmovny nebyl tak málo dělný jako výbor socialisační. Měl celkem jen 12 schůzí a vypracoval pouze 2 zprávy. Nezájem buržoasních i reformistických jeho členů zračí se ve velké absenci na jeho schůzích. První ustavující schůze výboru se konala 16. VI. 1920. Hned na druhé schůzi 16. XI. 1920 (tedy téměř po půl roce) byla zarážející neúčast — z 24 členů bylo přítomno jen 9. Výbor po dobu svého schůzování se zabýval věcmi, které neměly s t. zv. socialisací nic společného (na př. úpravou placené dovolené pro horníky, vládním návrhem zákona o závodních výborech). Usnesení socialisačního výboru byla vládou přehlížena. Tak na př. s. Dr Vrbenský prosadil, aby ministerstvo veřejných prací (ministrem byl Kovařík v úřednické vládě Černého), bylo vyzváno předložit výboru přihlášky majitelů dolů o dávce z majetku a revisní zprávy jednotlivých podniků. Předložení tohoto

návrhu ve sněmovním plénu však vůbec nedošlo. Byl projednáván tři léta ve výborech a nakonec zapadl.[67]

Sociálně demokratický návrh zákona o provozování a rozdělování uhelné těžby[68] byl podán začátkem listopadu 1920, tedy v době, kdy pravicové vedení sociální demokracie svádělo zoufalý boj o sympatie dělnických mas, které se jasně ve zdrcující většině hlásily k marxistické levici. Návrh měl proto nesporně poslání demagogické.

Důvodová zpráva rozvádí známé reformistické myšlenky o nutnosti vyloučiti neomezený absolutismus podnikatele v hospodářském výrobním procesu, připustiti dělnictvo ke vlivu na správu podniku atd. Vyvlastněny měly býti všechny podniky na dobývání uhlí a to i s vedlejšími závody avšak za náhradu. Důvodová zpráva sice konstatuje, že hornické organisace žádají vyvlastnění bez náhrady, takové vyvlastnění není prý však možné bez současného vyvlastnění všech ostatních majitelů. Proto návrh neuvádí podrobnosti o odškodnění a odkazuje na jiný zákon, jenž nebyl ani vypracován, a který měl stanovit způsob a základní pravidla vyvlastňovacího řízení. Důvodová zpráva počítá jen s tím, že suma odškodnění bude stanovena soudními komisemi s přibráním znalců, a že za základ odškodnění bude vzat průměrný čistý výnos za předválečné desetiletí, při čemž se vezme zřetel k poklesu ceny peněz, k investicím a k provozovacím nákladům. Také tento návrh zůstal v parlamentě ležet a zákonem se nestal.[69]

Návrh německých sociálních demokratů z r. 1921[70] je výrazem zápasu o německého dělníka mezi německými pravicovými socialisty a komunisty, který právě r. 1921 vrcholil. Tím, že německá sociální demokracie byla v opozici, otvíralo se jí široké pole pro sociální demagogii, která měla ovlivnit německé dělníky, aby nešli za komunisty.

Návrh počítá s vyvlastněním z důvodů veřejného blaha (§ 365 všeob. obč. zák.) vhodných hospodářských podniků ve prospěch obecně užitečných ústavů a společností veřejného práva. Připouští též vyvlastnění ve prospěch státu, zemí, žup, okresů a obcí. Řešení obtížných otázek se návrh vyhnul tím, že odkázal na zákony další, které měly být teprve vydány. Tak významné otázky, jako předmět a rozsah vyvlastnění, podmínky a řízení při zřizování obecně prospěšných ústavů a společností a při vyvlastnění podniků, náhrada za vy-

---

materiálu bylo po půl roce marně urgováno. (Zápisy o schůzích socialisačního výboru z archivu N. S. R. Č.)

[66] Články v čas. „Budoucno" a spis „Vývoj otázky znárodnění a socialisace dolů", Praha 1922.

[67] Projednávání ve výborech bylo přerušeno 21. III. 1922 podle § 4 j. ř. posl. sn., potom byl návrh obnoven (parl. tisk č. 3910/XIII) a jeho projednávání ve výborech skončilo po uplynutí funkčního období sněmovny.

[68] Návrh posl. K. Brožíka, R. Tayerle, A. Němce a soudr. o provozování a rozdělování uhelné těžby ze 4. XI. 1920, parl. tisk. č. 707.

[69] Projednávání ve výborech bylo přerušeno 21. III. 1922 podle § 4 j. ř. posl. sn. a návrh již obnoven nebyl.

[70] Návrh posl. Pohla, Schäfra, Dra Czecha, Dra Haase a soudr. na socialisování hospodářských podniků z 8. II. 1921, parl. tisk č. 1514.

vlastnění a účast zaměstnanců na správě podniků, měly býti upraveny zvláštními zákony. Okolnost, že navržený zákon byl tak silně rámcový, žádný ze stěžejních úkolů neřeší a obsahuje jen nereální sliby, potvrzuje skutečnost, že je produktem demagogie německé sociální demokracie.

Jedinou realitou, kterou navržený zákon měl zavésti, byla socialisační komise, jejímž úkolem bylo připraviti návrhy dalších zákonů, na které návrh odkazuje, zakládat obecně prospěšné ústavy a společnosti a provádět vyvlastnění hospodářských podniků. Tak celý další osud t. zv. socialisace měl býti svěřen podle návrhu německých sociálních demokratů komisi, která kapitalistům nebyla nebezpečná, neboť byly již tehdy značné zkušenosti z činnosti parlamentních výborů podobného druhu (na př. parlamentního socialisačního výboru).

Ani tato osnova nebyla uzákoněna. Buržoasie se cítila již r. 1921 dostatečně silnou a nepotřebovala se uchylovat před dělníky k manévrům.[71]

*

Buržoasní stát upravil zákonem jen závodní zastupitelstva zaměstnanců. Tato zákonná úprava byla podvodně vydávána buržoasií a reformisty za „první krok k socialisaci." Ve skutečnosti šlo jen o okleštění pravomoci již existujících továrních a šachetních rad, které vznikly revoluční cestou bezprostředně po válce. Zákonnou úpravou byly tyto závodní rady zbaveny svého revolučního obsahu.

Komplex zákonů o závodních a revírních radách při hornictví, o hornických rozhodčích soudech a o účasti horníků na čistém zisku z roku 1920 (č. 143—145/1920 Sb.) je ještě určitým ústupkem dělnické třídě a je méně reakční než pozdější zákon o závodních výborech z roku 1921. Je tomu tak proto, že poměr třídních sil byl při vzniku zákonů různý. R. 1919 a začátkem roku 1920 bylo revoluční dělnické hnutí na vzestupu a buržoasie byla postrašena. Proto byla ochotna k určitým ústupkům, aby zachovala a stabilisovala své třídní panství.

Osnova zákona o závodních a revírních radách při hornictví a osnova zákona o hornických rozhodčích soudech byly projednávány v plénu t. zv. Revolučního Národního shromáždění již v prosinci roku 1919. Tehdejší ministr veřejných prací, sociální demokrat Hampl, je označil pouze za etapu v nezadržitelném vývoji sociálních reforem.[72] Důvodová zpráva hovoří však již přímo o první etapě socialisace.

Parlamentní zpravodaj, sociální demokrat Brožík, se ještě v prosinci roku

---

[71] Projednávání ve výborech bylo přerušeno 21. III. 1922 podle § 4 j. ř. posl. sn. a návrh již obnoven nebyl.

[72] „K předloženým návrhům zákona o závodních radách a revírních radách při hornictví, jakož i předložené osnově zákona rozhodčích soudů hornických připomínám, že jsou pouze etapou v nezadržitelném vývoji sociálních reforem, jichžto řešení bylo světovou válkou pouze uspíšeno, nikoliv ale způsobeno, aneb nějak uměle vyvoláno…" (Z řeči ministra Hampla v N. S. R. Č. 16. XII. 1919, těsn. zpr. sch. 99, str. 2958.)

1919 vyjádřil dosti otevřeně, že osnovy jsou příliš krotké a socialisačními zákony vůbec nejsou.[73] Tentýž zpravodaj v únoru 1920, při novém projednávání osnov v parlamentě, hovoří již jinak. Všechny tři osnovy (tehdy byl projednáván ještě další zákon o účasti horniků na čistém zisku, který charakter osnov v ničem nezměnil) tvoří prý „organický celek a jsou první etapou v soustavném postupu socialisace báňské těžby".[74] Že tyto zákony byly vydávány za zákony socialisační podvodně, ukazuje stručný rozbor jejich obsahu.

První zákon o účasti zaměstnanců při hornictví na správě dolů a jejich podílu na čistém zisku (č. 132/1920 Sb.) vychází ze zcela reformistických představ. Účastí dělnictva na čistém zisku měly býti zmiňovány třídní rozpory a tato účast měla vésti ke smíru práce s kapitálem. Číselný podíl na zisku zaměstnanců stanovila podniková rada, které podnikatel předkládal bilanci a účet zisku a ztráty za uplynulý obchodní rok (§ 3 zák. č. 143/1920 Sb.). O použití podílu rozhodovala pak revírní rada (§ 19 zák. č. 144/1920 Sb.) Mělo ho býti použito pouze na všeobecně dobročinné účely pro zaměstnance a příslušníky jejich rodin. Zákon nezajistil ani kontrolu zpráv kapitalistů o prosperitě závodů a tak dělníci byli odkázáni na jejich vylhané bilanční zprávy.

Další zákon o závodních a revírních radách při hornictví (č. 144/1920 Sb.) byl, jak již řečeno, pro dělnictvo o něco příznivější než pozdější zákon o závodních výborech (č. 330/1921 Sb.). Na druhé straně byl pak pro dělnictvo méně příznivý než obdobné zákony v Německu (§ 165 výmarské ústavy a zákon ze 4. února 1920) a v Rakousku (zákon z 25. května 1919), které byly vydány za jiného poměru třídních sil. Je to jen jasným potvrzením skutečnosti, že jakmile buržoasii v poválečných letech otrnulo a cítila se politicky pevnější, byla k ústupkům méně ochotná.

Závodní rady v hornictví byly zřizovány podle zákona z r. 1920 již v závodech aspoň s 20 zaměstnanci (§ 1), kdežto závodní výbory podle zákona z r. 1921 teprve v závodech od 30 zaměstnanců nahoru. Také volební právo pro volby do závodních rad bylo pro dělníky příznivější, protože věková hranice byla nižší; aktivní volební právo začínalo od 18 let a pasivní od 24 let (§ 6).

Podstatné rozdíly byly v příslušnosti závodních rad ve srovnání s příslušností závodních výborů. Tak v oboru ochrany života a zdraví dělníků při práci měl zákon o závodních radách, resp. jeho prováděcí nařízení, určitější a jasnější ustanovení než zákon o závodních výborech. Správa závodu byla na př. povinna sděliti závodní radě veškerá hornopolicejní nařízení dozorčího úřadu. Jeden, po případě dva členové závodní rady mohli býti pověřeni, aby každých 14 dní se přesvědčili, zda předpisy jsou dodržovány. O svých pozorováních podávali tito členové zprávy s příslušnými návrhy na odstranění závad, a to jednak správě závodu a jednak závodní radě (§ 2 vlád. nař. č. 434/1920 Sb.).

Určitou výhodou pro dělnictvo byla též okolnost, že zákon o závodních

---

[73] Řeč posl. Brožíka v N. S. R. Č. 12. XII. 1919. těsn. zpr. sch. 98, str. 2933.
[74] Řeč posl. Brožíka v N. S. R. Č. 25. II. 1920, těsn. zpr. sch. 124, str. 3655.

radách zavedl organisačně vyšší útvar závodního zastupitelstva: revírní rady v hornictví. Ty na př. spolupůsobily při uzavírání kolektivních mzdových a pracovních smluv a při vydání jednotného pracovního řádu pro celý revír. Revírní radě příslušelo také rozhodovati některé spory mezi závodní správou a závodní radou (§ 19). Kromě toho příslušelo revírní radě rozhodovati o použití podílu na čistém zisku, jak je uvedeno výše.

Přes tyto některé relativně kladné rysy nepřekročil však zákon o závodních radách při hornictví rámec závodního zastupitelstva, kapitalistům zcela přijatelného a se socialisací neměl ovšem naprosto nic společného.

Existence hornických rozhodčích soudů (zák. č. 145/1920 Sb.) byla jen důsledkem určité, byť velmi omezené působnosti závodních a revírních rad. Rozhodovaly totiž s konečnou platností o odvoláních z výroků závodních rad, na př. ve mzdových a platových věcech a z výroků revírních rad ve sporech mezi správou závodu a závodní radou (§ 2). Rozhodčí soudy skládaly se ze 3 zástupců podnikatelů, 3 zástupců zřízenců, 3 zástupců dělníků a předsedy. Ve stejném poměru byly složeny i jejich jednotlivé senáty. Přísedící z řad dělnictva byli navrhováni odborovou organisací a potvrzováni ministrem veřejných prací. Kromě toho fungoval u rozhodčích soudů zástupce revírního báňského úřadu jako odborný poradce, jenž byl jmenován ministrem veřejných prací. Značný vliv státního aparátu buržoasního státu byl tu tedy dostatečně zajištěn.[75]

První všeobecný zákon o závodním zastupitelstvu (zákon o závodních výborech č. 330/1921 Sb.) byl již jasně reakční, nicméně však reformisté mluvili opět o „prvním kroku k socialisaci".

Všechna hesla užívaná reformisty o hospodářské demokracii, konstituční továrně a postupné socialisaci, ozývají se znovu v důvodové zprávě vládního návrhu zákona. Navrhovatelé zákona se snažili rozptýliti obavy kapitalistů a naznačovali jim, že závodní výbory budou pro ně neškodnou institucí ve srovnání s živelně a revolučně vzniklými továrními výbory, kterých se kapitalisté tolik obávali. Závodní výbory nebudou prý znamenati pokles výroby, t. j. pro kapitalisty pokles zisku, ba naopak, její vzestup.

Protože každá reminiscence na vítězný boj ruského proletariátu byla pro buržoasii a její spojence neúnosná, bylo z názvu vládního návrhu odstraněno původní označení „závodní rady" a závodní zastupitelstva byla nazvána „závodní výbory". Pravicový socialista Tayerle, který byl zpravodajem osnovy, nedal si v parlamentě ani valnou práci, aby tuto změnu nějak zdůvodnil.[76] Prostě konstatoval, že při projednávání ve výborech bylo vládní většinou zvoleno vhodnější označení.

Reakčnost zákona spočívala mimo jiné v tom, že okruh závodů, ve kterých

---

[75] Zákon o hornických rozhodčích soudech byl nahrazen r. 1924 zákonem novým (č. 170/1924 Sb.), jenž zřídil vrchní rozhodčí soud, odvolací instanci proti rozhodnutím rozhodčích soudů. Tento soud se skládal převážně ze soudců z povolání a byl zárukou toho, že judikatura rozhodčích soudů bude napříště zcela vyhovovat zájmům kapitalistů.

[76] Řeč posl. Tayerle v posl. sn. N. S. R. Č. z 6. VIII. 1921, těsn. zpr. sch. 85, str. 1254.

měly býti závodní výbory zřizovány, byl neobyčejně omezen. Byly vyňaty všechny závody menší, neboť závodní výbory měly býti zřizovány jen v závodech s aspoň 30 zaměstnanci. V menších závodech nebyla uznána ani instituce důvěrníků. Právě zde byl dělník velmi často naprosto nekontrolovatelně vydán šikanám a vykořisťování malého kapitalisty. Odborářský boj byl tu většinou mnohem těžší než ve velkých závodech, kde bylo více třídně uvědomělého dělnictva a kde dělnictvo mělo silné odborové organisace. Pravicoví socialisté ustoupili v tomto bodě zcela buržoasii a dokonce v průběhu projednávání zákona souhlasili se zvýšením minimálního počtu zaměstnanců v závodě, na podkladě něhož vznikala povinnost zříditi závodní výbor, z původních 20 na 30 zaměstnanců. Stačilo několik vyjádření podnikatelů a několik výpadů v buržoasním tisku, aby pravicoví socialisté ustoupili. Aby se kryli před dělníky, předložili v parlamentě papírovou resoluci, ukládající vládě, aby připravila osnovu, která by zavedla instituci důvěrníků v malých závodech.

Zřizování závodních rad v zemědělství bylo prakticky vůbec vyloučeno. Zákon totiž stanovil, že v podnicích zemědělských a lesních, jakož i v doplňujících je podnicích vedlejších, se považují za zaměstnance podle zákona pouze zaměstnanci stálí, t. j. najatí na základě celoroční smlouvy. V zemědělských podnicích, zejména na Slovensku, byli zaměstnáváni téměř výhradně sezónní dělníci, takže předpoklad zákona — 30 stálých zaměstnanců — byl splněn jen u nepatrného počtu zemědělských závodů. Tak těžce vykořisťovaný zemědělský proletariát byl ponechán svému osudu a i tak slabá zbraň, jako byly závodní výbory, byla mu odepřena.

Když se osnova stala zákonem, postaral se Nejvyšší správní soud o jeho výklad, vyhovující zájmům buržoasie a zužující práva dělnictva. Zásluhou Nejvyššího správního soudu bylo na příklad znemožněno zřizovati závodní výbory v pojišťovnách a v bankách. Zákon se totiž zmiňuje o tom, že závodní výbor lze ustaviti v závodě, jenž trvá alespoň půl roku od zahájení výroby (§ 1, odst. 1). Také v prováděcím nařízení (vl. nař. č. 2/1922 Sb., § 1 odst. 2) se uvádí, že volba výboru může býti vypsána v závodě, jenž trvá aspoň půl roku od zahájení výroby nebo provozu. Nejvyšší správní soud rozhodl v zájmu zaměstnavatelů v tom smyslu, že výrobou jest rozuměti pouze produkci manuelní a že slova „výroba a provoz“ prováděciho nařízení nepřipouští širší výklad, než který podle názoru Nejvyššího správního soudu vyplývá z ustanovení zákona (§ 1 odst. 1). Odkazoval přitom na ústavní listinu (§ 55), která stanoví, že vládní nařízení může býti vydáno pouze v mezích zákona. V důsledku tohoto násilného výkladu Nejvyššího správního soudu nebylo možno zřizovati závodní výbory v pojišťovnách a v bankách, protože se nezabývaly produkcí manuelní.[77]

---

[77] Bohuslav, Sbírka nálezů N. S. S. ve věcech administrativních, V.b, str. 1477, č. 2571 rozh. z 28. 6. 1923, č. 5252. Tamtéž VI.a, str. 131, č. 3115, rozh. z 15. I. 1924, č. 20785/23. Viz též Fr. Polák, Dělnické právo československé, Praha 1931, str. 201!

Zákon o závodních výborech rozbil také jednotu podniku ustanovením, že jednotlivé závody si zřizuji samostatné závodní výbory. Tato atomisace závodního zastupitelstva ztěžovala mzdové boje dělníků a byla tudíž ve prospěch kapitalistů. (Zákon totiž rozeznával v § 1, odst. 2 podnik a závod. Podnik se může skládati z několika závodů, a v každém závodě se pak zřizuje samostatný závodní výbor.) Tím se nesporně znesnadnil jednotný postup dělnictva proti společnému zaměstnavateli. Všeobecné závodní výbory jednoho podniku se sice mohly scházeti ke společným poradám, jejichž obsah byl však úzce vymezen (§ 9 zákona), a působnost tohoto společného zastoupení nebyla, jak slíbeno, upravena prováděcím nařízením.

Dělnictvo mělo přirozeně největší zájem na tom, aby mohlo spolurozhodovati při přijímání a propouštění dělníků. Zákon však omezil účast závodních výborů v těchto otázkách na nejmenší míru a ponechal jim jen hlas poradní. § 3 písm. a zákona o závodních výborech stanovil, že závodní výbory jsou povolány dozírati na zachovávání mzdových a pracovních smluv a řádů. Tuto dozorčí pravomoc vyložil Nejvyšší správní soud v reakčním smyslu tak, že pro zaměstnavatele vyplývá vůči závodnímu výboru jen povinnost nepřekážeti jeho činnosti dozorčí, nikoli také nějaký závazek vyhověti jakýmkoli podnětům a požadavkům závodního výboru.[78] Nejvyšší správní soud tu zcela jasně judikoval ve prospěch kapitalistů a proti zájmu dělnické třídy.

Odrazem podvodných hesel o socialisaci a o hospodářské demokracii v podnicích je ustanovení zákona o účasti delegátů závodních výborů ve schůzích správní rady podniku (§ 6). Zákon je však formulován tak, že ve skutečnosti účast závodních výborů na zasedání správní rady je čistě formální. Delegáti závodního výboru nemohli se totiž ani zúčastniti všech schůzí správní rady, neboť nemuseli býti pozváni na její mimořádné schůze, kde se projednávaly otázky finanční a osobní správy závodu (§ 6, odst. 7), na nichž mělo dělnictvo největší zájem a které tvořily hlavní předmět jednání správní rady. Avšak i normální účast delegátů závodního výboru ve schůzích správní rady byla ceny nanejvýš problematické. Zástupci závodního výboru neměli totiž ani právo hlasovací, jak zákon zvláště zdůrazňuje (§ 6, odst. 6). Proto ustanovení o účasti delegátů závodních výborů na zasedání správní rady bylo jen jednou z okras zákona demagogické povahy, která byla v praxi bezcenná.

Také ustanovení zákona o podávání periodických zpráv správou závodu závodnímu výboru o obchodním a správním stavu závodu (§ 4, písm. c) bylo prakticky bezcenné. Je samozřejmé, že správa závodu mohla podati takovou zprávu, jakou za vhodnou uznala, a zejména v případě prosperity závodu byly takové zprávy nepravdivé a zahalovaly pravý stav podniku, aby dělnictvo nepřicházelo s požadavky na zvýšení mezd. Rovněž právo závodního výboru, aby mu správa závodu předkládala opisy ročních bilancí (§ 5), bylo rázu

[78] Judikát otištěn v knize Fr. Poláka, Dělnické právo československé, Praha 1931, str. 238—241.

čistě formálního. Nemohl-li závodní výbor kontrolovati obchodní knihy a doklady, bylo zcela ponecháno na vůli správě závodu, jakou bilanci předloží závodnímu výboru. Kromě toho povinnost předkládati bilanci neměl každý podnik, nýbrž jen ten, který vedl obchodní knihy a zaměstnával aspoň 300 zaměstnanců nebo 50 zřízenců.

Závodní výbory nebyly však bezmocnými institucemi jen v oblasti hospodářské, byly jimi i v oblasti sociální a kulturní. Na co nestačil zákon, o to se postarala judikatura Nejvyššího správního soudu. Tento soud se úzkostlivě staral o to, aby se závodní výbory nezabývaly zřizováním čítáren a knihoven a vůbec úkoly kulturními, neboť náklady na tyto kulturní potřeby by musily z poloviny nésti kapitalisté a to by bylo podle názoru reakčních soudců Nejvyššího správního soudu omezením soukromopodnikatelské svobody.[79] Nejvyšší správní soud tu prostě restriktivně vyložil § 3, písm. h zákona, mluvící o kulturních úkolech závodních výborů, jimiž se do této doby rozuměla veškerá činnost, směřující k zvýšení vzdělávání zaměstnanectva.

Z uvedeného je patrno, že zákon o závodních výborech byl zákonem reakčním. Nejasné formulace zákona pak umožnily buržoasním soudcům třídní protidělnický výklad a tím i další spoutání závodních výborů a omezení jejich pravomoci. Jeho vydávání za zákon socialisační bylo zjevným podvodem.

V roce 1934, kdy fašisace buržoasního státu značně pokročila, shledala buržoasie dosavadní právní úpravu závodních zastupitelstev zaměstnanců ještě málo reakční a změnila zákony upravující závodní rady v hornictví i závodní výbory. Forma, která byla volena, byla charakteristická pro fašisující se stát. Byla zvolena cesta vládního nařízení vydaného na podkladě zmocňovacího zákona (podle čl. I. zákona č. 109/1933 DSb., kterým se mění zákony o mimořádné moci nařizovací č. 95/1933 Sb. a č. 206/1933 Sb.). Znamenalo to, že reakční osnovy byly upečeny v koalici s vyloučením kontroly parlamentu, kde mohli promluviti komunisté. Dělnictvo bylo tak postaveno před hotovou věc. Předáci reformistických stran, kteří byli spolutvůrci osnov, strčili hlavu do písku a sociálně demokratický tisk věc dokonce před dělnictvem zamlčoval.

S. Gottwald pranýřoval tento postup slovy: „Toto nařízení je dalším dokladem protidělnického a protidemokratického kursu vládně socialistických vůdců a stran. Je to opatření vysloveně fašistické. O tom svědčí také jeho zrození. Mně nic, tobě nic, z dneška na zítřek, bez parlamentu i bez „demokratické

[79] „Povinnost zaměstnavatele přispívati k úhradě poloviny výloh, spojených s vydržováním zařízení, sloužících ku blahu dělnictva, jež závodním výborem byla v život vyvolána, znamenala by však tak dalekosáhlé obmezení zásady soukromokapitalistické, že musila by v zákonu jasně býti vyslovena, aby mohlo býti uznáno, že zaměstnavatel je povinen z čistého zisku a případně i bez ohledu na čistý zisk k řečeným účelům přispívati. Na věci nic nemění, že v daném případě jde jen o odbírání dvou denních listů, tedy o zařízení vyžadující nákladu nepatrného, neboť mezi předplacením dvou denních listů na jedné straně a založením rozsáhlé knihovny nebo zřízením čítárny, je rozdíl pouze kvantitativní, který na právní posouzení otázky nemůže míti vlivu." (Z nálezu Nejvyššího správního soudu ze 7. IV. 1926, č. 7835, Bohuslav č. 5554.)

diskuse“ — a okleštění práv milionů dělníků je hotovo. Věc je tak neslychaná, že sám tisk sociální demokracie nemá odvahy ji hájit, a proto ji prostě — zamlčuje.“[80]

Zhoršení zákonů o závodním zastupitelstvu dělnictva bylo provedeno ve třech směrech.

Především bylo nařízeními prodlouženo funkční období, u závodních a revírních rad ze 2 na 3 roky a u závodních výborů z 1 na 2 roky. Kapitalisté a reformisté se totiž tehdy báli nových voleb, protože měli strach ze vzrůstajícího vlivu komunistů na závodech.

S. Gottwald napsal tehdy na adresu reformistů, kteří se snažili vyhnouti se volbám: „Když já budu členem závodního výboru nebo rady a budu to se svou funkcí myslet poctivě, pak se volby nesmím nikdy bát, pak mně volba nemůže nikdy rušit ve vykonávání mé funkce. Naopak. Čím častěji se podrobím volbě, tím větší budu mít důvěru osazenstva, tím lépe mohu vykonávat svou funkci, tím silnější bude má posice vůči zaměstnavateli.“[81]

Další zhoršení zavedené novelou zákona o závodních a revírních radách a závodních výborech spočívalo v tom, že postavení členů těchto rad a výborů se ještě dále vůči kapitalistům zeslabilo. Tak člen závodní rady mohl být propuštěn ze zaměstnání bez dalšího, t. j. bez projednání věci rozhodčím soudem, byl-li na př. pravoplatně bezpodmínečně odsouzen pro přečiny a přestupky, trestné podle zákona na ochranu republiky, jenž byl persekučním zákonem namířeným proti dělnickému hnutí a jehož obětí se stalo množství komunistických odborových funkcionářů. S. Gottwald k tomu uvedl: „...Zatím co dávným a samozřejmým požadavkem dělnictva vždy bylo, aby jeho zástupci v závodě byli úplně nezávislí na zaměstnavateli a měšťáckém státu a v obhajobě dělnických zájmů požívali plné imunity, nynější vládní nařízení zvětšuje sice nezávislost členů závodních výborů a rad vůči dělnictvu (tím, že prodlužuje volební období), ale zato tím více utužuje jejich závislost na zaměstnavateli a měšťáckém státu (tím, že rozmnožuje trestní sankce).“[82]

Posléze novela zákona o závodních a revírních radách uložila členům těchto rad novou povinnost — spolupůsobiti při udržování kázně. „Který dělnický důvěrník by nevěděl, co pod těmito slovy rozumí kapitalista?“, napsal s. Gottwald. „Který důvěrník by nevěděl, že splnit tuto podmínku znamená prosazovat mezi osazenstvem vše, co pan zaměstnavatel ráčil nadiktovat? Který důvěrník a dělník by nevěděl, že tím mají být dělničtí důvěrnici donuceni stát se zaměstnavatelskými dráby“[83]

K těmto fašisačním opatřením dospěl tedy vývoj závodních zastupitelstev v předmnichovské republice, o nichž bylo kdysi pravicovými socialisty podvodně tvrzeno, že jsou první etapou postupné socialisace.

---

[80] Gottwald Kl., Spisy, sv. IV, Praha 1951, str. 14 (článek „Nový útok na politická a odborová práva dělníků a jak mu čelit“, otištěný v Rudém právu ze 7. VIII. 1934).
[81] Tamtéž str. 15.
[82] Tamtéž, str. 14.
[83] Tamtéž, str. 16.

T. zv. socialisaci bylo ve skutečnosti odtroubeno již brzo po prosincové stávce r. 1920.[84] Přestalo se o ní prostě mluvit.

Když však přišla strašná hospodářská krise a horníci na Mostecku se postavili r. 1932 do jednotné fronty proti kapitalistům pod vedením komunistické strany, opět se ozvalo heslo socialisace z úst pravicových socialistů. Šlo o to, aby si reformisté napravili značně pošramocenou posici mezi severočeskými horníky a staré vybledlé heslo jim k tomu mělo dopomoci. Národní socialista Tučný hovořil tehdy najednou v parlamentě o postátnění dolů.[85] Odpověděl mu s. Zápotocký, který prohlásil:

„Ale já docela otevřeně prohlašuji, že horníci z tohoto požadavku nic nebudou míti, a že jsou také vzdáleni se nějak za tento požadavek biti. Jděte dnes na sever! Jsem na severu celé tři neděle, ale každý den jsem prošel celé desítky hornických schůzí stávkujících, řadu táborů, ale když postavíte před horníky požadavek, ať zestátnění nebo znárodnění dolů, každý horník řekne: „Tak to se budeme míti, jako se máme teď na dolech, které jsou v majetku státu. Tak to pěkně děkujeme, to bude pěkná bída. Vždyť nás tam dnes dřou ještě hůře, než u soukromých podnikatelů.“ To vám teď řekne každý havíř na severu. Vždyť tam je řada státních dolů a ty právě stojí v čele zdražovací politiky uhlí, stojí v čele útoku na mzdy a existence dělnictva, ty státní doly a jejich správy vyhazují dělníky a horníky z práce zrovna tak, jako soukromokapitalistické společnosti.

Pan poslanec Tučný tu uvedl, že myslí, že bude málo těch, kteří se budou lekati jejich rozhodnosti při návrhu na znárodnění dolů. Já věřím také, že bude málo těch, kteří se té rozhodnosti budou lekat. Ani Weinmann ani Petschek se té rozhodnosti neleknou, poněvadž pan Tučný prohlásil — a z těch návrhů je to známo: „Vždyt my přece nechceme uhlobarony poškoditi. Počítáme, kdyby se doly znárodnily, že uhlobaroni musí za ně 2 miliardy dostati. To by bylo přece nespravedlivé, abychom to vyvlastnili bez náhrady. Asi 2 miliardy to bude státi, tak to obětujeme těm Weinmannům, Petschkům, Rotschildům a j., dáme jim ty dvě miliardy, jen když doly budou náležeti státu.“

Řekl jsem, že nikdo se nebude lekati té rozhodnosti, se kterou čeští socialisté budou návrh na znárodnění dolů prosazovati. Ale ještě docela otevřeně dodávám, že nikdo té rozhodnosti dnes ani nevěří. Myslím, že v celé sněmovně i ve veřejnosti není člověka, který by věřil, že strana českých socialistů bude znárodnění dolů se vší rozhodností prosazovati a domnívám se, že kdyby havíři na severu měli čekati, až se jim tímto znárodněním pomůže, umřeli by hladem nejen ti havíři, kteří dnes na severu pracují, nýbrž i jejich děti, i vnukové!“[86]

Tak charakterisoval reformistický manévr s postátněním dolů r. 1932 s. Zápotocký. Tento návrh nebrali tehdy vážně ani uhlobaroni, ani horníci a

---

[84] Hájek J. S., Zhoubná úloha pravicových socialistů v ČSR, Praha 1954, str. 52 a 53.

ani sami reformisté! Na politické aréně předmnichovské republiky byl jen přehrán starý šlágr, který pozbyl své přitažlivosti a účinku: „Postupná socialisace" skončila ve skutečnosti začátkem let dvacátých, naprosto neslavně — dokonalým fiaskem.

Historie socialisačních slibů v předmnichovské republice je jen dokladem toho, že pravicoví socialisté záměrně nespojovali požadavek socialisace s revolučním bojem dělnické třídy. Jejich zrada spočívala v tom, že různými „socialisačními" sliby demagogické povahy se snažili odvésti dělnické masy od revolučního boje. Své vlastní sliby a návrhy krom toho opuštěli a jakmile se panství buržoasie upevnilo, přestali před masami o socialisaci vůbec mluvit. Buržoasie již tehdy sociální demagogie nepotřebovala a tak i její služebníci — pravicoví socialisté — odložili svou socialisaci na neurčito.

Úprava závodních rad a výborů a to ještě v té nejhorší formě, omezující jejich pravomoc, neměla se socialisací vůbec nic společného. Tvrzení reformistů, že tato úprava je prvním krokem k socialisaci bylo lživé a určeno k oklamání dělnictva.

Vyvlastnění výrobních prostředků ve prospěch celé společnosti je ovšem, jak dokázali již Marx a Engels, historickou nutností. Nesmírný rozmach výrobních sil našeho věku je v rozporu s kapitalistickými výrobními vztahy, které jsou jejich okovy a neznamenají v současné době nic jiného než stagnaci, úpadek, kapitalistickou anarchii a chaos.

Že toto vyvlastnění přinese netušený rozmach výrobních sil, předpověděl již r. 1917 V. I. Lenin, ve svém díle „Stát a revoluce". Napsal tehdy: „Toto vyvlastnění umožní obrovský rozvoj produktivních sil. A vidíme-li, jak již dnes kapitalismus nesmírně zadržuje tento rozvoj, jak by mohlo být mnohé zvelebeno na základě moderní, již dosažené techniky, jsme oprávněni s plným přesvědčením říci, že vyvlastnění kapitalistů nevyhnutelně způsobí nesmírný rozvoj produktivních sil lidské společnosti."[87] Hospodářské dějiny Sovětského svazu a jeho závratný ekonomický rozmach od dnů Říjnové revoluce až po dnešek, jakož i na druhé straně zaostávání ekonomiky kapitalistických zemí potvrzují jen slova Leninova.

Vyvlastnění kapitalistů je ovšem jedním z hlavních úkolů socialistické revoluce, které jsou vytyčeny již v Komunistickém manifestu: „...prvním krokem v dělnické revoluci jest pozvednutí proletariátu na panující třídu, vydobytí demokracie.

Proletariát využije svého politického panství k tomu, aby postupně vyrval buržoasii veškerý kapitál, soustředil všechny výrobní nástroje v rukou státu, t. j. proletariátu, zorganisovaného v panující třídu, a co nejrychleji rozmnožil

---

[85] V téže době také sociální demokraté přišli najednou opět s iniciativním návrhem na vyvlastnění dolů (tisk posl. sn. N. S. R. Č. č. 1674), který když splnil své demagogické poslání, zapadl v iniciativním výboru.

[86] Řeč s. A. Zápotockého v posl. sn. N. S. R. Č. 14. IV. 1932, těsn. zpr. sch. 176, str. 41.

[87] Lenin V. I., Vybrané spisy II., Praha 1950, str. 192, z díla „Stát a revoluce".

masu výrobních sil."[88] Také Engels se zmiňuje o úkolech proletářské revoluce takto:

„...proletariát se ujímá veřejné moci a s pomocí této moci přeměňuje společenské výrobní prostředky, které se buržoasii vymykají z rukou, v obecné vlastnictví. Tímto aktem osvobozuje výrobní prostředky od jejich dosavadní kapitálové vlastnosti a dává jejich společenské povaze úplnou volnost uplatnění. Stává se tedy možnou společenská výroba podle napřed stanoveného plánu."[89]

Úkoly proletářské revoluce načrtl také v dubnových thesích r. 1917 sám Lenin. Na poli hospodářském bylo to: znárodnění veškeré půdy v zemi a konfiskace statkářské půdy, sloučení všech bank v jednu národní banku a zavedení kontroly nad bankami a kontroly nad společenskou výrobou a distribucí výrobků.[90] Také v článku „Úkoly revoluce" z r. 1917 hovoří Lenin o znárodnění průmyslu, bank a půdy. Říká: „Je nezbytně třeba provést ihned znárodnění bank a pojišťoven, jakož i nejdůležitějších průmyslových odvětví (těžby nafty, kamenného uhlí, hutnictví, cukrovarnictví a pod.) zároveň s naprostým zrušením obchodního tajemství a stanovením stálého dozoru dělníků a rolníků nad nepatrnou menšinou kapitalistů, kteří vydělávají na státních dodávkách, obcházejí povinnost předkládat účty a vyhýbají se spravedlivému zdanění svých zisků a majetků." ...[91]

Proto také dělnická třída Československa dosáhla jen revolučním bojem splnění svých socialisačních požadavků, které vytyčila již ke konci první světové války po vzoru revolučního proletariátu tehdejšího Ruska. Po porážce fašistických okupantů sovětskou armádou r. 1945 uskutečnila tyto požadavky cestou naší národní a demokratické revoluce za vedení komunistické strany a s. Gottwalda. Znárodnění provedené na podzim r. 1945 a z jara 1948 vytvořilo objektivní předpoklady pro budování socialismu v naší zemi za panství dělnické třídy — diktatury proletariátu — a dalo našim pracujícím širokou perspektivu šťastné budoucnosti: „zabezpečení maximálního uspokojování neustále rostoucích hmotných a kulturních potřeb celé společnosti nepřetržitým růstem a zdokonalováním socialistické výroby na základě nejvyšší techniky.[92]

---

[88] Marx K., Engels B., Manifest komunistické strany, Praha 1946, str. 55.
[89] Engels B., Vývoj socialismu od utopie k vědě, Praha 1945, str. 67.
[90] Dějiny VKS(b), Praha 1950, str. 189.
[91] Lenin V. I., Vybrané spisy II., Praha 1950, str. 120, z článku „Úkoly revoluce".
[92] Stalin J. V., Ekonomické problémy socialismu v SSSR, Nová mysl, č. 9—10/1952, str. 707.

СУДЬБА ОБЕЩАНИЙ О СОЦИАЛИЗАЦИИ В ДОМЮНХЕНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Ярослав Гоусер

Великая Октябрьская социалистическая революция раскрыла перед рабочим движением всего мира, а следовательно, и перед пролетариатом Чехословакии ясные революционные перспективы. Наш рабочий класс выдвинул после первой мировой войны требование социализации фабрик и шахт и это требование было требованием революционным. Капиталисты в страхе перед революционными рабочими не решились высказаться против этого требования и даже заявляли, что они готовы к так наз. социализации некоторых производственных отраслей. Правые вожаки социалистических партий говорили о «постепенной социализации» при сохранении буржуазного государства для того, чтобы вызвать иллюзии в рядах рабочих и отвлечь рабочий класс от революционной борьбы. «Постепенную социализацию» обещал и Масарик.

Первые правительства домюнхенской буржуазной республики (правительство Крамаржа, оба правительства Тусара и правительство Черного) выступили с обещаниями социализации, из которых ни одно не было выполнено. Правые социалисты представили буржуазному парламенту целый ряд демагогических так наз. проектов социализации для того, чтобы удержать свою поколебленную позицию среди рабочих масс. Эти проекты, которые ничем не угрожали капитализму и не имели ничего общего с подлинной социализацией, как ее понимали рабочие массы, излагаются в статье. Правые социалисты не особенно боролись за свои проекты в парламенте, а о борьбе вне парламента не может быть и речи. Как только в начале двадцатых годов укрепилось политическое господство буржуазии, правые социалисты перестали вообще говорить о «социализации по этапам» в духе реформизма.

Домюнхенская буржуазная республика издала законы о заводском представительстве служащих (закон о заводских и участковых советах в горнозаводской промышленности № 144/1920 СЗ и закон о заводских комитетах № 330/1921 СЗ). Эти законы правые социалисты мошеннически выдавали за первый шаг к так наз. социализации. В действительности же эти законы только исказили революционные институты заводских и рудничных советов и комитетов, которые возникли тотчас же после войны по революционному почину масс, так как ограничили их

компетенцию. Во время явной фашизации домюнхенской республики в начале 30-х годов эти законы были новелизированы и еще более ухудшили положение заводских комитетов.

Из обещаний социализации, данных первыми правительствами республики и самим Масариком, ни одно не было выполнено. Старое революционное требование рабочих воплотилось в действительности только по освобождении нашей страны Советской Армией в ходе нашей национальной и демократической революции. Национализация осуществленная в 1945 и 1948 годах отобрала у капиталистов средства производства и тем самым создала предпосылки для построения социализма в нашей стране.

DAS SCHICKSAL DER SOZIALISIERUNGSVERSPRECHEN IN DER REPUBLIK VOR DEM MÜNCHENER DIKTAT

Jaroslav Houser

Die Große Sozialistische Oktoberrevolution gab der Arbeiterbewegung in der ganzen Welt, und daher auch dem tschechoslowakischen Proletariat, eine klare revolutionäre Perspektive. Die Arbeiterklasse unseres Landes stellte nach dem ersten Weltkriege die Forderung nach der Sozialisierung der Betriebe und der Bergwerke als eine revolutionäre Forderung auf. Die Kapitalisten wagten aus Angst vor dem revolutionären Proletariat nicht, sich dieser Forderung entgegen zu stellen. Sie erklärten, daß sie bereit wären, in einigen Produktionszweigen die Sozialisierung durchzuführen. Die Führer der rechtsstehenden Sozialisten schrieben damals, um in den Reihen der Arbeiterschaft eine Illusion zu erwecken und die Arbeiter von der revolutionären Taktik abzuführen, die Losung einer „etappenweisen Sozialisierung" auf ihre Fahnen. Eine „stufenweise Sozialisierung" wurde auch vom Presidenten Masaryk versprochen.

Die ersten Regierungen unserer bürgerlichen Republik in der Periode vor München (die Regierung Kramář, beide Regierungen Tusars und die Regierung Černý) haben Sozialisierungsversprechen gegeben, von denen sie aber gar nichts erfüllten. Die rechtsstehenden Sozialisten brachten zum Zwecke der Erhaltung ihrer erschütterten Positionen in der Arbeiterschaft im bürgerlichen Parlament eine Reihe von demagogischen sogenannten Sozialisierungsanträgen ein. Diese Anträge bedrohten den Kapitalismus überhaupt nicht und hatten mit einer wirklichen Sozialisierung, wie sie den Arbeitern vorschwebte, nichts gemeinsames. In dem vorliegenden Artikel werden diese Anträge gründlich besprochen. Außerdem kämpften die nach rechts orientierten Sozialististen nicht einmal ernstlich für ihre Anträge. Von einem außerparlamentarischen Kampf war überhaupt keine Rede. Als sich dann anfangs der zwanziger Jahre die Herrschaft der Bürgerklasse befestigt hatte, hörten die Rechtssozialisten überhaupt auf, von der sogenannten Sozialisierung zu sprechen.

Die bürgerliche Republik aus der Periode vor München hat die Frage einer Vertretung der Arbeitenden in den Betrieben durch zwei Gesetze geregelt (Gesetz über die Betriebs- und Revierräte im Bergbau Nr. 144/1920 und Gesetz über die Betriebsausschüsse Nr. 330/1921). Diese rechtliche Regelung wurde von den rechtstehenden Sozialisten fälschlich für den ersten Schritt der sogenannten Sozialisierung ausgegeben. In Wirklichkeit haben diese Gesetze den revolutionären Charakter der Institution der Fabrik- und Schachträte, welche unmittelbar nach dem Weltkriege aus einer revolutionären Initiative der Volksmassen entstanden waren,

entstellt und verwischt. Sie beschränkten ihre Kompetenzen. Anfangs der dreißiger Jahre, in denen die Faschisation der Republik klar sichtbar wurde, wurden die genannten Gesetze in für die Arbeiterklasse noch ungünstigerer Form geändert.

Nicht ein einziges Versprechen der ersten Regierungen der Republik und sogar des Presidenten Masaryk wurde erfüllt. Die alte revolutionäre Forderung der Arbeiterschaft wurde erst nach der Befreiung unseres Landes durch die Sowjetarmee, im Laufe unserer nationalen und demokratischen Revolution, realisiert. Durch die Nationalisierung in den Jahren 1945 und 1948 wurden den Kapitalisten die Produktionsmittel aus der Hand gerissen und dadurch die nötigen Voraussetzungen für den Aufbau des Sozialismus in unserem Lande geschaffen.

NEZAMĚSTNANOST INTELIGENCE V PŘEDMNICHOVSKÉ REPUBLICE

Jaroslav Houser a Vladimír Růžička

Inteligencí nazýváme společenskou vrstvu námezdně i samostatně pracujících lidí, jejichž zaměstnáním je duševní práce.[1] Je to na př. práce vědců, techniků, učitelů, spisovatelů, umělců, lékařů, agronomů a velké části úředníků.

Inteligence není ovšem třídou, ale jen společenskou vrstvou. Nehraje proto samostatnou politickou úlohu a není samostatnou politickou silou.[2] Její zájmy jsou spjaty se zájmy jiné třídy, zpravidla panující, jíž inteligence slouží. Také v buržoasní společnosti slouží převážná část inteligence zájmům panující buržoasie.

Marx objasnil, jak s rozvojem kapitalistické výroby odevzdává kapitalista funkci „bezprostředního a stálého dozoru nad jednotlivými dělníky a skupinami dělníků zvláštní kategorii námezdních pracovníků." Řekl: „Jako potřebuje armáda hierarchii vojenských velitelů, právě tak potřebuje masa dělníků, spojená společnou prací pod velením téhož kapitálu, průmyslové vyšší důstojníky (ředitele, managers) a poddůstojníky (mistry — foremen, overlookers, contre — maîtres), kteří během pracovního procesu rozkazují ve jménu kapitálu. Práce dozoru se ustaluje v jejich výhradní funkci."[3]

Buržoasie potřebuje ovšem inteligenci nejen k řízení kapitalistické výroby, ale vůbec ve všech oblastech společenské nadstavby, která slouží kapitalistickým výrobním vztahům a je zbraní, používanou v boji s ideologií dělnické třídy.

---

[1] Srovnej Bolšaja sovětskaja enciklopedija, heslo „Inteligencija", sv. 18, str. 270.

[2] „...to jest „síla" buržoasní inteligence, která není samostatnou ekonomickou třídou a nepředstavuje proto samostatnou politickou sílu..." (V. I. Lenin, Spisy, sv. 11, 4. rus. vyd., str. 343).

[3] Marx K., Kapitál, I. díl, Praha 1954, str. 357 a 358.

Lenin vícekrát zdůraznil tuto přisluhovačskou úlohu buržoasní inteligence kapitalistům.[4]

V době, kdy buržoasní společnost prožívala relativní prosperitu, byla panující buržoasie s to odměňovati své služebníky z řad inteligence bezpečnou existencí a slušnými životními podmínkami. Byla to na př. viktoriánská doba v Anglii nebo období v Rakousku do konce minulého století. V době kapitalismu a zejména všeobecné krise kapitalismu tyto pro poslušnou inteligenci zlaté časy nenávratně minuly.

Dochází ke zbídačování a proletarisaci inteligence. Jaké jsou příčiny tohoto společenského jevu? Především kádry inteligence se rekrutují převážně z řad maloburžoasie, zůstávají s ní spjaty a sdílí proto i její osud v době imperialismu. Kapitalistické krise jsou příčinami proletarisace velké části maloburžoasie.

Duševní práce nemá již pro buržoasii v době panství monopolů ten význam, jaký měla dříve, a celá buržoasní kultura se dostává do situace zahnívání. Projevuje se to ve všech oblastech společenského vědomí, ve vědě, v umění atd. Inteligentů ochotných sloužiti buržoasii je v této době podstatně více než činí počet těch, jejichž služby je buržoasie ochotna zaplatit. Snižuje se proto životní úroveň inteligence a objevuje se její nezaměstnanost.[5]

Proces proletarisace inteligence probíhá ve všech kapitalistických zemích. Můžeme jej sledovat také u nás v předmnichovské buržoasní republice. Sociální poměry inteligence se tehdy ustavičně zhoršovaly a její nezaměstnanost se stala masovým zjevem.

Materiál, který jsme v této studii nashromáždili, je mimo to dokladem toho, jak buržoasní stát ponechal inteligenci na pospas bídě a hladu a jak ubohou byla t. zv. sociální péče o inteligenci.

*

Již před první světovou válkou objevovala se sice u nás čas od času nezaměstnanost inteligence, byl to však zjev celkem ojedinělý. „Přebytečné síly" mohly se totiž uplatnit i v jiných zemích rakouského soustátí a výjimečně byla tu i možnost pro určitou část inteligence, zejména technické, uplatnit se v cizině. Také v prvních poválečných letech nebylo ve větší míře nezaměstnanosti

[4] Lenin V. I., Spisy, sv. 7., Praha 1953, str. 324 až 326.

[5] Zhoršování sociálních podmínek inteligence a její zbídačování na straně jedné a stále zjevnější reakčnost buržoasní kultury na straně druhé jsou příčinami toho, že menší část inteligence přechází s posic buržoasie na posice proletariátu, aby v ideologické oblasti posílila jeho boj s buržoasií. — Již Marx a Engels se dotkli této otázky, pokud jde o měšťáky-ideology, v Manifestu komunistické strany: „Nakonec, když se třídní boj blíží k rozhodnutí, nabývá proces rozkladu v panující třídě, v celé staré společnosti tak prudkého a tak pronikavého rázu, že malá část panující třídy se zříká své třídy a přidává se k třídě revoluční, k třídě, které patří budoucnost. Proto jako dříve část šlechty přecházela k buržoasii, přechází nyní část buržoasie k proletariátu, a to zejména část měšťáků-ideologů, kteří se povznesli k theoretickému pochopení celého dějinného vývoje." (Marx K. a Engels B., Manifest komunistické strany, Praha 1951, str. 30.) — Stále zjevnější úpadkovost buržoasní kultury a soustavně se zhoršující sociální poměry inteligence v době panství monopolů a všeobecné krise kapitalismu způsobují, že těchto čestných výjimek z řad buržoasní inteligence přibývá.

mezi inteligencí, neboť naše buržoasie upevňovala své politické panství, budovala buržoasní státní aparát a reorganisovala výrobu. Buržoasní republika zřídila tehdy nové university v Brně a v Bratislavě, vysokou školu zemědělskou a zvěrolékařskou v Brně, katolickou fakultu bohosloveckou v Bratislavě a j.

O nemajetné studenty neměl buržoasní stát zájem a podle toho vypadala t. zv. sociální péče o studenty. Položky, určené ve státním rozpočtu na sociální péči o studentstvo, byly velmi nízké a z nich ještě podporovala naše buržoasie na př. ruské bělogvardějce.[6]

Po prosincové stávce upevnila buržoasie své hospodářské a politické panství a přešla k útoku na dělnické mzdy a zaměstnanecké platy (na př. r. 1921 snížení platů veřejných zaměstnanců a bankovní stávka). Začátkem dvacátých let byl státní aparát v podstatě již dobudován a kapitalistické podniky byly vybaveny technickým a administrativním personálem. Začínají se proto ozývati hlasy volající po regulaci přílivu studentů na střední a vysoké školy. První takový „varovný" hlas se ozval již v r. 1925. Byl to úředník ministerstva školství a národní osvěty O. Plachť[7]. který uvedl, že počet 26.000 posluchačů na všech 15 vysokých školách v Československu v r. 1925 převyšuje dvakrát počet, jaký prý vyžaduje potřeba našeho národního života. Z právnických, filosofických a přírodovědeckých fakult vychází podle jeho názoru ročně třikrát více absolventů, než se jich může uplatnit v praktickém životě.[8] O snaze buržoasie omezovat počet posluchačů zvláště na právnických fakultách svědčí i odhad autorův, že v Československu se prý může uplatnit ročně jen 466 absolventů právnických fakult.[9]

Později fašismu nakloněný J. Kliment poukazoval na to, že 4 československé právnické fakulty produkují mnohem více právníků než kolik činí potřeba buržoasni společnosti.[10] Podle něho roční potřeba nových právníků je 650.[11]

Buržoasie měla prostředky, jimiž se snažila omezit počet posluchačů z nemajetných rodin na středních a vysokých školách. Bylo to zejména zvyšování kolejného, různých tax a poplatků, tendence prodlužovati a zpřísňovati studium, zmenšování nákladů na studentská stipendia, zdražování studentských

---

[6] Položka na sociální péči o studentstvo činila na př. ve státním rozpočtu na r. 1922 (bez Zakarpatské Ukrajiny) 8 698 774 Kč (finanční zákon č. 470/1921 Sb., státní rozpočet, kap. 13, tit. 9), r. 1923 (bez Zakarpatské Ukrajiny) 10 023 098 Kč (finanční zákon č. 372/1922 Sb., státní rozpočet, kap. 13, tit. 9), r. 1926 (bez Zakarpatské Ukrajiny) 7 420 000 Kč (finanční zákon č. 207/1925 Sb., státní rozpočet, kap. 13, tit. 8), r. 1931 celkem 11 156 000 Kč (finanční zákon č. 187/1930 Sb., státní rozpočet, kap. 10, tit. 9) a r. 1934 celkem 8 000 000 Kč (finanční zákon č. 236/1933 Sb., státní rozpočet, kap. 10, tit. 8).

[7] „Přítomnost a budoucnost našich vysokých škol", Praha 1925, str. 41 (pod zn. Dr. O. P.).

[8] Tamtéž, str. 11 a 12.

[9] Tamtéž, str. 11.

[10] Kliment J., Úvod do studia právnického na podkladě historickém, Praha 1932, str. 77.

[11] Pro ilustraci uvádíme na tabulce č. 5, str. 79 počet zapsaných posluchačů právnických fakult (v zimních semestrech). V době, kdy počet posluchačů na právnických fakultách dosáhl maxima, objevovaly se odhady nezaměstnanosti právníků v budoucnosti. Čas. „Všehrd" odhadoval, že počet nezaměstnaných právníků dosáhne r. 1945 čísla 20 000 (roč. XIV/1933 č. 5, str. 162).

jízdenek a j. Provádění těchto opatření znamenalo v praxi hospodářský numerus clausus namířený proti nemajetným studentům, jehož důsledkem nemělo býti nic jiného než zmenšený příliv studentů na střední a vysoké školy z rodin dělníků a drobných rolníků.

Jaké důsledky měl v praxi hospodářský numerus clausus poučuje nás ostatně i několik statistik. Je to především výsledek šetření o sociálním rozvrstvení studentů středních škol, jež bylo provedeno Ústředním psychotechnickým ústavem a zpracováno Státním úřadem statistickým. Šetření týkalo se jen abiturientů z Čech, Moravy a Slezska ve školním roce 1933/34. Materiál získaný šetřením je tedy kusý, neboť Slovensko a Zakarpatská Ukrajina nebyly do šetření pojaty. Šetření věnovalo pozornost povolání a postavení v povolání rodičů studentů.[12] Bylo zjištěno, že na 10 000 osob připadá

z rodin úřednických (včetně profesorů, učitelů a vojenských gážistů)	128,1 abiturientů
z rodin zřízeneckých	25,3 abiturientů
z rodin samostatných a nájemců[13]	12,9 abiturientů
z rodin dělnických	3,9 abiturientů.

Šetření o sociálních poměrech pražských vysokoškoláků provedeno nebylo. Máme k disposici jen výsledky šetření provedeného statistickým seminářem brněnské university v r. 1934.[14] Materiál se týká pouze českých vysokých škol. Z celkového počtu dotázaných odpovědělo 4.744 studentů, t. j. asi 94 %. Na tehdejší třídní složení brněnského vysokoškolského studentstva české národnosti můžeme usuzovat z této statistiky povolání rodičů:

úředníci a zřízenci	2145	45,2 %
samostatní a nájemci	1491	31,4 %
pensisté	619	13 %
dělníci nebo nádeníci	298	6,3 %
bez zaměstnání	55	1,2 %
výměnkáři	42	0,9 %
neudáno	94	2 %[15]

Také na Slovensku provedl Státní psychotechnický ústav v Bratislavě zjištění povolání rodičů abiturientů gymnasií ze 17 ústavů a to ročníků 1934—1938, 1942 a částečně 1943.[16] Šetřením, do něhož bylo pojato 775 oktavánů (chlapci

---

[12] Ullrich Zd., „Sociální původ abiturientů" (Statistický obzor, roč. XVI/1935, seš. 4—5, str. 198).

[13] Mezi samostatné a nájemce počítá Zd. Ullrich samostatně výdělečné činné průmyslníky, obchodníky, živnostníky, advokáty, notáře, lékaře, rentiery, pensisty a j. (Statistický obzor, roč. XVI/1935, seš. 4—5, str. 195 a násl.). Buržoasního původu nebyli ovšem podle této statistiky jen studenti z rodin samostatných a nájemců, nýbrž i z velké části z rodin úřednických. (Srovnej „Tvorbu", roč. X/1935, č. 38, str. 625—626.)

[14] „Národní politika" z 21. IX. 1934 („Vysokoškolští studenti ve světle statistiky").

[15] Také v této statistice není buržoasie zastoupena jen ve skupině samostatných a nájemců, ale i ve skupině úředníků a zřízenců, pensistů, bez zaměstnání (rentieři), výměnkářů (na statcích), a ve skupině, jejíž zaměstnání není udáno.

[16] Anton Jurovský „Súlad v rodinnom živote", Turč. Sv. Martin 1946, str. 70 a 71.

i dívky) bylo zjištěno, že nejvíce jich připadá na rodiny živnostníků a zřízenců.[17] Avšak již na druhém místě jsou abiturienti z rodin rolnických (t. j. i statkářů a vesnických boháčů) a dělnických. Spojením těchto dvou různých kategorií v jednu byl však skutečný obraz počtu abiturientů z rodin dělnických skreslen. Byl nesporně daleko nižší, než z rodin „rolnických".[18]

Z těchto statistik, třebaže jsou jen dílčí a nepodávají zcela jasný obraz o třídním složení studentstva, je přece jen patrno, kdo mohl studovati na středních a vysokých školách. Jeví se tu převaha studentů z rodin maloburžoasních a ve velkém počtu jsou zastoupeny děti velkoburžoasie, „zlatá mládež". Z dělnických rodin však studuje jen mizivé procento. (Z první statistiky na př. plyne, že počet studentů z rodin úřednických je více než 30 × větší než počet studentů z rodin dělnických). S. Novotný ve svém referátu na X. sjezdu KSČ uvedl, že na vysokých školách r. 1937 bylo jen 4 % studentů z dělnických rodin.[19]

Buržoasní republika poskytovala tedy středoškolské a vysokoškolské vzdělání skoro výlučně jen příslušníkům majetnějších tříd.

Provádění hospodářského numeru clausu vůči nemajetným studentům, jež se projevilo zvláště ve snižování nákladů na studentskou sociální péči, nezůstalo bez odezvy u těch, jichž se tato opatření dotýkala. Protest proti politice buržoasní vlády vyšel na př. ze schůze Spolku posluchačů inženýrství při Českém vysokém učení technickém v Praze, konané dne 16. VI. 1933.[20] Buržoasie však ukázala, že osud studentstva i jeho odpor je jí lhostejný. Na podzim r. 1933 se pověstná parlamentní úsporná a kontrolní komise rozhodla škrtnouti „v zájmu rozpočtové rovnováhy" 'celou třetinu položky na studentskou sociální peči.[21]

Buržoasie se snažila odstranit a vyloučit pro ni nebezpečné elementy v inteligenci a bila na poplach pod záminkou „nadprodukce inteligence". Možnost uplatnění v praktickém životě byla poskytována jen inteligenci skutečně „spolehlivé". Za takovou byla samozřejmě pokládána v prvé řadě inteligence, která vyšla z buržoasních řad a která byla čím dále, tím zjevněji fašistickou. Ostatní masa absolventů byla ponechána na pospas nezaměstnanosti.

Za celé trvání předmnichovské buržoasní republiky nebyla ovšem nikdy

---

[17] Tamtéž, str. 114. (Tabulka č. IV.)

[18] Srovnej v této souvislosti i práci Antona Štefánka „Základy sociografie Slovenska", Slovenská Vlastivěda, sv. III, Bratislava 1944, zvláště str. 144.

[19] Referát s. Novotného na X. sjezdu KSČ 11. VI. 1954 („Nová mysl", roč. 1954, č. 7, str. 691).

[20] „Protestujeme co nejdůrazněji proti jakékoliv snaze po dalším snížení položky na sociální péči o studentstvo. Poukazujeme na to, že nemajetné studentstvo, jehož hospodářské poměry jsou velmi zlé, utrpělo již značné snížením uvedené položky ve státním rozpočtu pro letošní rok a žádáme příslušné činitele, aby od snah po dalším škrtání v této položce upustili. Doufáme, že náš spravedlivý protest najde pochopení u všech veřejných činitelů a že jimi budou dodrženy sliby, kterými obšťastňují studentstvo při různých příležitostech." („Rudé právo" ze 24. VI. 1933.)

[21] „Rudý večerník" ze 17. X. 1933.

pořízena celková úřední statistika nezaměstnané inteligence.[22] Ze souhrnné tabulky nezaměstnanosti podle výsledků sčítání lidu z r. 1930 sestavili jsme pro potřebu naší studie jen tabulku nezaměstnaných úředníků.[23] Dále máme údaje o nezaměstnanosti mladých ročníků vůbec. Tak ministr sociální péče Czech uvedl při rozpravě v senátě v prosinci roku 1933, že 25 % celkového počtu nezaměstnaných tvoří mladí do 24 let.[24] To znamenalo, že v r. 1933, kdy krise vrcholila a kdy u nás bylo na 1 milion nezaměstnaných, bylo z toho 250 000 mladých lidí.

O rozsahu nezaměstnanosti inteligence máme dále různé odhady, které jsou někdy sestaveny podle studijních oborů, někdy se týkají jen absolventů středních škol, jindy opět jen škol vysokých, ale nikdy nejsou zahrnuty obory všechny. Tyto údaje jsou vesměs kusé, značně roztříštěné a velmi často se od sebe liší. Obyčejně se týkají jen těch studijních oborů, u nichž nezaměstnanost byla největší a kde buržoasie se nejvíce bála pro ni nespolehlivých živlů. Pro informaci čtenáře uvádíme sice chronologicky seřazené, avšak jen částečné odhady z různých pramenů, které podle našeho názoru nevystihují skutečný stav nezaměstnanosti.

Rok	Počet nezaměstnaných absolventů škol				Celkem asi
	středních		vysokých		
1931	Bližší materiál chybí				15 000[25]
1932	Bližší materiál chybí				20 000[26]
1933	učitelé	800[27]	techniky filosofické fakulty kandidáti středoškolské profesury (bez Bratislavy)	3000[28] 1400[29]	
1934	v zemi české a moravsko-slezské kandidáti učitelství	7000[30] 6000[31]	právnické fakulty filosof. a přírodověd. fakulty inženýři strojní, stavební, zeměd. komerční, geometři lékaři chemici	1400[32] * 1000 1000 300 200 3900[34]	
	bez Zakarpatské Ukrajiny	10 000[33]	inženýři profesoři	2500 1200 3700[35]	
1935	Bližší materiál chybí				30 000[36]

Nezaměstnanost postihla všechny vysokoškolské obory i středoškoláky, především ovšem absolventy škol z nemajetných rodin. V prvních letech krise byli to zvláště kandidáti profesury, kteří byli buď úplně nezaměstnaní nebo „šťastnější" z nich museli po řadu let suplovat na t. zv. měšťanských školách. Nezaměstnanost dolehla velmi těžce, zvláště na počátku třicátých let, na inženýry všech oborů. Uplatnění nenacházeli ani absolventi učitelských ústavů. V nesnesitelných existenčních poměrech žili i umělci, zvláště mladí, bez vyhlídky na lepší zítřek. Nezaměstnanosti poměrně nejdéle vzdorovali právníci a lékaři, ale i po nich poptávka průběhem let klesala a od polovice let třicátých byli to právě právníci, kteří pevně „drželi primát" mezi nezaměstnanými vysokoškoláky.[37] Tak se absolventi vysokých škol po několikaletém nákladném[38] studiu nemohli uplatnit v oboru, pro který se připravovali a ježto nezaměstnanost byla zjevem obecným, bylo marné ohlížeti se po jiném povolání. Zůstali tedy většinou bez zaměstnání.

V podatelnách státních úřadů se hromadily žádosti uchazečů o místa ve státní službě, takže se často stalo, že se uchazeč na svou otázku, jaké pořadí bude míti jeho žádost, dovídal vysoké třímístné číslo. Nebyly řídké ani takové případy, kdy příslušníci nezaměstnané inteligence se objevovali ve funkci

---

[22] Bylo provedeno jen representativní šetření o nezaměstnanosti absolventů středních škol (gymnasií, reálek, obchodních akademií a učitelských ústavů), maturovavších v letech 1923 až 1933 na 6 ústavech chrudimských, 15 plzeňských, 29 brněnských a 8 bratislavských. Šetření se týkalo 20 131 absolventů (t. j. 85 %). Bylo zjištěno, že z absolventů, kteří v rozhodné době (červenec 1934) nebyli na vojně, ani na studiích na vysokých školách, bylo více než 20 % nezaměstnaných. Na podkladě těchto čísel odhaduje se v úřední zprávě, za předpokladu obdobných poměrů v zemi české a moravskoslezské počet nezaměstnaných absolventů středních škol asi na 7000. (Mimořádné zprávy Státního úřadu statistického, IV/1935, č. 12—15). Ve skutečnosti jich však bylo ještě více, již z toho důvodu, že v tomto počtu nejsou uvedeni ti, kteří jako přebyteční byli propuštěni ze státních i soukromých služeb. O počtu nezaměstnaných absolventů vysokých škol se nám nepodařilo získati konkretní údaje z úředních pramenů.

[23] Pro ilustraci uvádíme tabulku nezaměstnaných úředníků k 1. XII. 1930 z úředně zpracovaných výsledků sčítání lidu (Československá statistika, sv. 113, řada VI, sčítání lidu, část 9, díl II, část 2; Praha 1935, str. 416—419). Viz tabulka č. 6 na str. 79.

[24] „Národní osvobození" z 1. IV. 1934.

[25] „Tvorba", roč. VI/1931, č. 18, str. 278.

[26] Návrh poslance Kopeckého a soudruhů na státní podporu nezaměstnaných absolventů středních a vysokých škol i absolventů odborných škol soukromých i veřejných nižších kategorií ze 4. II. 1932, tisk posl. sn. N. S. R. Č. č. 1614.

[27] „Tvorba", roč. VIII/1933, č. 25, str. 398.

[28] Spisový materiál ministerstva školství a národní osvěty z Archivu ministerstva vnitra (sign. C 4).

[29] „Věstník čs. profesorů", roč. 40/1932—33, č. 20, str. 297.

[30] „Mimořádné zprávy Státního úřadu statistického", roč. IV/1935, č. 12—15, str. 86.

[31] „Národní osvobození" z 1. IV. 1934.

[32] „Rudé právo" z 1. VIII. 1934.

[33] Z toho 1000 pracuje buď úplně bezplatně nebo za nepatrný plat.

[34] List čs. právníků „Všehrd", roč. XVI/1935, č. 5, str. 203.

[35] „Modrá revue", roč. III/1934, str. 19.

[36] „Rudé právo" z 12. V. 1935.

[37] Tento pohyb nezaměstnanosti inteligence vyplývá ze spisového materiálu ministerstva školství a národní osvěty jen z části zachovaného v Archivu ministerstva vnitra (sign. C 4), zvláště o „Akci pro podporu nezaměstnané inteligence".

[38] Podle buržoasních odhadů činil roční náklad na vysokoškolské studium asi 12 000 Kč („Národní listy" z 13. IX. 1932).

podomních prodavačů knih a kravat, pouličních nosičů reklam a j.[39] nebo kdy při vypsání konkursu na místo vrátného nebo školníka došla spousta žádostí uchazečů s maturitou nebo dokonce s doktorátem.[40]

Nebyli to však jen vystudovaní a dosud neumístění vysokoškoláci a středoškoláci, jež těžce zasáhla krise a nezaměstnanost. Buržoasie totiž rozmnožovala řady nezaměstnané inteligence i propouštěním úředníků jak státních, tak soukromých, kteří podle jejího názoru byli přebyteční.[41] Právem proto konstatovala resoluce VIII. pléna ÚV KSČ ze dne 29. října 1933: „Nezaměstnanost stále roste... Hromadná proletarisace středních vrstev, drobných rolníků, řemeslníků a inteligence pokračuje."[42]

Nezaměstnanost inteligence stala se v předmnichovské republice zjevem trvalým. O tom svědčí její průběh v druhé polovici let třicátých. V r. 1935 bylo u nás totiž ještě 30 000 nezaměstnaných příslušníků inteligence.[43]

Pro leta 1936—1939 však chybí úplně jakýkoliv statistický materiál. Lze však míti za to, že nezaměstnanost klesala jen nepatrně. Vždyť v roce 1936 bylo jen mezi profesorským dorostem podle Věstníku ministerstva školství a národní osvěty stále ještě asi 1200 nezaměstnaných.

V příštích letech, v předvečer imperialistické války, se situace nezaměstnané inteligence ještě zhoršila. Po mnichovském diktátu došlo totiž u nás k velkým přesunům obyvatelstva z nuceně vyklizených pohraničních oblastí i ze Slovenska. Byla rozpuštěna branná moc,[44] její příslušnici byli převáděni do jiných odvětví státní správy i soukromých služeb[45] a byla prováděna reorganisace a restrikce státního aparátu (na př. vdané ženy byly propouštěny). Vyhlídky absolventů škol se tím snížily na minimum. Tím se vysvětluje, že ještě v únoru 1940 (nepočítáme-li maturanty z téhož roku) bylo 18 000 středoškoláků a

---

[39] Tak na př. na právnické fakultě Karlovy university v Praze byl šatnářem doktor filosofie a v místnostech spolku československých právníků „Všehrd" uklízel absolvovaný právník.

[40] „Venkov" z 15. X. 1932.

[41] Také Julius Fučík v „Reportážích z buržoasní republiky" z let 1929—1934 (Praha 1953) se zmiňuje o bídě nezaměstnané inteligence: „Na Národní třídě rozdával prospekty pečlivě oděný muž, kdysi úředník velkého pražského závodu, ženatý, otec tří malých dětí; měl třicet haléřů za sto kusů a za celé odpoledne vydělal také jen dvě koruny sedmdesát. Několikrát byl už v pokušení zastavit svůj zimník, ale dávali málo (zastavárny i vetešnictví už jsou přeplněny takovými věcmi) a se slušným zevnějškem sežene alespoň takovouhle „práci". Kdoví, nebude-li brzy třeba, aby se každý uchazeč o rozdávání prospektů na den nemusil vykázat maturitním vysvědčením" (str. 238), „...Po domech obcházejí bývalí dělníci, obchodní příručí, profesoři, architekti — nyní nezaměstnaní, a prodávají bez povolení látky, hodinky, aparáty, které nebyly zdaněny. Dopouštějí se přestupků proti zákonným předpisům, neboť obchodují bez povolení a neplatí daní" (str. 256), „... Nezaměstnaný profesor rozbil výkladní skříň, aby mohl být trestán a mohl několik dní žít z vězeňské stravy"... (str. 258).

[42] Gottwald Kl., Spisy V, Praha 1952, str. 34.

[43] „Rudé právo" z 12. V. 1935.

[44] Vl. nař. č. 317/1939 Sb. o rozpuštění bývalé československé branné moci.

[45] Vl. nař. č. 139/1939 Sb. o umisťování a jiném zaopatřování zaměstnanců vojenské správy a dělesloužících, vl. nař. č. 145/1939 Sb. o převádění důstojníků justiční služby z povolání do občanské soudní služby, vl. nař. č. 367/1940 Sb. o umisťování bývalých vojenských gážistů z povolání i dělesloužících v soukromých službách a j.

vysokoškoláků bez zaměstnání,[46] přestože fašistický stát zavedl tenkráte pracovní povinnost pro muže mladší 25 let a tím vlastně nucenou práci.[47] Nezaměstnaná inteligence byla fašisty zahnána na nucenou práci do Německa a do koncentračních táborů.

To je v hlavních rysech obraz nezaměstnanosti inteligence v předmnichovské republice a po mnichovské zradě. Buržoasie a reformisté vědomě zastírali před lidovými masami vlastní zákonitou hospodářsko-společenskou podstatu a třídní ráz tohoto společenského jevu, vědomě se nepouštěli do jeho hlubšího rozboru a šířili před masami za účelem jejich oklamání tiskem [48] i ve veřejných projevech povrchní fráze o „nadprodukci" inteligence.

Vysoké školy byly líčeny jako továrny na výrobu nezaměstnané inteligence. Tak na př. Poledni list napsal, že 1. října 1934 spustily naše vysoké školy své stroje na výrobu nezaměstnané inteligence en gros".[49]

Nezaměstnanost byla prohlašována za přirozený zjev. To potvrzuje na př. článek Národní politiky v němž autor mimo jiné se nerozpakoval napsati: „Hlásí-li se v dnešní době o místo školníka 11 osob s doktorským diplomem, je to přirozený zjev národa, který má dostatek studovaných lidí jako my, a nebylo by neštěstím a ostudou, kdyby školníci všech našich škol byli doktoři."[50]

Tisk působil především na nemajetné rodiče, někdy mezi řádky, někdy i přímo, aby nedávali své děti na studie. Studia se prý nevyplácejí, „jsou to ztracené peníze a čas, je to loterie, z níž jen část sázejících má prospěch, ostatní jen zklamání."[51]

Ze strachu před nezaměstnanou inteligencí („Vychováme si úhlavní nepřátele státu z těch..., kterým nebudeme moci opatřiti zaměstnání")[52] rozváděl buržoasní a reformistický tisk různé návrhy na potírání nezaměstnanosti inteligence, ovšem ve zcela buržoasním smyslu. Byly na př. doporučovány takové prostředky jako: pensionování přestárlých, snížení počtu středních škol, omezení studia cizinců (míněni tu především uprchlíci z fašistických diktatur), omezení výdělečné práce žen a j. Nejčastěji však buržoasie se snažila,

---

[46] Podle statistiky nezaměstnanosti inteligence, vedené fašistickým Národním souručenstvím, bylo v tomto roce ještě 18 000 nezaměstnaných. Z tohoto počtu bylo 4800 absolventů středních škol s maturitou, 5200 absolventů středních škol odborných s maturitou, 3000 absolventů vysokých škol a 5000 studentů z uzavřených vysokých škol. (Memorandum výboru Národního souručenství, III., sociální skupiny z r. 1940; Archiv ministerstva vnitra (sign. C 4). Počet nezaměstnaných byl však nesporně ještě vyšší, neboť bylo mnoho těch, kteří se snažili svou nezaměstnanost před veřejností utajiti a jako nezaměstnaní se nehlásili.

[47] Vl. nař. č. 190/1939 Sb. o všeobecné pracovní povinnosti, provedené vl. nař. č. 195/1939 Sb.

[48] Zejména: „Národní politika" z 20. X. 1932 („Krise inteligence"), „Mladé proudy" ze 14. VI. 1933 („Co se studovaným proletariátem"?), „Právo lidu" z 5. III. 1933 („Co s komerčními inženýry?"), „Lidové listy" z 18. VIII. 1934 („Situace našeho studentstva bez vyhlídek").

[49] „Poledni list" z 3. X. 1934.

[50] „Národní politika" z 20. X. 1932 („Krise inteligence").

[51] „Pošumavské listy" ze 17. XI. 1932 („Krise studovaných").

[52] „Pražský večerník" z 19. X. 1932 („Nadprodukce inteligence").

zvláště ústy t. zv. národních, t. j. otevřeně fašistických studentů, prosazovat pensionování přestárlých. Tento požadavek se objevoval vždy jako první bod v různých usneseních a resolucích národních studentů.[53] Buržoasie se tu prostě snažila svádět nespokojenost jinam a stavět proti mladým nezaměstnaným starší generaci.

Jedině komunisté bojovali proti úmyslům buržoasie zakrýt pravou příčinu nezaměstnanosti mladých, odmítali hledat ji v generačním problému a vyvraceli buržoasní fráze o nadprodukci inteligence. Neboť bylo tu možno mluviti o nadprodukci v době, kdy byly rušeny třídy na školách, kdy mnoho měst, nemluvě ani o vesnicích, bylo bez lékaře a kdy tisíce nemocných v přeplněných nemocnicích nemělo řádné ošetření pro nedostatek lékařů a odborných zdravotnických sil?[54]

Přesto, že byl nedostatek lékařů, učitelů[55] a jiné inteligence, mluvila buržoasie o nadprodukci, protože o potřebě a „nadbytku" rozhodovala sama podle svých třídních zájmů. Byla to tedy nadprodukce jen relativní, daná zájmy vládnoucí třídy. Na to poukazovali komunisté a tak mluvilo pokrokové studentstvo. Tak na př. předseda Jednoty nemajetného a pokrokového studentstva s. Václav Sinkule objasňoval studentstvu na manifestaci, pořádané dne 17. října 1934 na Slovanském ostrově, jak celý problém krise a nezaměstnanosti spočívá v existenci kapitalistické, hospodářské a politické soustavy, a že jediné východisko z neudržitelné situace je přechod politické moci do rukou dělnické třídy a společenské vlastnictví výrobních prostředků. Ukazoval, že těchto cílů je možno dosáhnouti jen společným postupem a bojem studentstva s dělnickou třídou za svržení kapitalistického společenského řádu. S. Sinkule na této schůzi vyvrátil pádnými slovy i buržoasní heslo o „nadprodukci" inteligence. Řekl tehdy: „Falešně se říká, že je inteligence mnoho. Pro potřebu lidu je jí velmi málo.... Říká se, že není peněz. Ty by však byly, kdyby byla odvaha sáhnout na daňové defraudanty, ulejváky miliard, keťasy a lichváře."[56]

Problém nezaměstnanosti inteligence nebylo prostě možno řešiti odděleně od problému nezaměstnanosti dělnictva, neboť nezaměstnanost inteligence byla zjev dialekticky spjatý s krisí celého kapitalistického systému, který mohl býti odstraněn jen likvidací celého tohoto systému. To zdůraznil s. Zd. Nejedlý

---

[53] Na př. i v resoluci vyšlé z říšského sjezdu krajinských studentských spolků, ovládnutého národními studenty, který se konal v Turč. sv. Martině ve dnech 16.—18. IX. 1934 („Modrá revue", roč. III/1934, str. 234 „Studentstvo a nezaměstnanost inteligence").

[54] Projev s. V. Širokého na zasedání rozšířeného předsednictva ÚAV NF z 16. III. 1954.

[55] „V posledních letech projevuje se trvalý nedostatek literního učitelstva se zkouškou učitelské způsobilosti pro školy měšťanské. V zemi České se nedostává podle stavu ke dni 1. října 1935 téměř 15 %, v zemi Moravskoslezské téměř 21 %, na Podkarpatské Rusi asi 37 % a na Slovensku téměř 50 % literních učitelů, zkoušených pro školy měšťanské. V celém státě se nedostává tudíž téměř pětina kvalifikovaných učitelů pro školy měšťanské". (Prohlášení ministra školství a národní osvěty Frankeho v kulturním výboru poslanecké sněmovny r. 1937; otištěno v Českém slově z 5. VI. 1937).

[56] V. Sinkule „My se od tohoto světa odvracíme k jasné socialistické budoucnosti" („Rudé právo" z 19. X. 1934).

ve svém otevřeném listě studentstvu slovy: „Proto osud budoucnosti studentstva a pracující inteligence je možno řešit jen společně se všemi pracujícími, společně s dělníky a s pracujícími rolníky proti dnešnímu systému.“[57]

*

Na počátku let třicátých, kdy nezaměstnanost inteligence se stala trvalým a masovým zjevem, buržoasie si uvědomila, že vzniklo nebezpečí přechodu určité části zproletarisovaných studovaných lidí na posice dělnické třídy. Mluví o tom jasnou řečí buržoasní tisk z této doby, který na př. uvádí, že „...mnoho nezaměstnané inteligence propadá... politicky extrémním křídlům, když se společnost o ně vůbec nestará“,[58] a že „...nezaměstnaný inteligent stává se horlivým šiřitelem socialistických a komunistických zásad“.[59] Nezaměstnaní stávají se prý za delší dobu živlem neklidným, rozkladným a podvratným a pro spořádanou společnost obtížným a nebezpečným.[60] Stejná obava vyplývá i z memoranda t. zv. Společnosti přátel československého studentstva, vedené kruhy blízkými samé špičce vládnoucí třídy, z r. 1933, v němž se upozorňuje na „nebezpečí rozkladných snah uplatňovaných v prostředí hospodářskou krisí k tomu připraveném radikálními skupinami i neodpovědnými jednotlivci uvnitř různých i nejvýznamnějších studentských organisací.“

Protože nezaměstnanost byla nerozlučně spjata s existencí kapitalismu, buržoasní stát nepodnikl ničeho na odstranění nezaměstnanosti inteligence. Co podnikl, byla jen demagogická gesta, jejichž cílem bylo uchlácholit nespokojenou inteligenci. Péče buržoasního státu spočívala na př. v umisťování absolventů škol na neplacených místech ve státním aparátě a ve školách, aby tak byly vyvolány v jejich řadách iluse o tom, že snad později se některým z nich podaří získat trvalé zaměstnání. T. zv. sociální péče o nezaměstnanou inteligenci se stala pak v režii buržoasního státu nejubožejším almužnictvím.

O tom, že buržoasie nikdy vážně nepomýšlela na podporu nezaměstnané inteligence, svědčí osud parlamentního komunistického návrhu. Jediná komunistická strana totiž nejen vyvracela buržoasní theorie o „nadprodukci inteligence“ a odhalovala reformistickou demagogii, ale i přímo iniciativně vystoupila s konkretními návrhy na pomoc strádající nezaměstnané inteligencí. Proto v době, kdy u nás za velké kapitalistické krise dosáhla nezaměstnanost fantastických rozměrů, podali komunističtí poslanci v únoru r. 1932 v parlamentě iniciativní návrh na podporu nezaměstnaných absolventů škol.

V důvodové zprávě se uvádí, že hospodářská krise, beroucí hromadně zaměstnání dělníkům, dotýká se katastrofálně i studované inteligence: „Chudí

---

[57] Z otevřeného listu prof. Zd. Nejedlého a prof. Fr. Krejčího („Rudé právo“ z 31. I. 1932).
[58] „Hospodářská politika“, roč. VII/1933, č. 5, str. 76.
[59] „Pražský večerník“ z 19. X. 1932.
[60] Ing. Fr. Junek, Nepodceňujeme otázku nezaměstnanosti? Sborník Masarykovy akademie práce, roč. XII/1938, str. 375.

studenti jen s velikými materielními obtížemi dokončili svá studia a jejich živitelé dávno čekali na okamžik, aby jejich svěřenci se existenčně osamostatnili.

Tato možnost je teď velmi minimální a právě u chudých absolventů, nemajících protekce, téměř vyloučena. Absolventi různých odborných škol, škol středních i vysokých ocitají se bez vlastní viny v bídě, již nemohou zmírniti ani jejich živitelé, jsouce sami — ať již jsou dělníky, či drobnými rolníky a živnostníky, neb státními, či jinými zaměstnanci nižších kategorií — strženi do nedostatku a bídy."[61]

Nárok na podporu měl míti podle návrhu absolvent, který do 1 měsíce po absolvování školy nenašel přiměřené zaměstnání anebo později byl z takového zaměstnání propuštěn, byl-li nemajetný, anebo byli-li nemajetní jeho živitelé. Podpora v nezaměstnání měla činiti u nezaměstnaných absolventů středních škol 125 Kč týdně, t. j. 500 Kč měsíčně a u absolventů vysokých škol 150 Kč týdně, t. j. 600 Kč měsíčně. Podpory měly býti vypláceny okresním úřadem na žádost uchazeče, o níž byl úřad povinen rozhodnouti do 8 dnů.

Náklady, vzniklé státu z provádění zákona, měly býti hrazeny z kapes bohatých a sice cestou progresivně stoupající přirážky k dani důchodové a 10% přirážky ke zvláštní dani výdělkové.

Je samozřejmé, že buržoasní parlament, který měl vřelé pochopení pro sanaci kapitalistických bank, tento návrh pohřbil. Byl přikázán iniciativnímu výboru, kde jej stihl osud všech komunistických návrhů, snažících se zmírniti bídu nezaměstnaných a v parlamentním plenu nebyl vůbec projednáván.[62]

Buržoasní stát naproti tomu vydal r. 1934 t. zv. aspirantské nařízení (č. 170/1934 Sb.), jímž byla vytvořena kategorie aspirantů ve státním aparátě a na školách. Aspiranti byli cosi zcela jiného než dnes. Byla to kategorie zaměstnanců, kterým sice byly uloženy povinnosti, ale z těchto povinností jim nevyplývala stejná práva jako ostatním zaměstnancům — dostali sice práci, ale za práci buď nic nebo jen almužnu.

K vydání aspirantského nařízení byla volena forma prováděcího vládního nařízení k zákonu č. 103/1926 Sb. o úpravě platových a některých služebních poměrů státních zaměstnanců. Tento t. zv. platový zákon byl vydán na začátku éry panské koalice a byl vysloveně reakční. Buržoasie měla již tehdy v úmyslu podobné opatření uskutečnit. Nasvědčuje tomu, že v zákoně bylo obsaženo zmocnění (§ 7, odst. 2), podle něhož, ukáže-li se toho potřeba, mohou býti ustanoveni úřednictí aspiranti, z jejichž řad budou doplňováni úřednictí čekatelé. Služební a platové poměry těchto aspirantů měly být upraveny vládním nařízením. Panská koalice se neodvážila tehdy podobné nařízení vydat

---

[61] Návrh poslance Kopeckého a soudruhů na státní podporu nezaměstnaných absolventů středních a vysokých škol i absolventů odborných škol soukromých i veřejných nižších kategorií ze 4. II. 1932, tisk. posl. sn. N. S. R. Č. č. 1614.

[62] Návrh byl přikázán iniciativnímu výboru 11. II. 1932, těsn. zpr. posl. sn. N. S. R. Č. sch. 168, str. 4.

a tak, co se neodvážila uskutečnit vláda buržoasních stran, uskutečnila o 8 let později vláda, v níž seděli reformisté.

Aspirantské nařízení umožnilo přijímati do státního aparátu a na školy po dobu dvou roků t. zv. aspiranty. Délku aspirantské doby určovala vláda různě podle služebních tříd. Vysloveně asociálním ustanovením bylo, že na jedno volné místo mohli býti přijati dva aspiranti, což znamenalo, že přijetí místa bylo pro aspiranta sázkou do loterie, neboť jen nanejvýše polovině z nich kynula naděje, že po absolvování aspirantské doby se jim podaří získat skutečně placené místo a jakous takous existenci. Úhrnný počet přijatých aspirantů nesměl přitom přesahovat 10 % celkového počtu služebních míst ve stavu služebního úřadu systemisovaných.

Aspirant měl stejné služební povinnosti jako jiný zaměstnanec. Skládal služební slib, jeho práce byla klasifikována představenými a mohlo býti proti němu zavedeno disciplinární řízení. Všechnu svou práci byl povinen vykonávat buď vůbec bezplatně anebo za „příspěvek" — skoro bezplatně.

Byl-li totiž shledán výkon jeho služby uspokojivým, dostal po čtvrtletní bezplatné službě nikoliv plat nebo mzdu, nýbrž pozadu splatný příspěvek, který byl různě odstupňován podle služebních kategorií a podle místa služebního úřadu. V menších obcích dostával středoškolák 330 Kč a vysokoškolák obvykle 390 Kč nebo 510 Kč měsíčně.[63] Tato mzda byla ovšem podrobena srážkám z platů, stanoveným úspornými personálními opatřeními a srážkám daňovým a pojišťovacím, takže čistá částka příspěvku činila podstatně méně. Sráželo se tedy ubohým aspirantům podle těchže zásad jako výborně placeným vysokým byrokratům. Uplatnil se tu nesporně velmi výrazně smysl pro „nadtřídní demokracii".

Služební poměr aspirantův mohl býti kdykoliv zrušen jednoměsíční výpovědí bez udání důvodů. Kdykoliv mohl se tedy aspirant octnouti na dlažbě a býti zbaven této i jen problematické existence. Bylo to zabezpečovací opatření proti politicky nepohodlným aspirantům.

Aspirantské nařízení vzbudilo v kruzích panující buržoasie uspokojení a v řadách pokrokové veřejnosti našeho národa roztrpčení, rozhořčení a odpor.

Mezi buržoasními obhájci aspirantského nařízení můžeme uvésti především tehdejšího předsedu vlády, agrárníka Malypetra, který v rozpočtovém výboru poslanecké sněmovny hájil instituci aspirantů tím, že je to pokrok oproti Rakousku, kde byli též i více než dva roky neplacení začátečníci.[64]

Dalším obhájcem aspirantury byl tehdejší ministr školství a národní osvěty, národní socialista Franke. Na podkladě aspirantského nařízení č. 170/1934 Sb. a výnosu ministerstva školství a národní osvěty byli totiž na školách přijímáni učitelští praktikanti, druh aspirantů. Podle názoru ministra Frankeho se prý

---

[63] Pro ilustraci viz tabulku č. 7 na str. 80.

[64] Projev Malypetra v rozpočtovém výboru posl. sn. N. S. R. Č. 12. XI. 1934, archiv N. S. R. Č.

tato instituce plně osvědčila a Franke se proto přimlouval za její zachování, resp. znovuzavedení, protože mezitím uplynula doba dvou let platnosti aspirantského vládního nařízení a vláda se neodvážila pro odpor pokrokové veřejnosti ještě dále jeho platnost prodloužiti. Jako hlavní argument uvedl Franke okolnost, že zavedením praktikantů na školách snížila se nezaměstnanost učitelstva. Po zastavení přijímání praktikantů vzrostl prý počet nezaměstnaných učitelů na 4500.[65] Snížení stavu nezaměstnaných zavedením praktikantů bylo ovšem zcela fiktivní, protože školní praktikanti stejně jako všichni aspiranti nebyli ve skutečnosti normálními zaměstnanci.

Je přirozené, že kromě představitelů buržoasní vlády a reformistických předáků všechna pokroková veřejnost se vyslovila velmi jasně proti aspirantskému nařízení. Byli to především pokrokoví studenti a mezi nimi zejména komunisté, kteří využili každé příležitosti k protestu proti tomuto reakčnímu opatření vlády.

Takový ostrý protest je na př. obsažen v memorandu „Jednoty nemajetného a pokrokového studentstva", adresovaném vládě a příslušným ministerstvům.[66] K protestu proti sociální politice vlády došlo i na shromáždění studentstva dne 17. října 1934, jehož se zúčastnily tyto studentské složky: Kostufra (Komunistická studentská frakce), Jednota nemajetného a pokrokového studentstva, Svaz sociálně demokratického studentstva, akademická YMCA, Iskra (spolek slovenských vysokoškoláků) a němečtí sociálně demokratičtí studenti. Proti aspirantskému nařízení bylo tu protestováno slovy: „Čtyři měsíce musí dnes absolvent vysoké školy po patnáctiletém studiu pracovat zadarmo, aby se mohl státi čekatelem, nebo byl propuštěn bez udání důvodů. Je to plán, jak dělat z lidí kreatury a lidi zlámaných hřbetů".[67] Protesty i demonstrace přenesly se pak i do pražských ulic, které se tak staly svědkem velkého odporu studentstva proti snižování životní úrovně mladé inteligence. K jednomyslnému odsouzení aspirantského vládního nařízení došlo i na schůzích, pořádaných demonstrativně dne 20. října 1934 současně posluchači filosofických fakult v Praze, Brně a Bratislavě.

Demokratičtí studenti ve svých protestech proti aspirantskému nařízení neustávali. Ještě r. 1936 bylo toto protisociální opatření vlády předmětem protestů na četných, zejména studentských schůzích. Vzpomeňme jen na manifestaci pořádanou „Studentskou frontou za mír, pokrok a svobodu" v Praze v Plodinové burse dne 3. března 1936, na níž s. Sinkule vyslovil požadavek zrušení aspirantského nařízení. Stejný požadavek vyšel i z další schůze,

---

[65] „Podle zpráv zemských školních rad v Praze a v Brně dosáhla tato instituce plně svého účelu po stránce sociální a školské. Počet 1720 praktikantů a praktikantek značně snížil nezaměstnanost dorostu učitelského, zejména literního". (Projev ministra Frankeho v kulturním výboru posl. sněmovny 4. VI. 1937 byl otištěn v „Českém slově" z 5. VI. 1937.)

[66] Memorandum bylo uveřejněno v „Informační brožuře", vydané Jednotou nemajetného a pokrokového studentstva u příležitosti zápisu na vysoké školy r. 1934.

[67] „Rudá zář" z 19. X. 1934 („My se od tohoto světa odvracíme k jasné socialistické budoucnosti").

pořádané dne 12. května 1936 „Demokratickým studentským blokem". K protestům se připojil svými komentáři i pokrokový tisk. Zejména to bylo „Rudé právo", které protestovalo slovy: „...praktickým účelem tohoto opatření není nic jiného než stlačování i tak nízkých platů. A tomu se říká „sociální péče".[68] Stejným způsobem psala i „Tvorba".[69]

Všechny tyto protesty a jednomyslná odsouzení protisociálního opatření vlády měly úspěch v tom, že vláda se neodvážila po dvou letech (aspirantské vládní nařízení bylo totiž vydáno s časovým omezením na dvě leta) platnost aspirantského nařízení prodloužiti. Tak po aspirantském nařízení zůstaly jen smutné vzpomínky v myslích starších, kteří se pamatují na existenční bídu a ponížení, když hledali zaměstnání.

Snad ještě horší postavení než aspiranti měli t. zv. „šestnáctkáři". Byli to bezplatně praktikující právníci u soudů, kteří byli sice přijati do státních služeb a byla jim přidělována odpovědná práce, avšak jediným jejich příjmem bylo asi 10 Kč měsíčně na psací potřeby. Byli přijati podle § 16 zákona o organisaci soudů č. 217/1896 ř. z. (proto šestnáctkáři).

„Péče" buržoasního státu o nezaměstnanou inteligenci neomezila se ovšem pouze na aspiranty a šestnáctkáře. Existovala totiž ještě na př. státní „Akce pro podporu nezaměstnané inteligence",[70] která byla vybudována na týchž zásadách buržoasní sociální politiky, totiž poskytnout nezaměstnanému zdánlivé zaměstnání přechodného rázu za odměnu, která byla však jen almužnou. Šlo tu tedy opět o hrubé využití tísně nezaměstnané inteligence.

Akce znamenala ve skutečnosti založení maskovaného pracovního poměru, který zbavoval zaměstnance (označovaného názvem „percipient pracovního stipendia") jakýchkoliv práv z normálního pracovního poměru vyplývajících. Ačkoliv byla nepatrného rozsahu, dokreslovala buržoasní sociální politiku a proto o ní uvádíme některé podrobnosti.

K akci dala podnět „Společnost přátel československého studentstva" v memorandu ze dne 1. června 1933.[71] Zahájena byla ustavením „Akčního výboru" v březnu r. 1934[72] a vedla ji původně Ústřední matice školská, později ministerstvo školství a národní osvěty. Zahájení akce předcházelo již v r. 1933 jednání mezi interesovanými ministerstvy, hlavně pak mezi ministerstvem školství a národní osvěty, předsednictvím ministerské rady a Nejvyšším účetním kontrolním úřadem. Jednalo se tu zvláště o to, aby ve smyslu § 4, odst. 2 zák. č. 48/1933 Sb. o půjčce práce byly z jejího výtěžku uvolněny na podporu ne-

---

[68] „Rudé právo" z 29. VII. 1934.

[69] „Systém aspirantský znamená další snižování životní úrovně studované mládeže" („Tvorba", roč. 11/1936, č. 35, str. 549).

[70] Všechny údaje o „Akci" jsou čerpány ze spisového materiálu ministerstva školství a národní osvěty z Archivu ministerstva vnitra (sign. C 4).

[71] Přípis ministerstva školství a národní osvěty z 12. XI. 1933 (z Archivu ministerstva vnitra, sign. C 4).

[72] Výnos ministerstva školství a národní osvěty z 8. III. 1934, č. j. 28712/34 (z Archivu ministerstva vnitra, sign. C 4).

zaměstnané inteligence alespoň 3 miliony Kč.[73] V roce 1934 přispělo na akci jen ministerstvo školství a národní osvěty, v dalších letech i ministerstvo zahraničních věcí, veřejných prací, vnitra, zdravotnictví a zemědělství. Teprve r. 1936 poskytla příspěvek ve výši 150.000 Kč i vláda podle usnesení z 13. října 1936 a to z prostředků určených na zmírnění následků nezaměstnanosti.[74] Ministerstvo sociální péče a ministerstvo financí však na provádění akce nepřispělo. Zmíněný 14členný akční výbor,[75] jenž rozhodoval o poskytování t. zv. pracovních stipendií absolventům škol a staral se o jejich umístění v různých, zvláště vědeckých ústavech, disponoval tedy jen s nevelkými finančními prostředky. Kromě širšího výboru fungoval od r. 1937 výbor (komise) užší, který byl výkonným orgánem.

Nezaměstnaní z akce podporovaní pracovali jako pomocné síly v různých výzkumných ústavech, knihovnách, muzeích a laboratořích a dostávali za tuto práci t. zv. pracovní stipendium ve výši původně 350 Kč až 700 Kč, později pak 450 Kč až 600 Kč. Výše jeho byla odstupňována podle toho, šlo-li o středoškoláka (450 Kč), nebo vysokoškoláka svobodného (500 Kč), nebo ženatého (600 Kč). Stipendium však nebylo pravidelně vypláceno po dobu prázdnin (červenec, srpen) a bylo kdykoliv odvolatelné. Z akce byli vyloučeni úřednictí aspiranti a volontéři.

Podpůrná akce byla prováděna podle zvláštního statutu, který byl několikráte měněn a schvalován vždy ministrem školství. Ze statutu je pozoruhodná ona část, která vypočítává povinnosti „percipienta" stipendia. Každý žadatel o stipendium musel totiž písemně prohlásit, že je mu známo, že z výkonu svěřeného mu úkolu nevzniká žádný pracovní poměr, nebo nějaký nárok vůči státu nebo ústavu, v němž bude pracovat, že nemá dále nárok na nemocenské, pensijní nebo úrazové pojištění ani na to, aby mu pracovní doba byla započtena do postupu při eventuálním pozdějším přijetí do státní služby.

V prvních letech akce, t. j. od 15. dubna 1934 do 30. června 1937 bylo podporováno celkem 486 nezaměstnaných absolventů škol. Přihlášeno jich však bylo 854, což znamená, že téměř 50 % uchazečů o stipendia bylo odmítnuto. V roce 1934 bylo 169 podporovaných, v r. 1935 pak 139, v r. 1936 98 a v r. 1937 80. Větší počet podporovaných v prvních letech je možno vysvětliti tím, že zahájení akce bylo uveřejněno v denním tisku, což mělo patrně vzápětí i větší počet žadatelů než v dalších letech, kdy akce nebyla již nově publikována, zřejmě z toho důvodu, aby věc zůstala veřejnosti neznáma a aby se tak ušetřilo. Po roce 1937 došlo ke zcela nepatrnému zvýšení počtu stipendistů. K 1. prosinci 1938 jich bylo totiž 135, k témuž datu r. 1939 144, v r. 1940 poklesl sice počet podporovaných na 109, ale v říjnu r. 1941, tedy těsně před

---

[73] Přípis ministerstva školství a národní osvěty presidiu ministerské rady a Nejvyššímu účetnímu kontrolnímu úřadu z 21. VI. 1933, č. j. 68971/33-VII (z Archivu ministerstva vnitra, sign. C 4).

[74] Z Archivu ministerstva vnitra, sign. C 4.

[75] Viz poznámku č. 72.

zrušením akce vystoupil opět na 163.[76] Jsou to však vesměs čísla nepatrná ve srovnání s celkovým počtem nezaměstnaných absolventů škol, jdoucím až do desetitisíců.

Na sociální poměry, věk a studijní obory podporovaných lze usuzovat ze statistického materiálu z let 1934—1937, který byl zpracován do přehledných tabulek.[77]

1. Tabulka podle ročních příjmů rodičů stipendistů

Roční příjmy rodičů v Kč:	Absolutní počet stipendistů:	%
do 6.000	212	43,6
od 6.001—12.000	153	31,5
od 12.001—18.000	76	15,6
od 18.001 výše	45	9,3
celkem	486	100 %

Průměrná výše ročních příjmů rodičů byla 8.600 Kč, což byl příjem vskutku nepatrný. Přitom téměř 44 % rodin stipendistů žilo doslova pod existenčním minimem.

2. Tabulka podle stáří stipendistů

Stáří: od	do	Absolutní počet stipendistů:	%
—	20	2	0,4
20	25	52	10,8
25	30	253	51,8
30	35	121	25,1
35	40	35	7,2
40	výše	23	4,7
celkem		486	100 %

Nejsvízelnější postavení měli nesporně stipendisté z posledních dvou skupin (tab. 2). Nalézti trvalé zaměstnání bylo pro ně jen šťastnou náhodou, zvláště pro stipendisty z poslední skupiny, kteří již překročili věkovou hranici, stanovenou pro přijetí do státní služby.[78] Také soukromí zaměstnavatelé neradi přijímali síly starší z obavy, že by je museli honorovat lépe než síly mladší.

Z tabulky č. 3 (viz násl. str.) vyplývá, že nejpočetněji byli zastoupeni absolventi filosofických fakult a technických oborů. Tyto studijní obory byly opravdu z počátku nezaměstnaností postiženy nejsilněji, ačkoliv její těžiště se později přesunulo na právníky.

Za okupace, v době otevřeného fašistického teroru, nebylo již potřebí hráti komedii s nezaměstnanou inteligencí v podobě podpůrné akce a proto došlo k jejímu zrušení. Stalo se tak výnosem ministerstva školství a národní osvěty č. j. 145 839/41—V ze dne 13. listopadu 1941 a to na základě připisu úřadu

---

[76] Po zavření vysokých škol v r. 1939 byli sice četní stipendisté pracující dosud v různých ústavech a seminářích vysokých škol propuštěni (šlo asi o 50 ústavů a přibližně 60—70 stipendistů), ale na jejich místa nastoupili stipendisté noví hlavně z řad posluchačů z uzavřených škol (z Archivu ministerstva vnitra, sign. C 4).

[77] Spisový materiál ministerstva školství a národní osvěty z Archivu ministerstva vnitra (sign. C 4).

[78] Zákon č. 15/1914 ř. z. z 25. I. 1914 (služební pragmatika) stanoví totiž v § 2 věkovou hranici pro přijetí do státní služby od 18 do 40 let; k přijetí staršího uchazeče bylo potřebí mimořádného schválení.

3. Tabulka podle studijních oborů stipendistů

Obor studia	Absolutní počet stipendistů	%
Filosofie	85	17,6
Strojní a elektrotechnické inženýrství	77	15,8
Architektura a pozemní stavitelství	54	11,2
Inženýrské stavitelství	51	10,5
Přírodní vědy	47	9,8
Zemědělské a lesní inženýrství	41	8,—
Práva	36	7,5
Středoškoláci	33	6,8
Chemicko-technologické inženýrství	31	6,4
Komerční inženýrství	12	2,5
Speciální nauky	12	2,5
Konservatoř hudby	3	0,6
Báňské a hutní inženýrství	2	0,4
Lékařství	2	0,4
Celkem	486	100 %

t. zv. říšského protektora č. j. 21—02—258/41 ze dne 1. listopadu 1941, v němž zrušení bylo odůvodněno tím, že provádění akce prý znamená obcházení zákazu vysokoškolského studia. Zrušovací výnos, opakovaný ministerstvem školství dokonce ještě telefonicky, obsahoval kategorický příkaz všem ústavům, kterým byli stipendisté přiděleni, aby tito byli zproštěni svých úkolů a okamžitě propuštěni.

Likvidace akce se pochopitelně dotkla nejtíživěji stipendistů ženatých, otců rodin a těch, jichž rodiče byli buď úplně nezaměstnaní nebo jejichž roční příjem nedosahoval ani 6000 Kč.[79] Vedle toho byli však bývalí stipendisté zbaveni i možnosti levnějšího stravování v „Domě mladých“.[80]

Tak neslavně tedy skončila celá tato „Akce pro podporu nezaměstnané inteligence“, podnik čistě charitativní v tom nejhorším buržoasním slova smyslu, o němž sice ministr školství a národní osvěty uvedl, že „jeho užitečnost byla plně uznávána“,[81] ale ve skutečnosti byla to akce, která k rozřešení nezaměstnanosti inteligence ani nepřispěla.

---

[79] Těchto stipendistů bylo téměř 45 %, viz tab. č. 1 (z Archivu ministerstva vnitra, sign. C 4).

[80] Dopis „Domu mladých“ z 19. XI. 1941, č. j. 3071-41, adresovaný ministerstvu školství a národní osvěty, v němž se oznamuje, že zrušením akce bylo zastaveno bývalým požívatelům stipendií i vydávání poukázek na zlevněné obědy a večeře (z Archivu ministerstva vnitra, sign. C 4).

[81] Výklad ministra Frankeho o školských otázkách v kulturním výboru poslanecké sněmovny N. S. R. Č. v červnu r. 1937 („České slovo“ z 5. VI. 1937).

Jiným buržoasním „plánem“ v řešení problému nezaměstnanosti inteligence bylo zahnati absolventy škol, kteří marně hledali zaměstnání, na nouzové práce v rámci „produktivní péče o nezaměstnané“.[82] Na těchto „nouzovkách“, kde „nezaměstnaný“ nebyl pojištěn ani proti úrazu, nemoci nebo stáří,[83] zakusilo mnoho absolventů škol spolu s dělníky hlad a bídu.

Po nouzovkách přišla buržoasie v r. 1934 s novou akcí. Byly to t. zv. pracovní tábory, při jichž zřizování měla sehrát důležitou úlohu nezaměstnaná mládež, hlavně příslušníci inteligence, jichž nespokojenosti s dosavadním řešením jejich zoufalé situace tu mělo býti zneužito.[84] Buržoasní tisk v této době se předstihoval v nejrozmanitějších návrzích na organisování těchto „pracovních skupin pro vykonávání veřejných a všeužitečných prací“.[85] V Národní radě československé se dokonce utvořil zvláštní „Komitét pro studium problému nezaměstnanosti dorostu“, který soustřeďoval a zpracovával došlé návrhy.[86] Pracovní tábory měly býti financovány buď státem, obcemi nebo i soukromníky a navrhováno dokonce i uspořádání dobročinné loterie, jejíhož výnosu mělo býti rovněž použito k tomuto účelu.[87] Pro pojmenování pracovních sborů navrhovány z počátku názvy polovojenského rázu, jako „pracovní pluky“, „národní pluky práce“, „dobrovolné legie občanské služby“,[88] později však od tohoto upuštěno,[89] zřejmě z toho důvodu, aby byl zakryt jejich militarisační a fašisační charakter. Při propagaci pracovních táborů bylo dáváno za vzor nacistické Německo, kde prý nezaměstnanost již rychle mizí, ovšem cestou fašistických method a nucené práce.

Povahu pracovních táborů jasně charakterisoval s. Kl. Gottwald: „Kopií fašistických opatření Hitlerových a Dollfusových jsou dále tábory nucené práce pro mládež, robotárny, s jejichž zřizováním bylo už započato (Terezín, Praha). Hospodářský a sociální smysl tyto robotárny nemají. Jejich jediným úkolem je fašisticko-militaristické spoutání pracující mládeže“.[90]

V polovici roku 1934 došlo pak skutečně ke zřízení prvních pokusných pracovních táborů pro nezaměstnaný dorost od 18—24 let.[91] Peněžní prostředky na zřízení a udržování táborů práce poskytl stát, obce[92] a dokonce

---

[82] Čl. IV. zák. č. 74/1930 Sb., jímž se mění a doplňují některá ustanovení zák. č. 267/1921 Sb. o státním příspěvku k podpoře nezaměstnaných a vl. nař. č. 79/1930 Sb., jímž se upravuje produktivní péče o nezaměstnané.

[83] „Tvorba“, roč. VII/1932, č. 46, str. 724—725.

[84] Uvažováno totiž i o zřízení zvláštních pracovních táborů pro studovanou mládež, v nichž měli býti školeni „vůdcové“ příštích pracovních táborů („Národní osvobození“ z 1. IV. 1934).

[85] Zvláštní anketa o této otázce byla uspořádána na př. „Národním osvobozením“ z 1. IV. 1934.

[86] Tamtéž.

[87] Tamtéž.

[88] Tamtéž.

[89] Petrák Jan, „Pracovní tábory mládeže“ („Tvorba“, roč. IX/1934, č. 2, str. 18).

[90] Gottwald Kl., Spisy V, Praha 1952, str. 224.

[91] „Tvorba“, roč. IX/1934, č. 3, str. 38, „Hospodářská politika“, roč. IX/1935, č. 21, str. 10, „A-Zet“ z 19. VII. 1934, „A-Zet“ z 20. VII. 1934.

[92] „A-Zet“ ze 14. V. 1934.

i soukromník (Baťa na pracovní tábor u Vizovic na Moravě).[93] Nezaměstnaná mládež měla býti vřazením do pracovnich táborů „uchráněna před demoralisací".[94] Z toho důvodu byla v táborech, jejichž instruktoři byli z největší části vybíráni z důstojníků a poddůstojníků, zavedena přísná kázeň podle osvědčeného již vzoru nucené práce v Německu.

Nakonec však tyto plány s pracovními tábory skončily fiaskem, protože buržoasie je nemohla uskutečnit tak, jak chtěla, pro odpor pracujících a pokrokově smýšlející inteligence.

*

Buržoasní společnost v období předmnichovské republiky byla v úpadku a také všechna buržoasní kultura se dostala do stadia zahnívání. Za této situace buržoasie inteligenci ani valně nepotřebovala. Nepotřebovala především inteligenci pokrokovou a proto faktickým zavedením hospodářského numeru klausu na středních a vysokých školách znemožňovala přístup ke vzdělání dětem z nemajetných rodin dělníků a drobných rolníků. Přesto však nezaměstnanost inteligence dosáhla velkých rozměrů, jejíž rozsah nelze ani přesně zjistit z oficiálního statistického materiálu předmnichovské republiky.

Nezaměstnanost pracující inteligence právě tak jako nezaměstnanost dělnictva byla nerozlučně spjata s existencí kapitalistického řádu. Proto buržoasní parlament pohřbil všechny návrhy komunistů, které mohly nezaměstnaným účinně pomoci a proto veškerá opatření buržoasního státu směřující k „potírání nezaměstnanosti" byla neúčinná a v podstatě jen gesty demagogického rázu. Různé formy zdánlivého zaměstnání, ať to byli již aspiranti, šestnáctkáři anebo stipendisté ve vědeckých ústavech, měly vzbuditi u mladých absolventů škol naději na pozdější trvalejší zaměstnání a byly v podstatě jen bezostyšným kapitalistickým vykořisťováním. Nakonec buržoasní stát, když jeho fašisace pokročila, přišel s nucenou prací.

Předmnichovská republika znamenala proto pro pracující inteligenci, zejména z nemajetných rodin, tvrdý boj o existenci, nouzi a velmi často nezaměstnanost.

Jiné možnosti poskytuje pracující inteligenci společnost socialistická nebo socialismus budující za panství dělnické třídy. Velká říjnová socialistická revoluce otevřela široké pole uplatnění sovětské inteligenci, vyrostlé z řad dělnické třídy a pracujícího rolnictva. V době, kdy u nás byla kapitalistická krise, jejíž obětí se stali také nezaměstnaní z řad inteligence, likvidoval Sovětský svaz již dávno nezaměstnanost a prožíval svou kulturní revoluci. U sovětských pracujících projevila se živelná touha po vzdělání a hlad po knize, při čemž sovětská vláda věnovala zvyšování kulturní úrovně pracujících

---

[93] „Hospodářská politika", roč. IX/1935, č. 21, str. 10.
[94] „Tvorba", roč. IX/1934, č. 2, str. 18.

mas soustavnou a všestrannou péči.[96] Rapidně vzrostl počet škol všeho druhu a samozřejmě i škol vysokých, které se plnily posluchači z řad dělnické třídy a pracujícího rolnictva. Za léta prvních stalinských pětiletek připravily vysoké školy z řad leninského komsomolu 118 000 inženýrů a techniků, 69 000 odborníků pro socialistické zemědělství, 91 000 učitelů, 8000 lékařů a mnoho tisíc dalších specialistů.[96] Počátkem r. 1937 dosáhla sovětská inteligence již počtu 9,6 milionu lidí. R. 1939 složka inteligence, počítáme-li i rodinné příslušníky, stoupla v celkovém počtu obyvatelstva na 13—14 %.[97] Sovětská mládež, osvobozená od obav před budoucností, mohla v klidu a radostně studovat a připravit se na svůj základní úkol — sloužit lidu.

O úžasném rozvoji kultury v Sovětském svazu přesvědčila se i studentská delegace z Československa, která navštívila r. 1931 Sovětský svaz na pozvání Ústavu pro stavbu elektrických strojů v Moskvě. Po svém návratu seznamovala naši veřejnost na četných schůzích s obrovskými kulturními vymoženostmi Sovětského svazu.

Vítězství Sovětského svazu ve Velké vlastenecké válce a naše národní demokratická revoluce otevřely velké možnosti také naší pracující inteligenci. Náš lidově demokratický stát všemožně podporuje rozvoj vědy a vzdělání. Podstatný vzrůst vysokých škol a vysokoškolského studentstva ve srovnání s poměry v předmnichovské buržoasní republice je zřejmý z této tabulky:[98]

4. tabulka[99]

Studijní rok:	Vysoké školy technické			Vysoké školy universitní			Vysoké školy umělecké		
	škol	fakult	studentů	škol	fakult	studentů	škol	fakult	studentů
1937/38	5	15	5675	3	11	12949	1	1	172
1951/52	10	27	17780	12	28	20469	6	10	1564
1952/53	12	38	23420	12	33	21760	6	10	1650

[95] Tak v roce 1930/31 stoupla produkce knih Státního nakladatelství ze 300 milionů knih a brožur na 800 milionů. („Tvorba", roč. VII/1932, č. 13, str. 202, článek „Leninova knihovna v Moskvě"). Byla vybudována rovněž ohromná síť lidových knihoven. Jejich počet vzrostl ze 12 600 v r. 1914 na 77 600 v r. 1939 (M. Procko, Sovětská inteligence v boji za komunismus, Praha 1951, str. 23).

[96] M. Procko, Sovětská inteligence v boji za komunismus, Praha 1951, str. 41.

[97] Tamtéž, str. 12 a 13.

[98] Věstník ministerstva školství, věd a umění, roč. VIII/1952, sešit 25, str. 334.

[99] „Zatím co v předmnichovské republice byla v českých zemích jen 3 vysokoškolská města (Praha, Brno, Příbram) a na Slovensku jen jedno (Bratislava), máme nyní mnohem větší počet vysokých škol v 7 vysokoškolských městech v českých krajích (Praha, Plzeň, České Budějovice, Pardubice, Brno, Olomouc, Ostrava) a v 6 vysokoškolských městech na Slovensku (Bratislava, Banská Bystrica, Nitra, Zvolen, Košice, Prešov)" (tamtéž).

Ve večerním a dálkovém studiu, umožňujícím studovat při zaměstnání, je letos zapsáno více než 16 000 posluchačů.[100] Na vysokoškolská stipendia bylo určeno r. 1953 100 000 000 Kčs. V r. 1937 bylo ze státních prostředků vyplaceno na vysokoškolských stipendiích jen 9 200 000 Kč.[101] Síť jedenáctiletých středních škol je dnes podstatně širší než počet bývalých gymnasií. Kromě toho počet žáků průmyslových škol vzrostl proti roku 1948 o 88 %.[102]

Pracující inteligence, která se podílí na výstavbě socialismu, těší se v naší zemi plné vážnosti a úctě. S. V. Kopecký řekl v této souvislosti: „Socialismus a vzdělanost, socialismus a věda, to jsou spojité pojmy. My si to uvědomujeme. ...vedení naší strany, vláda, president republiky dělají všechno možné, aby vzdělancům, vědcům, kulturním pracovníkům projevili co nejlepší vztah, úctu a uznání jejich záslužné práce... počítáme inteligenci ke složkám pracujícího lidu.[103]

Osud inteligence v předmnichovské republice je důkazem toho, že kapitalismus nemůže poskytnout její velké části dokonce ani práci a zaměstnání. Socialismus znamená naproti tomu pro pracující inteligenci široké možnosti pro rozvinutí její tvořivé práce jak při řízení výroby tak i ve všech oblastech kultury. Pracující inteligence se proto stala v naší zemi důležitým činitelem výstavby socialismu a je si vědoma toho, že její místo je po boku dělnické třídy a že boj za socialismus a světový mír je také jejím bojem.

---

[100] Referát s. A. Novotného na X. sjezdu KSČ.
[101] Vládní prohlášení s. V. Širokého z 15. IX. 1953.
[102] Referát s. A. Novotného na X. sjezdu KSČ.
[103] V. Kopecký, „O poměru strany k inteligenci", přednáška proslovená v ústřední politické škole KSČ 11. VII. 1953 („Rudé právo" z 12. VII. 1953).

5. Tabulka. Počet zapsaných posluchačů právnických fakult (v zimních semestrech)

Školní rok	Universita					Zprávy Státního úřadu statistického RČ
	Karlova	brněnská	Komenského	německá	Celkem	
1929/30	4039	1101	1022	1551	7713	roč. XII/1931, č. 22—24
1930/31	4221	1143	1106	1648	8118	roč. XIII/1932, č. 1—3.
1931/32	4513	1163	1190	1692	8558	roč. XIV/1933, č. 8—11.
1932/33	4850	1198	1185	1674	8907	roč. XV/1934, č. 27—30
1933/34	4713	1221	1109	1598	8641	roč. XVI/1935, č. 3—7
1934/35	4405	1204	972	1468	8049	roč. XVI/1935, č. 159—163
1935/36	3753	1083	814	1279	6929	roč. XVII/1936, č. 139—143
1936/37	3070	958	750	1060	5838	roč. XIX/1938, č. 24—25
1937/38	2687	859	690	870	5106	roč. XIX/1938, č. 57—58
1938/39	2022	659	—	407	3088	roč. XX/1939, č. 40

6. Tabulka. Počet nezaměstnaných úředníků k 1. XII. 1930

Skupina, třída povolání	Počet úplně nezaměstnaných úředníků (muži a ženy)				
	Čechy	Morava a Slezsko	Slovensko	Zakarpatská Ukrajina	Celkem
Zemědělství, lesnictví, rybářství	299	126	131	16	572
Průmysl a výrobní živnosti	2560	884	237	14	3695
Obchod, peněžnictví, doprava	1479	355	193	20	2047
Veřejná služba a svobodná povolání	2531	927	563	97	4118
Domácí a osobní služby	8	1	1	—	10
Jiná povolání a osoby bez údaje povolání	3	—	—	—	3
Celkem	6880	2293	1125	147	10445

7. Tabulka. „Příspěvek" úředníckých aspirantů po tříměsíční službě činil:

Ve služební třídě	Skupina míst činovného			
	A	B	C	D
	Kč	Kč	Kč	Kč
Ia	660	630	600	570
Ib	600	570	540	510
Ic	480	450	420	390
II	420	390	360	330
III	390	360	330	300
IV	360	330	300	270

БЕЗРАБОТИЦА СРЕДИ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ В ДОМЮНХЕНСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ

Ярослав Гоусер — Владимир Ружичка

В империалистический период капитализма во всех капиталистических странах наблюдается процесс пролетаризации интеллигенции. Этот процесс имел место и у нас в домюнхенской буржуазной республике.

Буржуазное государство не давало возможности детям из рабочих семей и семей мелкого крестьянства получать высшее образование, как об этом свидетельствуют статистические данные о социальном происхождении детей, обучавшихся в средних и высших учебных заведениях. Но, несмотря на это, безработица среди выпускников высших и средних учебных заведений постоянно росла и в годы капиталистического кризиса в начале 30-х годов эта безработица среди интеллигенции достигла огромных размеров. Буржуазная и реформистская печать распространяла тогда версию о перепроизводстве интеллигенции. Коммунисты указывали, что нельзя говорить о перепроизводстве в то время, когда, например, в школах сокращается число классов и когда наблюдается недостаток врачей. Коммунисты подчеркивали, что проблему безработицы среди интеллигенции можно разрешить только в порядке совместной с рабочим классом борьбы и ликвидации капиталистического строя в целом.

В 1932 году коммунисты подали в парламенте законопроект о помощи безработной и терпящей лишения интеллигенции. Законопроект был похоронен в парламентской комиссии законодательных предположений. Напротив, буржуазное государство издало в 1934 г. правительственное распоряжение «Об аспирантах», которое вводило беззастенчивую эксплуатацию так называемых аспирантов в государственном аппарате и в школах так как аспиранты за свою работу или ничего не получали, или получали жалкое подаяние. Таково же положение занимали и бесплатные практиканты в судах. Равно и «Кампания помощи безработной интеллигенции» имела аналогичный характер. Безработным представителам интеллигенции предоставлялась видимость работы временного характера в научных учреждениях за вознаграждение, которое по существу являлось милостыней. В конце концов, буржуазное государство обещало безработным из рядов интеллигенции только «ноузовки» и так наз. рабочие лагеря.

Наше народно-демократическое государство, наоборот, предоставляет по примеру Советского Союза огромные возможности применения сил трудящейся интеллигенции, которая плечом к плечу с рабочим классом ведет борьбу за социализм и мир.

DIE ARBEITSLOSE INTELLIGENZ IN DER REPUBLIK VOR DEM MÜNCHENER DIKTAT

Jaroslav Houser, Vladimír Růžička

Im imperialistichen Stadium des Kapitalismus erscheint in allen kapitalistichen Ländern der Process der Proletarisierung der Intelligenz. Auch bei uns können wir diesen Process im Zeitabschnitt vor dem Münchener Diktat feststellen.

Der bürgerliche Staat verhinderte Kindern aus Arbeiter- und Kleinbauernfamilien an Mittel- und Hochschulen zu studieren, wie wir aus den betreffenden Statistiken erfahren. Trotzdem wuchs die Arbeitslosigkeit der Intelligenz und nahm besonders in den dreißiger Jahren einen großen Umfang an. Die bürgerliche und reformistische Presse verbreitete damals oberflächliche Phrasen von der Überproduktion der Intelligenz. Die Kommunisten wiesen dagegen darauf hin, daß man in einer Zeit, in welcher man z. B. Klassen in den Schulen schließen mußte und in welcher ein Mangel an Ärzten herrschte, von einer Überproduktion der Intelligenz nicht reden kann. Sie behaupteten schon damals, daß das Problem der arbeitslosen Intelligenz nur durch einen gemeinsamen Kampf mit der Arbeiterklasse und durch eine allgemeine Liquidierung des kapitalistischen Systems gelöst werden kann.

Im Jahre 1932 brachten die Kommunisten im Parlamente einen Antrag ein, der den arbeitslosen und leidenden Intellektuellen helfen sollte. Dieser Antrag wurde jedoch schon im Schoße des parlamentarischen Initiativausschusses begraben. Dagegen wurde im Jahre 1934 eine sogenannte Aspirantenordnung erlassen, welche eine schamlose Ausbeutung der Aspiranten in der staatlichen Administrative und in den Schulen bedeutete, da nach dieser Verordnung die Aspiranten für ihre Arbeit nichts, oder nur ein Almosen bekommen sollten. Eine ähnliche Stellung wie die Aspiranten, hatten auch die unbezahlten Gerichtspraktikanten. Den Arbeitslosen aus den Reihen der Intelligenz wurde eine übergängliche Beschäftigung in den wissenschaftlichen Anstalten geboten, aber für ein Entgelt, das eigentlich einem Almosen gleichkam. Letzten Endes bot der bürgerliche Staat den Arbeitslosen aus den Reihen der Intelligenz nur eine Notaushilfe und sogenannte Arbeitslager.

Unser volksdemokratischer Staat hat dagegen nach dem Beispiel der Sowjetunion der Intelligenz, soweit sie im Verband mit den Arbeitern für Sozialismus und Frieden kämpft, breite Möglichkeiten geboten.

B. *OBDOBÍ FEUDALISMU*

MISTR JAN HUS O PRÁVNICTVÍ

Jiří Kejř

Životní dílo M. Jana Husi je velikou a hluboce promyšlenou kritikou soudobých poměrů politických a hospodářských. Doba, ve které vznikalo, je poznamenána hlubokými rozpory uvnitř feudální společnosti, které vyústily od druhé poloviny 14. století ve vleklou krisi feudalismu,[1] jež právě na naší půdě, v našem království se projevila mimořádně ostře: husitským revolučním hnutím. Tuto krisi vidíme v různých jevech tehdejšího života — v rozvratu hospodářském, zostření třídních bojů, v nesnesitelném napjetí mezi státy i ve schismatu papežském, a — v neposlední řadě — i v ideologických bojích na zlomu 14. a 15. století. A snad žádná kritika současníků nedosáhla té hloubky poznání, jako spisy Husovy, snad nikdo nenaplnil tehdy své dílo silněji revoluční ideologií, než právě český mistr, kazatel a vůdce lidu.

Vše, co nějakým způsobem podmiňuje život společnosti na konci 14. a počátkem 15. věku, je vyjádřeno v objemných svazcích Husova literárního odkazu. Poměry hospodářské, události politické, ať už domácí české nebo mezinárodní, otázky církevního života, majetku i kázně i problémy učeného světa universitního jsou zachyceny v jeho spisech buď přímým kritickým hodnocením nebo aspoň nepřímou narážkou či poznámkou. Nelze se pak ani v nejmenším diviti, že Hus bedlivě sleduje i právní život doby a že otázky práva vůbec a zvláště pak současného soudnictví jsou jím často probírány a s hlubokou znalostí věcí posuzovány.

Celý stav právnický, ať už to byli učení profesoři na universitních katedrách a jimi vyškolení zákonodárci a soudci církevní, znalci kanonického a římského práva, ať už to byli soudci a úředníci panovnického dvora aplikující právo

[1] Josef Macek: Tábor v husitském revolučním hnutí, Praha 1952, str. 42 ns; František Graus: Krise feudalismu ve 14. století (Historický sborník I, Praha 1953, str. 65—121).

vlastního státu, má pronikavý význam nejen v samém životě právním, nýbrž i v politickém a diplomatickém. Právníci se stávají papeži a kardinály, v jejich rukou je středověká církev, jejíž juristicko-hierarchickou stavbu horlivě spolubudují a snaží se všemi prostředky udržet proti lidovým hnutím, již protifeudálně zaměřeným. Právníci slouží panovníkům i církvi, v jejich a svém vlastním zájmu tvrdě stíhají na soudech své třídní odpůrce, poddané venkovské i chudinu městskou, kteří nemají v systému feudální justice téměř ochrany.[2]

Učený charakter tohoto práva je dán především podřízením veškeré vědy theologii; i právo tu má ráz a způsob práce, jaký je běžný ve scholastické učenosti; i ono, stejně jako filosofie, je jen služebnicí theologie.[3] Při tom však i tady se projevují mohutné změny struktury feudální společnosti, jak je krise přinesla a vynutila. Moc královská, která se snaží odstranit roztříštěnost feudální, stejně jako města, používají služeb právníků, kteří v jejich zájmu spolutvoří a interpretují již i právo nové, v jistém smyslu již měšťanské povahy,[4] a vytvářejí tak v právnickém stavu novou složku; prvek tehdy přece jen povahy pokrokové, jehož živnou půdou jsou právě mocenské i ideologické rozpory v období krise feudalismu. Jasně se rozlišují tyto dva druhy právníků i u nás. Na jedné straně stojí ještě převážná většina právníků věrně sloužících církvi i feudálům, na druhé však je již nečetná sice, avšak významná svou působností a — nutno zdůrazniti — i vysokou úrovní svého vzdělání, skupina právníků spojená již s revolučním hnutím husitským.

Tato skutečnost ovšem neušla pozorovateli tak bystrému, jako byl Hus, který si dobře všímal lidí, zabývajících se právem. Uvědomoval si dobře, jak právníci ve své většině jsou spjati s hierarchií církevní a jak svých znalostí a schopností zneužívají především ke svému osobnímu prospěchu. Avšak měl možnost srovnávati tyto právníky, sloužící tak spolehlivě rozpadávajícímu se světu feudalismu, s počtem nemnohými, ale tím čestnějšími výjimkami svých přátel. Vedle hrabivých kanovníků a vládychtivých prelátů mohl viděti i M. Mikuláše z Drážďan, prvního skutečného a programového revolucionáře, který ostatně pro své názory a učení neušel kacířské hranici, z jehož díla mohl sám s úspěchem čerpati jako z předlohy práce vlastní.[5] Měl příležitost srovnati

---

[2] Bedřich Engels: Německá selská válka, Praha 1950, str. 34: „Kdo je měl chrániti (t. j. sedláky)? U soudů zasedali baroni, kněží, patriciové nebo právníci, kteří dobře věděli, zač byli placeni.“ Srv. výroky Husovy uvedené zde v poznámkách 65, 66, 68 a 69.

[3] Srv. Bedřich Engels: u. d., str. 36: „...kněží se zmocnili monopolu intelektuálního vzdělání a tím dostalo vzdělání samo podstatně theologický ráz. V rukou kněží zůstaly politika i právnictví, stejně jako všechny ostatní vědy, pouhými odvětvími theologie a byly pěstovány podle stejných zásad, jaké platí v theologii.“

[4] Bedřich Engels: O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie, Praha 1951, str. 14: „Králové stejně jako měšťané nacházeli mocnou oporu ve vznikajícím stavu právníků (proloženo Engelsem!). S opětným objevením římského práva došlo k dělbě práce mezi kněžími, kteří byli právními poradci ve feudální době, a právníky, kteří nebyli duchovními. Tito noví právníci byli v podstatě měšťanský stav; pak také bylo právo, které studovali, přednášeli a vykonávali, svým charakterem v podstatě protifeudální a v jistém smyslu měšťanské.“

[5] V Obraně článků Wiclifových přejímá části ze spisu Mikuláše z Drážďan „De quadruplici missione“, jak ukázal Jan Sedlák: Studie a texty I, str. 82.

Jana Naze, prvního doktora obojího práva na pražské universitě, svého tvrdého protivníka na koncilu kostnickém a pozdějšího držitele jedné z nejvýnosnějších prebend — biskupství churského, s váhavým sice, ale osobně čestným M. Kardinálem, který se měl později státi rektorem pražské university v nastalých bojích o kalich před vznikem revoluce. A nejúčinněji mohl poznat rozdíl dvou právníků při srovnání svého udavače Michala de Causis, který dovedl podvádět krále Václava při pokusech o obnovu těžby v dolech jílovských, který si v Římě při kurii založil výnosnou existenci z procesů kacířských a jehož podlost a úplatnost daleko přesahovala i meze tehdy obvyklé, se svým přítelem a právním zástupcem M. Janem z Jesenice, který neváhal spojit svůj osud s osudem Husovým a nasaditi i vlastní život při hájení jeho pře.

Nebude snad proto bez zajímavosti a bez užitku seznámiti se s Husovými názory o právnících a vůbec právnickém životě jeho doby. Dílo Husovo se dnešnímu pozorovateli ukáže jako prvotřídní pramen historický pro poznání celého tehdejšího stavu právnického, jednání na soudech i praxe právní v nejširším smyslu; konečně pak i způsobu, jak učenec scholastický užívá materie právní při své argumentaci. Husovu zájmu o tyto otázky se nelze diviti ani s hlediska jeho osobních osudů. Sám se skoro po celou dobu svého veřejného působení setkával s feudální justicí jako s nebezpečnou zbraní svých odpůrců, kterou cítil po dlouhou řadu let proti sobě namířenu a proti které se musel ve vyčerpávajícím boji bránit. Jeho proces, po leta se táhnoucí u kurie, jej mnohokráte přiměl k tomu, aby se ve svých spisech bránil proti způsobu, jakým je vyšetřování vedeno. Při tom pak Hus nepozoroval jen otázky současného platného práva; v daleko značnější míře si uvědomoval, že živí lidé a jejich často sobecké zájmy se kryjí pod vznosnými hodnostmi a tituly universitních mistrů, doktorů práv, soudců, řečníků, prokurátorů — a třeba i nejvyšších zákonodárců. A v tom je jedna z příčin, proč ani věky pozdější nesetřely životnost jeho díla, i když jeho vnější forma, často těžkopádně scholastická, je již dávno a dávno cítění potomků vzdálena a cizí.

*

Není třeba zvláště zdůrazňovati, že Hus sám nebyl právníkem. Myšlení juristické nebylo jeho vlastním, v čemž se zřetelně odchýlil od způsobu práce svého velkého předchůdce a vzoru Wiclifa.[6] Ale přes to právo dobře znal; bylo samozřejmou součástí studia na universitě, každý kněz měl míti aspoň základní vědomosti o právu církevním, a u Husa byl ještě zvláštní důvod, proč se otázkami státu a práva zabýval. Jako politický vůdce a mluvčí celé pokrokové části českého národa, který se dostal do nejtvrdšího konfliktu s církví, musel mít znalosti práva, které tehdy platilo. Velmi dobře se vyznal

---

[6] Srv. Vlastimil Kybal: M. Jan Hus I, Praha 1921, str. 100; Adolf Harnack: Lehrbuch der Dogmengeschichte, (5. vyd.) III, Tübingen 1932, str. 476.

v právu kanonickém;[7] Dekret Gratianův je vedle bible jeho nejdůležitější pomůckou a zbrojnicí citátů při práci literární i kazatelské. Užívá ho často a jeho způsob práce s Dekretem svědčí ne o pouhé povrchní znalosti canonů v něm obsažených, nýbrž o jejich hlubokém proniknutí a promyšlení. Nehledí však na něj jako na sbírku předpisů výlučně právních; je mu — jak je ostatně scholastice zcela běžné — především sbírkou autorit theologických, o které může opírati svá tvrzení a své důkazy.

S problémy současného státu a práva se u Husa setkáváme velmi často a při řešení nejrůznějších otázek. Tento článek však nemíní, jak musím výslovně upozorniti, podati přehled Husových názorů o státu a právu v celé jejich značné šíři a pestrosti, nechce být poznáním „státu a práva v díle Husově". Tento úkol, velmi obšírný a značně obtížný, zůstavím své práci příští. Mínim se prozatím spokojiti se zjištěním, jak hledí Hus na současné právnictví, co soudí o jeho představitelích, a především, jak se dívá na soudobou praxi právní, na prvním místě ovšem soudní.

*

I pro poznání Husových názorů na právní praxi a právnický stav bude základním východiskem jeho zásadní stanovisko k právu vůbec. V jeho spisech je zřetelně a mnohokráte zdůrazňován rozdíl mezi právem lidským a právem božským, mezi zákonem světským a zákonem Kristovým. Právo božské, které je vyjádřeno Písmem, je zásadním a nezměnitelným kriteriem pro veškerý život, jak se s ním Hus setkával, a jen dle něho lze posuzovati spravedlnost a etickou oprávněnost každého společenského jevu. Co je proti právu božskému, je nálezkem lidským, který pochopitelně má býti zavržen. Tento princip bible, tak důsledně v díle Husově uplatňovaný, je typickým výrazem proticírkevní a protipapežské opposice;[8] je ideologickou výzbrojí snad všech revolučních hnutí středověku. Husovi je vodítkem i pro posuzování života právního a proto se nelze diviti ani tomu, že velmi ostře kritisuje ty, kdož v jeho očích „nespravedlivé"[9] právo, vytvořené lidskými nálezky a příčící se zákonu Kristovu, zosobňují a představují.

Zákon Kristův je tedy Husovi jediným měřítkem práva a zákonů lidských. Této zásadě se nikterak nepříčí prohlášení učiněné v jednom ze spisků připravovaných pro koncil kostnický, dle něhož Hus uznává všechny koncily obecné i partikulární, dekrety a dekretály i všechny ostatní zákony, canony i konstituce církevní, neboť toto respektování právních předpisů církevních je podmíněno nesmírně závažným dodatkem: pokud totiž jsou v souhlase se zákonem božím![10]

---

[7] Již Cochlaeus: Historiae Hussitarum libri XII, Moguntinae 1549, str. 26—27 si byl vědom, jak Hus dobře znal Dekret Gratianův: „...quandoquidem fuit notissimus in decretis..."

[8] Srv. Kybal I, str. 112.

[9] O třídním obsahu pojmu spravedlnosti viz Bedřich Engels: K bytové otázce (K. Marx—B. Engels: Vybrané spisy I, Praha 1950), str. 587—591.

Tento dodatek ve svém pravém významu popírá jakoukoli zákonodárnou moc odporující božskému právu; popírá tedy vše, co je třeba platným právem, ale nelze to dovoditi ze zákona Kristova.[11] Směrodatným pro poznání Husových názorů o této otázce je, kromě velké řady míst z různých spisů, především jeho neobsáhlý spisek pocházející z téže doby, „De sufficiencia legis Christi", který dospívá ve stopách Wiclifových ke kategorickému závěru, že plně postačuje k řízení lidské společnosti zákon Kristův, který již v sobě obsahuje všechny spravedlivé zákony lidské a který nemůže býti lidmi ani měněn, ani doplňován či omezován.[12] Z tohoto poměru zákona božského a lidského pak vyplývá i důležitost jejich studia, kdy na úkor péče o znalost božského práva a theologie nemá býti nikdy studováno právo lidské, jak uvidíme v dalších odstavcích.

*

Hus mluví o právnících v četných svých spisech v různých souvislostech. Převážná většina míst, kde se o nich zmiňuje, je charakterisována jedním a týmž tónem: velmi malou úctou ke stavu právnickému[13] a nízkým oceňováním jejich znalosti, neboť právníci jsou v mistrových očích často jen porušovateli zákonů božích. Velmi dobře to vystihuje kázání z postily zvané Quadragesimale, vzniklé asi r. 1410,[14] kde klade kazatel proti sobě v působivé antithesi Krista-právníka a falešné juristy světské.[15] Ustanovení právní, dle nichž je papež vrchním vlastníkem všeho, jsou přímým popřením Kristova příkazu k chudobě; zásada nadřaděnosti papežovy nad státy odporuje zásadě biblické, dle které království Kristovo není s tohoto světa. Lidé odvrhli příkazy boží a drží se tradice lidské.[16] Je to tradice farizeů a ne boží a jejím vyvyšováním

[10] De fidei suae elucidatione — z podzimu r. 1414; otištěno v „Joannis Hus atque Hieronymi Pragensis Historia et monumenta", (zkratka Op.) I, Norimberk 1558, str. 48b, druhé vydání 1715, str. 60a—b: „Veneror etiam omnia concilia generalia et specialia, decreta et decretales et omnes leges, canones et constitutiones, de quanto consonant explicite vel implicite legi Dei."

[11] Kybal I, str. 71 rozebírá tento výrok a srovnává jej s doklady z jiných spisů Husových, ale zřejmě nedocenil dosti význam tohoto odsuzujícího doplňku, který by při užití ve skutečném právním životě byl určujícím pro platnost předpisů právních.

[12] De sufficiencia legis Christi, Op. I, 47b (59b): „Secundo sequitur, quod lex Christi est lex sufficientissima, cui non licet quicquam detrahere vel apponere... Tertio sequitur... quod omnis lex justa est pertinens legi Christi. Patet quia quaelibet talis est veritas, sed omnis veritas est pertinens legi Christi, cum non sit aliqua veritas, quae non sit reperibilis in scriptura... Quarto ex praedictis sequitur, quod jura humana justa sunt inclusive in jure divino, imo sunt lex Christi, de quanto sunt, utilia deservientia legi Dei..."

[13] Srv. Kamil Henner: K nauce o státu a církvi v Čechách, zvl. otisk ze Sborníku věd právních a státních, Praha 1915, str. 20, který uvádí některá místa ze spisů Husových pojednávající o stavu právnickém.

[14] F. M. Bartoš: Literární činnost M. Jana Husi, Praha 1948, č. 8, str. 36.

[15] Takové srovnávání je v této době velmi oblíbené a je velmi útočnou zbraní proti zesvětštělé církvi, jak to nejlépe ukazuje jen o málo pozdější spis Mikuláše z Drážďan Tabulae veteris et novi coloris.

[16] „Ubi nunc sunt prelati iuriste docentes Christo contrarium? Christus iurista dicit: Precipio: Nolite possidere aurum et argentum; falsus iurista dicit: Papa est dominus et possessor generalis omnium. Christus dicit: Regnum meum non est de hoc mundo; papa dicit: Omne regnum ego in potestate ymo ipsum imperium habeo. Relinquentes enim mandata dei tenetis tradiciones hominum..." Cituje Jan Sedlák: Studie a texty II, str. 132—133.

nad zákon boží se nejvíce proviňují preláti.[17] Není oprávněno ani tvrzení právníků, že papež může vše svazovat a rozvazovat, tedy temporalia i spiritualia; ve skutečnosti jde prelátům jen o světské statky.[18] — Na těchto výrocích dobře poznáváme, jak Hus živě cítí, že právníci slouží světské nadvládě církve, když svou argumentací právnickou spolutvoří ideologickou obhajobu celého mocenského systému umožňujícího hromadění majetku v rukou církve a církevních hodnostářů.

Proto také Hus, věren svému hlubokému přesvědčení o nutnosti odstraniti vše, co se příčí zákonu Kristovu, posuzuje činnost právníků se značným despektem ve Výkladu kanonických epištol, jímž zahájil své přednášky na theologické fakultě. Před svými posluchači mluví o právnících slovy Písma a autorit theologických, dle nichž se ukáže prázdnota a zbytečnost jejich vědění a naproti tomu užitečnost kázání prostých lidí.[19] Moudrost tohoto světa — (nutno zdůrazniti, že se tak vykládá při promluvě o vědění právnickém) — je marna! Dokonce se v témže odstavci objevuje otevřená výstraha právníkům — (Vae vobis legisperiti!) — kteří mají klíč k vědění, ale sami ho nepoužívají a dokonce brání těm, kdož chtí tak učiniti.[20]

Název „legisperitus" má na těchto místech právě citovaných nádech zlehčující a ironisující. To je konečně v Husových spisech zjevem docela běžným. Je tomu tak ve slavné sbírce svátečních kázání Sermones de sanctis, kde Hus zvláště důrazně upozorňuje na světskost právníků, tedy vlastnost v té době velmi káranou, přídavným jménem „mundani legiste".[21] Jindy nachází pro toho, kdo porušuje zákon přirozený nebo psaný, zlehčující název „prevaricator".[22]

Přilehavý název pro právníky se objevuje v českých spisech Husových. Mistr tu užívá podceňujícího a při tom vystižného pojmenování „pravouk", jak je tomu ve spise „O svatokupectví",[23] či „práv-uk" nebo „pravoučec", kteréžto termíny se oba vyskytují ve velkém Výkladu desatera božího přikázání.[24] Vždy se tak děje v souvislosti s nějakým Husovým útokem proti panující

---

[17] Cituje Sedlák tamtéž: „Istorum heu phariseorum maxime a prelatis et curiensibus tenetur tradicio, sed dei totaliter aspernatur."

[18] Sedlák tamtéž, str. 413, pozn. 1: „Quodcunque ligaveritis — secundum iuristas: i. e. sive temporalia sive spiritualia. Sed aperiat iurista oculum dextrum et videat, quod salvator hic loquitur de peccato, propter quod debet corripi frater et religari, quod tamen minime advertitur, sed animus prelatorum ad temporalia maxime inclinatur."

[19] Op. II, 111b (173b—174a).

[20] Op. II, 111b (174a): „Vae vobis legisperiti, qui tulistis clavem scientiae, ipsi non introistis et eos, qui introibant, prohibuistis." (Citován je tu Luk. 11,52).

[21] Sermones de sanctis, vyd. Václav Flajšhans v Praze 1907, XLIX, str. 254. Stejně je zlehčující i výraz „moderni Juristae" v questii proti odpustkům, Op. I, 174b (216a).

[22] Super IV. Sententiarum, vyd. Václav Flajšhans v Praze 1904, III., XL, str. 497: „...prevaricator enim proprie vocatur, qui non solum legem naturalem, sed eciam legem scriptam transgreditur."

[23] Vyd. Václav Novotný, Praha 1907, str. 60: „Druhú mají obranu od pravoukov..."

[24] Vyd. K. J. Erben: M. Jana Husi sebrané spisy české, Praha 1865—1868; viz I, str. 101: „...jdi k pravoučcom neb k juristám..."; I, str. 188—9: „...práv-ukové, to vězˇ nedoučení v božiem zákoně, ale v lidském nalezení juristové..."

doktrině, jejímiž apologety jsou zpravidla v první řadě znalci práva. Ani název „práv učedlníci“ v témže českém spise[25] není v takovém spojení nikterak lichotivým, tím spíše, že jest v odstavci, kde spisovatel horlí proti bedlivějšímu zachovávání lidských nálezků než božích přikázání. I latinský termín „iurista“ zní z jeho úst nejednou způsobem peiorativním. Hus totiž ztotožňuje často platné právo nebo panující nauku právní, která ovšem jest výrazem třídních zájmů panující feudality, s praxí prováděnou v běžném životě právním a ostře se proti ní obrací. Neříká totiž, že není správnou nějaká zásada právní, nýbrž opětovně věc formuluje tak, že není správnou nějaká zásada hájena právníky, kteří v jeho očích tedy personifikují vládnoucí právní systém a hlásané nauky právní. Je tomu tak ve zmíněném již výkladu kanonik, kde bojuje proti tehdy obvyklému hodnocení svědeckých důkazů soudem,[26] v téže souvislosti se vyskytuje i výraz velmi příkrý (delira consequentia juristarum).[27] Podobně je v osobách právníků zlehčována právní poučka i ve velkém výkladu na Sentence Lombardovy.[28] I ve významném spise proti odpustkům papežským je proti právníkům výrok velmi útočný. Zákaz posuzovati a kritisovati bullu papeže Jana XXIII. o odpustcích nachází v Husovi přísného posuzovatele, který se podivuje tomu, že nemají ctitelé Kristovi vykládati bully, když přece se rokuje o samém zákoně Kristově. Je pak prý zejména podivné, že tuto zásadu hájí právníci, kteří přece jinak tráví svůj čas právě vykládáním dekretálů obsažených v bullách.[29]

Není třeba ani zvláště zdůrazňovati, že obsah všech těchto citovaných míst ukazuje vždy Husovy názory revoluční; přesvědčuje, jak Hus dobře chápe působnost právníků jako službu vládnoucím třídám a cítí i třídní charakter práva, které napadá.

Hus ovšem neodsuzuje všechny právníky šmahem; dobře si je vědom toho, že mezi tolika lidmi právnicky vzdělanými jsou i lidé čestní s názory nekompromisně pokrokovými, a takovéto mistry a doktory ze svého jinak odsuzujícího pohledu vyjímá. Dobře si umí povšimnout znalostí právnických u kněze, se kterým ho svede náhoda při jeho cestě z Norimberka do Kostnice,[30] neváhá

---

[25] Erben I, str. 149.

[26] Op. II, 163a (255b): „Sed juristae accipiunt pro testatis, sive ab justis testibus, sive ab injustis sunt testata.“ Srv. Jiří Kejř: Dvě studie o husitském právnictví, Praha 1954, str. 24.

[27] Tamtéž.

[28] Super IV. Sententiarum, IV, XXI, str. 626: „Unde reprobandus est ille versus iuristarum: Est heresis crimen, quod nec confessio celat. Non quod metrum non sit bonum, sed quia sentencia falsa.“

[29] Op. I, 189a (234b): „Ad decimum Antichristi dictum, quo vult, quicquid dixerit vel statuerit impugnabiliter custodiri, potest rudissimus Christianus dicere, quod illud dictum seipsum maculat. Si enim disputatur de lege Christi, vel si interpretetur ipsa lex Christi per voraces et humiles Christicolas, cur non sic fieret de Bullis? Et mirabile est de Juristis, quod audent illud argumentum proponere, qui cum interpretatione Decretalium tractarum de bullis occupant tempus suum.“

[30] Václav Novotný: M. Jana Husi korespondence a dokumenty, Praha 1920, č. 93, str. 213: „...Tunc pertransivimus civitatem Herspruk, et tunc pernoctavimus in Lauff civitate, in qua venit plebanus, magnus iurista...“

ve slavném svém polemickém spise „O církvi“ argumentovati při výkladu svých názorů právnickou obhajobou své pře, kterou vynikajícím způsobem provedl jeho právní přítel doktor Jesenic, u něhož v plném znění uvádí jeho akademické tituly.[31] Hus se ostatně ve svém životě, zejména v jeho nejvýznamnějších posledních šesti nebo sedmi letech, kdy byly proti němu zahájeny vleklé procesy u kurie, ani nemohl vyhýbati styku s právníky. Byl to právě jeho přítel M. Jan z Jesenice, kdo obstarával Husovi právnický materiál pro jeho spisy a kdo vzal jeho spor zcela za svou věc a asi podrobně pro mistrovu potřebu vypsal jeho postup.[32] I sám Hus užívá nejednou pojmů právnických při výkladu různých otázek; tak v přípravě svých kázání charakterisuje dvojí způsob práva kněží k majetku právnickým rozdělením „ius ad rem“ a „ius in re“,[33] jindy — pojednávaje o klatbě — rozlišuje dva stupně klatby, totiž anathema jako těžší a prostou exkommunikaci jako lehčí stupeň, řídě se tak rozdělením právním.[34] Husova znalost právnická je tak dobrá, že může v polemickém spise usvědčiti svého protivníka M. Stanislava ze Znojma z neznalosti práva kanonického.[35] Jeho obratnost, s jakou sahá k pramenům právním, vyniká zejména ve spise, v němž útočí proti zákazu četby kacířských spisů a proti jejich odsouzení ke spálení, totiž v traktátu „De libris hereticorum legendis“.[36] Četnými doklady z kanonického práva hájí nutnost knihy kacířské pozorně čísti, vybírati z nich, co je dobré, a to pak bedlivě zachovávati.[37] Ani známá „Obrana článků Wiclifových“ nepostrádá (jistě i vlivem Wiclifa samého) hojných dokladů právnických, jichž autor užívá opravdu účinně.[38]

Viděli jsme, že Hus dobře ovládá platné právo své doby. Ale jemu není studium práva nikdy samoúčelné, není mu nikdy ani prostředkem k dosažení předpokladu pro získání hodností či prospěchu. Jemu je znalost práva a pojmů právních vždycky jen — neváhám tak říci — technickou pomůckou, jak v polemice čeliti argumentaci protivníkově nebo podporovati vlastní tvrzení co nej-

---

[31] De ecclesia, Op. I, 248b (309b—310a): „Quomodo autem processus contra me fulminati sunt nulli et erronei, Venerandus Magister Joannes de Jessenitz, Doctor Iuris Canonici Universitatis studii Bononiensis, in scholis per determinationem publicam clarissime patefecit.“ Toto místo je postaveno do přímého kontrastu k odstavci těsně předcházejícímu, kde jsou napadeni doktoři práv pro nespravedlivou exkommunikaci Husa, který se pokládá za nevinného.

[32] Novotný: Kor. č. 101, str. 255 usuzuje, že pro známý Ordo procedendi, tamtéž otištěný, dodával Husovi doklady z Dekretu Jesenic. Bartoš: Literární činnost, č. 92, str. 95—6 dokonce soudí, že Ordo je dílem přímo Jesenice samého; sám rovněž jsem názoru, že podíl Jesenicův je rozhodující.

[33] Sermones de sanctis XLIX, str. 254.

[34] Super IV. Sententiarum, IV, XVIII, str. 609; srv. c. 41 C. XI q. 3; dictum Gratianovo ke c. 11 C. III q. 4; c. 59 X 5, 39.

[35] Contra Stanislaum, Op. I, 271b (339b).

[36] De libris hereticorum legendis, Op. I, 102a—104b (127a—130b).

[37] O spise Václav Novotný, M. Jan Hus I, Praha 1919, str. 405—406. S hlediska rozboru právního lze ve spisku celkem neobsáhlém najíti hodně zajímavostí: dozvíme se tu o pojmu spravedlnosti, kacířství (to obdobně jako ve spise O svatokupectví nebo Contra Stokes), o poměru zákonů církevních ke světským, o derogaci zákona a j.

[38] Defensio articulorum Wiclif, Op. I, 111—134b (139—167b); zde jsou odstavce o rozdělení druhů práva, vlastnictví, spravedlnosti a j. — srv. zejména str. 128b (159b).

širšími doklady. Ve skutečnosti se dívá na soudobé právnické studium hodně skepticky, varuje před jeho zbytečným a nadměrným přeceňováním, tehdy tak častým, a vždy zdůrazňuje nutnost dobré znalosti theologie před právem. K tomuto názoru ho vede soudobá praxe, kdy nejvýznamnější místa v církvi, čelné úřady a hodnosti (samozřejmě spojené s tučnými prebendami a často i velikou mocí politickou) zaujímají právníci, znalí sice „zákonů lidských", ale nikoli „zákonů božích".[39]

Hus si je plně vědom, že obsazování čelných míst v církvi právníky znamená v církevním systému založeném na síti reservací a vůbec obchodu beneficii stálé nebezpečí zneužívání právnického vzdělání ke škodě věřících. Je tu zcela na místě výtka, že právníci, podobně jako lékaři, si získávají znalosti jen proto, aby si je mohli dát bohatě zaplatiti penězi nebo poctami.[40] Proto navazuje Hus vědomě a přímo programově na starší názory proticírkevní opposice, v níž se hlásá nutnost, aby byli biskupové a zejména papež theology a nikoli právníky. Tuto thesi hlásal již M. Matěj z Janova ve vrcholném spise předhusitské české literatury Regulae veteris et novi testamenti,[41] Hus sám ji převzal od Wiclifa téměř doslovně a vývody anglického svého učitele obsažené ve spisu De civili dominio[42] opakuje ve spisku De sufficientia legis Christi, připravovaném pro koncil kostnický, i s kategorickým závěrem, že jest nezbytno, aby byl papež theologem.[43] Ano, přílišné studium „práv lidských" pokládá Hus přímo za nebezpečné pro studenty a upřímně před ním varuje i ve svých slavných universitních přednáškách na kanonické epištoly.[44] Podobné místo bojující proti nadměrnému studiu práva je v kázání z postily zvané Sermones de sanctis, které bylo proneseno na den sv. Mikuláše (žel nelze určiti, kterého roku).[45] Mimochodem řečeno je toto kázání velmi důležité i pro poznání Husových názorů na stát a právo. — I tady Hus přísně kárá kleriky, kteří se věnují přílišně studiu práva římského i kanonického na úkor znalosti práva Kristova.[46]

---

[39] Výklad na desatero, Erben I, str. 188—189.

[40] Kázání na paměť Karla IV., Abiciamus opera tenebrarum, Op. II, 37b (58a): „In tertio gradu, puta, qui scire volunt, ut scientiam vendant pro pecuniis et honoribus, forte sunt Juristae et Medici, sed differenter, quia Medici plus pro pecunia quam honore. Sed e contrario forsitan de Juristis."

[41] Regulae veteris et novi testamenti, vyd. Vlastimil Kybal, Inšpruk 1913, IV, Tractatus de Abhominacione in loco sancto, distinkce LI, str. 235.

[42] Vydala Wyclif Society jako II. díl veliké edice „Wyclif's Latin Works" ve čtyřech svazcích. První díl vydal Reginald Lane Poole v Londýně 1885, zbývající tři Johann Loserth v Londýně 1900—1904. Citované místo je v dílu I, str. 124.

[43] De sufficientia legis Christi, Op. I, 48a (60b): „Ex quo patet, quod necesse est quemlibet episcopum et praesertim Romanum Pontificem esse theologum."

[44] Op. II, 109a (171a): „Ubi namque episcopi, praelati, praepositi, canonici et plurimi mundo divites et caeteri similes divinam student sapientiam? certe vereor dicere. Ipsi animadvertite, paucos quis reperit qui legis Domini studio cum obedientia jungeretur, sed humanis legibus studium adjiciunt nimium et obedientiam quantam poscunt." — Citováno i u Novotného I, str. 122, pozn. 1.

[45] Viz F. M. Bartoš: Literární činnost, č. 5, str. 32.

[46] Sermones de sanctis, XLIX, str. 259: „...multi clerici et qui dicunt se esse magnos in ecclesia, plus delectantur tractare iura civilia atque canonica, quam ius Christi."

Tento způsob kritiky přílišného „zprávničtění" církevního života byl blízký celé Husově generaci. O tom svědčí i dílko Husova advokáta M. Jana z Jesenice, mylně připisované od kostnických soudců Husovi — glosy k bulle papežské — v němž autor posměšně praví, že není pořádným papežem ten, kdo není theologem.[47]

*

Jak jsme až dosud viděli, věnuje Hus ve svých spisech, universitních přednáškách i kázáních k lidu velmi bedlivou pozornost životu i působení právníků, studiu práv i praxi právní. Přece však nejdůkladněji si všímá soudnictví, ať už církevního nebo světského. Nelze se tomu diviti. Právě na soudech se mohla nejznatelněji projevovat třídnost feudálního práva; nespravedlnost feudální justice a její zneužívání v zájmu mocných proti utlačeným nejvíce bilo do očí.

Pro poznání charakteru tehdejšího soudnictví je v Husově díle zdroj až dosud velmi málo vyčerpaný. Víme, jak kriticky se Hus vyrovnával se systémem důkazů soudních, který ovládal proces kanonický i soudní řízení na soudě zemském,[48] víme, jak hluboce se musel vyrovnávat se soudnictvím v souvislosti s vlastní pří a jak si vážil svého právního poradce doktora Jesenice. Ale četná místa z jeho děl svědčí o tom, že se mohou stát jeho spisy přímo pramenem poznání právnického života doby, že z nich můžeme získat plastický a pestrý obraz soudobého soudnictví. A co je závažnější, tento obraz bude takový, jaký nemůžeme získat studiem canonů, právních knih nebo deskových zápisů; bude takový, jaký se jeví očím utlačených tříd, jichž je mistr mluvčím. Současně pak se projeví i představa Husova, která ve skutečnosti vyjadřuje názory celého hnutí, jak by soudnictví mělo vypadati a jací by měli býti lidé, kteří na soudech zasedají. Ukáže se, že Hus, stejně jako nepopíral právnictví vůbec, nepopíral ani soudnictví a nežádal jeho odstranění; naopak přál si soudy dokonalejší a spravedlivější, než jaké dával tehdejší společenský řád, právě tak, jako si přál i právníky lepší a spravedlivější!

Dle Husa má soudce míti především nejvyšší předpoklady mravní. Aby mohl spravedlivě souditi, má býti u něho splněna čtverá podmínka. Především má míti moc, jíž by žádnému neublížil, podobnou moci boží; dále má míti čisté svědomí, za třetí má poznati skutečnou pravdu v rozepři, a konečně musí míti poctivou vůli spravedlivě rozhodovati. Ve všech čtyřech podmínkách je pak vlastnost soudcova přirovnávána vlastnostem božím.[49] Z toho je vidět,

---

[47] Documenta Magistri Joannis Hus, ed. František Palacký, Praha 1869, str. 470—471: „Sed ad suum fastum ampliandum: Sicut decretales epistolae pro fastu papae et cardinalium compilatae, illae glossantur et tenentur, et lex dei iacet in angulis, immo dicit papa, quod non sit theologus!"

[48] K tomu Kejř, Dvě studie, zejména str. 24—25 a 37—42.

[49] O svatokupectví, str. 151: „Protož súdce, kterýž chce súditi, aby neučinil pravdě násilé, má míti moc, jíž by nižádnému neukřivdil, podobně k moci boha otce. Druhé, má míti dobré svědomí, boje se boha synovsky, podobně k Kristovu člověčenstvi. Třeti, má míti poznání

jak vysoko staví Hus úřad soudcovský a jak dbá na to, aby lidé, kteří mají na soudech působiti, byli tohoto vysokého, čestného a zodpovědného úkolu hodni. Snad nejstarší známý Husův list psaný jeho příteli, nám dnes neznámému, který nastupuje úřad soudcovský, obsahuje výhradně rady, jak si má v úřadě vésti.[50] S upřímnou vážností tu upozorňuje mladý ještě mistr, že soudce se má říditi dle příkladu nejvyššího soudce — Boha, že se nesmí dopouštěti nespravedlnosti proti chudým a dáti se svésti k falešnému rozhodování ani přízní ani strachem. Kdyby soudce nechtěl ve svém úřadě brániti nespravedlnosti, bylo by lépe jej vůbec nepřijímati.[51] I toto místo je ve shodě s názorem obecným v husitské publicistice: soudce se má raději vzdáti úřadu než by vědomě křivě rozhodl.[52]

Spravedlivé soudnictví je zaručeno tehdy, když se soudcové řídí zákonem božím. K zákonu prý odkázal Kristus biskupy i farizeje, kteří ho obviňovali; jeho odsouzení se stalo proti zákonu božímu.[53] Proti tomuto zákonu Kristovu směřuje i nesprávné tvrzení doktorů, že papež je nejvyšším soudcem všech pří, neboť sám Kristus nechtěl souditi některé případy, nepovažuje se k tomu za povolána.[54] Soudce, který soudí proti pravidlům Písma, je následovníkem Piláta v hříchu.

Husovi je vlastní zdůrazňování spravedlivého soudnictví, které má spíše dbáti na trestání vin spáchaných proti Bohu než proti lidem.[55] Dokonce neváhá tvrdit, že hájení spravedlnosti je přímo příkazem zákona božího a nikdo mu nesmí bránit, ani císař, ani papež.[56] Soudnictví, jaké Hus požaduje, nemá hleděti na osobu, nýbrž má rozhodovati toliko podle spravedlnosti, jak to je vyjádřeno již veršem evangelia Janova, jehož autor přímo užívá v Obraně

---

pravdy, podobně k múdrosti syna Boha. A čtvrté, má míti čistú vóli dobrotivú, podobně k vóli ducha svatého. A když ty čtyři věci bude míti, tehdy bude moci právě souditi."

[50] Novotný: Kor., č. 1, str. 1—2.

[51] „Melius enim tibi foret non acceptare officium, quam illud suscipere et non irripere per illud iniquitatem."

[52] Srv. Jesenicovu questii Utrum iudex sciens testes false deponere et accusatum esse innocentem debet ipsum condempnare, kterou vydal Kejř v příloze citované práce, kde je takové místo na str. 64. Hus, ve Výkladu desatera (Erben I, 188—189) nabádá soudce, aby za žádných okolností neustupoval od pravdy ani před hrozbou trestem.

[53] De ecclesia, kap. 16; Op. I, 228a (284b).

[54] Tamtéž dále 228b (284b).

[55] List Lounským asi z roku 1410 (Novotný: Kor. č. 16, str. 55) praví: „Studete magis iniuriam, que fit deo, quam que vobis, vindicare. In quo proch dolor tutus mundus errat, quod mortales magis suam iniuriam, quam dei, vindicare cupiunt." — K tomu srv. Kybal II, str. 416. — Jiné místo, kde Hus horlí proti bedlivějšímu zachovávání nálezků lidských než božích přikázání je ve Výkladu na desatero (Erben I, str. 149): „A jistě v té židovské kapitole jest mnoho nynějších kněží, ...jenž vážie své nálezky viece než božie přikázánie; jako zvláště jsú práv učedlníci, biskupové, mistři, zákonníci, jenž chtie, aby jich nálezkové byli pilnějie zachováni, než božie přikázánie." — Podobně i ve spisu De ecclesia, Op. I, 240a (299b): „Et plus puniunt pro excessu suarum traditionum, quam blasphemantes in praecipuam fidem Christi."

[56] Contra octo doctores, Op. I, 299b (376a): „Et huic etiam sententiae acquiescunt multi Juristae et Legistae, qui sententiant, quod generaliter justa et rationabilis causa semper excipitur, et defensio legitima, non solum coram Legato vel Delegato, sed etiam coram Papa cuilibet reservatur, cum justitia et eius defensio est de lege Dei, quam nec Papa nec Imperator debet tollere, vel quomodolibet impedire."

článků Wiclifových.[57] Toto kriterium se vztahuje nejen na soudnictví; dokonce i „soud kněžský", totiž rozhřešení, které udílí kněz hříšníkům, se jím má říditi. Podle Husova učení přihlédne prý Bůh k životu hříšníka a k jeho lítosti, ne však k soudu kněží.[58] Soud svědomí dovoluje i podřízeným, aby soudili skutky svých představených, a laikům, aby soudili kleriky.[59] To je ostatně stará a mnohokráte opakovaná Husova these, že poslouchati svých nadřízených je dovoleno jen ve věcech dovolených, a že jest přímo povinností křesťana kritisovati nadřízené i trestati je pro věci nedovolené. I když není na tomto místě možno zabývat se hlouběji tímto učením, přece jen i v naší souvislosti nesporně vyniká převratnost jeho a bojovné zamíření proti vládnoucím třídám.

Pro soudce, kteří neodpovídají vysokým požadavkům Husovým, kteří se dopouštějí při vynášení rozsudků nesprávností, užívá Hus příléhavého výrazu „iudices temerarii", jejich soud je „iudicium temerarium". V širokém výkladu pak mistr ukazuje, jak takoví soudci hřeší proti Bohu, jak se svým rozsudkem protiví vůli boží a jak je jejich soud rouháním.[60] I v této souvislosti možno připomenouti, jak princip plného respektování svrchované vůle boží, princip bible a odmítání tradice je ve skutečnosti zbraní protifeudální ideologie a jeho pomocí jsou formovány šiky lidových mas k nástupu revolučnímu. Zapadá tudíž i posuzování soudnictví pod tímto zorným úhlem dokonale do celého učení Husova, naplněného a syceného již bezprostředně duchem lidového odporu proti vládě feudálů duchovních i světských.

Hus se zmiňuje o soudnictví při nejrůznějších příležitostech. Vykládaje desatero a rozebíraje způsoby, jimiž je porušováno třetí přikázání o svěcení neděli, ukázal, že se tak děje i výkonem soudnictví v neděli,[61] které smí se stát jen v případě zcela nevyhnutelném, v případě nouze.[62] Ve svém slavném odvolání ze soudu papežova na soud Kristův ukázal Hus, jak chybně si vedli jeho soudci, kteří jej odsoudili proti pravidlům právním i proti zákonu Kristovu, který je jediný směrodatný.[63] Z jeho řádek zaznívá opravdová trpkost, pramenící z pocitu utrpěné křivdy; křivdy učiněné nejen jeho vlastní osobě, nýbrž spravedlnosti vůbec.

Avšak nejtvrději dopadají na feudální justici Husovy odsudky obsažené v nedělní postile, jednom z největších a nejrozšířenějších projevů jeho kaza-

---

[57] Defensio articulorum Wiclif, Op. I, 125b (156a): „Numquid lex nostra iudicat hominem, nisi audierit ab ipso prius et cognoverit, quid faciat. Docuit hoc etiam ipse Salvator noster, ibidem dicens: Nolite judicare secundum faciem, sed justum judicium judicate." (Jan 7, 24).

[58] O šesti bludích, Erben III, str. 219: „...před bohem ne súd kněžský, ale hříšný život se hledá (t. bóh hledí ne k súdu kněžskému, ale k životu hříšníkóv, že želejí-li tehdy odpustí, neželejí-li, tehdy neodpustí)...

[59] De ecclesia, Op. I, 240a (299b): „Et patet, quomodo debent subditi de mandatis et operibus Praepositorum rationabiliter judicare..."

[60] Obšírný výklad o tom ve spise Super IV. Sententiarum, IV, Dis. XV, str. 619—620.

[61] Expositio decalogi, vydal Václav Flajšhans, Praha 1903, str. 16: „...illud preceptum homines quadrupliciter transgrediuntur: ...quarto actum iudiciarium exercendo, quia in iure prohibitum est illa die fieri strepitus iudiciarios."

[62] Tamtéž: „In talibus excusat necessitas, que non habet legem."

telského i spisovatelského umění. Kázání této postily se zabývají často soudy a soudci. To je velmi závažná skutečnost, neboť tu jde o české dílo, nestojící svým významem nikterak za velkým českým Výkladem, které bylo přednášeno shromážděnému lidu s kazatelny. V něm bylo jen mistrovskou kazatelovou formulací a jeho strhující výmluvností shrnováno vše, co cítili jeho prostí posluchači. S jakou asi dychtivostí naslouchal shromážděný lid, tolikráte pronásledovaný soudy, jež byly v rukou mocných, Husova slova o tom, že soudci nemají souditi bez viny a bez milosrdenství.[64] Každému ze shromážděných zněla z upřímného přesvědčení i věta obsahující trpkou výtku nejmocnějším pánům, papeži i králi, že nedbají na prosby nejchudších o spravedlnost, že tvrdě postupují proti nejubožejším.[65] Je to jistě vážné obvinění soudů, především církevních, pro které má přece býti povinnost chrániti soudně právě „personas miserabiles" samozřejmou. — I krutost soudů zaráží kazatele, který se nad ní rozhorluje a ukazuje správnou cestu, kterou by měli páni i preláti vésti své poddané. Účinnější by bylo vážné a rozumné napomenutí, než nesmyslná krutost, kterou páni proti poddaným uplatňují.[66]

*

Husovo dílo není jen souborem spisů universitního učence, který píše své knihy pro úzkou a v podstatě od lidu oddělenou vrstvu latinských vzdělanců, jak to můžeme v jeho době na tolika příkladech pozorovati. Naopak, většina prací je právě výrazem přesvědčení širokých mas snad v takové míře, jako tomu nebylo nikdy před ním. Mohl jsem v předchozích odstavcích ukázati, jak blízce odpovídají mistrova kázání náladě jeho prostého posluchačstva, když kritisuje současné soudy a vyslovuje požadavky, jak by měly vypadat. Ale jeho slova, vedená velikými schopnostmi učence světového rozhledu, vyjadřují i v jiných úvahách o současném právnictví a zejména soudnictví bolestnou každodenní zkušenost těch, kdo se se soudy setkávají. Je to na těch místech spisů a kázání, kde se již nekritisuje jen systém tehdejšího platného řádu v jeho politické podstatě, kde se ukazuje na konkretní způsoby zneužívání práva a soudů se strany vládnoucích.

Soudy dávají všem, kdož na nich zasedají a vynášejí rozsudky, velmi mnoho

---

[63] Novotný: Kor. č. 46, str. 132—133.

[64] Erben II, str. 270—271: „A že k milosrdenství přísluší pravý soud, protož ihned zapovídá spasitel všetečné souzení, jímž lidé soudí zle bližního, a die takto: „Nerodte súditi, aby nebyli súzeni. ...Tu mají soudci ucho přiložiti; aby bez viny nesoudili a také aby milosrdně soudili. Také máme všichni pilni býti, abychom nic křivě nesoudili." — Srv. Kybal II, str. 475.

[65] Erben II, str. 84: „...nynieť by papež, arcibiskup a všelikaký prelát neb král nestál tak k volání jednoho slepého žebráka, aby sě nad ním smiloval, pravdu volajícímu učinil! Nebť die Isaiáš v 1 k. (Is. 1, 23): Sirotků nesúdie a pře vdovy nevchodí k nim." — Srv. Kybal II, str. 459, pozn. 3.

[66] Erben II, str. 280: „(Kristus) ...učí pány i preláty, aby radějše pokornou prosbú a napomenutím své poddané v poslušenství vedli, než ukrutností, neb die Seneka pohan, že ušlechtilá jest mysl člověka; lehčeji se dá vésti než táhnouti. Protož moudří nejprve pěkně prosí a napomínají, ale bláznivý ukrutně přikazují..."

možností, jak svého úřadu vědomě, ba záměrně zneužívati, buď k vlastnímu obohacování nebo k snadnému odstraňování osob nepohodlných. Husova slova tu znějí zvláště trpce a stávají se v těchto odstavcích velmi důležitým pramenem pro poznání praxe soudní, jak se jeví právě těm, proti nimž soudy nejpřísněji zakročují, — poddaným.

Kazatel obviňuje soudce, že pravda nenalézá u nich místa, oni prý se snaží daleko pilněji pravdu udusiti, křivě soudí a vinníky netrestají.[67] Ale za to jindy odsuzují na těžké tresty peněžité či dokonce i na smrt lidi prosté, kteří neúmyslným slovem se nevědomky dotkli nějak svého pána. Tu má soudce pozorně rozlišovati, zda jde o neopatrný výrok, pronesený jen z prosté mysli, či skutečně o úmyslnou urážku, a dle toho vyřknouti svůj nález.[68] Na tomto tvrzení je vidět, jak Hus dbá na subjektivní stránku trestného činu; ne pouhý vnější projev, nýbrž skutečná vina má býti stíhána soudem! — Ostatně majetkový prospěch je často určující pro soudce vynášejícího odsuzující nález, ne snaha nalézt spravedlnost. Hus se důrazně zastává chudých dlužníků, kteří jsou nelitostně stíháni svými bohatými věřiteli ať duchovními, pány světskými či měšťany.[69] Ano, náš revoluční myslitel neváhá ukázat ani na případy, kdy pod rouškou předstírané spravedlnosti (praví přímo: „...sub specie simulate iusticie et equitatis...“) zneužívají soudcové a advokáti svých úřadů jen k vlastnímu obohacování.[70]

Bolestně se takováto praxe soudů projevuje zejména v nejtěžších případech, ve věcech hrdelních. Hus stojí v příkrém odporu proti tehdy běžnému obyčeji, přeměně trestu hrdelního na trest peněžitý. Soudce nemá za peníze propustiti vraha;[71] ano odstupňování pokut za osoby různého stavu je vůbec v rozporu se zákonem božím, který hodnotí ne podle stavu, nýbrž podle spravedlnosti

---

[67] Erben II, str. 80: „...v domiech kniežetských tiší jsú v posměch, a u súdcí pravda nalézá pomoc jako Kristus u Piláta! A to pohřiechu od kněží pochodí, že oni sami jim zlý příklad dávají, křivě súdiece jich netreskcí, ani jim káží, ani rady dávají, kterak by právě súdili ale brž naučie, kterak by pravdu udusili.“

[68] Traktát o odúmrtech psaný neznámému blíže vladykovi, Novotný: Kor, č. 9, str. 25—26: „Také napomínám tě, aby, když súdíš, peněz řečí nehonil, jakož mnozí činie, že sprostná nebožátka pro jedno slovo z sprostnosti řečené, odsuzují o penieze a někdy i o hrdlo. Ale tu jest znamenati, že jiné jest, když z neopatrnosti bez zlosti člověk promluví, a jiné, když ze zlosti ku pohanění pána nebo súdcích. A to má múdrý súdce dobrotivě roztíkati, bez prchlivosti...“ K tomu srv. Josef Macek: Tábor v husitském revolučním hnutí, str. 136.

[69] Výklad modlitby Páně, Erben I, str. 338—339: „...kněžie súdíce sě a pohoniece sě pro obroky, a pohoniec svých osadných z desátkóv a z jiných věcí tiem úmyslem, jedné aby měli, nejsú z hřiechu vymluveni... Také bohatí světští jsú v jich hanebném zákoně, jenž nuzným neodpúštie úročce, a nuzie je a hrdlují; a měštěné, jenž chudé dlužníky mučie, a vědúce, že nemají čím zaplatiti...“

[70] Exposicio decalogi, str. 38: „Circa tercium modum s. sub specie simulate iusticie et equitatis primo offendunt illi, qui iusticiam vendunt, ut mali iudices et advocati, qui quamvis iusticiam faciunt, tamen non nisi pro temporalibus lucris vel favoribus...“ Avšak i pokračování tohoto místa je poučné: „...secundo, qui iusticiam ex odio vel alia corruptela munerum dampnant; tercio, qui iniqua consilia et statuta faciunt pro communitate defraudanda; quarto, qui nova iura contra statuta sancte matris ecclesie adinveniunt.“

[71] Traktát o odúmrtech, Novotný, Kor. č. 9, str. 26: „...pakli by zabil ze zlosti, peněz nemá pán bráti, aby mordéře propustil.“

hříšníka.[72] Přímo směšné jest ukládati jako pokání vrahovi pouť do Cách nebo do Říma.[73]

Soudce se nemá báti odsouditi vinníka tam, kde se tak stane podle práva. Kdyby však odsouzení na smrt se stalo ne pro výkon spravedlnosti a pro blaho státu, nýbrž z touhy po prolití krve, je takový rozsudek vraždou.[74] I z tohoto tvrzení vidíme, že Hus zná dobře časté asi případy, které lze označiti názvem „justiční vražda". Ale on si je vědom i jiného způsobu, jak lze na soudu snadno usvědčiti a odstraniti osoby nepohodlné. Je to falešné svědectví, na jehož základě lze dosáhnouti odsuzujícího nálezu. Víme odjinud, jak se Hus snažil ve svých spisech ukázat na nespravedlnost důkazního systému platného v právu kanonickém, kdy bylo možno na základě falešných svědeckých výpovědí odsouditi i osoby nevinné.[75] Jestliže ve spise „O svatokupectví" ukazuje i na skutečné záměrné přivádění křivých svědků na soudy,[76] nelze ho jistě obviňovati z demagogické lži, neboť jeho pravdomluvnost a politická obezřelost je více než známa; naopak takové tvrzení má spíše podklad v jeho dobrých vědomostech o skutečných případech a je cenným příspěvkem pro poznání zákulisní činnosti feudální justice.

Chápeme pak snadno, proč k tomuto soudnictví, které aplikovalo zákony lidmi vytvořené, hledal Hus protiváhu v zákonu božím, který dle jeho víry byl jediný skutečně spravedlivý. Sahá proto k citátu ze sv. Bernarda, který napomíná papeže, aby hleděl k zákonu Páně, ne k zákonu Justinianovu![77] Připomeňme si, jakým významným vyzbrojením církve při tvorbě jejího juristicko-hierarchického systému byla recepce římského práva — a hned se nám jasně ukáže důvod, proč k tomuto citátu Hus opětovně tak účinně sáhl a zdůraznil protivu mezi zákonem božím a zákonem římského císaře!

*

---

[72] Postila, Erben II, str. 283—4.

[73] Postila, l. c.: „Také neviem, kde sú sě naučili súdcie, dávati pokánie vražedlníku, aby šel nebo jiného najal do Říma a do Cách za toho, jehož jest nevinně zamordoval."

[74] Exposicio decalogi, str. 21: „...homicidium corporale, quod fit manu vel facto, committur quatuor modis. Primo iusticia dictante, ut cum iudex reum dampnat et minister iuducis occidit. Sed tale non est peccatum in se, sed potest esse in circumstancia; ut si iudex mandat aut minister exequitur non ex amore iusticie et pro conservacione rei publice, sed livore vindicte aut delectacione fundendi humanum sanguinem aut pro aliquo questu preponderancius et iuris ordine non servato. Talis peccat mortaliter, quia opus iustum iniuste operatur. Si autem amore iusticie et pro conservacione rei publice iuris ordine debite servato hoc faciat, non peccat, ymmo meretur."

[75] Srv. Kejř: Dvě studie, str. 41.

[76] O svatokupectví, str. 150: „...kterak tedy nad svatokupci bude kto moci mstíti, ani sami jsú súdce a oni mají moc, že koho chtí, toho súdí, a provedúce svědky falešné, i žalářují, klnú, mučie a druhdy pálé..."

[77] Super canonicas, Op. II, 109a (171a): „Et hinc Beatus Bernhardus motus spiritu Domini, videns qualiter Papa Eugenius cum suis complicibus non legi Domini, sed Justiniani, non ut plures lucrificaret Christo, sed ut lucra avaritiae cumularet, quotidie laborabat, scribit ad eundem dicens: Et quidem quotidie perstrepant in palatio leges, sed Justiniani, non Domini. Jus tene etiam istud: Tu videris. Nam certe lex Domini immaculata convertens animas. Hae autem non tam leges, quam lites sunt et cavillationes, subvertentes judicium." — Podobná místa jsou i v kázání synodálním z 18. října 1407. State suscincti, Op. II, 35a (54a); 35b (54b). K tomu Henner: u. d., str. 20.

Pokusil jsem se vybrati z děl Husových typické jeho názory na stav právnický, studium práva a soudnictví. I když by bylo možno příklady v této stručné studii uvedené ještě daleko rozmnožit, přece jen dávají dostatečný obraz, co Hus o právnictví své doby soudil a jak je kritisoval. Nepochybným závěrem je pak poznání, že i při své kritice stavu právnického a veškerého života právnického je representantem protifeudálního hnutí lidového, hlasatelem revoluční ideologie a mluvčím lidových mas, jejichž přesvědčení svým dokonalým uměním kazatelským i spisovatelským vyjadřoval. Jeho odsouzení převážné většiny právníků i nespravedlností páchaných soudy na bezbranných ukazuje příznačně odpor lidu proti všem, kdož v jejich očích ztělesňují vládnoucí feudální řád, i touhu po skutečně lepším a spravedlivějším právu, než jaké mohla dávat tehdy panující hierarchie církevní a panstvo světské.

ЯН ГУС О ЮСТИЦИИ

Иржи Кейрж

Ян Гус, выдающийся критик феодального строя, в своих произведениях касался всех важных общественных и политических явлений и, конечно, уделял достаточно внимания и вопросам права. Он прекрасно видел, как юристы — за исключением прогрессивных гуситских ученых — служат господствующей церкви и феодалам и злоупотребляют своими знаниями, в первую очередь в целях собственного обогащения. Гус при оценке явления политической жизни в качестве критерия обычно пользуется «законом божьим», который, однако, часто нарушается юристами, толкующими «законы человеческие». Поэтому Гус не колеблется в своей критике применять в отношении юристов эпитеты, часто унижающими их сословие и их знания.

Зная хорошо деятельность современной ему церкви, где многие должности в ущерб богословам захватываются юристами, Гус предостерегает от слишком большого увлечения изучением «прав светских», так как именно их знание дает возможность злоупотреблять правом в ущерб верующим. Он подвергает строгой критике суд своего времени, так как знает (и по собственному опыту), как церковь и феодалы злоупотребляют отправлением правосудия по отношению к своим вассалам. В своих критических произведениях, занимающихся вопросом суда и судей, Гус прекрасно выражал взгляды своих простых слушателей, которые видели в феодальной юстиции оружие господствующей церкви и светских феодалов. Однако Гус не требовал устранения суда. Он только показывал, каков он должен быть для того, чтобы действительно служить справедливости.

И в своей критике феодальных юристов и, в особенности, феодального отправления правосудия Гус является как и при решении других проблем, которые привлекали его внимание, ярким представителем и идеологом зарождающегося антифеодального революционного гуситского движения.

MAGISTER JOHANN HUS ÜBER DIE JURISPRUDENZ

Jiří Kejř

Magister Johann Hus, ein hervorragender Kritiker des Feudalismus, widmete in seinem Werke allen wichtigen gesellschaftlichen und politischen Erscheinungen große Aufmerksamkeit. Demzufolge befaßte er sich auch gründlich mit dem Juristenstande. Hus war sich dessen bewußt, daß die Juristen — bis auf wenige Ausnahmen der fortschrittlichen hussitischen Meister — der herrschenden Kirche und den Feudalen dienen und ihre Kenntnisse in erster Reihe zur eigenen Bereicherung mißbrauchen. Das übliche Kriterium des Johann Hus bei der Beurteilung des politischen Lebens ist „Gottes Gesetz", welches die Juristen, die „menschliche Gesetze" auslegen und gebrauchen, sehr oft verletzen. Meister Hus zögert deshalb nicht, die Juristen mit Namen zu belegen, welche ihrem Stande und ihrem Wissen Abbruch tun.

Hus kannte vollkommen die Praxis der Kirche, in der wichtige Positionen zum Schaden der Theologen von Juristen besetzt wurden, und deshalb warnt er vor dem übermäßigen Studium „des weltlichen Rechtes", weil eben diese Kenntnisse den Mißbrauch des Rechtes zum Schaden der Gläubiger ermöglichten.

Magister Hus unterwirft auch das damalige Gerichtswesen einer scharfen Kritik, da er aus eigener Erfahrung erkannte, wie die Kirche und die Feudalen die Gerichte gegen ihre Untergebenen mißbrauchen. In seiner Kritik der Gerichte und der Richter erklärte Hus sehr gut die Gefühle seiner Hörer, welche die feudale Justiz als eine Waffe in den Händen der herrschenden Kirche und der weltlichen Feudalen selbst fühlten. Er verlangte aber nicht die Abschaffung der Gerichte überhaupt, sondern zeigte, wie diese organisiert sein müßten, um der wahren Gerechtigkeit dienen zu können.

Auch in seinen Kritiken des Feudalen Juristentums und besonders ihrer Gerichtsbarkeit, ist Meister Hus, wie in anderen ihn beschäftigenden Fragen, ein ausgesprochener Vorkämpfer und Ideologe der entstehenden antifeudalen revolutionären hussitischen Bewegung.

MĚSTSKÉ PRÁVO V ROŽMBERSKÉ KNIZE

Jiří Klabouch

Hospodářská a kulturní vyspělost našich zemí ve 14. století se projevuje v početné a poměrně kvalitní právnické literatuře domácího práva, jejímž nejvyšším projevem po stránce obsahové i formální jsou právní knihy. Novější právní medievistika posunula daleko kupředu naše vědomosti o jejich genesi, skladbě, vzájemné souvislosti a vlivu cizích vzorů a rovněž otázky ediční techniky nových vydání těchto významných pramenů jsou již delší dobu ve středu pozornosti.[1]

V obsahové kritice právních knih však nejsme dosud tak daleko, jako v kritice formální. Pro tento úsek práce je charakteristické, že přínos přichází ne tak od souborných prací o právních knihách, jako spíše od průběžných prací o vývoji jednotlivých institucí, které jsou vždy založeny velmi široce.[2] Je to pracovní postup jedině vhodný: obsah právních knih nelze uspokojivě vyložit jen z nich samých, ale je nezbytné je konfrontovat s ostatním pramenným materiálem, zejména listinným a formulářovým, a srovnávat s vývojem práva u ostatních národů.

Vrcholem obsahové kritiky je ovšem celková sociálně-politická charakteristika právních knih a práva v nich zachyceného, a jejich zařazení do všech společenských souvislostí jejich doby. V tomto směru nebylo dosud vykonáno mnoho a nelze popřít, že tu jde o úkol mimořádně obtížný: nesnáze jsou dány nejen nejistotou přesného datování a nehotovostí výkladu jednotlivých ustanovení právních knih, ale v první řadě jejich obsahem, poněvadž právní knihy

---

[1] Viz přehled těchto otázek a jejich nynější stav u Čády: České právní knihy, jejich charakteristika (otisk přednášky v 1. třídě býv. Akademie věd a umění dne 18. prosince 1948).

[2] Typicky na př. Markov: Příspěvky ke kritice a výkladu Rožmberské knihy ve Sborníku věd právních a státních XXVIII (1928); Veselý: Slubní soud (Praha 1939); Vaněček: Záhada vdání (Praha 1942) a řada jiných.

soustřeďují svou pozornost především na formální náležitosti soudního řízení, které jsou sociálně-politicky důležité jen nepřímo. Bádání v tomto směru nesmí proto opominout využít sebe nepatrnějších záchytných bodů pro získání poznatků o jejich společenských souvislostech a třídní tendenci, musí pracovat na základně ještě mnohem širší, než obsahová kritika, a se souvislostmi na pohled velmi odlehlými. V této věci může vést k úspěchu také konfrontace právních knih s předpisy městského práva, v této době už dosti propracovaného a poměrně dobře doloženého. Tento postup se osvědčuje už u nejstarší právní knihy, knihy Rožmberské.

Dosavadní literatura je celkem zajedno v názoru, že jádrem knihy Rožmberské je souhrn pravidel, která se týkají především dvou hlavních problémů, které musí řešit soud ve 13. a 14. století: jak přimět žalovaného, aby se dostavil k soudu, a jak mu dokázat vinu[3]. Tento v zásadě správný poznatek není však zcela přesný a je nutno ho doplnit zjištěním, že v rukou některých pořadatelů kniha Rožmberská rámec tohoto svého základního thematu a vůbec oblast činnosti zemského soudu překročila, a ve snaze poskytnout poučení v co nejvíce právních situacích, pokud jen mohou být praktické pro okruh osob, kterému byla určena, formuluje i několik pravidel, která musíme klasifikovat jako pravidla městského práva, a dokonce popisuje i *řízení před městským soudem*.

Městskoprávní ustanovení v knize Rožmberské jsou v celku obsahu této naší nejstarší právní knihy jen na okraji a také pro poznání městského práva představují přínos nevelký. Ale jsou jedním z těch významných bodů, které mají klíčový význam pro její třídní charakteristiku. Uvážíme-li dlouhou dobu, po kterou vznikala dochovaná nám podoba knihy Rožmberské[4] a různorodost potřeb, kterým měla v intencích svých různých pořadatelů sloužit, je zcela na místě předpoklad, že reaguje také na aktuální podněty a že se v jejích ustanoveních obráží sociálně-politický vývoj české společnosti ve 13. a 14. století. Zejména hlavní společenský proces této doby, stabilisace měst a městského práva uvnitř feudální společnosti, nemohl v ní nezanechat stop. S tohoto hlediska lze se právem nadít, že městskoprávní ustanovení knihy Rožmberské nejpronikavěji vyjadřují její třídní tendenci a politický smysl, a že jsou tedy jejími normami *nejtypičtějšími*.

Znalost městských institucí projevují autoři knihy Rožmberské už v hlavě II., kde se zabývají účastí městských funkcionářů při pohánění trhem. Poměr měst a šlechty je pak zachycen ve dvou skupinách předpisů, z nichž první se týká postavení měšťanů v přípravném a průvodním řízení na zemském soudu (hl. X. a hl. VII), druhá podává poučení o poměru šlechty k městské jurisdikci a k některým institucím městského práva (jádro XIV. kapitoly). Tato poslední

---

[3] Srv. Veselý: Ke skladbě knihy Rožmberské v Miscellanea historico-iuridica, str. 317 (Praha 1940).

[4] Srv. Veselý: Slubní soud, str. 33 a násl. týž: Ke vzniku knihy Rožmberské, Sbor. v. pr. a st. XXXV (1935).

skupina podává souhrn pravidel, která můžeme označit za městské právo v knize Rožmberské.

Výklad XIV. kapitoly, jak byl dosud podáván, není zcela uspokojivý. Literatuře ušly nejen sociálně-politické souvislosti stavování v knize Rožmberské, ale nedovedla je někdy ani přesně juristicky klasifikovat a přehlédla dokonce, že XIV. kapitola je komplexem několika vrstev, jádra a dvou přídavků. Textová kritika XIV. kapitoly a rekonstrukce jejího původního znění je prvním předpokladem jejího právného výkladu a sociálně politického rozboru. Ale už sama skutečnost, že se v kompilaci zemského práva vyskytují městskoprávní ustanovení, je velmi pozoruhodná, a může být vysvětlena jen na základě výkladu o společenské funkci arestačního procesu (stavování), která je patrna zase jen z celkové problematiky fungování feudálního soudnictví. V našich konkretních podmínkách 13. a 14. století je třeba vidět tuto problematiku pod zorným úhlem všeobecných vztahů mezi zemským a městským právem a vůbec mezi šlechtou a městy v této době.

*

Hromadný přechod od naturální formy feudální renty k formě peněžní a rozvoj měst, který je s tím nerozlučně spjat, vede ve 14. století k všeobecné krisi feudalismu. Naturální hospodářství raného feudalismu s cili především konsumními přechází ve výrobu zboží s intensivní směnou na trhu, který počíná soustřeďovat výrobu ze stále větších rozloh, prohlubuje dělbu práce a pozvolna narušuje feudální vztahy. Peněžní forma feudální renty je už formou jejího rozkladu.[5]

Feudální právo je rozvojem trhu postaveno před nové úkoly, které ve své dosavadní podobě řešit nedovede. Trh a směna zvyšují styk a závislost jednotlivých oblastí a jednotlivých tříd a skupin feudální společnosti navzájem[6]. Společenské, zejména ekonomické vztahy, které k sobě poutají různá střediska výroby a příslušníky různých stavů, se množí, nabývají na důležitosti a vyžadují stabilisace. Právo plní tento úkol dvojím způsobem: jednak prohloubením a zpřesněním dosavadních pravidel pro ně platných tak, aby udržela krok s komplikací ekonomických vztahů, jednak stanovením nových hmotných norem pro vztahy dříve právem neupravené. Avšak tento vývoj hmotného práva, který vrcholí na jistém stupni recepcí římského práva, jako nejdokonalejšího výrazu právních vztahů společnosti vyrábějící zboží[7] nestačí sám o sobě k tomu, aby zajistil dostatečnou stabilitu nových důležitých společenských vztahů. Nutným doplňkem rozvoje hmotných předpisů je rozvoj ustanovení procesních, který je v těsné souvislosti se zvýšením aktivity a rozšířením působ-

[5] Viz M. N. Mejman - S. D. Skazkin: Ob osnovnom ekonomičeskom zakoně feodalnoj formacii, Voprosy istorii 1954, seš. 2., str. 80: o krisi feudalismu posledně Graus: Krise feudalismu ve 14. století (Historický sborník I., Praha 1953).

[6] Srv. Engels: O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie str. 7 a další (vyd. Praha 1951).

[7] Viz Engels: K filosofii dějin str. 41 (Praha 1946).

nosti feudálního státu. Všechny změny práva jsou neúčinné, není-li zároveň garantováno prostředky přiměřenými nové situaci.

A v tomto bodě nestačí třída feudálů úplně tempu rozvoje výrobních a směnných poměrů: zatím co se rozpětí směnného styku a právních vztahů na trhu založených (především obligačních) rozšiřuje do měřítka (vznikajících) národních trhů a v některých případech dokonce do měřítka celoevropského, zůstává jurisdikce teritoriálně omezena na malé obvody, jednotlivá města, nebo panství. Nyní ovšem „vznikala potřeba styku mezi městy a okolním světem a s touto potřebou pozvolna také prostředky, jak tento styk chránit".[8] Je to především problém příslušnosti různých práv a vytvoření soustavy kolisních norem, který je od 12. století ve středu pozornosti nauky, vede k vytvoření základů mezinárodního práva soukromého[9] a později k sbližování jednotlivých stavovských okruhů feudálního práva na základně „obecného práva", a k úplné likvidaci principu personality práva.

Pokud však trvá současně s širokým trhem roztříštění soudní organisace na jednotlivé malé okruhy, kolisní normy samy o sobě nestačí k tomu, aby zajistily právní jistotu směnného styku. Hlavního předpokladu právní jistoty, hladké realisace nároků, není dosaženo při exekuci obligačních pohledávek mezi příslušníky různých měst a poddanými různých vrchností, které jsou právě pro novou ekonomickou situaci nejvíce typické. Rozsudek soudu je spolehlivě proveditelný jen tehdy, jestliže se zároveň předmět exekuce, t. j. osoba nebo majetek dlužníka, nalézá v jeho mocenské sféře. Je-li však dlužník měšťanem cizího města, je jeho věřitel odkázán na postup podle kolisních norem a na dobrou vůli dlužníkova domovského soudu uznat a realisovat cizincův nárok proti svému vlastnímu poddanému. Nejeví-li při tom dlužníkův soud dosti dobré vůle, nebo jednat se žalobcem vůbec odepře, nemá věřitel žádné naděje, že jeho nárok dojde uspokojení. Případy denegatae iustitiae, „nedopomožení práva", „odmítnutí od práva", jsou ve feudálním mezimístním styku běžné a není prostředku, jak feudální soudy od náladového přisluhování právem cizincům odvrátit a ukáznit. Třída feudálů nemá přímý zájem na tom, aby se příliš exponovala pro zajištění obligačních pohledávek jednotlivých měšťanů.

Nedostatečná aktivita nebo přímo neexistence vyšší instance nad soudy jednotlivých měst a panství působí nejistotu obligačních poměrů mezi příslušníky různých míst, zdržuje tempo směny na dálku nebo ji dokonce vůbec znemožňuje. Je pochopitelné, že ekonomická potřeba, která není dostatečně kryta řádnými právními prostředky, vede k vytvoření prostředků mimořádných.

V těchto poměrech, kdy postup podle kolisních norem buď vůbec nezaručuje,

---

[8] Engels: O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie str. 7.

[9] Srv. u nás Krčmář: Základy Bartolovy a Baldovy theorie mezinárodního práva soukromého (Praha 1910).

nebo při nejmenším oddaluje a snižuje naději na uspokojení věřitelova nároku, musí právo tolerovat, aby si úspěšné provedení exekuce zajistil věřitel sám. Řádná exekuce se přetváří v mimořádný a rychlý prostředek, kterým může věřitel výhodně využít okamžiku, kdy zastihne přespolního dlužníka v dosahu moci orgánů svého města, a uspokojí svůj nárok anticipovanou exekucí věcí, které má dlužník při sobě, aniž by vyčkal soudního projednání pře. Tím zároveň donutí dlužníka, pokud se chce exekuci bránit, aby se dožadoval nápravy u věřitelova soudu, podle hmotného práva, které je věřiteli známo, a podle procesních pravidel, která jsou mu běžná. Všechny nevýhody soudního vymáhání pohledávky proti cizímu dlužníku na straně věřitele obracejí se tak v jeho prospěch.

Tento mimořádný prostředek, arestační proces, jako exekuce obligačních nároků mezi stranami, podřízenými různé jurisdikci, se zajišťovacími elementy, vzniká v Italii a v dolním Německu, kde se existence širokého trhu zvlášť křiklavě odráží od roztříštěnosti a decentralisace soudního aparátu, do 12. století.[10] U nás se arestace uplatňuje už od samých počátků městského práva. Právo používat arestace se uděluje městům výslovně v městských privilegiích (Žatec 1265, Most 1273, Cheb 1279, na Moravě Jihlava 1249, Kroměříž 1290, Jemnice 1327 atd.) a privilegium pro Hradec Králové z r. 1318 mluví už o arestaci jako o právu, které má město „ab antiquo".[11] Zdá se však, že arestace náležela i městům, kterým nebyla výslovně udělena, jako neoddělitelná součást městkého práva.[12] Už ve třicátých letech 14. stol. se uděluje „iuxta formam aliarium civitatum regalium et consuetudinem in eisdem hactenus obsarvatam",[13] ale arestace není už omezena jen na královská města, a rozšiřuje se na poč. 14. stol. i do poměrů pozemkově-vrchnostenských.[14] Arestační proces provází už dávno před polovinou 14. stol. všechen mezimístní styk a vyrovnává

---

[10] K vývoji arestačního procesu viz zejména Adolf Wach: Der italienische Arrestprozess (1868); Quido Kisch: Der deutsche Arrestprozess (1914; tato precisní práce je založena na našich pramenech z předhusitské doby); Hans Planitz: Studien zur Geschichte des deutschen Arrestprozesses (Zeitschrift d. Savigny-Stiftung, Germ. Abt. 1913, 1918, 1919 — k tomu referát Alfr. Schultzeho tamtéž r. 1916 str. 591); Hans Planitz: Grundlagen des deutschen Arrestprozesses (1921). Pro novější vývoj Rintelen Die Einstweilige Verfügung (1905). V naší literatuře Pantůček: Sequestrace soudní dle práva rakouského, Ott: Habilitační spis a cena nadační. Účinky arestace v hmotném právu nejlépe Meibom: Das deutsche Pfandrecht (1867) a Planitz: Geschichte der deutschen Vermögensvollstreckung I. — Die Pfändung (1905).

[11] Čelakovský: Codex iuris municipalis II., str. 177 (v dalším: CIM).

[12] Tak na př. v brněnských Iura originalia není právo arestace jmenováno, ačkoliv se v brněnském městském právu potom běžně užívá. Podobných případů je více.

[13] CIM II., str. 280 (Kouřim 1334), str. 304 (Vodňany 1335).

[14] Tak už r. 1315 počítá žďárská listina s tím, že se obstavuje „in civitatibus, in villis aut in locis forensibus" (Erben: Regesta diplomatica nec non epistolaria III, č. 246, str. 101). Už ve XIII. a XIV. stol. dostávají právo arestace ta poddanská města, která jsou rámcově obdařována právem určitých královských měst (viz Haas: Cod. iur. municipalis IV/1, str. 15 (Litomyšl 1259 právo Hradce Králové); str. 17 (Přelouč 1261 právo Kouřimi); str. 67 (Rabštejn 1337 právo Žatce). Funkce arestace v pozemkově-vrchnostenských poměrech je pěkně patrna v moravském půhonu z roku 1407 (viz Brandl: Libri citationum I., str. 208—9, č. 140).

trhliny v organisaci feudální jurisdikce, čímž podporuje právní jistotu mezimístního ekonomického styku, o kterou není řádnými procesními prostředky uspokojivě postaráno.[15]

*

Nedostatek účinných procesněprávních záruk v poměrech mezimístních je totožný s nedostatkem záruk, který vzniká u poměrů, kde kolise pramení z rozdílné stavovské příslušnosti stran obligačního poměru. Je-li exekuce pohledávek na dálku často politicum s hlediska jednotlivých partikulárních okruhů, na které se rozpadá feudální stát, a někdy i s hlediska mezinárodních vztahů, je případ kolise mezistavovské relevantní vnitropoliticky a snadno se stává předmětem třídního boje.

Od 13. století se u nás ve větší míře uplatňuje přechod k peněžní formě feudální renty a ekonomické vztahy feudálů k městům jakožto střediskům řemeslné výroby předmětů spotřeby vyššího životního standartu se množí a nabývají na důležitosti. Kontrahují se obligační smlouvy mezi měšťany a feudalitou a problém jejich exekucí se stává zhusta praktickým.

Je charakteristické pro feudální poměry, že se kolisní normy mezi zemským a městským právem nikdy nevyhranily určitě, a že byly vždy do jisté míry sporné mezi zainteresovanými stranami. Skutečný stav byl vždy více či méně závislý od stavu třídních sil a mocenské posice zúčastněných stavů v konkretní situaci. Otázka soudní příslušnosti v kolisních poměrech byla ještě v době Jagellonské jedním z hlavních sporných bodů mezi městy a feudály a tehdejší polemika dokazuje, že opravdu nesporných zásad bylo v tomto oboru velmi málo. Ani konečná dohoda ve smlouvě Svatováclavské nijak nevyniká jednoznačností.[16]

Tím více je odůvodněn předpoklad, že rozpory stanovisek v této otázce byly ještě ostřeji vyhroceny v počátcích vzájemných vztahů měst a šlechty ve 13. století před tím, než se jejich vzájemný poměr alespoň v hlavních rysech ustálil. Přehled kolisních zásad v nejstarších pramenech městského práva ukazuje, že nejsou ani jasné, ani jednotné. Představa, že šlechtický dlužník má odpovídat městskému věřiteli před městským soudem není však našemu městskému právu koncem 13. a poč. 14. století nikterak cizí a naopak je možno říci, že ji pokládá za normální a ustupuje od ní jen v případě, kdy není možno mocensky vynutit, aby se žalovaný šlechtic před městský soud dostavil a vyplnil jeho nález.[17]

---

[15] K dějinám arestačního procesu v našich zemích srv. Kisch: Der deutsche Arrestprozess pro předhusitskou dobu, poněkud též Weizsäcker: Die Landfremden im böhmischen Stadtrecht in vorhussitischer Zeit zejm. str. 17—20 (Praha 1924). Účinky v hmotném právu má Kapras: K dějinám českého zástavního práva (1903) a lépe v Das Pfandrecht im böhmisch-mährischen Stadt- und Bergrechte (1907). Pasáže o arestaci u různých jiných autorů jsou nepostačující tím spíše, že soustavně směšují arestaci s jinými institucemi, které byly stejně označovány.

[16] Srv. Čelakovský: Soud komorní za krále Vladislava (Právník roč. XXXIV.).

Naopak kniha Rožmberská počítá běžně se skutečností, že se měšťané objevují jako žalující strany na zemském soudě a popisuje v hlavě X. (čl. 202—208) předvolání šlechtice měšťanem k zemskému soudu a v hlavě VII. (čl. 116—119) průvodní řízení v obligačních a jiných sporech mezi měšťanem a šlechticem a podává všeobecná ustanovení o postavení měšťanů v zemském procesním řízení.[18]

Toto rozdílné stanovisko dobře dokumentuje vágní ráz kolisních norem mezi městským a zemským právem koncem 13. a poč. 14. století. Poněvadž mocenská převaha je po celé toto období zřetelně na straně šlechty, je pravděpodobné, že se městský názor na kolisní normy nemohl úspěšně prosadit. S velkým smyslem pro realitu přiznává autor t. zv. Otakarovských práv z r. 1272 otevřeně, že městský rychtář nemůže zaručit městskému věřiteli realisaci jeho pohledávky, jestliže dlužníkem je osoba příliš mocná, a odkazuje jeho žalobu k šlechtickému soudu.[19] Neznalost zemského hmotného i procesního práva a často i jednacího jazyka spolu se stavovskou diskriminací, jejímž předmětem byli měšťané na zemském soudě na každém kroku, činila jim asi vymáhání nároků touto cestou málo přitažlivým. Ale i po kladném rozsudku na zemském soudu byl měšťan dosti vzdálen toho, aby jeho nárok skutečně došel uspokojení. Vleklá procedura zemské exekuce, orientované v první řadě na nemovitosti, nemohla být dostatečnou zárukou nabytých práv pro měšťana, který neměl přiměřených mocenských prostředků k tomu, aby mohl touto cestou svůj nárok krýt.

Potíže měšťanů při exekuci jejich pohledávek proti šlechtickým dlužníkům jsou patrny v generálním privilegiu Václava II. pro královská města z r. 1285,[20] které představuje splnění městských desiderat v situaci politicky městům dosti příhodné,[21] a které vychází městských požadavkům v této věci vstříc. Privilegium konstatuje, že exekuce rozsudků krajských soudů proti šlechticům ve prospěch měšťanů byly často neúčinné „nobile prepediente", a za tohoto předpokladu povoluje měšťanům s královským souhlasem pro každý jednotlivý případ exekvovat své, krajským soudem uznané, pohledávky proti šlechticům nouzově zadržením osob nebo majetku feudálů či jejich lidí v kterémkoli městě, t. j. jakmile se dostanou do mocenské sféry městského stavu. Fond pro exekuci městských nároků je tu zřejmě zajištěn podle pravidel městského arestačního procesu, jehož aplikace proti šlechticům je sice omezena předpokladem předcházejícího kladného rozsudku na krajském soudě, následující denegací práva a královským povolením, nicméně se připouští.

---

[17] Viz Vacek: Soudnictví v Čechách, městské a vrchnostní do XV. století (Časopis pro dějiny venkova roč. IX. až XII., zejm. roč. IX. str. 178 sq, roč. X. str. 89.

[18] K výkladu VII. hlavy viz Veselý: Ke skladbě, Miscellanea str. 312 a násl.

[19] Viz Jireček: Codex iuris Bohemici II/4, str. 14., čl. 43: „Von gulde. Ist, das ein man gegen einem andern zu sprechen hat umb gulde oder umb welcher hande das sey: das sal er vor dem gerichte und anderswo nyndert suchen; ist, das es ym der richter mag gerichten. Mag ym aber der richter nicht gerichten, das der man so gewaldig ist: so sal der richter yn brengen, das ym gericht werde."

[20] CIM I., str. 14.

[21] Viz Šusta: České dějiny II/1, str. 351.

Toto ustanovení se opakuje ještě jasněji v privilegiu Rudolfa Habsburského pro některá východočeská města z r. 1307,[22] dokonce bez náležitosti zvláštního královského povolení. Obě tato privilegia svědčí o tom, že měšťané počali uplatňovat bezpečný a pro ně výhodný institut arestace nejen v poměrech mezimístních, ale analogicky i v poměrech mezistavovských, a jejich stanovisko bylo dokonce výslovně uznáno, i když zatím jen subsidiárně. Ale nelze pochybovat o tom, že se pokusili uplatnit arestační proces i mimo rámec těchto ustanovení tím spíše, že arestace šlechty byla v Německu podle městského práva běžná a šlechta tu nebyla nikdy na pasivní straně vyňata.[23]

Tato domněnka je odůvodněna skutečností, že snaha měšťanů, podrobit arestaci na pasivní straně i šlechtu, došla výrazu i v některých městských privilegiích. Pro postavení šlechty na pasivní straně arestace je příznačné časové i místní kolísání městských privilegií. Zatím co některá privilegia se přesné distinkci vyhýbají a označují za předmět arestace „debitores quoslibet aut alios",[24] nevylučujíce tak svou neurčitostí možnost sporů a zatahování šlechty do arestace, ustanovují některá zcela nedvojsmylně, že obstavován může být „nobilis sive ignobilis".[25] Do privilegií proniká záhy omezení arestace jen pro vymáhání pohledávek do výše 5 hřiven bez lotu,[26] při čemž není hned jasné, zda se toto omezení vztahuje na všechny dlužníky vůbec, nebo jen na šlechtické,[27] až se kolem poloviny 14. století privilegia ustalují na omezení arestace do této výše pouze proti šlechticům, připouštějíce arestaci ostatních dlužníků bez omezení.[28] Tento stav možno označit vzhledem k pozdějšímu vývoji zhruba za konečný.

Kolísání privilegií v tomto bodě, který má klíčový význam pro sociální dosah arestace, není jistě náhodné. Zatím co v nejstarších převládá tendence šlechtu neprivilegovat, která dochází někdy výrazu výslovného, vrcholí koncem 13. a poč. 14. století neurčitost ustanovení, až se konečně situace stabilisuje ve prospěch šlechty, která si tu vynucuje změnu pravidel německého arestačního procesu ve svůj prospěch a s úspěchem omezuje možnost žalob proti svým příslušníkům na cestu řádného postupu podle kolisních norem, na cestu, pro

---

[22] CIM II., str. 150.

[23] Viz Kisch: l. c. str. 35.

[24] CIM II., str. 50 (Žatec 1265), CIM II., str. 96 (Cheb 1279), Codex diplomaticus Moraviae IV. (Boček), č. 291 (Kroměříž 1290).

[25] CIM II., str. 9 (Jihlava 1249): „...si dictus baro vel miles illo die vel tempore non solverit, extunc possit ille civis illum baronem vel nobilem aliquem libere pro suis debitis impignorare"; Regesta III, č. 1270, str. 494 (Jemnice 1327): „...quemlibet debitorem suum, sive nobilis sive ignobilis fuerit, pro debitis in civitate Jempnicensi per eum contractis arrestare et occupare valeant.."

[26] Výjimečně do 10 hřiven „moravici pagamenti" v Regesta III., č. 1775, str. 694 (Olomouc 1331); Cod. dipl. Mor. IV., č. 377 (Mor. Nové Město 1364).

[27] Tak na př. CIM II., str. 280 (Kouřim 1334), II. str. 304 (Vodňany 1335), I. str. 54 (Malá Strana 1338), II. str. 59 (Most 1273), II. str. 177 (Hradec Králové 1318), II. str. 195 (Most 1321), II. str. 719 (Slaný 1378), II. str. 221 (Ústí n. Labem 1325) a j.

[28] Tak na př. CIM II., str. 224 (Louny 1325), CIM II. str. 457 (České Budějovice 1351). Podobný zápas svedla města o aplikaci arestace také s duchovenstvem, jehož odpor byl asi neméně ostrý, srv. Kapras: Pfandrecht str. 27.

měšťany trnitou, k zemskému soudu, a podrobuje se arestaci jen pro pohledávky nižší než 5 hřiven bez lotu.

Z městských pramenů rekonstruovaný konflikt stanovisek o rozsah arestace je výrazem protikladných zájmů feudálů a měst v době, která se vyznačuje jejich ostrým bojem i v jiných záležitostech. Pochopitelná snaha měst, daná německými poměry a podepřená silným ekonomickým zájmem, zabezpečit jistotu svých nároků a vtáhnout jejich projednávání před městské soudy, ať je dlužníkem kdokoliv, narazila na stanovisko feudálů, jejich hmotných zájmů a stavovské prestyže. Městské stanovisko, z počátku pevné, kolísá, ustupuje a nakonec kapituluje před stanoviskem šlechty, která tu dosahuje významného úspěchu v úpravě vzájemných třídních vztahů s městy.

Nejstarší vývoj arestačního procesu (stavování) v našich zemích provází tedy konflikt dvou protichůdných stanovisek pokud jde o okruh osob, podrobených jeho režimu na pasivní straně, nejistota a proměnlivost, pokud jde o skutečné poměry, a patrně i příslušná polemika. Stavování se stává právnickou aktualitou. S tohoto stanoviska je nutno přistoupit k rozboru XIV. kapitoly knihy Rožmberské.

*

Výklad o arestaci ohlašuje s charakteristickým odůvodněním „o stavování to vše, což potřeba" čl. 209 XI. kapitoly a v plánovaném pořadí se skutečně objevuje sedm článků (231—7), shrnutých v celek pod nadpisem „O stavování". Hned na první pohled je patrno, že celá kapitola má velmi různorodý obsah: probírá jednak strany stavení, místní rozsah jeho přípustnosti, průvodní řízení ve při, která po něm následuje a zvláště si všímá obstavování neusedlých šlechticů. Dosavadní literatura, pokud se dotkla výkladu XIV. kapitoly, dospěla k závěru, že popisuje obstavení zemského práva, které existovalo paralelně s arestací v městském právu s funkcemi v podstatě stejnými, ale domácího původu.[29]

Tento výklad se zakládá na nedorozumění, které pramení ze semantické záměny. Novější bádání je si správně vědomo, že při výkladu knihy Rožmberské musíme, jako u všech starších středověkých pramenů, počítat s neobyčejnou významovou šíří jednotlivých terminů.[30] Platí to v plné míře také pro slovo „staviti" a jeho latinská a německá synonyma. Termín „staviti", nehledě k významům juristicky nerelevantním, označuje v našich pramenech jednak jakýkoli více nebo méně svépomocný akt zadržení osoby, nebo movitosti

[29] Tak zejména Čáda: K osobní exekuci podle českého práva zemského I. (Praha 1920), str. 19—20. Omylu podlehl i jinak přesný Kisch: Der deutsche Arrestprozess str. 57—60. Nejasné je stanovisko Ottovo: Habilitační spis a cena nadační str. 19. Za německý původ arestace se staví jen Pantůček: O sequestraci soudní str. 70 a Kapras: K dějinám čes. zástavního práva str. 36. Otázku existence nebo neexistence arestace v zemském právu však vůbec nepostavili, spokojujíce se jejím odvozením z městského práva. Čáda l. c. str. 20 dokonce srovnává arestaci zemského práva s arestací v městském procesu.

[30] Srv. Veselý: Slubní soud str. 38 pozn. 12.

s exekutivním úmyslem, jednak řadu (nejméně šest) institucí procesního práva, jejichž nejmarkantnějším navenek patrným projevem tento akt jest.[31] V XIV. kapitole knihy Rožmberské, jak níže dovodím, je nutno konstatovat duplicitu významu tohoto slova, které v čl. 231—6 na jedné a v čl. 237 na druhé straně označuje procesní instituce, různé svým juristickým charakterem a do konce příslušné ke dvěma rozličným stavovským okruhům feudálního práva.

Obstavení (arestace) je mimořádný způsob zahájení procesního řízení anticipovanou exekucí obligačního nároku, jehož uspokojení je ohroženo určitými, taxativně stanovenými skutečnostmi. Souvisí nedílně s ostatními stadii procesního řízení, které po něm následuje: projednáním meritorní pře, průvody, a provedením rozsudku realisací zástavního práva na obstavených věcech, které arestace založila. Tvoří s nimi jednotu a nelze je od nich oddělovat. Je projevem činnosti orgánů téhož soudu, jako ostatní procesní stadia.

Tato jednota arestace a následujícího meritorního řízení je svrchovaně důležitá pro určení příslušnosti obstavování k jednotlivým stavovským okruhům feudálního práva. Nejen, že v zemském právu v souvislosti s přípravným procesním řízením nikde nemáme zpráv o zajištění exekuce obstavením a zemské soudní orgány nikde nevidíme při obstavení asistovat, ale řízení, které po obstavení následuje, nikdy se nekoná na zemském nebo jiném šlechtickém soudě.[32] Zemské právo nemělo objektivních podmínek k tomu, aby arestaci vytvořilo nebo recipovalo, poněvadž skutečnosti, které ve vzájemném styku feudálů ohrožovaly provedení exekuce, byly jiného rázu než ty, které vedly k zajištění exekuce arestačním procesem. Zemské právo pečuje o bezpečnost exekuce způsobem odlišným, který je nepochybně v souvislosti s vyspělou evidencí půhonů a nemovitého majetku v zemských deskách: zákazem zcizení nemovitého majetku žalovaného s věcnými účinky, který vzniká automaticky vložením půhonu do desk.[33] Tento způsob zajištění exekuce je pro naše zemské právo specifický a liší se od arestačního procesu jednak tím, že má místo ve

---

[31] K obecné definici významu slova arrestare (aufhalten, pfänden) viz Kisch l. c. str. 32. Instituce, označované v našich pramenech jako „stavení", „stavuňky", „stavy", „právo stavní" jsou: 1. řízení svodem, 2. správní exekuce, kterou provádějí správní orgány pro neplnění veřejných povinností, zejm. berní, 3. zabavení věcí správními orgány ve zvláštním případě porušení předpisů o placení mýt, 4. konvenční svépomocná exekuce („list pod stávkami", Pfändungsklausel), 5. arestační proces, 6. zatýkání, t. j. osobní exekuce zemského práva. V hmotném právu zakládají všechny tyto procesní akty na postižených věcech zástavní právo (t. zv. vzatou zástavu), nebo závazek pod ctí a věrou u postižených osob k určitému konání (dostavení se k soudu ve stanoveném termínu, dostavení se do soukromé nebo veřejné vazby pro dluhy), a to z různých důvodů.

[32] Čáda: K osobní exekuci str. 19 mylně pokládá ustanovení knih Tovačovské a Drnovské o obstavování za provedení zásad knihy Rožmberské. Tato ustanovení se týkají jen částečně arestace, jejíž příslušnost do městského práva je tu ostatně zřejmá. Případy obstavení, které soudil v první pol. XVI. století komorní soud, nejsou nikterak v rozporu s mými závěry, ježto tu přichází v úvahu jen jako druhá instance.

[33] Srv. Stieber: K vývoji správy str. 30 a str. 73; Kapras: K dějinám čes. práva zástavního str. 11 a násl. Markov: Přípravné řízení procesní v čes. právu zemském (1930) str. 200 sq.

všech žalobách, tedy i při těch, kde uspokojení nároku ohroženo není, jednak tím, že se neděje na žádost žalující strany, ale automaticky, ex officio.

Nemá-li žalovaný nemovitý majetek, exekuce zemským právem nijak zajištěna není, a teprve v druhé polovině 15. století řeší moravské zemské právo také tuto otázku institucí půhonu zatkyně, který vzniká sloučením trhového půhonu se zatykačem, patrně ne bez působení vlivů obstavení městského práva.[34]

Není-li jinde v zemském procesním právu ani stopy po zajištění exekuce arestačním procesem, a má-li naopak zemské právo způsob zajištění exekuce svérázný, nejsou důvodem pro opačný závěr ani ustanovení XIV. kapitoly knihy Rožmberské. Právní rozbor jejích ustanovení ukazuje, že traktuje dvě různé procesní instituce s odlišnou funkcí, které náležejí dokonce dvěma různým stavovským okruhům feudálního práva. Ta z nich, která se týká zajištění exekuce arestačním procesem, nenáleží zemskému, ale městskému právu:[35]

a) Předpokladem obstavení v čl. 237 je stanné právo, naproti tomu stavení v čl. 231—6 se děje před soudním řízením, které po něm teprve následuje (popisují ho čl. 234 a 235). Obstavení čl. 237 je tedy provedením rozsudku, exekucí, stavení čl. 231—6 zajištěním procesního řízení a exekuce, jimž by se mohl žalovaný snadno vyhnout utěkem, jak správně chápe čl. 232.

b) Obstavení č. 237 zřejmě předpokládá stanné právo u zemského (příp. krajského) soudu a zemský orgán, komorník, kompetentní ve věcech exekuce, odvádí na žádost věřitele obstavenou osobu k soudu, který vydal kontumační rozsudek s tím, že bude bez dalšího řízení vydána věřiteli k soukromé vazbě pro dluhy. Naproti tomu obstavení čl. 231—6 se děje zcela svépomocně, zajistí se osoba (ale patrně i věci) dlužníkovy, a následuje řízení — jak níže dovodím — před městským soudem.

c) Okruh stavení čl. 237 je rozsáhlý: „tak v městě, jako na cestě, nebo všady“ a odpovídá úplně teritoriálnímu rozsahu platnosti zemského práva. Naproti tomu možnosti obstavení čl. 231—6 jsou omezeny na „hospodu“ (čl. 231), dům hospodářův (čl. 231—5), tržiště (čl. 236) a slova „kdež kolivěk“ v čl. 235 jsou zřejmě položena jako kontrast proti případu obstavení v domě a znamenají asi: kdekoli ve městě.

d) V čl. 237 obstavuje dlužníka „ktož jej přemóž kolivěk“ u zemského či krajského soudu, t. j. zpravidla to bude šlechtic, právě tak, jako předmětem obstavení je v každém případě osoba tkáčete, t. j. neusedlého šlechtice. U ob-

---

[34] K půhonu zatkyně viz Markov: Přípravné řízení procesní str. 153 sq. Význam půhonu zatkyně je však širší, než pouhé předvolání k soudu, poněvadž zajišťuje osobu pohnaného až do posudku (viz Moravské zemské zřízení z r. 1545 XXIIII ab) a jeho vydání věřiteli k soukromé vazbě pro dluhy, čímž nabývá zřejmě charakteru prostředku zajištění exekuce. Souvislost s obstavením si jasně uvědomuje při půhonu zatkyně kniha Tovačovská. Půhon zatkyně se opravdu v našem zemském právu nejvíce blíží arestačnímu procesu.

[35] V dalším cituji z Brandlova komentovaného vydání knihy Rožmberské (Praha 1872) a přijímám jeho rozdělení na články. Rukopisné varianty jsou pro XIV. kapitolu zanedbatelné, někt. viz ve vydání Palackého v Archivu českém I. str. 478.

stavení čl. 231—6 přichází na aktivní straně v úvahu měšťan (čl. 231), nebo hospodář (čl. 232—6), t. j. majitel domu ve městě, provozující hostinskou živnost, tedy určitě zase měšťan, a nikde není sebe menšího náznaku, že by obstavení mohl použít ještě někdo jiný. Předmětem obstavení je neurčitě host, při čemž je možno myslet normálně na všechny osoby, které přicházejí do města, poddané, měšťany jiných měst, a případ, kdy může být obstaven také šlechtic, je zřejmě vyjímečný a je mu věnována zvláštní pozornost.

e) Smysl čl. 236 je: vladyka nesmí být obstavován na tržišti. Kdyby tam byl přece obstaven, může se bránit, protože se to děje neprávem, a když při tom zabije obstavujícího, nemůže být pro to trestán. Kontext článku porušuje věta „ale nedědinného móž staviti na tržišti", která představuje v článku cizí těleso a vzbuzuje podezření, že je dodatečným přídavkem. Touto domněnkou můžeme zjištěné diference vysvětlit.

Ustanovení čl. 236 o nepřístupnosti obstavování šlechticů mimo dům hospodářův vzbudila patrně nesouhlas některého kompilátora od zemského soudu, který znal slovo staviti v jiném významu, jak se ho u zemského soudu používalo v souvislosti s osobní exekucí, zatýkáním, jehož předmětem byli výlučně neosedlí šlechtici, tkáčata, a ti mohli být zatýkáni ovšem nejen na tržišti, ale všude. Proto článek ihned opravil a v nesouhlase s celou XIV. kapitolou odhodlal se doplnit text o nový passus, čl. 237, kde, jakoby úmyslně, zdůrazňuje všechny rozdíly stavení jak on je znal od článků předchozích, které byly ovšem značné, poněvadž měl na mysli jiný institut.

Domnívám se, že tento rozbor dokazuje podstatné diference a) v účelu, b) v kompetenční příslušnosti, c) v místním rozsahu provádění, d) ve stavovské příslušnosti stran obou „stavení" knihy Rožmberské. Mám za to, že to dostačuje k tomu, abychom konstatovali, že tu z neporozumění kompilátor směšuje dvě různé instituce, a abychom oddělili čl. 237 od ostatních částí jako pozdější přídavek.

Stavení v čl. 237 náleží k dějinám osobní exekuce zemského práva, zatýkání. Užil-li tu kompilátor Rožmberské knihy k jejímu označení terminu „staviti", nepřekročil tím nijak okruh jeho významů a nezůstal také v pozdějších pramenech bez následovníků. Je řada dalších dokladů o tom, že slova „staviti" a „zatýkati" byla pro tento případ synonyma, i když později výraz „zatýkati" převládl a terminu „staviti" se používalo jen v souvislosti s činností městských a pozemkově-vrchnostenských orgánů (rychtářů) a nikoli už zemského soudu.[36] Obstavení čl. 237 představuje vývojové stadium exekuce rozsudků zemského

---

[36] Nejmarkantnější případ semantické konkurence slov „staviti" a „zatýkati" je zatykač ještě z r. 1530 (viz AČ XII., str. 406), který nenařizuje, aby se zatýkalo, ale obstavovalo, ačkoli pochopitelně nemá na mysli zadržení osoby formou „stavuňku", ale zatčení podle předpisů zemského práva. Vedlo by příliš daleko uvádět zde další doklady, kterých je velký počet, poněvadž významová konkurence se netýká jen českých výrazů, ale i latinských a německých synonym. Není také důvodu, proč vymezovat ve vývoji osobní exekuce obstavování čl. 237 jako její zvláštní vývojové stadium, jak činí Čáda, l. c. str. 19—20.

soudu proti osobám, ve kterém se počíná kombinovat svépomoc s asistencí úředních orgánů a soudním dohledem nad exekucí. Jeho ustanovení částečně konkuruje, částečně se doplňuje s ustanovením o málo mladšího Fragmenta praxeos judiciariae z pol. XIV. století, a nemá žádné souvislosti se zajištěním osobní exekuce zemského práva, které se v Čechách vůbec nevyvíjí a na Moravě je poměrně pozdní. S hlediska našeho thematu můžeme čl. 237 z dalších úvah vyloučit.

*

V meritorní pasáži XIV. kapitoly znamená tedy slovo „staviti" instituci, jejímž účelem je zajistit osobu a věci dlužníka pro pozdější řízení před soudem, které používají měšťané ve městech proti všem cizincům, a do jisté míry i proti šlechticům. Pro závěry naší práce je nezbytné provést nyní další textový rozbor ustanovení XIV. kap., osvětlit její poměr k ostatním částem Rožmberské knihy, a ustanovení vyložit.

Tato studie nehodlá zabíhat v celém rozsahu do složitých otázek genese a skladby knihy Rožmberské: je však nutno připomenout na tomto místě výsledky její dosavadní kritiky: kniha Rožmberská je svodem různorodého materiálu z různých dob a od různých autorů, který vznikl sloučením několika jáder (kap. VIII, kap. I—VII, kap. XI—XIX, kap. IV), doplněných a opravovaných slovy, větami, i celými odstavci.[37]

1. Část za XI. kapitolou odlišil od ostatních částí kompilace správně už Jireček.[38] Tento názor se potvrzuje i pokud jde o XIV. kapitolu, neboť její obsah konkuruje s obsahem VII. a X. hlavy. Thematem je v obou případech procesní postup měšťana, vymáhajícího pohledávku na šlechtickém dlužníku: kap. X. popisuje předvolání dlužníka k soudu, kap. VII. se zabývá následujícím řízením. Žalovaný šlechtic je tu pasivně legitimován buď jako intercedent (čl. 116), nebo jako přímá strana obligačního poměru, založeného na smlouvě příkazní (čl. 117), smlouvě trhové (čl. 118), rukojemství (čl. 118) nebo z důvodů poskytnutí stravy (čl. 118), „z hospody", jak totožný důvod označuje X. kapitola. Kromě toho je uveden důvod všeobecný, „z dluhu" (čl. 116, 202). Tyto důvody jsou totožné s důvody nároků, jejichž procesní uplatnění popisuje kap. XIV — dluh (čl. 231), strava (čl. 232), koupě a jiné (čl. 233).

Při tom je třeba vytknout, že kap. VII. a X. počítají zřejmě jen s řádným postupem předvolání k soudu podle zásady actor sequitur forum rei jako jedině přípustným, a to i pokud jde o pohledávky za stravu, „z hospody", a nikterak neznají jejich anticipované uplatnění svépomocnou exekucí. Zejména čl. 207 popisuje procesní postup v situaci plně totožné se situací čl. 232—233, ale je s jejich ustanoveními přímo v rozporu: čl. 206—208 privilegují pohledávky

---

[37] Srv. Veselý: Ke skladbě, Miscellanea str. 309 a násl.

[38] Herm. Jireček: Příspěvky k literárnímu rozboru památníků práva slovanského v Čechách a na Moravě, ČČM roč. XXXVI (1862).

za stravu, kterých nabyli pražští měšťané proti šlechticům v době zasedání sněmu tím, že připouštějí zkrácený postup předvolání k zemskému soudu v třídenní lhůtě, ale možnost obstavit dlužníka jim známa není.

Výsledkem tohoto zjištění může být jen závěr, že XIV. kapitola podává poučení o procesním uplatnění obligačních nároků měšťanů v totožné situaci jako kap. X, jenže za okolností, které kap. X. známy nejsou a které jsou dány skutečností, že vedle řádného postupu počínají měšťané uplatňovat postup mimořádný, arestaci, jehož znalost se proto jevila i šlechtickým právníkům žádoucí a užitečná, a svou právní knihu o toto thema rozšířili. Tolik vyplývá z poměru XIV. kap. k ostatním částem Rožmberské knihy.

2. Jádro XIV. kapitoly, čl. 231—6, je však celkem, jehož nestejnorodost signalisují vnitřní rozpory.

Smysl čl. 231 je ve své strohosti jasný: měšťané nesmějí obstavit šlechtice[39] ani jeho lidi pro dluh ani ve svém domě, ani nikde jinde, ale musí na ně nastupovat řádnou právní cestou. Tento všeobecný zákaz stavování je omezen v čl. 232 ve výjimečném případě, kdy je důvodem pohledávky poskytnutí stravy, „hospody", ve vlastním domě. Čl. 232 tuto výjimku odůvodňuje: je tu rozdíl v tom, že při poskytnutí stravy hospodář dlužníku „nevěří", t. j. očekává protiplnění okamžitě, z ruky do ruky, což je obvyklé při používání hostinských služeb, a je tedy spravedlivé, aby byl jeho nárok mimořádně zajištěn na rozdíl od všech případů jiných, kdy se věřitel odvažuje risika a dlužníkovi „věří", t. j. očekává protiplnění až po jisté době, za dlouho — dluh.[40] Poslední věta čl. 232 jen znovu zdůrazňuje, že tato výjimka je jen právě taková a o nic širší, a znovu upozorňuje, že pro dluhy založené na víře nelze stavovat vůbec.[41]

3. S tímto ustanovením čl. 231—2, které jsou bez vnitřních rozporů, a pokud činí vyjimku, jsou si jí vědomy a samy ji odůvodňují, rozchází se diametrálně ustanovení čl. 233: jeho první věta uznává přípustnost stavování do libovolné výše za stravu, ale hned v následující větě články 231—2 opravuje: „za kúpiu nebo zač za jiné" (= za všechny dluhy mimo stravu, tedy i ty, které jsou založeny na víře, a které ze stavování výslovně vyloučil čl. 231) je přípustno — shodně se zněním městských privilegií — obstavovat do výše 5 hřiven bez lotu. Vysvětlení rozporu je nasnadě: ustanovení čl. 231—2, která vyjadřovala postulát feudálů v konfliktu stanovisek o rozsah arestace koncem 13. a na poč. 14. století, a která odpovídala jejich názoru na kolisní normy mezi zem-

---

[39] Brandl: Kniha Rožmberská str. 93 pozn. 1 snaží se v tomto ustanovení odlišovat nižší a vyšší šlechtu. Tento názor však nemá podkladu v žádném jiném pramenu. V arestaci neplatila nikdy odlišná ustanovení pro nižší a vyšší šlechtu.

[40] Viz etymologii Vaněčkovu: Počátky práva a státu str. 58 (Praha 1946).

[41] Brandl: l. c. str. 93 pozn. 2 vykládá tuto větu tak, že připouští obstavovat do takové výše, do jaké byly dluhy uzavřeny, ale jen v hostitelově domě. Tento výklad však uvádí větu do rozporu jednak s čl. 231 (který výslovně zakazuje stavovat pro dluhy i ve vlastním domě), ale zároveň také s čl. 233 (který povoluje stavovat pro dluhy všude, ale jen do 5 hřiven, t. j. nikoli do neomezené výše, jako domněle poslední věta čl. 232).

ským a městským právem, neodpovídala skutečnosti, jak se utvořila jako výslednice střetu městského a šlechtického stanoviska. Původní text XIV, kapitoly doplnil tedy někdo lépe obeznámený s městskými privilegiemi a přidal celý čl. 233 a slova „takéž za kúpiu" v čl. 234 a v čl. 235 omezení stavování do výše pěti hřiven, vše v rozporu s ustanovením čl. 231—2, a uvedl tak její stanovisko na pravou míru. Článek 233 a doplňky v čl. 234 a 235 představují přídavek, druhou vrstvu XIV. kapitoly.[42]

4. Výklad čl. 234—5 nepůsobí potíží. Je však nutno položit otázku, zda se průvodní řízení, které popisují, odehrává na zemském soudu, jak mysli Čáda, Kisch, Jireček a zřejmě též Veselý,[43] nebo na soudu městském, a zda tedy běží o průvodní pravidla městského či zemského procesního práva.

Všechny okolnosti, za kterých se obstavení v čl. 231—6 děje, ukazují na jeho souvislost s městským procesem: na aktivní straně jsou oprávněni jen měšťané, na pasivní straně přichází v úvahu kdokoliv a obstavení šlechtice je zřejmě výjimečné, forum arresti je omezeno na obvod města. Tento závěr potvrzuje také analysa dalšího řízení, které po obstavení následuje.

Při výkladu o důkazním řízení v obligačních sporech na zemském soudu jedná VII. kapitola (čl. 118) také o případě, kdy je sporná pohledávka za stravu, poskytnutou měšťanem šlechtici. Průvod, jako v čl. 234—5, děje se přísahou stran,[44] ale rozvržení důkazního břemene mezi strany se s čl. 234—5 neshoduje. VII. kap. zná jen přísahu žalovaného (čl. 118) a toliko v případě, kdy není sporná existence pohledávky, ale jen její výše, připouští přísahu žalobce, a to ještě jen v případě, kdy žalovaný sám tvrzení o výši pohledávky nepostaví (čl. 117).

Ve XIV. kapitole jsou průvody rozvrženy jinak: přísahá žalovaný, ale když předcházelo obstavení v domě hostitelově a tedy právní domněnka, pokud jde o existenci pohledávky, je na straně žalobce, přísahá tento (čl. 234). Ve srovnání se VII. kapitolou je tedy favorisován.

Favorisace hostinského v důkazním řízení o pohledávky za stravu je charakteristickou zásadou německého městského práva: v případě, že hostinský zjedná pravděpodobnost domněnce, že žalovaný byl jeho hostem, ustupuje městský proces od obecné průvodní zásady, a svěřuje přísahu, která je v procesu výhodou, žalobci.[45]

---

[42] Nejasný je poměr čl. 236 k ostatním částem XIV. kapitoly. Věta „ale nedědinného móž staviti na tržišči" je zřejmou vsuvkou, která souvisí s čl. 237 (viz výše odst. e). Obsah zbytku článku je do sebe uzavřený a k ostatním článkům indiferentní. Jeho ostrá tendence, která dovoluje zabít toho, kdo by šlechtice neoprávněně obstavoval, řadí ho spíše k původnímu jádru. Struktura XIV. kapitoly podle mé rekonstrukce je zřejma z přílohy.

[43] Veselý: Ke skladbě, Miscellanea str. 318 pozn. 28.

[44] Srv. ale čl. 170 a 191: ve sporech o dluhy: právo svědky. Veselý: Ke vzniku str. 191 a 208—9 (Sb. v. pr. a st. XXXV) dokonce dovozuje, že se v řízení o dluhy dál původně průvod ordálem vodou, tedy nikoli přísahami stran. Nepoužívám zde této skutečnosti jako argumentu, poněvadž ji lze vztahovat jen do nejstarší doby, kdy vznikala VIII. kapitola.

[45] Viz Schröder — Künssberg: Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte II., str. 846 (6. vydání z r. 1922).

Rozvržení přísah mezi strany v řízení o pohledávky za stravu, popisované v čl. 234—5, liší se tedy od zásad rozvržení průvodů v kap. VII, ale vykazuje naprostou shodu se zásadami městského procesu.

Pochyby rozptyluje konečně i jasné vědomí XIV. kapitoly o účelu stavování a jeho funkci v procesu: „proto, zda by host protrávě i chtěl preč vyníti bez hospodářovy vóle“ (čl. 232). Zde formuluje kniha Rožmberská stručně podstatu městského arestačního procesu ve feudalismu: movitosti a osoba dlužníka-cizince, který se může vyhnout plnění, soudu i exekuci útěkem do jiného soudního a správního obvodu, jsou předběžně zajištěny jako fond pro uspokojení nároku, tvrzeného věřitelem (zajišťovací prvek arestace), a jejich obstavením se už od počátku vykonává na dlužníka nátlak, aby dobrovolně splnil ještě před soudním projednáním záležitosti (exekutivní element arestace), které v případě jeho neplnění následuje a kde obstavující věřitel svůj nárok odůvodní.

Svědčí tedy všechno o tom, že procesní řízení, popisované v čl. 234—5 se děje před městským soudem, a že tedy také celé obstavení čl. 231—6 je součástí *městského procesního práva*, jehož zásady tu kniha Rožmberská z nějakého důvodů parafrasuje. Tyto důvody jsou pochopitelné z celkové třídní situace v české společnosti 13. a 14. století a ze sociálně-politických souvislostí nejstaršího vývoje arestačního procesu v našich zemích.

Dosavadní literatura s výskytem městskoprávních norem v knize Rožmberské nepočítala.[46] Pro poznání vývoje městské arestace nemá ovšem pasáž Rožmberské knihy valné ceny. Jsme o ní zpravení z jiných pramenů lépe a přesněji. XIV. kapitola vznikala v době, kdy skutečný rozsah arestace byl předmětem sporu a kdy byly poměry velmi vzdáleny tomu, aby se daly vyjádřit jednotnými pravidly. Tím větší je však důležitost pasáže „o stavování“ pro sociálně-politickou charakteristiku Rožmberské knihy, pro nejstarší sociálně-politické souvislosti arestace a pro vývoj vztahů mezi zemským a městským právem ve 13. a 14. století.

*

Rozbor XIV. kapitoly ukazuje, že její jádro obsahuje výklad pravidel městského arestačního procesu se zvláštním zřetelem k jejich funkci kolisních norem mezi zemským a městským právem, které bylo později opraveno lépe informovaným glosátorem a ještě později doplněno čl. 237, který z neporozumění danému textu připojil pasáž o jiné právní instituci a vytkl její rozdíly od obstavení čl. 231—6.

Skutečnost, že obsah XIV. kapitoly konkuruje s obsahem VII. a X. hlavy, že tedy opakuje materii už jednou v knize probranou, vede k otázce po motivech, které vedly kompilátory knihy Rožmberské k tomuto postupu. Je pravdě-

[46] Toliko Kapras v české i německé práci o zástavním právu operuje mlčky XIV. kapitolu v dějinách městského práva.

podobné, že kompilátoři themata pro právní knihu podle jistých hledisek vybírali, berouce při tom zřetel především k námětům nejasným nebo zvláště obtížným.[47] Jestliže pojednáním o stavování překročili hranice zemského práva, zabočili do práva jiného stavovského okruhu a všimli si řízení dokonce u městských soudů, nestalo se to jistě náhodou, ale vedla k tomu nepochybně mimořádná aktualita této instituce pro třídu, ke které autoři knihy Rožmberské náleželi. Je charakteristické, že výklad o arestaci po knize Rožmberské z pramenů českého zemského práva mizí, že se jím nezabývá žádná další právní kniha 14. století, že výklad o obstavení nemá ani Všehrd, ani obě nejstarší zemská zřízení, a že teprve zemské zřízení z r. 1549 se arestací znovu zabývá. Otázka arestace, aktuální právě jen koncem 13. a poč. 14. století, musela se stát předmětem pozornosti už pro svůj sporný ráz, když původní partie knihy Rožmberské o kolisních normách mezi městským a zemským právem byla zastaralá a neposkytovala dostatečného poučení, jaké bylo pro feudalitu žádoucí tváří v tvář nové taktice měšťanů při vymáhání dluhů. V této situaci bylo pro feudální právníky nevyhnutelné, dát výraz šlechtickému stanovisku právě k této instituci městského práva, se kterou v důsledku její kolisní povahy přicházeli do styku.

Je pochopitelné, že při tom došlo výrazu jednostranné stanovisko české feudality, odpovídající jejím hmotným zájmům a stavovské prestyži, a jsoucí v souladu s jejím celkovým pojetím kolisních poměrů mezi městským a zemským právem.

Je však nemálo důležité, že nám různé vrstvy městského práva ve XIV. kapitole dovolují nahlédnout dokonce do dynamiky třídního stanoviska feudality v této otázce. Původně nezná Rožmberská kniha obstavení ani pro stravu, přehlíží je a nebojuje proti němu, předpokládá při uplatnění pohledávek se strany měšťanů proti šlechtě řádný postup podle svých představ o kolisních normách, který v určitých případech sumarisuje (hl. X).

Na aplikaci arestačního procesu proti šlechticům reaguje bojovně ve XIV. kapitole, oprávněnost obstavování šlechticů, které současně znamená jejich podrobení městské jurisdikci při sporech s měšťany, ve shodě se svou koncepcí kolisních norem a limine popírá (čl. 231—2) a povoluje ostré sankce proti měšťanu, který by je neoprávněně prováděl (čl. 236). Konceduje jen stavování pro stravu, proti znění X. kapitoly, ale také proti koncepci měst, která měla základ ve znění městských privilegií.

Konečně ve třetím stadiu bojovné stanovisko knihy Rožmberské slábne, glosátor uvádí její obsah v soulad se skutečným stavem, jak se vytvořil jako výsledek střetu městských a šlechtických sil, a připouští obstavení ze všech obligačních nároků do výše pěti hřiven bez lotu, tentokráte už v úplném souladu s prameny městského práva (čl. 233 a přídavky). Nutno podotknout,

---

[47] Viz Čáda: Skladba českých právních knih doby předhusitské str. 12 (Brno 1928).

že tento výsledek není porážkou šlechtického stanoviska, ale naopak jeho vítězstvím, i když proti původnímu stanovisku knihy Rožmberské musela šlechta přistoupit na jistý kompromis.

Tento vývoj stanovisek knihy Rožmberské je pendantem k vývoji stanoviska městských privilegií, jak bylo rekonstruováno výše a představuje zachycení stanoviska feudálů ve sporech o stavování, které lze předpokládat ve 13. a 14. století.

Indiferentní obsah největší části Rožmberské knihy, ve kterém se zračí vypjatý formalismus zemského procesního práva této doby, a její „rapsodická dikce", která ji brání v přímých invektivách proti nešlechtickým složkám feudální společnosti, jaké nacházíme v jiných právních knihách XIV. století, ztěžují neobyčejně její úplné zařazení do třídních a politických souvislostí její doby. Čáda[48] upozornil, že v politických poměrech, které provázely vznik knihy Rožmberské, je nutno její koncentraci na formality procesního práva pokládat za projev odporu feudality proti snahám panovníka o kodifikaci hmotného práva. To platí ostatně o všech našich právních knihách až do Všehrda a stejná tendence je patrna ještě v prvních zemských zřízeních.[49]

Výsledky této studie vedou k závěru, že kniha Rožmberská vznikala jako živý výraz obrany zájmů feudálů také na druhou stranu, proti městům. Že je při tom na výši situace i v otázkách, které přesahují přímý okruh činnosti zemského soudu, svědčí o šíři rozhledu, kterou předčí ostatní právní knihy 14. století.

Jako všechny právní knihy 14. století je i kniha Rožmberská výrazem konservatismu feudálních kruhů, které ve vlastním zájmu lpějí na monopolu nalézání práva na zemském soudu, a zabraňují zvyšování právní jistoty ve společnosti řádným zabezpečením všech nároků hospodářsky významného městského stavu, který je už v té době ve feudální společnosti důležitější nežli šlechta.[50]

---

[48] Čáda: Skladba str. 29—30.
[49] Čáda: Zemské zřízení moravské z r. 1535, str. XVIII. (Praha 1937.)
[50] Engels: O rozkladu feudalismu a rozvoji buržoasie str. 7.

Pokus o rekonstrukci původního znění a přídavků XIV. kapitoly knihy Rožmberské

XIV. O stavování.

231. Měščené nejmajú právo staviti pro dluh pána, ani jeho ludí, v jinej hospodě, ne v svém domu: proto, kdaž mu směl věřiti, tehdy jedno dobývaj jeho viec právem.

232. Ale v svém domu hostě svého móž staviti v tom, což protrávil, jehož mu nevěřil: proto, zda-by host protrávě i chtěl preč vyníti bez hospodářovy vóle. Pak-li mu věří v svém domu, viec nelze staviti v němž věřil.

233. *Hospodář svého hosti v svém domu móž základ staviti ve stě hřiven, nebo v čemž chce, ve stravě: ale za kúpiu, nebo zač za jiné, móž staviti v svém domu bez lota pod pěti hřiven, viec nic sám.*

234. Když hospodář v svém domu hosti základ staví za stravu: tehda právo v hospodářově ruce, vypřisieci, co dlužen; *takéž za kúpiu.*

235. Hospodář když staví za stravu hosti, ne v svém domu, kdež kolivěk: *nemóž ho staviti v věčši, ledno pod pěti hřiven.* Ale právo u hostě ruce, otpřisieci sě samému, že ne dlužen.

236. Vládyky nemóž staviti na tržišči, kromě domu, doňudž nesěde, ale nedědinného móž staviti na tržišči. Pak-li zabie, bráně sě, ale prázden hospodáře.

237. Tkáče, když právo ztratí nestáním, tehda móž jej staviti, ktož jej přemóž kolivěk, tak v městě, jako na cestě, nebo všady. Ale poslati po komorníka póvodu k tomu úřadu, kdež naň právo ustál i dáti tkáče jemu, aby komorník jej s ním přivedl, kdež naň právo ustál.

(Podle vydání Brandlova)

ГОРОДСКОЕ ПРАВО ПО СБОРНИКУ «КНИГА СТАРОГО ПАНА ИЗ РОЗЕНБЕРГА»

Иржи Клабоух

В чешских юридических сборниках 14 ст. отражается высокое культурное и экономическое развитие Чешских земель в этот период. Их связь с общественными отношениями и ту объективную роль, которую они сыграли в качестве сборников земского права в политических и классовых конфликтах того времени, необходимо уяснять в широком диапазоне развития права и того кризиса, который переживал феодализм в 14 ст. Настоящая статья, анализирует постановления 14-й главы «Книги старого пана из Розенберга», этого наиболее древнего памятника на чешском языке, относимого к концу 13-го и началу 14-го столетия, и ее тенденции в конфликте, возникшем между городами и дворянством по вопросу о взыскании долгов кредиторами-горожанами с должников-дворян. «Книга старого пана из Розенберга» в полемике, которая разгорелась вокруг этого конфликта, в отличие от источников городского права, занимает боевую благоприятную для феодалов позицию и в соответствии с материальными интересами и сословным престижем дворянства отрицает правомерность применения в отношении дворян мер обеспечения предусмотренных городским правом — наложения ареста на имущество и личного задержания. Позднейшие добавления к 14-й главе эту позицию несколько смягчают и допускают применение указанных мер обеспечения в отношении дворян в соответствии с тем соотношением сил, которое создалось в качестве равнодействующей из столкновения городов с дворянством. Дворянство, которое в Чехии в течение всего периода, предшествующего гуситской революции, значительно преобладает над городами, добивается своего изъятия из действия правил о мерах обеспечения поскольку оно выступает в качестве ответчика и поскольку речь идет о требованиях на сумму свыше 5 гривен без лота. По сравнению с положением в Германии, где дворянство не пользовалось указанной привилегией, то, чего добилось дворянство является его успехом. «Книга старого пана из Розенберга» в этом конфликте является выражением феодальных интересов, что только подтверждает реакционный характер и реакционные тенденции всех чешских юридических сборников 14-го столетия.

DAS STADTRECHT IM ROSENBERGER RECHTSBUCH

Jiří Klabouch

Die böhmische Rechtsbücher des 14. Jahrhunderts geben uns ein Zeugnis über das hohe kulturelle und wirtschaftliche Niveau der Länder der böhmischen Krone in diesem Zeitabschnitt. Ihre sozialen Zusammenhänge und ihre Rolle in der Entwickelung des einheimischen Rechtes in politischen und Klassenkonflikten dieser Zeit muß man durch breite Zusammenhänge der Rechtsentwickelung in der Krise, durch welche der Feudalismus im 14. Jahrhundert betroffen wurde, erklären.

Der vorliegende Artikel zeigt diese Tendenz durch eine Analyse des XIV. Kapitels des Rosenberger Rechtsbuches, d. i. der ältesten Rechtsquelle aus dem Ende des 13. und Anfang des 14. Jahrhunderts, die in tschechischer Sprache verfaßt ist. In diesem Zeitabschnitt ist nämlich zwischen den Städten und dem Adel ein Konflikt in der Frage der Eintreibung von Schulden entstanden, und das Rosenberger Rechtsbuch stellt sich in der diese Frage begleitenden Polemik, zum Unterschiede von den Stadtrechten, in die Position des kämpferischen feudalen Standpunktes. Im Einklang mit den materiellen Interessen und dem Klassenprestige des Adels spricht das Rosenberger Rechtsbuch den Bürgern das Recht ab, gegen die Adelspersonen das Arrestationsrecht zu benützen. Spätere Zusätze zu dem XIV. Kapitel korrigieren diesen Standpunkt und geben die Benützung des Arrestationsrechtes gegen Adelspersonen zu, indem sie sich dem Zustande anpaßen, der sich unterdessen als Ergebnis des Kampfes zwischen den Städten und dem Adel entwickelt hat. Der Adel, welcher während der ganzen vorhussitischen Periode ein starkes Übergewicht über die Städte besitzt, erreicht, daß er von der passiven Seite der Arrestation für die Schulden über fünf Pfund ohne ein Lot befreit wird. Im Vergleich mit den betreffenden Verhältnissen im Deutschen Reiche, wo der Adel dieses Vorrecht nicht besaß, ist dieser Zustand in den Böhmischen Ländern eine große Errungenschaft des Adels. Das Rosenberger Rechtsbuch erscheint in diesem Konflikt als Sprecher der feudalen Interessen, was ein klares Zeugnis von dem unfortschrittlichen Charakter und unfortschrittlicher Tendenz aller Böhmischer Rechtsbücher im 14. Jahrhundert gibt.

O PRÁVNÍ ÚPRAVĚ MANUFAKTURNÍ VÝROBY U NÁS V 18. STOLETÍ

Valentin Urfus

Na přelomu 17. a 18. století vznikají v našich zemích prvé manufaktury. Ekonomický a technický charakter manufaktury je nejpregnantněji všeobecně vyjádřen označením manufaktury jako „klasické formy kooperace, založené na dělbě práce".[1] Cílem této práce je prozkoumati právní úpravu manufaktur tak, jak tento pojem běžně chápeme, to jest tak, jak jej vypracovaly politická ekonomie a ostatní společenské vědy. Manufakturou bude pro nás každý provoz, který místně soustřeďuje drobné výrobce, ještě snad i řemeslně pracující, v jediné výrobně, a kteří vyrábějí pod vedením a na účet jediného podnikatele — svého zaměstnavatele. Zde se vytváří optimální prostředí, prohlubující vždy více a více dělbu práce a prudce podporující další růst výrobních sil. Nutno ovšem stále míti na mysli, že jde o pojem vytvořený abstrakcí z mnohotvárné historické skutečnosti. Je třeba zvláště upozorniti v této souvislosti na pojem t. zv. rozptýlené manufaktury, kde jednotliví řemeslní výrobci vyrábějí sice samostatně a místně odděleně, ale pod jediným společným vedením, ať již jediného podnikatele nebo celé společnosti. Takovouto typickou rozptýlenou manufakturou byla u nás slavkovská manufaktura ve svých počátcích.[2] K rozptýlené manufaktuře, která takto zahrnuje to, co běžně označujeme jako domácký průmysl, měl blízko i t. zv. nákladnický systém, u nás ostatně se starou tradicí. Drobní domáčtí výrobci nebo i celé cechy, zvláště v oblasti textilní výroby, uzavírají zakázky s cizími obchodními firmami nebo jednotlivými faktory, kteří jim často dodávají i surovinu.[3] Nákladnictví před-

---

[1] K. Marx, Kapitál, I., (Praha 1954), str. 362.

[2] J. Šebánek, Textilní podniky moravských Kouniců, Časopis matice moravské, 55, zvl. str. 163 — zahájení koncentrované výroby v jediném manufakturním domě ve slavkovské manufaktuře.

[3] K celkové charakteristice i k podrobnostem srv. zvl. G. Aubin — K. Kunze, Leinener-

stavuje pronikání cizího obchodního kapitálu do našich zemí a významné je především proto, že formou komerčních vztahů vtahuje drobného výrobce do závislosti na kapitálu.[4]

Vyjasnění těchto skutečností je potřebné, chceme-li zdůraznit a konkretisovat výrobně-technický charakter manufaktur s místně soustředěnou výrobou v jedné provozovně. Bylo by totiž omylem se domnívat, že takovéto manufaktury je možno přesně ohraničit od nákladnictví nebo rozptýlené manufaktury. Je třeba upozornit, že ani v manufakturách s místně soustředěnými pracovníky zpravidla a v textilní výrobě zvláště — při čemž nutno podtrhnout, že textilní průmysl je vlastně jediným průmyslem této doby — neprobíhal celý výrobní postup od suroviny až k hotovému výrobku. I tyto manufaktury, zvláště textilní ve výrobě přádla, byly odkázány na domáckou práci. Pochopíme pak také, proč privilegia pro manufaktury z rakouské oblasti dávají textilním podnikatelům právo zakládat přadláctví.[5] Nelze tím ovšem rozumět nějaké pobočni závody v dnešním slova smyslu. Naopak jde o podporu a zakládání přádláckých stavů domáckých výrobců, kteří byli pak sítí faktorů přitahováni do manufakturní odvislosti. Podobně tak i privilegia linecké manufaktury řeší právě otázku zpronevěry polotovaru svěřeného k dalšímu zpracování.[6] Proto také o manufakturách často hovoříme jako o apreturkách, neboť zušlechťovaly apreturními výrobními postupy hotový polotovar. Tak na příklad textilní manufaktury zušlechťovaly výrobky domáckých tkalců, spojených s nimi faktoriemi. Zadávání práce samostatným výrobcům řemeslného rázu mimo manufakturu trvalo ostatně téměř do vzniku strojového průmyslu.[7]

Již tím, že musíme v našem výkladu odlišovat manufakturu s místně soustředěnou výrobou od rozptýlené manufaktury, dotýkáme se otázek terminologických. Jejich hlubší řešení si pak přímo žádá chaotická dikce pramenů 18. století. Ústředními body jsou zde názvy „manufaktura“ a „fabrik (fabrique)“. Je zásluhou novější literatury, že upozornila na tento problém.[8] Její vývody o tom, že tyto termíny jsou v podstatě synonyma, nebo že „fabrik“ znamená převážně zpracovávání tvrdých látek zvl. za spolupůsobení ohně a „manufactura“ označuje spíše nákladnější a přepychovější výrobny, po případě, že v české a německé oblasti „fabrikou“ jsou častěji různá výrobní odvětví určitého druhu, jako sklárny, hutě a pod., „manufakturou“ naopak

---

zeugung und Leinenabsatz im östlichen Mitteldeutschland zur Zeit der Zunftkäufe, Stuttgart 1940, dále B. Mendl, Hospodářský vývoj Evropy, Praha 1947, nověji M. Husová, Manufaktura a továrna, Sborník pro hosp. a soc. dějiny I. (Praha 1946).

[4] K tomu nejnověji Přehled čs. dějin I. (These), ČČH 1954 č. 2. (příloha), str. 72, § 8 (autor A. Klíma), jinak má i dobrou charakteristiku Husová, op. cit., str. 65, pozn. 5.

[5] Cod. Austr. III., str. 781 (1713), k tomu dále J. Schreyer, Kommerz, Fabriken und Manufakturen des Königreichs Böheim, Praha a Lipsko 1790, I., str. 78, 205.

[6] Cod. Austr. III. tamtéž.

[7] Ig. Wildner, Das österreichische Fabrikenrecht, Vídeň 1838, str. 142—3.

[8] Husová, cit. článek.

velkoprovoz nového výrobního sortimentů, jsou jistě správné. Bylo by je možno doplnit ještě poukazem na to, že „manufaktura" znamená běžně výrobu, výrobní odvětví vůbec a to i řemeslné.[9] Fabrikou je ale jmenována i rozptýlená manufaktura nebo nákladnický útvar. Podobně se užívá označení „manufaktura" pro tytéž jevy.[10]

Analogicky s tím pak pro otázku zkoumání námezdných poměrů působí obtíže významová podvojnost výrazů „fabrikant, manufakturist", znamenajících převážně dělníka, pracujícího v manufaktuře, ale téměř stejně často i řemeslníka a méně často podnikatele.[11]

Konečně se společenského hlediska třeba stále pamatovat na to, že manufaktura byla po celé 18. století zjevem jen ojedinělým. Měla více méně raritní charakter, nebot „nemohla ani zachvacovati společenskou výrobu v celém jejím rozsahu, ani ji nemohla od kořene přetvořit. Tyčila se jako architektonická ozdoba na ekonomické budově, jejímž širokým základem bylo městské řemeslo a venkovský domácí průmysl."[12]

Do téže doby, kdy u nás vznikají prvé manufaktury, klademe i vznik kapitalistických výrobních poměrů. Spolehlivým kriteriem, které opravňuje k takovému hodnocení, je existence námezdné práce. Kapitalistické výrobní poměry předpokládají totiž od samého počátku „námezdného dělníka, prodávajícího svou pracovní sílu kapitálu."[13] Tuto okolnost zdůraznila i nejnovější sovětská literatura, řešíc otázku správného odlišení počátků manufakturního stadia kapitalismu v Rusku od zbožní velkovýroby, provozované nevolnickými pracovníky.[14] Důležitost správnosti přesného rozlišení historických fakt tohoto druhu je pro naše poměry zvyšována tím, že ani u nás nechyběly hlasy, ochotné spatřovat počátky kapitalismu na příklad v hospodářských podnicích Valdštejnových, vyvolaných válečnými potřebami.[15] Proto také při zkoumání

---

[9] Schreyer, op. cit., I., str. 112; „...wird diese Manufaktur (= Wachsleinwandmanufaktur) in der Graf Kinskische Fabrike zu Pirkstein sehr in großen betrieben...".

[10] Na př. jihlavská plátenická společnost — o ní mnoho v ČDK V. G 5; velmi dobrý doklad na tuto situaci je i slavkovská manufaktura v počátcích, kdy neměla soustředěnou výrobu (Šebánek).

Zkratky užitých archivních fondů: Ústřední archiv ministerstva, ČKD = Česká dvorská kancelář, ČG Comm = České gubernium — commerciale.

[11] Na př. Schreyer, l. c., I., str. 114; dále J. H. G. v. Justi, Vollständige Abhandlung von den Manufacturen und Fabriken, Berlin 1789, I., str. 111, 152 a str. 156 (marginální poznámky).

[12] Marx, l. c., I., str. 396.

[13] Tamtéž, str. 360.

[14] A. M. Pankratova, O roli tovarnogo proizvodstva pri perechode ot feodalizma k kapitalizmu, Voprosy istorii, 1953, č. 9. K otázce záplatnosti práce v nevolnických manufakturách srv. E. S. Vilenskaja, O charaktere russkoj posessonoj manufaktury, Voprosy istorii, r. 1954, č. 2.

[15] Srv. H. Hallwich, Anfänge der Groß-Industrie in Oesterreich, Vídeň 1898, staví Valdštejna do počátků dějin českého průmyslu, ač právě jeho líčení je dokladem toho, že Valdštejnovy podniky nepřekročily rámec cechovní. — A. Ernstberger, Wallenstein als Volkswirt im Herzogtum Friedland, Liberec 1929, str. 81 — informuje sice o krejčovské dílně na jičínském zámku s 80 dělníky a označuje ji za manufakturu; tento podnik nelze však právem považovat za první manufakturu, neboť šlo o nárazovou akci, zřízenou „ad hoc",

právní úpravy manufakturního stadia kapitalistických výrobních poměrů je nutno především se zabývat námezdnou prací. Vznik kapitalistických výrobních poměrů nelze na druhé straně však spojovat jen s přímým založením manufaktury s místně soustředěnou výrobou. Nové kapitalistické výrobní poměry vznikají rovněž přeměnou obchodního kapitálu v průmyslový v nákladnictví a v rozptýlené manufaktuře, kde komerční vztahy plní funkci námezdné práce[16]

Dosud daleko a naprosto převládajícím způsobem feudální zbožní výroby byla řemesla organisovaná v cechy. Jak známo, k typickým znakům cechovní soustavy, která je právním výrazem feudálního způsobu řemeslné zbožní výroby, náleží především to, co bývá označováno jako cechovní monopolismus. Cech byl totiž výlučně oprávněn k výrobě určitého druhu zboží v rámci určité oblasti. Jednotlivec mohl tedy řemeslnou výrobu provozovat jen potud, pokud přináležel k cechu, pokud byl cechovním mistrem. Získání mistrovského práva bylo cechovní korporací vázáno na řadu podmínek, často velmi těžko splnitelných, alespoň pro tovaryše, který nebyl příslušníkem nebo příbuzným rodiny cechovního mistra, nebo měšťanem. Tím se z mistrů a jejich rodin vytvářela uzavřená skupina uvnitř cechu, kam nebylo lehko proniknout. Podobně i cechovní předpisy, nutící jednotlivého mistra k zaměstnávání jen určitého, přesně limitovaného počtu tovaryšů, bránily rozvoji výrobních sil ještě podstatněji. V takovýchto poměrech ovšem pro manufakturu mnoho místa nebylo, mohla vzniknouti tedy jen mimo rámec cechovní soustavy a proti ní. Proto potřebovala ke svému vzniku zhusta podpory feudálního státu.

Naše první manufaktury vznikají v lůně feudálního absolutismu posledních Habsburků. Feudální absolutismus se k nim chová příznivě a dokonce je přímo podporuje. Přesto však nelze upřít jejich vzniku velkou dávku živelnosti. Platí to u nás na příklad pro Moravu, kde známe dokonce dva pokusy tohoto druhu, pozoruhodně theoreticky fundované, ještě před vlastními hlasateli oficielní rakouské merkantilistické kameralistiky.[17]

Neutěšený, ba katastrofální hospodářský stav habsburského soustátí na konci 17. století, způsobený vleklými a těžkými boji s osmanskou expansí, bojem s uherským stavovským separatismem a soupeřstvím výbojného absolutismu Ludvíka XIV. — to vše nutilo dvorskou skupinu feudálů ve Vídni, aby hledala nějaké východisko a uvažovala o nápravě. Zvláště akutní pro ni bylo nebezpečí stále vzrůstajícího státního dluhu, které jí bránilo provádět a uskutečňovat řadu svých mezinárodních plánů. Pro vzory nebylo třeba chodit daleko. Vždyť Colbert byl mužem, kterému bylo dlužno především přičísti zásluhu o sílu nejnebezpečnějšího a posléze i úspěšnějšího francouzského protivníka. „Oester-

---

k vystrojení vojska r. 1632, jejíž hospodářská aktivita záležela ve spojení s vojenským podnikáním (Přehled, str. 59) a která neměla žádného kontaktu s trhem.

[16] Srv. Přehled, str. 70, 77, dále Husová, l. c., str. 65, pozn. č. 5.

[17] Šebánek, l. c., str. 103—4. R. 1663 učinil moravský zemský advokát Fabián Šebestián Malivský z Maliv moravskému zemskému sněmu návrh na zřízení nákladnické společnosti, nadané privilegovaným monopolem na 60—80 let.

reich über alles, wenn es nur will" přestávalo být v mnohém v hospodářské a živnostenské politice Josefa I. a Karla VI. jen heslovitým názvem theoretického spisu a stávalo se prakticky prováděným programem.[18]

Ideologický výraz potřeb feudálního absolutismu v tomto směru — merkantilistická nauka — nebyla nikterak nakloněna v prvé řadě cechům, neboť v nich právem spatřovala hlavní překážku v uskutečnění svých plánů. Nechybí skutečně ani úvahy o jejich úplném odstranění. Zatím však merkantilismus inspiruje stát jen k uzákonění řady změn v cechovní soustavě. Výsledkem je útok na cechy jako samosprávné korporace řemeslných malovýrobců. Feudální absolutismus tak omezil především jejich samosprávu.[19] Cechovní monopolismus však zůstal nadále.[20] Základy starší cechovní soustavy — statutární činnost a panovnická privilegia — byla nahrazena zprvu povinnou aprobací státu pro cechovní předpisy a posléze obecně závazným legislativním aktem, generálními cechovními artikuly. Zůstala dále především podmínka příslušnosti k cechu, jako základní předpoklad pro výrobní provoz řemeslnického malovýrobce. Cechovní mistr mohl také zaměstnávat jen cechovní tovaryše, t. j. v cechovním rámci odborně vycvičené námezdné pracovní síly. Nové předpisy z 18. století přinesly i jiná zmírnění toho, co je běžně nazýváno cechovními nešvary (= „Missbräuche") u soudobých autorů.[21] Z daleko pozdějších předpisů je však nejlépe patrno, jak zvolna byly prosazovány zásady, směřující k odstranění různých výrobních omezení, zvláště v textilní výrobě a jak jen deklarující charakter měly normy z počátku 18. století.[22]

I když cechovní systém byl převládající, přece však jeho výlučnost nebyla bezvýjimečná. Půjde zde především o skupinu necechovních řemeslníků, kteří byli výsadami habsburských panovníků oprávněni vyrábět mimo cechovní rámec, zvláště jako dvorští dodavatelé (= „Hofbefreyte"). Jejich práva rozšířilo proti cechům orientované živnostenské zákonodárství Karla VI., takže nadále bylo možno na základě „ochranného oprávnění" či „dekretu" (=

---

[18] Ze starších souhrnných prací se této otázky dotýkají: K. Hoch, Čechy na prahu moderního hospodářství, Praha 1936, M. Volf, Sociální a politické dějiny československé v hlavních obrysech, Praha 1948, z nejnovějších Přehled, kap. 6, 8, hlavy IX.; „Oesterreich über alles, wenn es nur will" je název proslulého spisu F. V. v. Hörnigka, který se stal skutečnou biblí rakouských merkantilistů.

[19] Nejprve t. zv. řemeslnický patent („Handwerksgenerale und Fundamentalpatent") z 16. XI. 1731 (srv. Sammlung aller k. k. Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1740 bis 1780, I., str. 204, č. 110) a „generální cechovní artikule" z 5. I. 1739.

[20] Proti cechovnímu monopolismu směřovaly již úvahy J. J. Bechera a V. v. Schödera — srv. H. Rizzi, Das österreichische Gewerbe im Zeitalter des Merkantilismus, str. 78 (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung, sv. XII. Vídeň, Lipsko 1903), J. Gruber, Průmyslová politika („Česká politika", sv. IV., Praha 1911), str. 194 a n., k otázce cechovního zákonodárství a dalšího vývoje cechů v 18. stol. i K. Příbram, Geschichte der österreichischen Gewerbepolitik, Lipsko 1907, I., str. 9 a n.

[21] Je to především numerus clausus v udílení mistrovského práva a zaměstnávání určitého počtu tovaryšů, cechovními předpisy přesně limitovaného — Příbram, l. c., str. 10.

[22] Srv. n. př. Sammlung, IV. str. 507, č. 814, nař. z 12. VIII. 1765 — plátenický mistr může vyrábět na libovolném počtu stavů a může stejně tak zaměstnávat i libovolný počet tovaryšů a učňů.

= „Schutzdekret“) provozovat řemeslo i tehdy, nemohl-li řemeslník získat mistrovské právo.[23]

Na druhé straně cechovní výlučnost se málo uplatňovala na venkově. Především poddaný, zpravidla na náklad své vrchnosti v městském cechu vyučený, provozoval pro potřeby vrchnosti svoje řemeslo. Vrchnost však najímala mezi svou čeleď i městské cechovní tovaryše.[24]

Kromě toho bylo možno, aby zvláště obchodní podnikatel využil cechovně oprávněného mistra. Vznikl zde tedy svérázný útvar v podstatě již kapitalistického podnikání na okraji cechovní soustavy.[25] I v pozdější době bylo obvyklé, že kapitalista velkovýrobní provoz prováděl prostřednictvím zpravidla v cechu vyučeného tovaryše, mistra, který získal podnikatelská práva. Byl to oblíbený prostředek kapitalistů židovského původu, kterým řada feudálních zábran společenských i právních se strany oficiálně katolické feudální společnosti bránila v soutěži s křesťanskými podnikateli.[26]

Formy přímé státní podpory manufakturního podnikání byly různé. Na prvém místě nutno jmenovat udělování panovnických privilegií, spojených s řadou výsad na určitý počet let. Použití privilegia pro úpravu právního postavení manufaktur je v podstatě jen pokračováním starší tradice feudální hospodářské a živnostenské politiky od prvých počátků feudálního absolutismu. Při tom použití privilegia je usnadněno právě tím, že u manufaktur šlo v mnohých případech o zavádění nových druhů výroby, na kterých měl stát zájem, jak to vyjadřovala jeho kameralistická ideologie.[27] Mohl je tedy privilegiem dobře preferovat.

Kromě udělování privilegií zakládají se vzorné manufakturní „domy“ ve státní režii, obchodní společnosti pro zámořský obchod, nešetří se úvěry a státními podporami, stát buduje nové orgány se speciálním posláním a zavádí i dozor nad řemeslnou výrobou.[28]

Již letmé srovnání počátků manufaktur s podobnými podniky z konce 18. stol. stačí k poznání, že vývoj manufakturního stadia kapitalistické výroby u nás nelze podat v jediném období. Při bližším přihlédnutí k celé otázce objeví se, že požadavkům, které klademe na periodisační dělítko vyhovuje polovina resp. šedesátá léta století.

---

[23] Srv. Příbram, l. c., str. 18., Gruber, l. c., str. 197.

[24] Srv. níže pozn. 71a.

[25] Tuch-Reglement im Hertzogthum Ober- u. Nieder Schleissien z r. 1718, Art. V., §§ 2,3.

[26] Schreyer, l. c., I., str. 232.

[27] V žádostech a memoriálech různých žadatelů o privilegia nalézáme přesně specifikované druhy výroby, které ukazují na to, že jde o nové u nás dosud neznámé výrobní postupy — srv. na př. Č G Comm. A 1 (1751), tamtéž E 1 (1729) — výroba damascenské oceli. Srv. dále J. Šmída, Privilegia jako prostředek hospodářské politiky v Čechách v letech 1700—1730, Čas. společ. přátel starožitností, LIX., Praha 1951.

[28] Srv. cit. práce Příbramovy, Hallwichovy a Gruberovy, dále zvl. H. J. Hatschek, Das Manufakturhaus auf Tabor in Wien (Staats- und Socialwissenschaftliche Forschungen, sv. VI. seš. 1., Lipsko 1886) zvl. str. 3 a n., pro dějiny vzorného manufakturního domu str. 29 a n.

Manufaktura prvé poloviny století je opravdu ojedinělá a je téměř zcela záležitostí šlechtickou nebo prelátskou. Ve městech se setkáváme nanejvýše s manufakturou provozovanou některým byrokratickým šlechticem, činným v nových specielních „manufakturních" orgánech absolutistického státu nebo s manufakturou ve státní (zemské) režii.[29] Příčinou je značné hospodářské a politické oslabení měst od počátku feudálního absolutismu u nás a poměrná kapitálová síla velkostatkářské šlechty. Vedle toho u jednotlivých šlechtických podnikatelů působí i jejich úřední činnost na vedoucích místech opět oněch „manufakturních" státních orgánů nebo jejich styk se zahraničím, což je sbližuje s myšlenkou podnikat ve vlastní manufaktuře, kam zvou cizí mistry a odborníky, a kterou provozují svými úředníky, podílejícími se zpravidla na zisku (hr. Valdštejn, Chamaré, Kinský). Jen vyjimečně v okrajových oblastech českého státu se setkáváme i s měšťanským podnikatelem. Šlechtická manufaktura má ostatně někdy až ráz pokusnického rozmaru ekonomisujícího velmože — jak tomu bylo na sloupském panství hr. Kinského.[30]

Druhá polovina století nejen, že vykazuje daleko hojnější počet manufakturních podniků, ale manufaktura ztrácí především svůj patrimoniální charakter. Podnikatelí přestávají být místní šlechtičtí velmoži a do popředí vystupují vždy více měšťanští nebo z poddanských vrstev pocházející podnikatelé. Je to způsobeno akumulací obchodního kapitálu v rukou nešlechtických společenských tříd. Úspěšní měšťanští nebo i poddanští obchodníci a faktoři nahromadili ze svých obchodních spojení s domáckým průmyslem textilním, zvláště při jeho státem podporovaném rozvoji po ztrátě Slezska, značně kapitálové sumy, takže mohli uvažovat o jejich průmyslové investici.

Tato situace se také velmi jasně odráží ve formách úpravy právního postavení manufaktur. Právní postavení každé jednotlivé manufaktury je určováno panovnickým privilegiem, které jí propůjčuje výrobní a obchodní monopol, šíře nebo úžeji territoriálně omezený. Monopolní oprávnění však v druhé polovině století mizí a z manufakturního privilegia, které již neposkytuje manufaktuře práva na výlučnou výrobu určitého druhu zboží, se stále více stává státní povolení. To je pak dovršeno vznikem nové soustavy továrních povolení,[31] která v mnohém navazují na stará privilegia. Od poloviny století se k privilegiu a později k továrnímu povolení řadí další činitel, určující právní postavení — obecný státní předpis.

Důležitou je okolnost, že zásada privilegovanosti přežívá v úpravě právního postavení manufaktury vlastní privilegia a uplatňuje se ještě v továrních povo-

---

[29] Pražská hedváb. manufaktura (ČDK V G 5), textorská továrna v Praze, která byla později převzata do státní režie — Schreyer, l. c., I., str. 217, řediteli obou byli byrokratičtí šlechtici, komerční radové Glauchow a Westerhold.

[30] K postavení měst srv. J. Klepl, Královská města česká počátkem 18. stol., ČČH — XXXVIII.; ke Kinskému a ostatním srv. Hallwich, l. c., str. 48 a n.

[31] Termín „tovární" je zde odůvodněn textací předpisů („förmliche Landes-Fabriks-Befugnisse") i užíván v soudobé literatuře, ač o továrny v historicko-ekonomickém slova smyslu nešlo. Zavádět sem jinak důsledně užívané označení „manufakturní" by bylo jistě nevhodné.

leních poslední čtvrti 18. stol., kde je doplňována reglementací manufakturního podnikání státem, neboť propůjčování výsadních oprávnění je nadále vyhrazeno určité skupině velkých manufakturních podniků.

Pro konkurenční soupeřství liberalismu minulého století je ovšem v těchto poměrech málo místa. Monopolní manufaktura pro nedokonalost organisace výroby a v důsledku toho i nákladnost stěží konkurovala lacinější domácké výrobě.[32] Po zániku manufakturního monopolismu začínají spolu zápasit i jednotlivé podniky. Malá technická úroveň a nedostatek pracovních sil, jakož i komerční výsady, určující předem skladovými a prodejními právy konkurenční sílu manufaktury, vyvolávají svérázné formy v právní úpravě, vedoucí k ochraně průmyslového tajemství a k utužení námezdného poměru dělníků.

*

Víme již, že právní postavení každé jednotlivé manufaktury prvé poloviny 18. stol. určovalo panovnické privilegium, pro ni zvláště panovníkem udělené.[33] Při tom však udělení privativa nebylo zřejmě nezbytnou podmínkou vzniku manufakturního podniku. Tam, kde manufaktura s místně soustředěnou výrobou vznikla z rozptýlené, zvláštní privilegium se neudělovalo, ani se o ně nežádalo.[34] Na druhé straně však mocný šlechtic se o udělení privilegia živě uchází a nešetří námahou, když je mu odmítáno.[35] Podobně i tam, kde neznáme privilegium při založení, je udělováno asi později šlechtickému podnikateli privilegium ke zřízení skladu.[36] Lze tedy s jistou výhradou soudit na to, že, ač privativum nebylo nezbytnou náležitostí k založení manufaktury, přece o jeho udělení bylo usilováno pro jeho výhodnost, ať již při založení nebo později. To bylo patrně obvyklé při zakládání manufaktury s místně soustředěnou výrobou pro její investiční nákladnost vždy, takže vzniká dojem, jakoby privilegium bylo něčím, bez něhož manufaktura nemůže vzniknouti. Tím si vysvětlíme i zájem o privilegia u šlechtických podnikatelů, jejichž společenské postavení samo mohlo s jistým úspěchem čelit případným stížnostem měšťanských cechovních výrobců.

O privilegium se zásadně žádalo. Žádost byla adresována přímo panovníkovi. Reakcí, kterou žádost vyvolala, bylo šetření,[37] které prováděly státní orgány

---

[32] Je to právě n. př. případ textorské manufaktury (Schreyer, l. c., str. 217, I.); jinak velmi dobré je statistické srovnání, které má Volf, l. c., str. 124, kde čerpá údaje z Rieggera a Příbrama.

[33] Manufakturní privilegia bývají různě označována: privilegium privatum, privativum, Freyheyt, privilegium cum jure prohibendi, Schutzprivilegium a pod.

[34] Srv. Šebánek, l. c., str. 117, 163 a líčení vývoje slavkovské manufaktury vůbec, zvl. i str. 154.

[35] Šebánek, l. c., str. 98, 110, 166 — jednání o privilegium na výrobu mlynářských pláten a kreponu pro Dominika Ondřeje hr. Kounice.

[36] Schreyer, l. c., I. str. 137. Usuzujeme tak, protože zakládací privilegium hornolitvínovské manufaktury neznáme a na druhé straně pozdější doklad (Schreyer) výslovně mluví o tom, že manufaktura je privilegována v tomto směru.

[37] Srv. k tomu spisový materiál v Ústředním archivu ministerstva vnitra (Č G Comm.)

(nejčastěji zemské). Jeho účelem bylo zjistit vhodnost udělení privilegia dle žádosti. Po tomto šetření nebo již jako přílohu k žádosti podával žadatel svoje vyjádření (memoriál, pro memoria), kde blíže konkretisoval svoje postuláty.[38] Memoriál býval již rozdělen na jednotlivé články podobně jako privilegium. Lze jej vůbec označit za žadatelovu anticipaci privilegia. Skutečnost, že udělené privilegium bylo obsahově shodné s memoriálem má heuristický význam pro dnešního badatele. Dovoluje totiž užít memoriálů tam, kde neznáme originál privilegia. Udělení privilegia bývalo vyhlašováno po krajích.[39] Toto vyhlášení svědčí právě o obsahové shodě memoriálů a udělených privilegií. Jinak předpokladem udělení byl i souhlas pozemkové vrchnosti[40] u podnikatele — vrchnostenského úředníka nebo podnikatele poddanského původu.

Privilegium osvobozovalo manufakturu především od jakékoliv pravomoci cechů nad výrobou.[41] Rovněž privilegiem od cechovní závislosti byli osvobozeni necechovní dvorští dodavatelé (= „Hofbefreyte"). Významnou právě na tomto místě je skutečnost, která nám dovoluje konstruovat přímý vývoj manufakturních výsad z právního postavení těchto necechovních řemeslníků. Tak nejstarší privilegium rakouské linecké manufaktury a nejstarší privilegium manufakturní snad vůbec, uděluje podnikateli práva „eines Befreiten".[42]

Postavení manufaktury zcela mimo cechovní soustavu je nejlépe patrno z toho, že podnikatel je privilegiem oprávněn zaměstnat ve své manufaktuře zásadně neomezené množství námezdných pracovních sil.[43] K tomu nutno doložit, že ani charakter těchto pracovních sil nebyl nikterak blíže určován. Je to nepochybně jedna z vlastností, které manufakturu kvalitativně odlišují od cechovní řemeslné výroby, neboť tam, kde různá, třebas velmi příbuzná odvětví výroby byla samostatně organisována cechovně, právě tato organisace nedovolovala sloučit výrobně tovaryše, jí od sebe oddělené. Možnost zaměstnávati v manufaktuře dělníky (tovaryše) různých příbuzných odvětví, která patří opravdu k nejvlastnějším principům manufakturního stadia výroby, velmi dobře ukazuje, proč byla manufaktura označena „klasickou formou kooperace".[44]

---

v registratuře českého gubernia; jiný případ uvádí Šebánek, l. c. str. 167 — rakouská i česká kancelář r. 1705 zamítla žádost hr. Kounice o udělení privilegia na výrobu mlynářských pláten a kreponu s odůvodněním, že udělení by znemožnilo vznik jiných podobných manufaktur — další dobrozdání mají podat zemské vlády.

[38] Nazýval se někdy i „projekt" srv. Č G Comm. A 8 (1724).

[39] Srv. Č G Comm. A 1 (1751) — povolení privilegia je oznámeno reskriptem a je obsahově stejné s memoriálem. Výtah z reskriptu je publikován po krajích. Publikační akty jsou označovány jako „protestation, Verordnung" (tamtéž, A 1 1752).

[40] Srv. Č G Comm. A 8 (1724).

[41] Srv. Č G Comm. A 1 (1751) — osvobození od pravomoci cechů výslovně i co do práva volně své zboží prodávat.

[42] V. Hofmann, Beiträge zur neueren österreichischen Wirtschaftsgeschichte, (Archiv für österreichische Geschichte sv. 108, XXX., Vídeň 1920), I., privilegium z 11. III. 1672 je publikováno v příloze, jinak srv. zvl. str. 358.

[43] Srv. Č G Comm. E 3 (1720) — kde je toto oprávnění formulováno velmi všeobecně — pregnantnější formulaci má privilegium z rakouské oblasti pro zrcadlárnu v Neuhausu (Cod. Austr. III. str. 728 1723).

Oprávnění, které charakterisuje úpravu právního postavení manufaktur tohoto období nejvíce, je privilegiem manufaktuře udělený výrobní a obchodní monopol.[45] V literatuře bývá poukazováno na jistou paradoxnost této situace. Zatím co prý merkantilismus a absolutistický stát potírají theoreticky i legislativně jeden monopolismus, totiž monopolismus cechů, zaváději na druhé straně titíž činitelé v privilegiích nový druh monopolu.[46] Je otázkou, zda zde můžeme o paradoxnosti hovořit, nebo přesněji zda vůbec je na místě problém takto stavět. Manufakturní monopolismus byl zcela vědomým nástrojem, užívaným státem a merkantilismem theoreticky zdůvodňovaným, k podnícení podnikatelského zájmu.[47] O tom, že existovalo opravdu takovéto vědomí o účinnosti tohoto prostředku, svědčí případ, kdy stát odpírá i mocnému šlechtici, a to již velmi záhy udělení monopolu tam, kde se domnívá, že jeho udělení by bylo překážkou dalšího vývoje.[48] Konečně nutno míti na paměti, že v této době počátků manufaktur nebylo možno počítat s nosnou silou vzájemného konkurenčního závodění jednotlivých podniků, jako spíše naopak s málo úspěšným soutěžením s výrobně laciným domáckým průmyslem. Před tímto nebezpečím bylo nutno podnikatele, který zhusta měl vlastně svou první a jedinou manufakturou v určitém výrobním odvětví dokázat rentabilitu manufakturního podnikání, chránit právě udělením monopolu a zajistit mu tak zisk.[49]

Manufakturní monopol byl časově a místně omezen.[50] K monopolním oprávněním patří i „jus prohibendi" ojedinělého dokladu. O jeho obsahu doklad však neinformuje. Jen domněnkou lze hledat podobnost s konfiskacemi ve prospěch linecké manufaktury v Rakousku.[51]

Jinou v privilegiích tradičně přicházející výsadou je osvobození od povinnosti ubytovat vojsko. Je různého rozsahu — někdy zahrnuje jen provozovnu, jindy i obytné objekty — a stejně tak je i různého obsahu — jednou se osvobozuje vůbec, po druhé se povoluje jen reluice.[52]

Nedostatek volných námezdných pracovních sil, vlastní počátkům manufakturního stadia, vysvětluje zvláštní oprávnění neobyčejně významné pro

---

[44] Č G Comm. A 1 (1752), stejně i v pozn. č. 43 citované privilegium rakouské.

[45] Marx, Kapitál, I., str. 333, jinak n. př. Rizzi, l. c., str. 77 a téměř všechnu ostatní citovanou literaturu; dále Č G Comm. A 1 (1751) — žadatel žádá o udělení privilegia „cum jure prohibendi" a vyvážet výrobky všude, kde tomu nebrání žádné dosud udělené privilegium nebo zákaz; další doklad i n. př. tamtéž A 1 (1753).

[46] Srv. Rizzi, l. c., str. 78, Šebánek, l. c., str. 104.

[47] Marx, l. c., str. 333, W. G. Kopetz, Allgemeine österreichische Gewerbs- Gesetzkunde, Vídeň 1830, II. str. 16.

[48] Šebánek, l. c., výše pozn. č. 37.

[49] Kopetz, l. c., II. str. 16.

[50] K territoriální omezenosti n. př. Č G Comm. A 1 (1752) — udílí se privilegium na výrobu drátů v celém království českém; k časové omezenosti je řada dokladů — n. př. tamtéž E 3 (1720) — privilegium Karla VI. na 15 let, jinak běžně v každém spisovém materiálu, týkajícím se udílení privilegií; z literatury n. př. Hallwich, l. c., str. 43 a další cit. literatura.

[51] Hofmann, l. c., str. 363, 369.

[52] n. př. Č G Comm. A 8 (1724); reluice a osvobození obytných budov tamtéž, E 3 (1720).

tuto dobu vzniku kapitalismu u nás. Je to oprávnění v manufaktuře nuceně zaměstnat žebráky a tuláky obojího pohlaví.[53] Kdo prováděl vyhledávání a zadržení takovýchto osob, kdo je do manufaktury dodával, na to nelze jednoznačně odpovědět. Byly to krajské úřady, čemuž by mohl nasvědčovat fakt vyhlašování uděleného privilegia v krajích, či patrimoniální orgány? Poslední možnost je snad pravděpodobnější, poněvadž doklad se týká manufaktury v rámci vrchnostenského patrimonia, která, jak ještě uvidíme, vykonává určitou policejní jurisdikci.[54] Nelze tedy snad ani vyloučit, že manufaktura je zadržovala sama.

Již samo udělení privilegia manufaktuře svědčilo o tom, že stát chce manufakturu podporovat, že tato se těší jeho přízni a ochraně. Přesto však je to znovu v obsahu manufakturního privilegia zdůrazněno tím, že se manufaktura staví pod zvláštní přímou ochranu státní — „salva quardia". Vnějším výrazem je právo užívat zemského resp. císařského znaku.[55] Manufaktura mívá i právo na označení svého zboží ochrannou známkou.[56]

Manufakturní privilegium neeximovalo manufakturu z řádné jurisdikce. Uvážíme-li patrimoniální charakter manufaktur, není třeba snad vůbec v této oblasti otázku klást. Tam však, kde vyjimečně přichází v úvahu občanský podnikatel, jako na př. ve Slezsku, snad se dály pokusy podobné důsledky z privilegia vyvozovat. Svědčilo by o tom výslovně zdůraznění toho, že manufaktura má zůstat „in realibus et personalibus" podřízena dosavadní jurisdikci[57] Ve věcech komerčních a výrobních ovšem manufaktura podléhala novým speciálním orgánům absolutistického státu. Tyto nově, právě pro správu manufakturní výroby[58] vybudované orgány, t. j. manufakturní kolegium, po př. konsses representace a komory,[59] neměly jurisdikční pravomoci nad manufakturami, dělníky i podnikateli.

K vystižení charakteru manufakturního dělnictva třeba v prvé řadě si uvědomit úlohu dělby práce a růstu výrobních sil při jeho vytváření. Především bychom očekávali, že prohlubující se dělba práce vyrovná rozdíly v různém stupni odbornosti, přesně rozlišovaném cechovně organisovanou řemeslnou malovýrobu a počne vytvářet jednotný pojem dělníka. Tomu tak v manufakturách a to ještě po celé 18. stol. není. Naopak zcela běžně se hovoří po

---

[53] Č G Comm A 8 (1724); Přehled, str. 77, § 1 — počítá toto oprávnění přímo ke znakům vrcholící původní akumulace.

[54] Srv. níže pozn. č. 93.

[55] Č G Comm. E 3 (1720); srv. dále Cod. Austr. III. str. 728 (1713) a Hofmann, l. c., str. 361, 369.

[56] Č G Comm. A 8 (1724); tamtéž A 1 (1751).

[57] Tamtéž, E 3 (1720).

[58] Termín „manufakturní" zde nutno chápat v širším významu — je to veškerá po př. i cechovně organisovaná výroba, která je předmětem zvláštní péče státu, srv. výše pozn. č. 9.

[59] I zde, jako v jiných oborech státní správy kvetlo čilé pokusnictví: 1705 — komerční deputace (pro Čechy); 1714 manufakturní kollegium; 1724 komerční kollegium; 1748 konsses zemské deputace; později konsses při representaci a komoře; 1752—3 opětně manufakturní kollegium vedle konssesu a konečně 1757 spojením konssesu a kollegia — „Conssessus in commercialibus et manufacturisticis." (Srv. k tomu Gruber, l. c., str. 206 a n.)

cechovně - řemeslnickém způsobu o tovaryších, mistrech, učednicích a nově o nevyučených pomocných dělnících. Tito pomocní, nekvalifikovaní dělníci jsou opravdovou novotou, kterou přineslo manufakturní stadium kapitalistické výroby. Vysvětlení nutno hledati jedině v rozvíjející se dělbě práce. Různé úkony, které ve výrobním procesu původně vykonávala jediná osoba se dělí sice mezi více osob, avšak jejich jednodušší nebo složitější, hrubší nebo jemnější povaha působí při tom, že tyto individuelní pracovní síly vyžadují velmi různý stupeň vyškolení.[60] Tedy, „ačkoliv rozklad řemeslné činnosti snižuje náklady na vyučení a tudíž i hodnotu dělníka, zůstává pro obtížnější dílčí práci nutnou delší výuční doba".[61] Manufaktura na jedné straně rozvíjí až „k virtuositě jednostrannou specialitu"[62] a zakládá tak „hierarchii pracovních sil". Na druhé straně „k hierarchickému odstupňování přistupuje jednoduché dělení dělníků na vyučené a nevyučené".[63] Při tom však „zůstává počet nevyučených velmi omezen pro převážný význam vyučených dělníků".[64] To platí v podstatě pro charakter manufakturního dělnictva celého 18. stol. a ovšem také pro povahu právní úpravy jeho pracovních poměrů.

Pro prvou polovinu století je příznačné, že toto hierarchické odstupňování dle různých stupňů odbornosti je spojeno s rozdíly národnostními. Stojí zde tedy dvě skupiny dělnictva vedle sebe, ba snad i proti sobě[65] — cizinci a domácí dělníci.

Vystihnouti přesně sociální původ cizinců je dosti těžké. Domácí dělníci pak pocházeli z velké většiny z poddanských, v malé míře jednotlivci z měst-
ských vrstev. Cizinci nejen že zaujímali postavení továrních mistrů, vedli provoz manufaktury a stáli tak na vrcholku oné „hierarchie pracovních sil", ale zvláštnost jejich postavení byla určována ještě jedním činitelem. Byli totiž podnikatelem povoláváni především k instruování a zacvičení domácích dělníků do nových výrobních postupů.[66] Tím lze si také vysvětliti negativní stanovisko domácích dělníků k nim.[67]

O právní úpravě pracovního poměru samého máme k disposici jen málo přímých dokladů, chybí především vůbec jakýkoliv obecný státní předpis. Základem námezdného poměru je ovšem smlouva. Písemně s přesně stanovenými podmínkami se vyhotovuje jen s cizinci, s cizími odborníky.[68]

---

[60] Marx, Kapitál, I., str. 376.
[61] Tamtéž, str. 395.
[62] Tamtéž, str. 377.
[63] Tamtéž, str. 376.
[64] Tamtéž, str. 394—5.
[65] Srv. níže pozn. č. 67.
[66] Č G Comm. A 8 (1724) — hr. Gallasová odůvodňuje tak, proč podporuje žádost svého úředníka Eliáše Kesslera, který zřizuje na jejím panství Hrádku (Grottau) manufakturu, o poskytnutí ochrany cizím nekatolickým mistrům; J. Richter, Materialien zur Geschichte der Duxer Manufaktur, MVGDB 71, str. 129, č. 6.; pro jejich instruktorské postavení — srv. tamtéž, str. 134, č. 16.
[67] Richter, l. c., str. 128, č. 4.
[68] Richter, l. c., str. 128, č. 1.

Pokusme se v této souvislosti zodpovědět otázku, jakými právními pravidly se spravoval, třebas jen obyčejově, právní poměr námezdných manufakturních pracovníků. Nečetné doklady a zmínky pozdější doby nás opravňují k závěru, že šlo o pravidla čeledního poměru,[69] kterými se pro pracovní poměry v manufakturách řídili podnikatelé. Zájem podnikatelů na uplatnění těchto zásad při nedostatku jiných předpisů lze dobře pochopit s hlediska oprávnění, která čelední poměr dával zaměstnavateli, zvláště vůči jeho zaměstnanci - čeledínu, který svémocně službu opustil. Skutečně také předpisy čeledních řádů o „sběhlé čeledi" a „odlákávání čeledi" jsou v tomto směru předchůdcem zákonodárství druhé poloviny 18. stol. o odlákávání pracovníků a skončení pracovního poměru.[70] Proti této domněnce by bylo snad možno uplatňovat námitku, na prvý pohled závažnou. Dle ní by bylo snad vůbec zbytečné uvažovat o čeledním právu pro pracovní poměry manufakturního dělnictva, neboť vzhledem k patrimoniálnímu charakteru manufaktur bychom dobře mohli vystačiti s poměrem prostě poddanským. Svého poddaného pak podnikatelská vrchnost mohla by snadno přinutiti k čemukoliv a nepotřebovala by se odvolávati na čelední poměr. Přesto však se domníváme, že tuto námitku lze s úspěchem vyvrátiti. Všeobecným důvodem pro to je již okolnost, že i tam, kde vrchnost užívala, na příklad ve svých dvorcích, svých námezdně pracujících poddaných, přece tento poměr byl čeledním, i když snad vždy nemusíme pomýšlet na situaci svémocného opuštění služby, ale spíše na úpravu služební doby a způsob vyplácení mzdy. Zvláště pak pro naši otázku netřeba se vždy domnívat, že v manufaktuře šlechtického podnikatele pracovali jen jeho poddaní.[71] Nutno zde především pomýšlet i na domácí kvalifikované pracovníky, zvláště z městského řemeslnického prostředí. Nařizuje-li řemeslnický patent z r. 1731,[71a] že se řemeslnickým tovaryšům ve vrchnostenské službě nebo poddaným, které jejich vrchnost dala ve městě řemeslu vyučit, a kteří svoje řemeslo rovněž provozují ve vrchnostenské službě, nesmí se se strany cechů díti žádná újma, zvláště v získávání mistrovského práva, pak jistě nutno s tím počítat nejen pro řemeslnou výrobu k vlastní potřebě vrchnosti, ale i pro manufaktury. Jasná dikce předpisu ukazuje na čelední poměr. Ostatně předpis sám je přímo pendantem pozdějšího předpisu — jednoho z prvých státních předpisů pro manufakturní práci — totiž nařízení z šedesátých let, dle něhož tovaryš v manufaktuře vyučený může získat u cechu mistrovské právo, stejně jako každý jiný v cechu svoji výuční a tovaryšskou dobu stráviví řemeslník.

S aplikací čeledního poměru dlužno počítat, ale jen u domácích dělníků. S cizími mistry, jak již bylo řečeno, byly zjednávány písemné smlouvy s přesně

---

[69] Příbram, l. c., I., str. 585—6 — k tomu cituje Příbram doklad z vídeň. dom., dvor. a stát. archivu v pozn. č. 1. na str. 585, a to ještě z r. 1794.

[70] Srv. n. př. výtah z čeledního řádu z r. 1765 v AČ XXIV., str. 356 — předpisy o „sběhlé čeledi", podobně tamtéž na str. 357 předpisy o „odlákávání čeledi".

[71] ČDK V G 5 — v pražské hedv. manufaktuře pracovalo 56 osob — poddaní hr. Černína.

[71a] Sammlung, I., str. 204, č. 110.

stanovenými podmínkami. Oni také práci prostě opouštěli, nebyly-li jim tyto podmínky vyplněny.[72]

O způsobu vyplácení mzdy a o pracovní době nelze říci nic bližšího. Platily patrně i zde zásady čeledního poměru, nebo snad i pravidla námezdného poměru cechovního tovaryše. Nevyučení pomocní dělníci byli vypláceni denně a jejich právní postavení se asi v mnohém podobalo starým „nádeníkům a oukolníkům".[73]

Dětskou práci v prvé polovině 18. stol. sice spíše předpokládáme, než abychom o ní byli zevrubně informováni, jako později. Lze si však dobře představiti, že v poměrech patrimoniálního venkova pro vrchnostenského podnikatele vítaným zdrojem dětských pracovních sil byly sirotčí „stavuňky".

Konečně nutno počítat s tím, že na námezdný poměr v manufakturách měly silný vliv staré cechovní tradice. Je to dáno již značnou podobností výrobních postupů v manufaktuře s řemeslnou výrobou. Nejlépe možno tento vliv seznat již v samotném rozlišování námezdných pracovníků podle stupně odbornosti na mistry, tovaryše a učně, při čemž poslední označení kryje nepochybně právě dětskou práci. Na jeho další uplatnění ukazuje i užívání cechovně řemeslnických trestů jako disciplinárního opatření proti dělníkům.[74] Při tom je významné, že o takovéto oprávnění podnikatel žádá spolu se žádostí o udělení privilegia. Cechovně - řemeslné tradice se stávají tedy tak přímo součástí manufakturních privilegií.

Manufakturní dělnictvo je dále privilegiem osvobozováno od vojenské služby.[75] Tato výsada prospívá ovšem především domácím dělníkům. O naléhavé potřebě takovéhoto osvobození při tehdejším nedostatku pracovních sil svědčí nejlépe stížnost podnikatele, který nemůže svoji manufakturu udržovat v provozu právě pro nedostatek pracovních sil, způsobený vojenskými odvody ve válečných letech.[76]

Právní postavení manufakturních dělníků je privilegiem určováno ještě v jednom směru. Jsou to výsady náboženské, jimiž je jim zajišťována minimální svoboda vyznání. Jak se zdá, prospívalo toto právo hlavně cizím odborníkům — těm, kterých bylo k provozu manufaktury nezbytně zapotřebí.[77] Domácímu dělnictvu je naopak přikazováno, aby se účastnilo náboženského vyučování.[78] Přes toto omezení však náboženské výsady manufakturních privilegií jsou velmi

---

[72] Richter, l. c., str. 139, č. 27.

[73] Č G Comm. A 3 (1736) — u příležitosti exekuční sekvestrace je podnikán výslech pracovníků. Jeden z nich o sobě říká: „Bin weiter nichts als ein Tag-Löhner und Farbgehülf!"

[74] Srv. níže pozn. č. 93.

[75] N. př. Č G Comm. A 8 (1724).

[76] Tamtéž, A 1 (1753) — dopis Marie Zuzany v. Textor manufakturnímu kollegiu, kde si stěžuje na nedostatek vhodných pracovních sil, poněvadž textilní tovaryši, kteří by pro ni přicházeli v úvahu, se obávají, že budou odvedeni k vojsku.

[77] Č G Comm. A 8 (1724).

[78] Richter, l. c., str. 142—3 otiskuje nařízení hr. Valdštejna pro dělníky hornolitvínovské manufaktury, aby se každou sobotu účastnili náboženského vyučování. Nařízení pochází z 20. let.

významným ukazatelem opravdového zájmu absolutistického státu na manufakturním podnikání, který je udílí v našich zemích v době, kdy vrcholí vítězná protireformace.

V počátcích manufakturního průmyslu se setkáváme již i se silnými projevy dělnických požadavků, zvláště mzdových. Tak na příklad v hornolitvínovské valdštejnské továrně došlo k mzdovému sporu mezi vedením manufaktury a přádláky, který musil odstranit šlechtický podnikatel svým „hraběcím dekretem", jehož bližší obsah však neznáme.[79]

Podnikateli přinášelo privilegium především různá daňová, mýtní a celní osvobozeni.[80] Spíše než jejich rozsah, který je ostatně různě formulován dle jednotlivých privilegií, je třeba zdůraznit to, že spolu s monopolními oprávněními a osvobozením od vojenských kvartýrů a vojenské služby přicházejí v privilegiích vždy, takže tvoří čtveřici opravdu podstatných výsad, které manufakturní privilegium ve svém obsahu nikdy nepostrádá.[81] Zřejmě zvláštním privilegiem je někdy podnikateli udělováno právo na zřízení skladu svých výrobků v některém velkém městě.[82]

Otázku dědičnosti práv z manufakturních privilegií dlužno řešiti tak, že záleželo na obsahu privilegia, jak se to podává z jeho povahy individuelní výsady.[83] Totéž platí i pro zcizitelnost práv z privilegií vyplývajících.[84] Jistě není náhodou, že šlechtický podnikatel nejevil o tato opatření tolik zájmu jako vyjimečně se objevující podnikatel měšťanský. Alespoň o ně žádají právě tito.

Šlechtický podnikatel ovšem nevedl a neřídil přímo provoz své manufaktury. Jeho přímým vedením byl obyčejně pověřen ředitel. Manufakturní ředitel nebýval však jen pouhým placeným zaměstnancem vrchnosti. Tím, že se podílel na zisku, stával se vlastně spolupodnikatelem. To byl zpravidla také oblíbenější způsob odměňování s hlediska vrchnosti, která manufakturu provozovala, než vyplácení pravidelného platu, poněvadž šlechtický podnikatel získával tím větší záruku opravdu dobrého a k prosperitě vedoucího vedení.[85] Na osobu ředitelovu byla kladena řada podmínek, v neposlední řadě určitý majetek, který měl zaměstnavateli garantovat případné ztráty, zaviněné nedbalým vedením. Vhodný uchazeč byl hledán veřejnou vyhláškou, kde všechny podmínky spolu s popisem manufakturní výroby a podniku samého, byly

---

[79] Tamtéž, l. c., str. 129, č. 6., událost spadá do r. 1728; na druhé straně důvodem sporů bývaly hlavně příplatky ke mzdě za odstraňování různých škod a poškození při výrobě — srv. tamtéž str. 134, č. 16.

[80] Č G Comm. A 1 (1751) — osvobození od „onera publica"; tamtéž, A 1 (1752) osvobození od „onera personalia" a „fictitia"; tamtéž A 8 (1724) od kontribuce; celní, mýtní osvobození a osvobození od akcízů — tamtéž, E 3 (1720), A 8 (1724);

[81] Takto přehledně vystihuje obsah privativ i všechna na jiných místech uvedená literatura.

[82] Srv. výše pozn. č. 36.

[83] Č G Comm. A 8 (1724) a tamtéž A 1 (1751).

[84] Tamtéž, A 8 (1724).

[85] Richter, l. c., str. 140—1.

[86] Tamtéž — ostatní podmínky; náboženství, odbornost, nemá být ženatý a pod.

uvedeny.[86] Označení některé osoby za manufakturního ředitele nutně neznamená, že šlo vždy o patrimoniálního zaměstnance. Vedle této možnosti, může toto označení krýt ještě dvě od ní zcela rozdílné situace. Tak především může jíti o ředitele manufaktury v zemské (státní) režii. Je to obvykle osoba, náležející byrokratické šlechtě.[87] Konečně v samých počátcích manufaktur bylo zřejmě obecným zvykem, že název „director" příslušel samotnému podnikateli. Tedy o zaměstnance vůbec nešlo.[88]

Po boku ředitelově stojí v manufaktuře faktor — osoba, jíž náleží správa a dohled nad tou částí výroby, která je provozována domáckými dělníky. U rozptýlené manufaktury bývá i tento orgán nazýván rovněž ředitelem.[89]

Byly-li ředitelům jejich zaměstnavateli vydávány instrukce — totiž soubory pravidel, podle nichž se měli při výkonu svého úřadu řídit jako ostatní vrchnostenští hospodářští úředníci, je zatím možno považovat za pravděpodobné. Z šedesátých let, tedy vlastně již z počátku dalšího období, známe takovou instrukci pro faktora.[90]

V manufaktuře, provozované v zemské režii, setkáváme se i s dalším nižším úřednictvem — s „oficianty" a účetním.[91] V hornolitvínovské manufaktuře byl i manufakturní kaplan, který měl zvláštní postavení, poněvadž jako Ir sloužil za tlumočníka s cizími anglickými odborníky, ač zřejmě nad svými krajany náboženské pravomoci neměl, neboť tito byli jinověrci.[92]

Podnikatel měl nad svými zaměstnanci disciplinární pravomoc. Je to na prvý pohled poněkud zbytečno zdůrazňovat vzhledem k patrimoniálnímu charakteru prvých manufaktur. Tomu ovšem není tam, kde podnikatelem byl vyjimečně někdo jiný než vrchnost. Tak ojedinělý nešlechtický podnikatel žádal, aby se mu privilegiem dostalo práva trestati své zaměstnance podle obyčejů řemeslnických. Exekutivní pomoc měla poskytovat vrchnost, na jejímž panství s jejím souhlasem manufakturu zřídil.[93] V ryze patrimoniálních poměrech ředitel kounicovské slavkovské manufaktury vykonával rozsáhlou trestní pravomoc a nešetřil ostrostí trestů od vězení až k pohrůžkám nuceného vystěhování do jiné oblasti panství.[94]

Za pravděpodobné lze rovněž pokládat, že vrchnost vydávala pro dělníky své manufaktury určité normy. Svědčilo by pro to nařízení hr. Valdštejna o povinné účasti na náboženském vyučování. Nařízení má ve svém obsahu

---

[87] Srv. výše pozn. č. 29.

[88] Č G Comm. A 8 (1724); Šebánek, l. c., str. 103—4; Hofmann, l. c., první podnikatelé linecké manufaktury měli označení „ředitel"; srv. k tomu i linecká privilegia.

[89] Šebánek, l. c., str. 117 a n. — charakteristika slavkovské manufaktury.

[90] Zem.-les. archiv Konopiště — pobočka Choltice, Žleby: instrukce kn. Auersperga pro žlebského a tupadlského faktora, náležejícího k manufaktuře v Tupadlech.

[91] Č D K V G 5 r. 1732 v pražské hedv. manufaktuře je zaměstnán „officiant", účetní a písař.

[92] Richter, l. c., je to P. Magaulij, jehož korespondence hr. Valdštejnovi je podstatnou částí materiálu, vydaného Richtrem.

[93] Č G Comm. A 8 (1724).

[94] Šebánek, l. c., str. 131.

i zárodky obecnějších norem — přikazuje se plnění povinností a pod.[95] Dalším dokladem je i dekret téhož šlechtice, jímž uklidňuje mzdový spor s přádláky. Jistě mohl obsahovat i obecnější mzdová ustanovení.[96]

*

I v dalším období, počínaje polovinou století, je to privilegium, co zakládá i nadále právní postavení manufaktury. Jeho monopolní charakter byl však již kratičkého trvání.

V nových poměrech, vzniklých akumulací obchodního kapitálu v nešlechtických rukách městských a poddanských obchodníků a faktorů a tím i jejich stoupající chutí podnikat a zakládat nové podniky, nemají již privilegované manufakturní monopoly místa. Opravdu také staré monopoly v šedesátých letech pomalu dohasínají a nejsou již obnovovány.[97] Od r. 1765 pak mizí i definitivně monopolní charakter privilegií.[98] Nadále jsou udílena privilegia, v jejichž obsahu již nejsou žádná oprávnění, zakládající monopol, který po stránce právní úpravy charakterisuje prvou polovinu století.

Jinak obsah privilegií se zatím neproměnil. Během dalších let však narůstají předpoklady pro novou změnu v právní úpravě. Mimo jiné, jak ještě uvidíme, zde především na prvý pohled působí okolnost, že oprávnění, která spolu s monopolem tvořila podstatnou část každého manufakturního privilegia, přestávají být něčím, co se privilegiem výlučně uděluje jen manufakturám. Jestliže tedy odpadnutí monopolního charakteru staví manufakturní privilegium vždy více a více do funkce státního povolení, odůvodňuje naopak právě vývoj právní úpravy dalších let i novou radikální změnu v jejím obsahu. Výsledkem je od osmdesátých let zaváděná soustava továrních povolení[99] na místo starých privilegií, která se od nich liší i po obsahové stránce.

Privilegia však nezanikají jako forma právní úpravy výrobních poměrů docela. Jejich udělování je na čas vyhraženo jen nevýznamným výrobním odvětvím.[100] Daleko zajímavější a významnější je okolnost, že znovu ožívá alespoň v jednom bodě — a to právě v tom nejpodstatnějším — jejich starý charakter. Jsou s nimi totiž opět spojována výlučná oprávnění. Nejde však již o výrobní nebo obchodní monopol, nýbrž o právo na výlučné využití určitého vynálezu. Tato jejich nová funkce činí z nich přímé počátky pozdějšího patentního práva.[101] Na tomto místě nutno poukázati na obecnější rys.

---

[95] Richter, l. c., str. 142—3.
[96] Srv. výše pozn. č. 79.
[97] Kopetz, l. c., II., str. 17.
[98] Stalo se tak instrukcí adresovanou českému komerčnímu konsesu z 24. X. 1765 (srv. k tomu Kopetz, l. c., II. str. 17).
[99] Srv. níže pozn. č. 102. Linie vývoje, na které privilegia se stávají stále více státními povoleními, jde k předpisům, kde udílení privilegií je vyhrazeno zemským vládám. — dv. dekr. z 26. V. 1786 (srv. k tomu Příbram, l. c., I., str. 374).
[100] Šlo o výrobu přepychových předmětů, ale jen samostatným malovýrobcům, ne velkoprovozovatelům (srv. k tomu n. př. Kopetz, l. c., II., str. 17).
[101] Tamtéž, II., str. 17—18, dále hlavně §§ 355 a n.

Podobně jako privilegium bylo formou právní úpravy prvních manufaktur, potřebujících státní podpory, tak setkáváme se s ním znovu v počátcích dalšího stadia kapitalistické výroby, v počátcích strojového průmyslu, neboť patentní oprávnění privilegií pomáhají zavádět k nám stroje.

Vedle změn v obsahu privativ a posléze nahražení privilegií soustavou továrních povolení, odlišuje formy právní úpravy manufakturního stadia druhé poloviny 18. stol. ještě snad podstatněji další rys. Privilegium nyní již bez monopolního charakteru a později tovární povolení neurčuje totiž jedině právní postavení manufaktur. K němu přistupuje nadále od samého počátku druhého období obecný státní předpis.

Nejlépe je to patrno u legislativy, kterou byla vytvořena nová tovární povolení. Základem bylo nařízení z r. 1787 pro Dolní Rakousy, které vyhradilo manufakturám s opravdu velikým a významným provozem právo obchodovat svými výrobky ve velkém bez jakéhokoliv omezení a k tomu účelu zřídit ve všech hlavních městech dědičných zemí sklady.[102] Obsah tohoto nařízení se stal nejdůležitějším oprávněním jedné z obou kategorií továrních povolení. Na něm lze vytknouti především to, že jsou zde po prvé odlišeny dva druhy manufakturního provozu, při čemž dělítkem je velikost a významnost. Dle toho pak dělí rakouská legislativa dvě kategorie manufakturních provozů, z nichž jedna potřebuje ke svému vzniku formálního zemského továrního povolení, druhé stačí jen prosté tovární povolení. Obsah citovaného nařízení pro Dolní Rakousy je nejdůležitějším z práv, která formální zemské tovární povolení poskytují. Na druhé straně lze na této normě demonstrovat další důležitou novotu. Je jím sám charakter práva, které je manufakturám s velkým a významným provozem přiznáváno. Skladová a komerční práva nařízení z r. 1787 stojí mezi právy, plynoucími z formálního zemského továrního povolení, kam byla, jak víme, převzata, na prvém místě. Tradiční výsady, známé z privilegií, kde patřily k podstatě obsahu každého privilegia, zvláště osvobození od vojenských kvartýrů a vojenské služby sice zůstávají nadále, ale mají již druhořadé postavení.[103] Je to způsobeno hlavně tím, jak ještě bude vyloženo níže, že tato osvobození průběhem prvých dvou desetiletí druhé poloviny 18. stol. přestala být výhradně vázána na manufaktury obdařené privilegiem a počala být rozšiřována i na některá výrobní odvětví řemeslná. Tím ovšem privilegia bez monopolního charakteru, která vlastně přinášela svým adresátům především jen tato práva, ztratila pro manufakturní podnikatele značně na ceně. Zcela bezcennými se nestala, neboť práva a osvobození jimi udělovaná nebyla rozšířena na všechna řemesla a proto také později zůstala i v obsahu

---

[102] Nařízení z r. 1787 pro Dolní Rakousy z 20. VIII. (jindy uváděno z 9. VIII.) — srv. k tomu Přibram, l. c., I., str. 383, H. Reschauer, Geschichte des Kampfes der Handwerkszünfte und der Kaufmannsgremien mit der österreichischen Bureaukratie, Vídeň 1882, str. 26.

[103] Srv. obsah form. zem. tov. povolení, jak je stanoven dv. dekr. z 12. a 26. VI. a VII. 1791 — ve výtahu publikovány u Reschauera, l. c., str. 36.

formálních zemských továrních povolení.[104] Nyní chápeme i s dalšího hlediska, proč vznikají nová tovární povolení, obsahově zdůrazňující nová práva.

Formální zemská tovární povolení, mimo již zmíněná práva, poskytovala ještě některá drobnější oprávnění, pro současníky však velmi důležitá. Je to především právo na název „k. k. privilegierte Fabrik" a s tím spojené právo na císařského orla ve znaku manufaktury.[105] Obsahově je to stará „salva quardia" privilegií.

Při tom však při růstu počtu manufaktur nebylo již třeba poskytovat nové výsady komerčních a skladových práv všem manufakturám, neboť nebylo již tolik třeba podněcovat chuť podnikat u kapitálově silných jedinců. Proto také se staví proti formálním zemským továrním povolením druhá skupina prostých továrních povolení.[106] Tato poskytují tomu, komu byla udělena vlastně jen právo zařídit větší než řemeslný provoz a najmout libovolný počet námezdných pracovníků libovolného druhu.

Stará zásada právní úpravy, známá z prvé poloviny století — privilegovat manufakturu — sice nemizí, ale omezuje se jen na privilegování provozů velkých a významných, jimž svědčí formální zemská tovární povolení. Je dále doplněna zásadou reglementace manufakturního podnikání, neboť každý manufakturní provoz potřebuje ke svému vzniku alespoň prostého továrního povolení.

Konečně třeba nepominout několik významných podrobností. Právní postavení každé jednotlivé manufaktury bylo určováno zvláštním individuálním privilegiem. Toto mělo zásadně jedinečný obsah přes podstatné, úřední praxí při udělování i stejnými požadavky žadatelů tradičně ustálené složky. Obsah továrního povolení byl naopak stanoven obecným státním předpisem. Při tom však zvláštní a pro nás neobvyklý je právě způsob, jak jím byl tento obsah stanoven. Na místo toho, aby byl vydán obecný předpis, v něm stanoveny obsahové složky továrního povolení a všechny náležitosti, kterých je třeba k jeho získání, jak bychom očekávali, jsou tovární povolení nejdříve udělována a teprve potom, nebo přesněji, současně s udělením takovéhoto povolení některému konkretnímu podnikateli je platnost jejich obsahových složek obecným předpisem stanovena pro všechna pozdější povolení tohoto druhu.[107] To jasně

---

[104] Srv. dv. dekr. ze 7. XII. 1792 a ze 14. XII. 1793 pro Čechy — ve výtahu u Reschauera, l. c., str. 37.

[105] Továrnám, zřízeným jen na základě prostého továrního povolení, mohlo být takovéto právo uděleno jen výjimečně — srv. dv. dekr. z 9. X. 1798, dle něhož nemusilo toto právo být vždy spojeno se zemským form. tov. povolením (ve výtahu u Reschauera, l. c., str. 38); výjimečné udělování prostým továrnám — dv. dekr. z 11. X. 1816 (k tomu Kopetz, l. c., I., str. 113).

[106] Srv. Kopetz, l. c., I., str. 111.

[107] Typicky je to patrno na českém vývoji — u příležitosti udělení form. zem. tov. povolení Leitenbergerům je obsah tohoto druhu tov. povolení stanoven pro Čechy dv. dekr. ze 7. XII. 1792 a znovu při podobné příležitosti dv. dekr. ze 14. XII. 1793; starší rakouské normy — dv. dekr. z 12. a 26. VI. a VII. 1791. — Podobný vývoj i pro Rakousy je patrný z toho, že základem nové soustavy továrních povolení tam bylo zmíněné nařízení z r. 1787, z něhož se vyvinula tovární povolení. — Odchylné líčení má J. Slokar, Geschichte der österreichischen Industrie

ukazuje na dožívající praxi individuálního udělování individuálních privilegií. Proto také hovoříme o tom, že nová soustava továrních povolení byla zaváděna, a že stará privilegia se stávala vždy více a více státními povoleními. Lze to dobře ukázat i na tom, že přežívalo dlouho, alespoň pro nová zemská formální tovární povolení, staré označení „privilegium".[108] Je to pochopitelné i z označení továrny „k. k. privilegierte Fabrik".

Kromě státních předpisů, které stanovily obsah továrních povolení, takže právní postavení manufaktury počalo být určováno již jen státním předpisem, působily na její právní postavení již od poloviny století, tedy od doby, kdy ještě manufakturám byla udělována privilegia, další dvě skupiny obecných státních předpisů. Jsou to na prvém místě normy, které zaváději novou organisaci živností a řemesel. Ústřední body nové organisace tvoří instituce komerčních a policejních živností. Počalo je zavádět rakouské zákonodárství od poloviny století. Zajímavé jsou zvláště bližší okolnosti jejich vzniku. Kolem poloviny století vznikají velmi ostré hlasy proti cechovnímu zřízení. Ty pak inspirují vídeňskou dvorskou skupinu feudálů k plánu úplného odstranění cechů.[109] Plán však narazil na odpor zvláště u zemských vlád. Na místo zrušení cechů počalo se naopak se zaváděním zmíněného rozlišování komerčních a policejních živností.[110] Komerční živnost je charakterisována jako řemeslná malovýroba, vyrábějící především na vývoz. Místní spotřebu mají krýt naopak policejní živnosti. Toto ekonomické dělení je přijato rakouským zákonodárstvím. Zhruba možno říci, že policejní živnosti zahrnovaly živnosti potravinářské, komerční pak tu část výroby řemeslné, která byla již tehdy provozována jako průmysl v manufakturách, zvláště textilní výrobu.

Další důležitou okolností bylo, že právě zavedením nových institucí komerčních a policejních živností, otázka cechovní organisace počala ustupovat do

---

und ihrer Förderung unter Kaiser Franz I., Vídeň 1914, str. 128 — který považuje nařízení z r. 1787 za jakousi kodifikaci předpisů, určujících právní postavení manufaktur. Obecným předpisem byla zde prý pro nová manufakturní povolení „fixována" všechna práva, udílená dříve manufakturám individuálně privilegii. Nařízení z r. 1787 je kromě toho uváděno v souvislost s pokusem o obecnější úpravu ze sedmdesátých let. Slokarem tvrzená zákonná „fixace" byla zbytečná, neboť obsah manufakturních privilegií (později povolení) byl již dlouho předtím ustálen praxí od samého počátku udělování manufakturních privilegií, nehledíc k tomu, že již před r. 1787 byla jednotlivá tato práva rozšiřována na nové komerční živnosti. Slokarovi tak uniká, že jedinou a opravdovou novinkou z r. 1787 bylo poskytnutí skladových práv. Stejně uniká Slokarovi zánik výrobního a obchodního monopolu manufakturních privilegií. Důvěru ve Slokarovo líčení nemůže upevnit rovněž okolnost, že Slokar všechny tyto své vývody opírá o citaci archivního dokladu (str. 128, pozn. č. 2.), kde má jít nepochybně o text nař. z r. 1787, ač pečlivý a starší Příbram (l. c., str. 383, pozn. č. 1.), kterého se jinak Slokar hojně dovolává, výslovně uvádí, že originál nařízení z r. 1787 nenalezl. Na to však Slokar nereaguje. Ostatně v dalším Slokar dovozuje, že obsah jednotlivých druhů továrních povolení byl vymezen mnohem později, t. j. tedy právě u příležitosti jejich udílení jednotlivým podnikatelům.

[108] Dv. dekr. ze 27. IX. 1816 je přikazováno užívat předepsaného názvosloví a vystříhat se zvláště označení „privilegium".

[109] Dv. dekr. z 4. XII. 1751 (k tomu Kopetz, l. c., II., 19 a ve výtahu jej má Rizzi, l. c., str. 87, pozn. 1.), adresovaný zemské representaci a komoře.

[110] K pojmům „komerční a policejní živnost" srv. J. Kropatschek, Oesterreichs Staatsverfassung, I., str. 20, Vídeň 1811; Kopetz, l. c., I., str. 130 a n., Rizzi, l. c., str. 87 a n.

pozadí. Nadále bylo rozhodující, zda určitý druh řemeslné výroby patřil do toho neb onoho druhu živností, dle zákonného rozlišování. To, zda byl cechovně organisován nebo ne, bylo druhořadým. Kromě toho ještě v dalších letech se počala řada cechů uvolňovat a posléze byla i rušena.[111] Nově vydávané soubory norem — různé řády a reglementy — pro jednotlivé komerční živnosti nahradily generální cechovní artikule.[112] Obsahovaly zvláště ustanovení o kvalitě výrobků a předpisy pracovní, cenné pro poznání poměrů v řemeslné výrobě.[113] Tím, že přestává v zákonodárství důraz na cechovním nebo necechovním charakteru řemesel a živností, mění se i chápání rozdílu řemeslné a manufakturní výroby. Přestává se stavět proti sobě cech a privilegovaná manufaktura a stále více proniká nové chápání právního rozdílu mezi řemeslem a manufakturou jako rozdílu malovýroby a velkovýroby. To je nejlépe patrno právě v tom, že alespoň některým komerčním živnostem dostává se stejných osvobození, jaká přinášejí privilegia manufakturám.[114] Tato okolnost, které jsme se již několikráte dotkli, způsobila, jak již víme, i přesun v obsahu nových továrních povolení.

Zavedení komerčních živností znamená tedy počátek stírání právních rozdílů mezi cechovní řemeslnou a manufakturní výrobou. Absolutistický stát opouští svůj dřívější způsob zákonného omezování cechů vydáváním obecně závazných pravidel pro všechny cechy a v protivě k tomu stojící preferenci manufaktur monopolními privilegii. Počíná naopak podporovat některá odvětví řemeslné výroby stejně jako manufakturní výrobu, což mu umožňuje nově zavedené rozlišování řemesel a živností, které také vyhovuje jeho unifikujícím snahám zákonodárným.

Posléze je stírání právních rozdílů patrno i v podpůrném užívání pracovních předpisů nových řemeslnických a živnostenských řádů pro pracovní poměry v manufakturách, jak o tom ještě bude řeč.[115]

Konečně právní rozdíly mezi cechovně organisovanou výrobou řemeslnou

---

[111] Nejvýznamnější: dv. dekr. z 21. III. 1755 — tkalci plátna mohou ze svých cechů vystoupiti; dv. dekr. z 3. VIII. 1784 (Schreyer, l. c., I., str. 48): — zrušení cechů tkalcovských; od r. 1754 se upouští od zřizování nových cechů pro dosud necechovní živnosti (Kopetz, l. c., II., str. 20); k rozsáhlému rušení cechů v 60.—80. letech (Kopetz, l. c., II., str. 15—16, Rizzi., l. c., str. 88).

[112] Nejstarší z nich je z 23. XI. 1754 pro výrobce papíru a nejmladší z r. 1787 pro malíře karet (srv. Rizzi, l. c., str. 88, pozn. č. 3).

[113] Srv. n. př. Sammlung, IV., č. 689, str. 154 — řád pro výrobce sametu — má velmi podrobná ustanovení mzdová o mzdách za jednotlivé pracovní úkony; velmi podrobný je i sklářský reglement z 8. X. 1767, který má i disciplinární předpisy (k tomu srv. Kopetz, l. c., I., str. 120).

[114] Srv. n. př. Sammlung, IV., str. 4., č. 537 — dv. dekr. z 12. III. 1760 — osvobození od vojenské služby pro plátenníky a tkalcovské tovaryše; tamtéž nař. ze 14. V. 1763 (str. 161, č. 691) — osvobození od vojenské služby pro další odvětví textilní výroby; podrobně srv. Kopetz, l. c., II., § 328, dále Schreyer, l. c., II., str. 174—177; Sammlung, V., č. 1106, str. 417 — dv. dekr. z 15. IV. 1769 — rozsáhlé osvobození od vojenských kvartýrů pro všechny objekty náležející k manufakturám — tento předpis jde vlastně ještě dále, neboť přiznává takovéto osvobození nezávisle na uděleném privilegiu — další existence této výsady ve form. tov. povoleních však dokazuje, že ani později se nestala zbytečnou.

[115] Srv. níže pozn. č. 120.

nebo dle nového chápání komerčními živnostmi a manufakturami odstraňuje přímo od šedesátých let skupina dalších předpisů.

Manufaktury, přes svoje privilegované postavení, byly v jedné věci stále za cechovní výrobou. Neměly totiž možnosti samy dávat za vyučenou. Dělník, pracující od mládí v manufaktuře, nebyl postaven na roveň řemeslnickému tovaryši. Nemohl tedy především získat mistrovské právo, neboť nemohl být ani prohlášen vyučeným tovaryšem. Významnou je právě ta okolnost, že podobná oprávnění se v manufakturních privilegiích nevyskytují, ač na různá práva a výsady nebyla nikterak skoupá. Tato situace jistě bránila i přílivu dělníků do manufaktur.

Není proto náhodou, že jednou z prvých obecných norem, se kterou se setkáváme, je právě předpis o tom, že manufakturní dělníci mohou získat cechovní mistrovské právo.[116] Po prvé je stanoveno, že práce v továrně (výuční a tovaryšská doba) je stejně platnou podmínkou pro získání mistrovského práva, jako práce u cechovního mistra.

Stejně důležitými, jako získávání mistrovského práva na základě práce v manufaktuře a pro možnost zajistiti si dostatečný počet odborně vycvičených dělníků jistě ještě významnější, byly předpisy o právu manufaktur přijímat učedníky a dávat jim za vyučenou,[117] z následujícího roku (1765), které jsou vlastně jen rozvedením starších předpisů o získání mistrovského práva.

V souhlase s tímto vývojem byly zrušeny cechovní tresty pro tovaryše pracující v manufakturách.[118]

Oprávnění spojená s učednickou a tovaryšskou smlouvou (zvl. právo dávat za vyučenou) jsou po vzniku nového systému továrních povolení přiznána jen zemským privilegovaným továrnám. Prosté továrny těchto práv nemají a jsou v tom směru odkázány na cechy — ovšem na cechy komerčních živností.[119] Je to opět další doklad, jak cechovní organisace u komerčních živností ustupuje do pozadí.

Manufakturní dělnictvo pocházelo převážně z poddanských vrstev. S uvolněním patrimoniálních svazků po r. 1781 vzrůstá počet volných námezdných pracovníků a stává se pravidlem, že poddaní pracují v manufakturách daleko od panství své vrchnosti. Stejně tak s postupujícím klesáním významu cechovní organisace řemesel objevují se v manufakturách v hojnějším počtu řemeslničtí tovaryši z měst. Jinak ale nutno počítat stále s určitým počtem cizozemských odborníků.

Manufakturní dělníci však ještě nejsou jednolitým celkem, jako pozdější

---

[116] Srv. Sammlung, IV., č. 764, str. 283 — nař. z 1. IX. 1764 § 6.
[117] Dv. dekr. z 26. IX. 1765.
[118] Dv. dekr. z 12. XII. 1774 a cirkulář z 13. VII. 1775 (k tomu Kopetz, l. c., I., str. 114—115).
[119] Původně dle dv. dekr. z 8. XII. 1769 měly všechny manufaktury právo vydávat učňům „Lehrbriefe"; dv. dekr. ze 4. IX. 1787 omezil toto právo jen na zemské privilegované továrny (srv. k tomu tamtéž).

již vyvinutý proletariát. Vždyť i uvnitř vyvinutého proletariátu, jak známo, jsou rozdíly mezi kvalifikovaným a nekvalifikovaným dělnictvem. Rozlišování kvalifikovaných tovaryšů a mistrů od nekvalifikovaných pomocných dělníků a učňů je dosud velmi silné. V neposlední řadě pro to svědčí právě uplatnění cechovně řemeslného názoru na odbornost manufakturních dělníků, zavedené státními předpisy, odstraňujícími rozdíly mezi manufakturami a řemesly. Jasněji v druhé polovině 18. stol. vystupuje zvláště dětská práce, navenek krytá poměrem učňovským.

Námezdný poměr manufakturních dělníků spočívá i v tomto období pochopitelně na smlouvě mezi dělníkem a podnikatelem. Její náležitosti a obsah zůstává i nadále neupraven státním zákonodárstvím. To řeší naopak otázky uzavření a rozvázání pracovního poměru novými továrně-policejními předpisy způsobem, který vyhovuje podnikatelům. Jinak významnou je především konstrukce námezdného poměru manufakturního dělníka, který je chápán samostatně a odděleně, jak od čeledního poměru, tak od námezdného poměru řemeslnického tovaryše.[120] Nelze zde tedy uplatňovat předpisy čeledních řádů, ani živnostenské normy od poloviny století vydávané. Práva a povinnosti obou stran plynou tedy z obsahu smlouvy samé, a proto je také podnikatelům doporučováno, aby smlouvy byly uzavírány písemně, po př., aby jejich obsah byl zapisován do továrních knih. Příznačným je důvod takovéhoto doporučení. Podnikatel tímto zachycením má mít přesnou evidenci svých práv vůči dělníkům — ba dokonce souhrn sepsaných pracovních smluv prý tvoří při nedostatku obecných zákonných ustanovení jakýsi vnitřní „pracovní kodex“ té které manufaktury.[121] Dobře se zde objevuje, že podnikatel určuje smluvní podmínky a dělník na ně přistupuje. Proto také zásady pracovních smluv mohou podnikateli sloužit za podklad továrního řádu jeho provozovny.

K hlavním podnikatelovým právům patří právo na určité množství dělníkovy práce, jak se vyjadřuje soudobá literatura. Rozhodující je zde právě velikost tohoto množství čili otázka pracovní doby. Nedostatek jakékoliv její hranice je velmi pregnantně vyjádřen ve všeobecnosti zásady, že zaměstnavatel může na dělníkovi žádat práci kdykoliv během pracovního dne s výjimkou doby odpočinku a doby potřebné k tomu, aby si dělník mohl opatřit potřebnou stravu, neboť práce byla prý smluvena na celý pracovní den, nikoliv jen na jeho určitou část.[122]

K dělníkovým právům patří především nárok na mzdu. Její výše není samozřejmě stanovena žádným obecným předpisem. Jak dalece byla snad výše mzdy manufakturního dělnictva ovlivněna podrobnými mzdovými předpisy živnostenských řádů komerčních živností, které sice pro manufaktury neplatily, je těžko bez možnosti podrobnějšího srovnání říci. S jistým vlivem dlužno

---

[120] Kopetz, l. c., I., str. 115.
[121] Wildner, l. c., str. 164.
[122] Tamtéž, l. c., str. 167.

patrně počítat. Z neurčité všeobecnosti theoretických úvah soudobých ekonomů také mnoho nelze vytěžit. Tak na př. je slušná mzda dělníků jednou z podmínek slušné (= wohlfeil) ceny zboží. K snížení mzdových nákladů se podnikatelům doporučuje zavádění strojů.[123] Zvláště nízko byla honorována dětská práce, k čemuž přispívalo postavení dětí jako učňů.

Mzda bývala vyplácena denně nebo týdně. Kromě peněžité mzdy dlužno počítat zvláště s naturální mzdou. Byla obvyklou u dělníků, bydlících v továrně. Ti pak vedle peněžité poměrně zmenšené mzdy dostávali zaopatření t. j. stravu a oděv. O výhodnosti naturální mzdy pro podnikatele svědčí její omezování předpisy výslovně jen na dělníky, kteří opravdu u podnikatele bydlí.[124]

Možnost nejlepšího a nejpronikavějšího pohledu na skutečné poměry v manufakturách poskytuje oblast předpisů označených dle soudobého názoru jako „Fabrik-Polizey". Setkáváme se s nimi při zkoumání otázky vzniku a zániku námezdného poměru v manufakturách.

Zrušení pracovního poměru bylo zvláště se strany dělníkovy znesnadňováno řadou ustanovení. Již raný výskyt prvé normy, která patří k nejstarším zákonným zásahům státu do námezdného poměru, ukazuje na to, že šlo o opravdovou aktualitu. Tak je zakázáno odlákávat (= abreden) pracovníky cizím manufakturám nebo přijímat pracovníky cizí manufaktury bez předložení dokladů o řádném rozvázání pracovního poměru.[125] Jen o něco později se nařizuje, aby manufaktury opatřovaly své odcházející zaměstnance řádnými propouštěcími listy nového druhu (Abschied, Atteste) na místo starých, v cechovním řemesle obvyklých výpovědí.[126] Je to tedy zároveň jeden z dokladů, jak se v manufakturách uplatňovaly staré cechovní obyčeje. Zájem na této úpravě ukazuje její další rozvádění. Tak propouštěcí listy mají být opatřeny razítkem (pečetí) manufaktury.[126a] Přijetí dělníka bez propouštěcího listu bylo kvalifikováno jako těžký policejní přestupek dle trest. zákona r. 1803.[127] Dokonce ještě na sklonku 18. stol. se opakuje nový zákaz odlákávání r. 1798.[128] Opětovnost lze částečně vysvětliti skutečností, že původních předpisů nebylo dbáno. Jde zde však současně o velmi významný doklad starých forem dělnického hnutí v manufakturách. Dělníci v Čechách totiž utvořili jakési

---

[123] Justi, l. c., I., str. 171.

[124] O způsobu týdně nebo denně vyplácet mzdu informuje Wildner, l. c., str. 169; pro otázku naturální mzdy — tamtéž, str. 175.

[125] Srv. Sammlung, V., č. 927, str. 191 — nař. z 23. IV. 1767 — předpis sám ještě vychází z předpokladu hojného výskytu rozptýlené manufaktury, nebo alespoň značného počtu domáckých dělníků, závislých na manufaktuře; to také již samo ukazuje na starou tradici tohoto předpisu — tak dv. dekr. z 12. II. 1765 uložil komerčnímu konssesu dozírat, aby z konkurenčních důvodů nebyla zvyšována mzda přadláků; podobně Schreyer, l. c., I., str. 205 — velmi jasně ustanovení z počátku 50. let o zákazu odlákávání přádláků nabídkou vyšší mzdy.

[126] Dv. dekr. z 8. XII. 1769 (k tomu srv. Kopetz, l. c., I., str. 119—120).

[126a] Dv. dekr. z 13. XI. 1779.

[127] Srv. k tomu Kopetz, l. c., I., str. 119—120.

[128] Dv. dekr. z 31. VII. 1798 (Roth-Blaseck, Auszug aller im Königreiche Böhmen bestehenden Verordnungen und Gesetze, Praha 1817, str. 214).

bratrské pokladny pro vandrující tovaryše jejich výrobního odvětví a potvrzení o zaplacení příspěvků na čas někde platila jako doklad o řádném ukončení pracovního poměru.[129]

Všeobecně řečeno, podnikatel měl být těmito předpisy chráněn před svévolným opuštěním práce se strany dělníka a to tím, že podmínkou uzavření nového pracovního poměru byl právě učiněn průkaz o bezvadnosti ukončení dřívějšího. Příčinou, proč podnikatel potřeboval této pomoci, byl nedostatek vhodných námezdných sil před r. 1781 vůbec a po něm kvalifikovaných zvláště, který, jak již bylo řečeno úvodem, byl tak silný, že námezdní pracovníci byli předmětem konkurenčního boje mezi manufakturami. Proto stát sledoval v těchto předpisech cíl zamezit příliš silným výstřelkům takovéhoto soupeřství, které mohlo škodit vládnoucím feudálům v jejich zájmu na prosperitě průmyslu. V sousedním Rakousku a od r. 1799 i na Moravě bylo dokonce nařízeno spolupůsobení vrchností při stíhání zběhlého učně.[130] Právě proto, že šlo často u odcházejících pracovníků o velmi kvalifikované jedince, jistě ruku v ruce s tímto hlediskem, kráčela potřeba chránit výrobní tajemství.[131] V této době častého nedostatku pracovních sil hrozilo se zřejmě i odchodem z práce, aby se vynutila vyšší mzda. Ukazuje na to zákaz ještě z r. 1822.[132] Podnikatelé potřebovali však také ochranu svého provozu před věcnými ztrátami. Zvláštní kvalifikované skutkové podstaty přinesl trestní zákon z r. 1803,[133] jinak dříve platila na jedné straně obecná ustanovení o krádeži, na druhé straně aplikovány patrně i předpisy živnostenských norem.[134]

O ostrosti provádění všech těchto předpisů svědčí přímo soudobé označení námezdného poměru dělníka v manufaktuře, jako určitého druhu „otroctví".[135] Opravdu také všechna tato ustanovení ve svém souhrnu připoutávala dělníka k manufaktuře způsobem, který ve svém výsledku se příliš nelišil od závislosti feudálních selských nevolníků, ač právě v této době tato feudální závislost byla ve prospěch rozvoje nových výrobních kapitalistických poměrů uvolňována.[136]

Kromě toho došlo ke dvěma pokusům o obecnější právní úpravu v oblasti továrně - policejních předpisů se strany vídeňských feudálů. Prvý spadá do sedmdesátých let. Dobře u něho vystupuje značný zájem jednotlivých podnikatelů na ochraně výrobního tajemství a tedy již i značná ostrost konkurenčního boje.[137] Druhý bude asi náležeti k nejzajímavějším událostem

---

[129] Kopetz, l. c., I., str. 119—120.

[130] Dv. dekr. z 15. XII. 1788, z 19. II. 1789 a z 22. VII. 1790 (k tomu Kopetz, l. c., I., str. 117); Morava — dv. dekr. z 6. VIII. 1799.

[131] Přibram, l. c., I., str. 133 — cituje archivní doklady z vídeňských fondů z r. 1773.

[132] Kopetz, l. c., I., str. 120.

[133] Wildner, l. c., str. 168.

[134] Přibram, l. c., I., str. 233.

[135] Tamtéž, str. 234—5 cituje z dom., dvor. a stát. archivu — hr. Kolovrat, president dvor. kom. rady: poměr manufakturního dělníka, protože je nucen setrvati v zaměstnání proti své vůli, označuje jako „eine Art der Sklaverey".

[136] Ze soudobých autorů srv. Kopetz, l. c., II., str. 14—15.

z konce 18. stol. v dějinách vznikajícího kapitalistického průmyslu.[138] Jednání komise k tomu účelu sestavené je po obsahové stránce opravdu dokladem prvořadě důležitosti. Dlužno jen litovat malé barvivosti prostředečných dokladů. Nejen, že si při této příležitosti uvědomují členové vídeňské komise velmi zřetelně možnou revoluční sílu dělnictva,[139] inspirováni nepochybně francouzskou revolucí, ale nechybějí zde návrhy na zákonná omezení populace dělnictva znesnadňováním sňatků, z nichž přímo vane pozdější malthusianismus.[140] Obecnější úpravy v jediném legislativním aktu se dostalo jen Moravě.[141] Jsou zde stanoveny výpovědní lhůty. Dělník má právo na vydání propouštěcího listu, jestliže splnil všechny podmínky, ke kterým se při uzavření pracovního poměru zavázal. Důležitou je okolnost, že se počítá s exekutivní pomocí patrimoniálních úřadů. Proti nim je možno se odvolat ke krajským úřadům. Dále jsou stanoveny tresty na odlákávání učňů a pod.

Konečně nutno se dotknouti ještě jedné skupiny předpisů, která také působila na právní postavení manufakturního dělnictva. Jsou to zákazy vystěhovávání ze země adresované osobám, které ovládají nebo jsou vyučeny v určitém důležitém výrobním odvětví. Jim korespondují na druhé straně odměny pro cizí přistěhovalce takovéhoto druhu. K nim se druží další druh zákazů, totiž odlákávání kvalifikovaných pracovníků různými cizozemskými emisary.[142]

Stejně tak již počátkem 19. stol. slyšíme o prvých masovějších bouřích továrního dělnictva. Tak v r. 1819 bylo proti dělníkům, pracujícím v továrně Neu Franzensthal na panství rumburském, rychlými posly povoláno asi 200 mužů vojenské asistence, poněvadž prý se vzbouřili. Důvod odporu ani jeho bližší průběh není znám.[143] Trestní zákoník z r. 1803 zakazuje současně sdružování dělníků pod těžkými tresty.[144]

V těchto souvislostech je třeba ještě zvláštní pozornost věnovat dětské práci.[145] Doklady o ní v druhé polovině 18. stol. nejsou nikterak skrovné a v neposlední řadě jde i o státní předpisy. Dětská práce se zpravidla kryje poměrem učňovským. O tom, že v řadě konkretních případů nejde jen o učně, ale o skutečné laciné dětské pracovní síly, svědčí nejlépe soudobé stížnosti

---

[137] Příbram, l. c., I., str. 233, pozn. 3.

[138] Tamtéž, str. 585 a n.

[139] Tamtéž, str. 588 — Příbram cituje z protokolu komise, složené z členů direktoria, nejvyššího soudního místa a dvorské komise pro zákonodárství, který je datován 23. listopadem 1794.

[140] Tamtéž, str. 389.

[141] Dv. dekr. z 6. VIII. 1799.

[142] Schreyer, l. c., I., str. 223 (prémie pro přistěhovalé tkalce); II., str. 100—1 (zákaz vystěhování sklářů); Kopetz, l. c., II., § 331.

[143] Soupis pramenů k dějinám feudálního útisku I., (Finanční prokuratura), Praha 1954, č. 1439 z 1822, úvod str. 19.

[144] Jde jednak o zákazy sdružování (srv. k tomu Volf l. c., str. 142), jednak o trestní předpisy proti pobuřovatelům (srv. k tomu Wildner, l. c., str. 173).

[145] Dobře sebral tato fakta L. v. Mises, Zur Geschichte der österreichischen Fabrikgesetzgebung (Zeitschrift für Volkswirtschaft, Socialpolitik und Verwaltung, sv. XIV. Vídeň, Lipsko 1905).

manufakturního dělnictva. Tak r. 1784 a opětně r. 1786 si stěžují tiskařští (kartounů) tovaryši, že děti v manufakturách je připravují o práci a žádají zavedení omezeného počtu učňů zákonem.[146]

Absolutistický stát dětskou práci v manufakturách podporuje a dovede ji využít ve svůj prospěch. Jednou z forem státní podpory manufakturního podnikání je n. př. povolení udělované podnikateli, aby ve svém provozu zaměstnal určitý počet chudých dětí s podmínkou, že se jim dostane během pracovního dne dvouhodinové přestávky na vyspání či pohyb na čerstvém vzduchu.[147] Podobně zaměstnávání dětí v manufakturách bylo běžným prostředkem státní chudinské, sirotčí a invalidní péče. Tak do manufaktur jsou státem zařazovány děti vojáků, zvláště dcery.[148] Stejně tak je obvyklé spojení sirotčince a manufaktury.

Děti a mladiství, zaměstnaní v manufaktuře, zpravidla také v podniku bydlili. Takovéto „dětské domy" u manufaktur byly zvláště u venkovských podniků.[149] Skutečné poměry tam velmi ostře charakterisují samotné soudobé doklady. Je to zvláště list císařův a patent stejného obsahu z l. 1786—7, ve kterém se nařizuje zavedení nejnutnějších hygienických a zdravotních opatření v hromadných příbytcích mladistvých dělníků. Tak ve společných noclehárnách mají být dívky odděleny od hochů a na každém lůžku má odpočívat skutečně jen jedno dítě. Děti mají být týdně koupány, týdně jim má být vyměňováno osobní prádlo a jednou měsíčně i ložní prádlo. Rovněž dvakrát do roka mají být prohlédnuty lékařem.[150] Zvláště časté bylo i tělesné trestání dětí.[151]

Uvědomit si toto zásadní stanovisko státu k dětské práci je důležité, abychom pochopili, proč stát nebrání aplikaci živnostenských předpisů o učňovské smlouvě na podobné poměry v manufakturách při nedostatku zvláštních zákonných pravidel o tom, ačkoliv řemeslné a živnostenské normy zásadně pro tyto poměry neplatí.[152]

Zajištění určitého stupně odborného vzdělání, které jasně proniká v těchto aplikovaných ustanoveních, je třeba chápat v širším rámci hospodářské politiky pozdně feudálního státu, který zakládal odborná učiliště, poskytoval materiální výhody cizím kvalifikovaným řemeslníkům a dělníkům a prováděl ještě řadu dalších opatření, kterými dával najevo svůj zájem na odbornosti vznikajícího dělnictva, jako podmínce pro další rozvoj průmyslu. Ostatně častá nutnost vysokého stupně specialisace a odbornosti u řady pracovních postupů v manu-

---

[146] Mises, l. c., str. 235.
[147] Příbram, l. c., I., str. 375, pozn. 2 — cituje z dom., dvor. a stát. archivu (č. 1377) rozhodnutí z 10. IV. 1785.
[148] Nař. pro Čechy z 27. VII. 1782 (Sammlung aller Gesetze Josef II., III., str. 227).
[149] Mises, l. c., str. 220.
[150] List Josefa II. hr. Pergenovi ve výtahu otiskuje Mises, l. c., str. 230.
[151] Příbram, l. c., I., str. 375, pozn. 2., bylo v r. 1790 zakázáno trestání bitím holí.
[152] Kopetz, l. c., I., str. 113.

fakturní výrobě, jak již jsme se toho dotkli výše, absolutistický stát k takovémuto počínání nutila.

Tak na prvém místě se zdůrazňuje, že učňové v manufakturách musí být přijímáni na základě řádně uzavřených učňovských smluv s jejich rodiči nebo poručníky.[153] Zvláště pak je podtržena povinnost zaměstnavatele učně v určitém pracovním odvětví vyučit. Příznačné je, že se zakazuje nátlak a donucení k tomu, aby rodiče byli nuceni ponechat děti v manufaktuře.[154]

Podobně v souvislosti se zakládáním nové školské soustavy lze uvést předpisy, které mají zajistit minimální míru vzdělání dětí pracujících v manufakturách. Tak děti, zaměstnané v manufakturách, mají navštěvovati večerní, nedělní a sváteční školy, ale na náklad podnikatele a rodičů.[155]

Konečně ještě dosti pozdě se zdůrazňuje, že učňové nesmějí být počítáni k čeledi.[156]

Vedle manufakturního dělnictva vystupují jasněji též manufakturní podnikatelé. Nejsou to již jen šlechtici a preláti, kteří na svém panství zakládají prvé manufaktury, ale skuteční kapitalističtí podnikatelé. Původem jde převážně o měšťany a vedle nich kolem poloviny století ještě o úřednickou šlechtu. Nechybí ani ženy.[157] Hojněji se setkáváme i s podnikateli židovského původu.

Rostoucí moc kapitalistů si vynucuje zařazení velkoobchodníků mezi „honorace", čímž měšťanští podnikatelé postupují i značně v hierarchii pozdně feudální společnosti.[158] I když nejde výslovně o majitele manufaktur, přece spojení podnikatele a velkoobchodníka v jedné osobě bylo již časté a obvyklé.

Právní postavení námezdného pracovníka a v jistých případech i podnikatele určuje ještě jedna důležitá otázka — otázka, zda je povinován robotou. Při tom na celé věci je pozoruhodné, že se o ní dovídáme poměrně pozdě. Spolehlivou se zdá domněnka, že ožehavosti nemohl tento problém nabýt, dokud bylo manufaktur málo, dokud zde bylo mnoho cizozemských dělníků a zvláště dokud manufaktury byly záležitostí šlechtickou. Pozemková vrchnost, mající zájem na prosperitě manufaktury, jistě spíše nutila pracovníky, v ní zaměstnané, k většímu pracovnímu výpětí, než aby je odváděla od práce vymáháním robot. Lákavého výkladu o dvojím vykořisťování vznikajícího proletariátu bude nutno se tedy pro starší dobu vzdát. Uvolnění patrimoniálního svazku

---

[153] N. př. ustanovení řádu pro „Cotton- und Leinwanddruckerey" (dv. dekr. z 26. X. 1786) o učednické smlouvě (Kopetz, l. c., I., str. 119).

[154] Velmi dobrý doklad z vídeňských archivních fondů má Přibram (l. c., I., str. 375, pozn. 2.) — rozhodnutí z 9. I. 1790 — otec dítěte nemá být „nie mit Zwang verhalten" k tomu, aby své děti ponechal v manufaktuře.

[155] Mises, l. c., str. 227 — cituje zkrácené a pozměněné znění nařízení z 18. II. 1787, dále pak novou úpravu školských předpisů z r. 1805; podobně i Kopetz, l. c., I., str. 121.

[156] Wildner, l. c., str. 157.

[157] V r. 1776 (cirkulářem z 28. III. 1776) byl vydán zákaz, aby se úředníci účastnili obchodního a manufakturního podnikání. (srv. Přibram, l. c., I., str. 231, pozn. 1. — platil snad jen pro Dolní Rakousy); takovou podnikatelkou byla Marie Zuzana v. Textor — srv. C G Comm.

[158] Konskripční patent z 25. X. 1804 (Kopetz, l. c., II., § 328).

r. 1781 změnilo situaci. Poddaní vrchnostem odcházeli do manufaktur, a proto tyto naopak se snažily donucovat manufakturní dělnictvo k plnění robot, třebas vůbec nešlo o jejich poddané, ba často ještě o cizozemce. Manufaktury a jejich podnikatelé se tak dostávali do konfliktu se zájmy místních feudálů — pozemkových vrchností.

V konkretní otázce, zda dělníci mají robotovat či ne, se u nás uplatňovala dvě řešení, z nichž zřejmě druhé převládlo. Původně pronikalo mínění, že robotou jsou povinni jen ti dělníci, kteří jsou poddaní vrchnosti, na jejímž panství je zřízena manufaktura, po případě z nich jen ti, kteří „nejsou z důvodu společného bydlení, jako synové a dcery resp. zetové neb snachy od konání veškeré roboty osvobozeni.“[159] Toto bylo zvráceno fiskálním úřadem v mnohem ostřejší výsledek. Robotou jsou povinni všichni, v jednom případě s vyjímkou spolubydlících, tedy i cizozemští a „cizopanští“ dělníci, pokud žijí v zemi deset let.[160] Ve stejné době slyšíme i o tom, že vrchnost odmítá vystavovat povolení k pobytu mimo panství svým poddaným, kteří pracovali v Praze, „dokud nezaplatí vyměřenou robotní reluici“.[161] Soudobý autor řeší tento problém ve shodě s původním míněním a dodává, že ti dělníci, kteří jsou sice poddaní pozemkové vrchnosti manufaktury, ale bydlí v manufaktuře, nejsou rovněž robotou povini. Zajímavé je právní odůvodnění — je nutno prý je posuzovat jako čeleď.[162]

Robotní povinnost platí i pro podnikatele, pokud bydlí na panství a stal se poddaným vrchnosti, s charakteristickou doložkou, že může jako každý poslat za sebe náhradníka. Velká chuť podnikatelů robotovat z toho samozřejmě patrna není.[163]

*

Závěrem není snad zbytečné ještě jednou shrnout hlavní rysy právní úpravy manufakturního stadia kapitalismu.

Právní postavení manufaktur bylo určováno individuelním aktem absolutistického feudálního státu. Zprvu byl zde privilegovaný monopol, avšak-ten byl zaměněn po odpadnutí práva k výlučné, monopolní výrobě z obsahu povolovacího privilegia soustavou továrních povolení, která v sobě uchovala staré prvky privilegia poskytováním výsad a přiřadila k nim zásadu reglementace. Nezbytnou podmínkou každého většího než živnostenského provozu je totiž zvláštní státní povolení. Uvnitř této soustavy dochází k přesunu od exempcí z různých povinností vůči státu, jejichž platnost je rozšiřována na okruh nově budovaného legislativního pojmu komerční živnosti k akcentování výsadních komerčních práv, zvláště práv skladových a odbytových. Tento systém podva-

[159] Soupis, str. 18—19.
[160] Tamtéž.
[161] Tamtéž, str. 19.
[162] Wildner, l. c., str. 271—2.
[163] Tamtéž.

zuje stále ještě plnou kapitalistickou volnost podnikatelskou a konkurenční, neboť podnikatelsky a kapitálově silný jedinec potřebuje k prosazení svých plánů na poli kapitalistické konkurence výzbroje výsad a povolení pozdně feudálního státu. Je to tím významnější, poněvadž celá prvá fáze již opravdu továrního kapitalistického průmyslu je ještě určována těmito zásadami. Periodisační rys nutno přiznati polovině 18. století právem. Vlna rozvoje výrobních sil odbourává nejen privilegované manufakturní monopoly, ale vážně ohrožuje i cechovní soustavu, aby zde vyústila kompromisem pojmu komerční živnosti, mezi níž a manufakturou bude mizet ostrost původních právních rozdílů. Ve shodě s tím stát zasahuje i do poměru mezi dělníkem a podnikatelem novými obecnými normami. Podtrhnouti sluší zvláště jejich policejní charakter připoutávající někdy dělníka opravdu k manufaktuře, že v mezních případech mane se vtírá příměr „fabricae adscriptus“. Právní obyčej, uplatňovaný na pracovní poměry manufakturního dělnictva, je zprvu směsí cechovně řemeslných tradic s čeledním právem, aby dále převládla jednotná úprava státní, cestou odstraňování právních rozdílů mezi manufakturami a novými komerčními živnostmi, při čemž účinná protiváha dřívějšího rozšiřování čeledních zásad je nalezena ve zmíněných policejně továrních předpisech.

ЮРИДИЧЕСКАЯ РЕГУЛИРОВКА МАНУФАКТУРНОГО ПРОИЗВОДСТВА У НАС В 18 СТОЛЕТИИ

Валентин Урфус

С возникновением мануфактур — конец 17-го и начало 18-го ст. — у нас связано и возникновение новых производственных отношений — возникновение капиталистического способа производства. Наряду с мануфактурой еще сохраняется достаточно мощное ремесленное цеховое производство, эта преобладающая форма феодального товарного производства. Мануфактуры возникают вне системы цехов, при прямой поддержке абсолютистического феодального государства, которое заинтересовано в развитии мануфактур, каковую заинтересованность идеологически обосновывает школа меркантилистов. Феодальный абсолютизм последних Габсбургов поддерживает мануфактурное производство прежде всего в порядке конкретного регулирования юридического положения первых мануфактур.

Развитие мануфактур в течение 18 ст. можно разделить на два периода, граница которых в общем совпадает с серединой столетия. Мануфактура первой половины — это мануфактура, принадлежащая дворянину, что объясняется упадком городских сословий и сравнительным богатством дворянства капиталами. Основой юридического положения мануфактуры в этот период является привилегия, жалуемая монархом, которая дается по преимуществу предпринимателям из среды дворянства, содержащая, наряду с освобождением рабочих от личных и общественных повинностей, лежащих на крепостном абсолютистического государства, в частности, и предоставление религиозной свободы, и которая дает предпринимателю право на производственную и торговую монополию. В остальном юридическая регулировка, в частности, трудовых отношений, характеризуется почти полным отсутствием каких-либо общих государственных предписаний. Юридическое положение рабочих определяется путем применения принципов, определяющих положение работников в домохозяйстве, и цехово-ремесленными традициями. В более привилегированном положении находятся иностранные рабочие, которые обычно выполняют инструкторские функции.

Во второй половине столетия мануфактуры все чаще и чаще открывают и представители недворянских слоев. В первое время юридическое положение мануфактур еще определяется индивидуальными привилегиями, но без монопольного ха-

рактера, а начиная с 80-х годов их положение опредляет новая система разрешений на открытие фабрик. Наряду с привилегиями, а позже взамен их, в качестве норм, определяющих положение мануфактур, появляются общие государственные предписания. С одной стороны, это предписания, устанавливающие содержание разрешений на открытие фабрик по видам производства, а с другой, их юридическое положение косвено регулируется новыми институтами терезианского промыслового права, а именно институтами «коммерческих» и «полицейских» промыслов; новые «комерческие промыслы» получают ряд выгод, обычных для ранее выдаваемых для открытия мануфактур привилегий. Наконец, целый ряд предписаний уничтожает юридические отличия между мануфактурами и еще сохранившейся цеховой организацией ремесленного производства. Среди юридических предписаний этого периода особо выделяются предписания, регулирующие заключение и расторжение трудовых отношений, которые относятся к группе, так наз. промышленно-полицейских предписаний, и прикрепляющие рабочего к мануфактуре. Причиной, вызвавшей издание этих предписаний является недостаток рабочей силы, от которого в течение всего 18 века хронически страдает мануфактура.

RECHTLICHE REGELUNG DER MANUFAKTURERZEUGUNG IN UNSEREN LÄNDERN IM 18. JAHRHUNDERT

Valentin Urfus

Die Entstehung der Manufakturen in unseren Ländern um die Wende des 17. und 18. Jahrhunderts ist als die Zeit der Entstehung einer neuen d. i. kapitalistischen Produktionsweise zu betrachten. Den Manufakturen stehen als Gegensatz immer noch starke Zünfte — die überwiegende Form der feudalen Warenerzeugung — gegenüber. Die Manufakturen entstehen deswegen, außerhalb der Zünfte unter direkter Hilfe des absolutistischen Feudalstaates, welcher an den Manufakturen ein hervorragendes Interesse hat, und unter dem Einfluß seiner merkantilistischen Kameralistik, welche die ideologische Grundlage bildet. Der feudale Absolutismus der letzten Habsburger unterstützt die Manufakturerzeugung in erster Reihe durch konkrete Formen der rechtlichen Regelung der ersten Manufakturen.

Die Entwickelung der Manufakturen im 18. Jahrhundert kann in zwei Zeitabschnitte eingeteilt werden, wobei die Hälfte des Jahrhunderts in groben Rissen als der Scheidepunkt betrachtet werden kann. Die Manufakturen der ersten Hälfte des Jahrhunderts sind überwiegend in Händen des Adels, was in der Schwäche der städtischen Elemente und der relativen Kapitalübermacht des Adels begründet ist. Die Rechtsstellung hat ihre Grundlage in kaiserlichen Privilegien, die überwiegend adeligen Unternehmern verliehen werden. Diese Privilegien enthalten eine Reihe von Befreiungen der Arbeiter von persönlichen und öffentlichen Lasten und Verpflichtungen, welche die Untertanen des absolutistischen Staates belasteten, und besonders auch Freiheiten vom religiösen Zwang. Den Manufakturunternehmern geben diese Privilegien vor allem das Recht auf ein Erzeugungs- und Handelsmonopol. Auf der anderen Seite liegt in der Frage der rechtlichen Regelung, besonders der Arbeitsverhältnisse, ein absoluter Mangel an allgemeinen staatlichen Vorschriften vor. Die Rechtsstellung der Arbeiter wird einerseits durch willkürliche Applikation der Landesdienstbotenordnungen, andererseits durch die Zunft- und Handwerksüberlieferungen bestimmt. Eine bessere Stellung haben ausländische Arbeiter, die meistens in der Rolle von Instruktoren auftreten.

Seit der zweiten Hälfte des Jahrhunderts mehren sich Manufakturunternehmer nicht adeliger Abstammung. Die rechtliche Stellung der Manufakturen wird anfangs noch durch Privilegien bestimmt, aber sie haben nicht mehr den Charakter eines Monopols. Von den achtziger Jahren an wird diese rechtliche Stellung durch ein neues System von Fabriksbefugnissen neu geregelt. Neben den Privilegien und endlich an ihrer Stelle, erscheinen als Form einer rechtlichen Regelung der Manufakturunternehmungen allgemeine staatliche Vor-

schriften. Es sind das einerseits Vorschriften, die den Inhalt der Fabrikbefugnisse nach ihrer Gattung bestimmen, andererseits wird die Rechtsstellung der Manufakturen durch neue Institutionen des terezianischen Gewerberechtes (Komercial- und Polizeigewerbe) indirekt festgelegt. Neue Komercialgewerbe bekommen Sonderrechte, welche durch die vormaligen Manufakturprivilegien verliehen wurden. Endlich verwischt eine Reihe von Vorschriften direkt die Unterschiede, welche bisher zwischen der Manufakturerzeugung und der handwerksmäßigen Erzeugung, die in Zünften organisiert war, bestanden haben. In den Arbeitsvorschriften dieser Periode treten besonders Vorschriften hervor, welche die Aufnahme und Auflösung des Arbeitsverhältnisses regeln. Sie gehören zu der Gruppe der s. g. Fabrikspolizeivorschriften, welche Arbeiter an die Manufaktur binden. Diese Regelung wird durch den Mangel an Arbeitskräften verursacht, an dem die Manufakturen während des ganzen 18. Jahrhunderts chronisch leiden.

II. OBECNÉ DĚJINY STÁTU A PRÁVA

DAŇOVÁ A JINÁ BŘEMENA U POLABSKO-POBALTSKÝCH SLOVANŮ

Vladimír Procházka

I. ZÁKLADNÍ OTÁZKY VÝVOJE DAŇOVÝCH A JINÝCH BŘEMEN U POLABSKO-POBALTSKÝCH SLOVANŮ

1. *Vývoj daňových a jiných břemen u polabsko-pobaltských Slovanů ve světle vývoje jejich státu**

Polabsko-pobaltští Slované, kteří se dělí na čtyři základní kmenové skupiny, Obodrity, Velety, Raňany a Pomořany,[1] jsou severozápadní, dnes vymřelou větví západních Slovanů.[2] Kultura těchto plemen se liší od kultury jiných

* Seznam zkratek viz na konci tohoto článku.

[1] K Obodritům patří vlastní Obodrité, Vagrové, Varnové, Polabané, Smolinci, Dřevané, Liňané a Březané, k Veletům Rataři, Dolenci, Črezpěňané a Chyžané, kteří tvoří t. zv. lutický svaz, dále pak Ukřané, Zemčici, Lisici, Neletici, Došané, Mořičané, Řečané a Lubušané. Hranici mezi oběma skupinami tvoří linie, spojující řeky Řehnici a Došu; jihozápadní hranicí Obodritů je přibližně Labe (toliko sídla Dřevanů jsou na jeho západním břehu), východní hranicí Veletů je přibližně Odra, jižní Havola. Raňané byli samostatnou skupinou na ostrově Rujaně a malé části pobřeží proti ní. Pomořané sídlili na východ od Odry; z jejich plemen jsou známi jen Volyňané a Pyřičané. — Nejdůležitější obecněhistorickou literaturu o těchto plemenech uvádí L. Niederle, Slovanské starožitnosti, odd. I., díl III., Praha 1919, 101—180, jinak v II. oddílu ve všech svazcích. Mezi nejdůležitější starší práce patří: F. W. B. Giesebrecht, Wendische Geschichten aus den Jahren 780—1182, I.-IV, Berlin 1843; E. Sieniawski, Pogląd na dzieje Słowian zachodnio-północnych między Łabą i granicami dawnej Polski, Gniezdno 1861; A. Pawiński, Polabskije slavjane, Peterburg 1871; J. Pervolf, Germanizacija baltijskich slavjan, Peterburg 1876; B. Guttmann, Die Germanisierung der Slawen in der Mark, Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte IX, Leipzig 1897; W. Sommerfeld, Geschichte der Germanisierung des Herzogtums Pommern oder Slavien bis zum Ablauf des 13. Jhdts, Staats- u. sozialwissenschaftliche Forschungen, hgb. G. Schmoller, Band XIII., Heft 5., Leipzig 1896; týž, Beiträge zur Verfassungs- und Ständegeschichte der Mark Brandenburg, Leipzig 1904; W. Ohnesorge, Ausbreitung und Ende der Slawen zwischen Nieder-Elbe und Oder, Lübeck 1912; D. N. Jegorov, Kolonizacija Meklenburga v 13. v., I—II, Moskva 1915, německý překlad Breslau 1930. Mezi nejdůležitější práce po první světové válce, jejichž výsledky již nezpracoval Niederle, patří: K. Bruns-Wüstefeld, Die Uckermark in slawischer Zeit, ihre Kolonisation und Germanisierung, Prenzlau 1919; K. Tymieniecki, Społeczeństwo Słowian lechickich, Lwów 1928; W. Gley, Die Besiedlung der Mittelmark von der slawischen Einwanderung bis 1624, Forschungen zum Deutschtum der Ostmarken, 2. Folge, 1. Heft, Stuttgart 1926; W. Füllner, Der Stand der deutsch-slawischen Auseinandersetzung zur Zeit Thietmars von Merseburg, Beiträge z. mittelalterischen und neueren Geschichte VIII., Jena 1937; J. Widajewicz, Najdawniejszy piastowski podbój Pomorza, Slavia occidentalis X, Poznań 1931;

evropských národů stejného vývojového stadia některými typickými rysy zejména ve své složce náboženské a státní. Zánik jejího samostatného trvání se kryje se zánikem samostatných polabsko-pobaltských slovanských raněfeudálních státních útvarů koncem 11. století.[3] Hlavní příčinou tohoto zániku vedle příčin všeobecně uváděných[4] jest především skutečnost, že směrem sídel těchto plemen šel hlavní nápor německé kolonisace, na druhém místě pak u některých z nich méně vyspělá organisace státu, jež znemožnila úspěšnou konkurenci s životaschopnějšími a průbojnějšími německými politickými útvary feudálními. Avšak přes to, že tato plemena skončila svou dějinnou existenci již na počátku historické doby následkem mimořádných okolností především vnějších,[5] jest správné poznání jejich státní a právní kultury[6] přínosem zvláště proto, že zachycuje stav neobyčejně starého vývojového stadia. Právě v této materii širší srovnávací pohledy[7] umožňují obecnější závěry, které mohou obohatit studium podobných poměrů v jiných oblastech. Soustava daňových a osobních služebních povinností, která — podobně jako počátky pravomoci soudní — jest na rozdíl od lokální různorodosti správy v evropském vývoji poměrně značně stejnorodá, zvláště dobře dovoluje jak jistá zevšeobecnění pro vývoj obdobných poměrů jinde, tak naopak aplikaci některých závěrů z cizích oblastí.

---

týž, Przy ujściu Odry w drugiej połowie X wieku, Poznań 1935; týž, Studia nad relacją o Słowianach Ibrahima ibn Jakuba, Kraków 1946; Z. Wojciechowski, Polska nad Wisłą i Odrą w X wieku, Katowice 1939; J. Mitkowski, Pomorze zachodnie w stosunku do Polski, Poznań 1946; G. Labuda, Powstania Słowian połabskich u schyłku X wieku, Slavia occidentalis XVIII, Poznań 1947; K. Myśliński, Polska i Pomorze zachodnie po śmierci Krzywoustego, Roczniki historyczne XVII, Poznań 1948.

[2] O jejich jazykové jednotě T. Lehr-Spławiński, Plemiona słowiańskie nad Łabą i Odrą w wiekach średnich, 2. vyd., Katowice—Wrocław 1947, 17—21. Jinak polská nauka počítá Pomořany přímo k Polákům, německá k ostatním polabsko-pobaltským Slovanům (Niederle, l. c., 94—100).

[3] Síly lutického svazu byly podlomeny od konce 11. století, když r. 1068 halberstadtský biskup Burchard zničil v t. zv. Retře Svarožicův kult; zánik obodritského státu jest navenek dokumentován uznáním lenní závislosti vůči Sasku r. 1166; rujanskou Arkonu s kultem Svantovítovým vyvrátili Dánové r. 1168; Pomoří se podrobilo římskému císaři r. 1181, dánskému králi r. 1184.

[4] Niederle, l. c. 162 jako hlavní příčiny úpadku polabsko-pobaltských Slovanů uvádí nemožnost vzniku obranné linie, vnitřní rozbroje, kulturní vyspělost Němců a houževnaté odpírání křesťanství. O zastaralosti společenského a státního zřízení jako příčině zániku píší Bruns-Wüstefeld, Uckermark, 167, K. Wachowski, Słowiańszczyzna zachodnia, 2. vyd., Poznań 1950, 256—7 a J. Widajewicz, Weleci, Katowice 1946, 18—19.

[5] Šlo zde o podobný „vliv vnějších činitelů" jako při nájezdu Tatarů na Rus (H. Łowmiański, Podstawy gospodarcze formowania się państw słowiańskich, Warszawa 1953, 9). Polabsko-pobaltští Slované tak nepochybně ztlumili nápor německé kolonisace na řadu dalších slovanských národů, jimž byli hrází.

[6] Dosavadní právněhistorická literatura o polabsko-pobaltských Slovanech jest nepatrná. Mezi staršími pracemi existuje toliko A. Kotljarevskij, Drevnosti juridičeskago byta baltijskich slavjan, Praga 1874 a uvedený spis Wachowského, jehož první vydání vyšlo ve Varšavě r. 1903. Z novějších prací K. Kadlec, Introduction à l'étude comparative de l'histoire du droit public des peuples slaves, Paris 1933 hovoří o státu a právu polabsko-pobaltských Slovanů jen velmi přehledně. Proti tomu O. Balzer, O kształtach państw pierwotnej Słowiańszczyzny zachodniej, Pisma pośmiertne III, Lwów 1937 pojednává podrobně o základních problémech státního zřízení. Právněhistorické údaje jsou ovšem roztroušeny v hojné literatuře obecněhistorické.

[7] Takové širší pohledy mezislovanské postuluje B. D. Grekov, Polica, Moskva 1951, 3. Srovnávání materiálu z celé Evropy užívá Łowmiański, Podstawy, 54 a d.

Soustava daňových a jiných břemen u polabsko-pobaltských Slovanů, jejíž vyličení jest předmětem této práce, jest sice poněkud jednodušší, než jaká byla na př. soustava obdobných břemen v Čechách[8], avšak ve všech svých základních rysech plně odpovídá, jak bude z dalšího výkladu patrné, základním rysům soustav daňových a jiných břemen všech ostatních soudobých států[9]. V tom směru jsou pro vývoj soustavy břemen u polabsko-pobaltských Slovanů důležité některé momenty, jež jsou odlišné od poměrů v jiných státech sousedních na podobném vývojovém stupni a jež způsobují právě odchylnost některých rysů soustavy břemen na území těchto kmenů. Soustava daňových a jiných břemen tu dobře dokresluje vývoj státu, jako zase na druhé straně naše znalosti o vzniku státu polabsko-pobaltských Slovanů nám dovolují jasnější formulování zásad vývoje těchto břemen; tyto zásady mohou mit platnost širší, zejména při srovnání s poměry v jiných státech.

Nelze pochybovati o tom, že výklad soustavy břemen u polabsko-pobaltských Slovanů by byl značně usnadněn, kdyby existovaly práce, které by vyhovujícím způsobem kvalifikovaly povahu politického zřízení na tomto území. Takových prací však není a tato otázka zůstává v plné šíři otevřena.[10] Naopak totiž právě řešení konkretní otázky soustavy břemen bude spíše použito k závěrům obecnějším, neboť tyto obecnější závěry jsou dosud značně rozporné.

Dosavadní práce věnovaly všeobecně více zájmu vždy zřízení veletskému a raňanskému, v němž se dochovalo více archaických prvků,[11] takže jejich závěry vyznívaly plně v tom smyslu, že polabsko-pobaltští Slované žili v typické „vojenské demokracii, která byla založena na rodech, fratriích a kmenech, z nichž se vyvinula“[12] a v níž hlavními orgány jsou vojevůdce, rada a shromáždění.[13] Tak ještě i podle Černilovského jsou státy Slovanů na Polabí a Pobaltí v 9.—12. století nejen v poněkud nižším vývojovém stadiu, nýbrž i jejich vývoj jest daleko vleklejší než na jiných sousedních územích. Podle tohoto autora „přechod od prvotně-pospolných vztahů k státu se u polabských Slovanů uskutečňuje krajně pomalu a nerovnoměrně; v tomto směru polabští Slované značně jsou za svými současníky a zejména za Kijevskou Rusí a Polskem“.[14] Takto dosavadní literatura všeobecně zdůrazňovala stále přežívání starých organisačních forem,[15] avšak nevšímala si dostatečně nových

---

[8] Balzer, O kształtach państw, 85.

[9] Tak Kadlec, Introduction, 22—49 a Balzer, O kształtach państw, passim.

[10] Problém vzniku státu jest základním problémem právněhistorické nauky, pokud se zabývá nejstarší fází dějin jednotlivých národů. To platí o tomto území a právě tak o územích národů, které nebyly jako polabsko-pobaltští Slované během historického vývoje potlačeny a které dodnes žijí ve svých státech. Pokud tento problém nebude pro každý jednotlivý stát rozřešen, budou všechny práce speciální postrádati své nejdůležitější opory.

[11] Tak typicky obě již citovaná a v literatuře nejšíře založená díla Kadlece a Balzera.

[12] B. Engels, Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, Praha 1950, 135.

[13] Tamtéž 174.

[14] Z. M. Černilovskij, in: Istorija gosudarstva i prava, I. díl, Moskva 1949, 415.

[15] Engels, Původ rodiny, 179—80: „Protože však s tímto dobytím není spojen ani vážný boj se starým obyvatelstvem, ani pokročilejší dělba práce, protože podmanění i dobyvatelé jsou takřka na stejném hospodářském stupni vývoje a hospodářská základna společnosti

prvků státního zřízení polabsko-pobaltských Slovanů. Obraz, který podávala, byl jistě správný pokud se týče detailů, nevyčerpával však celek materie. Tak na př. správný byl závěr, že u některých z polabsko-pobaltských Slovanů zpomalenost vývoje jest dobře ilustrována méně vyhraněnou diferenciací společnosti,[16] v níž se počínají sice ukazovat zárodky pozdějších třídních rozdílů, plně se projevivších až v době pokolonisační, jež však přesto při srovnání s poměry u jiných slovanských národů upomíná spíše na vývoj na Mazovsku nebo v dněperské části Bílé Rusi;[17] tento závěr sám o sobě nebyl nepravdivý, byl však přílišným zobecněním jak s hlediska časového, tak územního.

Bylo by totiž chybou, nevidět ve vývoji společnosti a státu u polabsko-pobaltských Slovanů rysy raněfeudální; jejich dějiny právě velmi jasně ukazují postupný růst těchto prvků v přechodu od zřízení rodově-plemenného k feudálnímu, zde dovršenému až německou kolonisací. Potvrzuje se tak názor o raněfeudální povaze slovanského státu a práva už od 8. století,[18] u nás hlásaný nejdříve právě historickoprávní vědou,[19] nyní však už přijímaný i archeology a historiky.[20] Ve shodě s tím se i pro dějiny polabsko-pobaltských Slovanů v nejnovější době vyskytly hlasy, poukazující jednak na skutečnost svébytného vývoje feudálního státu z poměrů vnitřních u nich a nikoli z cizích vlivů,[21] jednak na to, že vývoj států u těchto kmenů se ani jednotlivými svými složkami, ani časově nelišil od vývoje státu v jiných zemích okolních[22]. Těmito názory, jejichž podstata je nepochybně zcela správná, se otevírají nové horizonty při pohledu na dějiny státu a práva u polabsko-pobaltských Slovanů a kterákoli práce z tohoto úseku dějin bude je musit nadále brát za svůj základ. Avšak právě zde jest třeba si předem uvědomiti možnost jiného nebezpečí, vzniklého právě těmito novými pohledy. Bude totiž nyní třeba dbáti toho, aby nynější studia neupadla v opačný extrém a nepotlačila ony odlišnosti poměrů na Polabí a Pobaltí, které nepochybně existovaly a z nichž právě jest možno čerpati řadu velmi důležitých poučení zejména pro pozdější práce srovnávací.

Důležitou otázkou, která zásadním způsobem osvětluje vývoj státu u polabsko-pobaltských Slovanů a podtrhuje význam *staré soustavy plemenné, v níž*

---

zůstává tedy beze změny, proto se může rodové zřízení ve změněné teritoriální podobě jako zřízení markové udržet po dlouhá staletí, ba dokonce se může na nějakou dobu v oslabené formě obnovit v pozdějších šlechtických a patricijských rodech, ba i v rodech selských jako v Ditmarši".

[16] Černilovskij, l. c. 410 praví, že u polabsko-pobaltských Slovanů „všemu je ještě vtištěna pečeť kolektivnosti, vycházející z prvotně-pospolného zřízení" a poukazuje na to, že u nich není ekonomických předpokladů pro vznik státu (str. 409) a že proto také otroci jsou prodáváni do ciziny (str. 408).

[17] Łowmiański, Podstawy, 115.

[18] Tamtéž 99; Rusocki v recensi E. Molnára, Osnovanije vengerskogo gosudarstva, in: Czasopismo prawno-historyczne V., Poznań 1953, 285—6.

[19] V. Vaněček, Prvních tisíc let, Praha 1949, 76 a d.

[20] Srov. diskusi J. Böhma, Fr. Grause a V. Husy v Českém lidu 1951, str. 162—180 a 282—5 a 1953, str. 83—7 a 146—7. Podobně o Slovensku P. Ratkoš, Počiatky feudalizmu na Slovensku, Historický časopis II, Bratislava 1954, 252—76.

[21] G. Labuda, úvod k 2. vyd. Wachowského, Słowiańszczyzna zachodnia.

[22] Tamtéž a Łowmiański, Podstawy, passim.

základními orgány byly vedle plemenného sněmu orgány kultovní, jest právě otázka vlivu a významu kultovní organisace těchto kmenů, jež se dalekosáhle odráží i v problémech daňových. Rozsáhlé a až do kořene všeho dění této oblasti sahající střetnutí německé sféry křesťanské a slovanské sféry pohanské přispělo z počátku k upevnění starých tradičních forem domácích, t. j. prvků plemenného zřízení, s intensitou daleko větší, než tomu bylo kdekoli jinde. Tato skutečnost a ve spojení s ní zvláště vyvinutý pohanský kult polabsko-pobaltských Slovanů, jenž k svému posílení využil patrně i některých prvků křesťanských, spolupůsobily k retardování vývoje a naopak spíše k rozvoji starších forem plemenných. Tento vývoj jest typický u kmenů, které dominovaly svým kultem, především Veletů a Raňanů. Z jejich území jsou známy četné platy kultovní (blíže o tom bude v 2. kapitole) a není právě doložena daň knížecí. *Veleti*, kteří stáli ve vývoji raněfeudálního státu na nejnižším stupni, byli vedoucími kmeny odporu proti německé expansi a zároveň představiteli nejrozsáhlejší slovanské organisace kultovní v době do konce 11. století.[23] Jejich politická organisace jest *organisací sněmovní se sněmy jednotlivých plemen a celé federace.*[24] Historické prameny poskytují řadu dokladů o měnícím se jejím složení.[25] Okrajové jihovýchodní země v jistých dobách k ní patřily, v jistých nikoli; a právě z těchto území jsou doloženy na rozdíl od vlastního federačního území již od 10. století státy s knížaty[26] a známa základní knížecí daň „osep". V *raňanské* politické organisaci se ještě ve 12. století po úpadku lutického svazu uplatnil *prvek theokratický* do té míry, že při popisu jejich zřízení soudobými kronikáři jasně dominuje.[27] *Panovník* ostrova byl sice nazýván „králem",[28]

---

[23] Podle nejstarších historických pramenů patřila k jejich územím i území později pomořská, především Volyň (Widajewicz, Przy ujściu, 16; Bruns-Wüstefeld, Uckermark, 112; E. Randt, Die neuere polnische Geschichtsforschung über die politischen Beziehungen West-Pommerns zu Polen im Zeitalter Kaisers Otto's des Großen, Baltische Studien — Neue Folge XXXIV, Stettin 1932, 137; Z. Wojciechowski, Kilka słow o Wolinie, Roczniki historyczne X, Poznań 1934, 246), avšak docela i Štětín (Bruns-Wüstefeld, Uckermark, 118; Widajewicz, Przy ujściu, 45; týž, Studia, 60; Z. Wojciechowski, Patrycjat Bolesława Chrobrego, Roczniki historyczne XVIII, Poznań, 1949, 34). Veletské vlivy se v charakteru politického zřízení na Pomoří projevily pak i v době, kdy už patřilo k pomořskému státu (K. Maleczyński, Bolesław Krzywousty, Kraków 1946, 89.) Rysy pomořského zřízení, zcela shodné s rysy zřízení veletského, popisuje Sommerfeld, Geschichte, 17; Wachowski, Słowiańszczyzna, 219 a d.; Wojciechowski, Polska nad Wisłą, 116, a to zejména ve federaci pomořských měst (Kadlec, Introduction, 35; Balzer, O kształtach państw, 43; Sommerfeld, Geschichte, 15).

[24] Kadlec, Introduction, 24 a 39; Balzer, O kształtach państw, 59. Jediný, kdo se v literatuře staví proti povaze a významu lutické plemenné federace, jest St. Arnold, W sprawie ustroju plemiennego na ziemiach polskich, Slavia occidentalis VII., Poznań 1928, 338 a 353—4.

[25] Kadlec, Introduction, 33 a 35; Wachowski, Słowiańszczyzna, 127—9; Labuda, Powstania, 155; Widajewicz, Przy ujściu, 54—5; Bruns-Wüstefeld, Uckermark, 150.

[26] Kadlec, Introduction, 34; Balzer, O kształtach państw, 48; Guttmann, Germanisierung, 422—3; F. Curschmann, Die Diözese Brandenburg, Leipzig 1906, 57; M. Gumowski, Sprawa braniborska XII wieku, Slavia occidentalis VII, Poznań 1928, 96 a 103–112; Boldt, Zur ältesten Geschichte d. Landes Barnim u. d. Stadt Eberswalde, Program d. Wilhelmsgymnasium, Eberswalde 1884, 6.

[27] Saxo Grammaticus, Historia Danica, ed. P. E. Müller et J. M. Velschov, Havniae 1838—58, 2. vyd. pod názvem Gesta Danorum, ed. A. Holder, Strassburg 1886 (podle toho citováno), XIV 577; Kadlec, Introduction, 36.

ustupoval však zcela do pozadí vedle vrchního kněze Svantovítova kultu a omezoval se na funkci vojenskou.[29] Všechny státní záležitosti se řešily na *sněmu* za účasti všeho dospělého mužského obyvatelstva ostrova.[30]. Nemůže být pochyb o tom, že to bylo zřízení archaické povahy a že jeho dějinný vývoj se vyznačuje neobyčejným konservativismem.[31] Také raňanské kultovní platy jsou nejstarším typem pravidelných platů politickému centru u polabsko-pobaltských Slovanů; vzhledem k tomu, že v staré podobě se dochovaly až do 12. století, vykazuje jejich organisace poměrně složitý vývoj, jehož vylíčení jest, jak řečeno, předmětem 2. kapitoly této práce.

Od nejstarších historických zpráv se *feudální prvky* v rozsáhlejší míře uplatnily *jen u Obodritů a Pomořanů*, kde také i po německé kolonisaci se později v 13. století plně rozvinul feudální stát;[32] rovněž toliko na území těchto dvou kmenů vznikla složitá soustava daňových a jiných břemen. U Obodritů sice od nejstarší doby se na výkonu státní moci vedle knížat neobyčejně rozsáhle podílí sněm, rozhodující zejména v základních otázkách trůnních[33] a vždy se opírající o kult,[34] avšak po celou dobu obodritských dějin panují v jednotlivých oblastech knížata. Jde při tom většinou o oblasti nerozsáhlé — tedy především patrně pouhé hradové obce, jejich rozšířené okruhy a nanejvýš jednotlivá plemena — takže až na nečetné výjimky (Gotšalk a jeho syn Jindřich, v druhé řadě Ratibor a Krut) vždy na jejich území panuje knížat několik.[35] Sled pěti generací v jedné knížecí dynastii u moci bez přerušení jest výjimkou.[36]

---

[28] Wachowski, Słowiańszczyzna, 205—6; Helmoldus, Chronica Slavorum, MGH—S XXX/1, solo Hannover 1868 a Hannover—Leipzig 1909, I 36; Radulfi Nigri Chronicon universale, MGH—S XXVII 335.

[29] Helmold I 6, II 108; Sommerfeld, Geschichte, 115.

[30] Helmold II 108; Saxo XIV 532; Knytlingasaga, cap. 120, a. 1162, MGH–S XXIX 310.

[31] Tymieniecki, Społeczeństwo, 153.

[32] Pokud se cizích vlivů týče, nutno konstatovat, že zde nepůsobily základním způsobem vlivy polské, jež by snad bylo možno spojovat s polskou expansí na Pomoří, jejíž rozsah a zejména pevnost polského panství na těchto územích jsou velmi pochybné. Pomoří za součást Polska prohlašují J. Widajewicz, Licicaviki Widukinda, Slavia occidentalis VI, Poznań 1927, 132—65; týž, Najdawniejszy podbój, 40; týž, Przy ujściu, 64; Wojciechowski, Polska nad Wisłą, 68. Proti nim na základě přesnějšího rozboru pramenů zaujali mírnější stanovisko K. Tymieniecki, Widukind i Thietmar o wypadkach z r. 963, Roczniki historyczne XII, Poznań 1936, 93—116; týž in: Kwartalnik historyczny XLVIII, Lwów 1934, 134—6 a zvláště G. Labuda, Studia nad początkami państwa polskiego, Poznań 1946, 104 a 106. Tak lze soudit přes to, že pomořská panovnická rodina patrně pocházela z polských Piastovců nebo aspoň s nimi byla těsně spřízněna (M. Wehrmann, Geschichte Pommerns, 1. díl, in: Allgemeine Staatengeschichte III/5, Gotha 1904, 32; Widajewicz, Przy ujściu, 68; Wojciechowski, Polska nad Wisłą, 111—2, 119 a 121; Balzer, O kształtach państw, 60—1; Mitkowski, Pomorze zachodnie, 34; W. J. Grabski, 200 miast wraca do Polski, Poznań 1947, 315—6.) O poměrně menší závislosti Pomoří, než jak se soudívá, hovoří K. Tyc, Polska i Pomorze za Krzywoustego, Roczniki historyczne II, Poznań 1926, 8—9. Domácí pomořský původ pomořské knížecí dynastie hájí L. Koczy, Kilka uwag o najstarszych dziejach Pomorza, Roczniki historyczne VIII, Poznań 1932, 139—49. Určitý vliv polského státního zřízení jest ovšem i na Pomoří patrný.

[33] Einhardi annales, MGH—S I 204 a 215; Einhardi Fuldenses annales, MGH—S I 356; Balzer, O kształtach państw, 120—2.

[34] Jediný, kdo v literatuře toto mínění popírá, jest Arnold, W sprawie ustroju, 353—4.

[35] Kadlec, Introduction, 31.

[36] Balzer, O kształtach państw, 143.

Zvláštní povahy jest situace na Pomoří, kde se jasně vedle sebe vyvinula soustava *politické organisace městské a knížecí*. Města, která ve svém zřízení vykazují mnoho prvků plemenných,[37] zde totiž tvořila samostatná organisační centra na knížeti nezávislá.[38] Jsou založena na obchodě.[39] Avšak zahraniční obchod není sám o sobě „elementem státotvorným"[40] a obchodující a pirátství pěstující horní vrstvy pomořských měst nikterak neměly zájem na upevnění státu,[41] jež by je bylo bývalo přivedlo do přímé závislosti na knížeti. K tomu také došlo, když později obchod na Baltu vstoupil do období určité krise po ztrátě obchodního spojení na Rus severní cestou[42] a pomořský kníže při dalším budování svého státu užil forem lenního práva, jež převzal v době nejsilnějšího německého kolonisačního náporu od konce první třetiny 13. století. V době slovanské samostatnosti existovala na Pomoří vedle sebe politická centra dvojího druhu, každé s vlastním právním řádem. Obojí projevují tutéž centralisační tendenci k vytvoření rozsáhlejších politických organisačních jednotek; města se však přitom omezují toliko na připojování území ve svém bezprostředním sousedství, kníže naproti tomu se snaží o centralisaci celé země.[43] Tak Pomoří jest *unií různých útvarů*,[44] kde vedle několika drobných území knížecích[45] a řady silných městských politických celků vystupuje do popředí ve stále větší míře ústřední kníže.[46] Jeho postavení jest však pevné jenom v územích odňatých někdejším politickým formacím veletským.[47]

---

[37] Łowmiański, Podstawy, 202.

[38] Wachowski, Słowiańszczyzna, 220 a d.; Tymieniecki, Społeczeństwo, 157; Sieniawski, Pogląd, 374; A. Kotljarevskij, Skazanije ob Ottone Bambergskom v otnošeniji slavjanskoj istorii i drevnosti, Praga 1874, 90; M. K. Ljubavskij, Istorija zapadnych slavjan, 2. vyd., Moskva 1918, 40. O hierarchii pomořských měst podávají zprávy zejména Monachus Prieflingensis, Vita Ottonis episcopi Babenbergensis, MGH—S XII, II 7; Ebbo, Vita Ottonis episcopi Babenbergnesis, MGH—S XII, II 2; Herbordus, Dialogus de vita Ottonis episcopi Babenbergensis, MGH—S XX, solo Hannover 1868, II 25.

[39] Kadlec, Introduction, 36; W. Hensel, Wstęp do studiów nad osadnictwem Wielkopolski wczesnohistorycznej, Poznań 1948, 159; W. Kowalenko, Starosłowiańskie grody portowe na Bałtyku, Przegląd zachodni VI/1, Poznań 1950, 387 a d.; týž, Piana, Świnia i Dziwna jako szlaki osadniczo-komunikacyjne Słowiańszczyzny bałtyckiej VIII—XIII w., Przegląd zachodni X/1, Poznań 1954, 43—47 a 53—74. O významu plavby pro tato města týž, Dalsze badanie nad starosłowiańskimi portami na Bałtyku z IX—XIII w., Przegląd zachodni XI/1, Poznań 1955, 164 a d.

[40] Łowmiański, Podstawy, 226.

[41] M. Małowist, Problematyka gospodarcza badań wczesnośredniowiecznych, Studia wczesnośredniowieczne I., Warszawa—Wrocław 1952, 21 a d.

[42] H. Ziółkowska, Pomorze i handel bałtycki w okresie wczesnohistorycznym, Przegląd zachodni VII/1, Poznań 1951, 49—50.

[43] Ljubavskij l. c.

[44] Kadlec, Introduction, 35; Balzer, O kształtach państw, 43.

[45] L. Niederle, Slovanské starožitnosti, odd. II., díl III., sv. 2., Praha 1925, 762; Kadlec, Introduction, 35—6; H. Bollnow, Burg und Stadt in Pommern bis zum Beginn der Kolonisationszeit, Baltische Studien, Neue Folge XXXVIII, Stettin 1936, 77.

[46] Pomořské dějiny osvětlují i jinou thesi Łowmiańského, Podstawy, 210 a d., jenž zastává názor, že v městech byli všeobecně soustředěni představitelé privilegované vrstvy, šlechty, a to především nižší. Tato these platí i pro Pomoří. Avšak plně lze ji přijmout pravděpodobně vůbec jen pro oblasti se silně vyvinutým obchodem, neboť Łowmiański přihlížel toliko k některým okruhům polským a zejména pak k poměrům ruským, zcela obdobným situaci na Pomoří, nikoli však již situaci ostatních polabsko-pobaltských i jiných Slovanů.

[47] Kadlec, Introduction, 36; Tymieniecki, Społeczeństwo, 176.

Vznik feudálního státu na Obodritsku a Pomoří je dokreslován i skutečností, že jedině také v těchto dvou oblastech se vyvinulo družinové zřízení,[48] které jest jedním z nejvýznačnějších raněfeudálních prvků; avšak ani zde nemají družiny takový význam, jaký měly na př. v Čechách nebo Polsku. Vojenská organisace, v jejímž čele stojí představitelé prvních feudálních států, jest beze sporu nejdůležitější složkou vznikajícího státu;[49] její méně intensivní rozšíření u polabsko-pobaltských Slovanů se muselo projevit především v daňové soustavě, neboť místní kníže hradové obce nebo nevelkého plemene ovládal toliko svůj obvod za pomoci místních předáků (byl tedy především opravdu jen „vojvodou", jak to naznačuje název knížecí daně „vojvodnice"), takže jeho potřeby, ukájené z daňových příjmů, nebyly tak velké jako v jiných zemích u knížat s rozsáhlým mocenským aparátem.

Soustava daňových a jiných břemen u polabsko-pobaltských Slovanů plně koresponduje vývoji jejich státu. V průběhu dějinného vývoje vykazuje dvojí zásadně odlišnou povahu. Proti *břemenům politické organisace plemenné*, charakteristicky doloženým u Veletů a Raňanů, stojí *břemena feudálního státu*, zavedená knížaty především u Obodritů a Pomořanů. První z nich jsou soustavou poměrně jednoduchou (bližší v 2. kapitole), druhé vykazují složitost, obvyklou tomuto stupni vývoje v celé ostatní Evropě; vedle služebních a pracovních úkonů (3. kapitola) a základní knížecí daně (4. kapitola) jde tu o některé další důležité příjmy knížete, totiž soustavu celní (7. kapitola) a regální (8. kapitola). Protože feudální stát jest spojen s organisací křesťanskou, musí být výklad o břemenech na jeho prospěch bezprostředně spjat s výkladem o břemenech na prospěch církve (9. kapitola). Vyspělý stát feudální s výprosnou daní a soustavou dávek a povinností patrimoniálních (10. kapitola) patří na tomto území době, kdy s hlediska národnostního zde prvky německé zatlačily plně do pozadí původní obyvatelstvo slovanské a kdy zvláště vládnoucí třída se poněmčila, ať už k tomu došlo germanisací původní šlechty slovanské nebo příchodem četných představitelů šlechty německé ze západních ryze německých území.

Při výkladu daňové soustavy polabsko-pobaltských Slovanů jest třeba vycházeti ze zkušenosti, že daňová soustava jest vždy od počátku dějinného vývoje každého státu jednou ze základních složek státního aparátu. Centralisace státu souvisí těsně s typem daní; naturální daně ji vylučují, neboť umožňují používání jejich přímých výtěžků jen na místní potřeby.[50] Ve vývoji daní se také od sebe příkře odlišuje epocha přímé spotřeby od epochy směnného hospodář-

---

[48] Adamus, Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum, MGH—S VII, solo Hannover 1876, II 43 et Schol. 30; Helmold, I 15, 19, 36 a 87; Monachus Priefl., II 2; Herbord, II 11, 21 a 28 (zde o družině šlechticově); atd.

[49] Vaněček, Prvních tisíc let, 94—5; Balzer, O kształtach państw, 111 a 133; Z. Wojciechowski, Uwagi nad powstaniem państwa polskiego i czeskiego, Przegląd zachodni, VII/1, Poznań 1951, 146.

[50] N. Herlitz, Grundzüge der schwedischen Verfassungsgeschichte, Rostock 1939, 34—5.

ství.[51] Proto pro vývoj daní má mimořádnou důležitost vývoj zvláště zemědělské produkce a jejího poměru k dobytkářství; stát může vzniknout jen na stupni orného polního hospodářství.[52]

Při výkladu daní polabsko-pobaltských Slovanů nelze nikterak vycházet z pouhé daňové nomenklatury. Tuto zkušenost dává velmi jasně na př. nejstarší daňové názvosloví v Rusku, kde termín „daň" označoval jakékoli poskytnutí na prospěch knížete, termín „pošlina" vše, co bylo starým obyčejem a bylo převzato (t. j. „pošlo") od předků, a termín „razmet" každé rozdělení uložené daně mezi jednotlivými členy určitého obvodu.[53] Obecnou povahu, zahrnující jakékoli daně speciální, mělo slovo „daň" jen u balkánských Slovanů a na Rusi; proti tomu u západních Slovanů označovalo vždy některou konkretní daň, aniž by vznikl termín, označující obecně plat knížeti.[54] U polabsko-pobaltských Slovanů termín „daň" však vůbec není doložen, ačkoliv jejich slovník se zcela kryje se slovníkem ostatních západních Slovanů. Z pozdější doby jest známa značná různorodost daňové terminologie, která má svůj původ nejen ve vzrůstu počtu daní, nýbrž i v označování týchž daní různými názvy.[55] Tato skutečnost byla způsobována tím, že při vydávání privilegia určité osobě obvykle tato osoba sama formulovala text enumerující platy, od nichž byla osvobozována, a tak se právě uplatnily místní odchylky názvů,[56] které nepochybně vyvěrají z různosti nomenklatury oblastí původně samostatných a tudíž i pokud se tohoto názvosloví týče nestejných.

2. *Platy a služby před vznikem feudálního státu*

Pro obecný vývoj evropského státu a práva platí, že „rodová společnost daně vůbec neznala".[57] Až když vznikly předpoklady raněfeudálního zřízení, „pak se v plemenech - kmenech objevují první ‚veřejná' břemena tohoto státního jádra".[58] Již na tomto nejnižším stupni se zaznamenává řada platů a služeb, poskytovaných různým střediskům politické moci uvnitř jednotlivých plemen. Tyto platy a služby neměly ovšem ještě povahu takových povinností, jako služební a pracovní úkony v později vzniklém feudálním státu, v němž už proti sobě jasně stáli na jedné straně feudálové a v jejich čele panovník, na druhé

---

[51] M. M. Kovalevskij, Vývoj hospodářského zřízení v západní Evropě, Praha s. d., 15.
[52] Łowmiański, Podstawy, 139 a 245.
[53] V. Sergejevič, Lekciji i izsledovanija po drevnej istoriji russkago prava, Peterburg 1910, 336; S. V. Juškov, Obščestevenno-političeskij stroj i pravo kijevskogo gosudarstva, Moskva 1949, 384.
[54] O. Balzer, Narzaz w systemie danin książęcych pierwotnej Polski, Lwów 1928, 581—4, 595 a 604.
[55] Proto daňová privilegia obsahují často klausuli o osvobození, ať v budoucnu jest daň označena „nomine novo vel antiquo" (Balzer, Narzaz, 508).
[56] J. Widajewicz, Danina stołu książęcego w Polsce Piastowskiej, Lwów 1926, 31—2.
[57] Engels, Původ rodiny, 181.
[58] Vaněček, Prvních tisíc let, 87.

straně jim podrobené obyvatelstvo s omezenými nebo později vůbec žádnými politickými právy a tedy bez vlivu na chod veřejného života. Daň staršího období není pak ještě daní ve vlastním smyslu, neboť není poskytnutím pravidelným a nejde na prospěch určitého státního aparátu, který v této době ještě neexistuje, nýbrž na prospěch buď určitého plemenného střediska, především kultovního, anebo na prospěch jednotlivých příslušníků vítězného plemene v době války. Proto má povahu na jedné straně *platu kultovního*, placeného dobrovolně příslušníky plemene jako příspěvek kultovnímu středisku, na druhé straně *platu válečného*, ukládaného poraženému nepříteli. Někde a zejména tam, kde se rozvíjí plat kultovní, počíná mít povahu pravidelnější, na niž potom navazuje daň knížecí.[59] V tomto stadiu jsou daňovou jednotkou územní jednotky nižší, mezi něž jest rozdělována celková daň, již má platit poražené plemeno,[60] a všeobecně se rozlišuje mezi tributy podrobených kmenů a dary kmenů „spřátelených", t. j. uznávajících vedení vítězného plemene, avšak podrževších určitou samostatnost.[61]

U polabsko-pobaltských Slovanů se v plném rozsahu uplatnily obě tyto složky soustavy břemen plemenného zřízení. Svým rozsahem a povahou zcela mimořádný význam mají však zejména jejich *platy kultovní*, které těsně souvisí s poměrně rozsáhlou a do politického ústrojí dalekosáhle zasahující organisací pohanského kultu, jenž u polabsko-pobaltských Slovanů dosahuje svého vrcholu v 10. a 11. století. Poskytnutí jednotlivým božstvům a správcům jejich kultu hrají zde roli významnější, než jaká jest známa z dějin na př. plemen anglosaských nebo skandinávských, u nichž historickými prameny jest jinak doložen tentýž stupeň vývoje společnosti jako u polabsko-pobaltských Slovanů. Theokratické prvky se mocně uplatnily zvláště při formování vyšších svazků těchto plemen a proto není divu, že právě střediska pohanského kultu jsou místem, kde jsou chovány mnohdy značně rozsáhlé poklady. To platí především o rujanské Arkoně s kultem Svantovítovým.[62] Tyto poklady pocházejí ze dvou zdrojů: darů, tedy dobrovolných poskytnutí místního i cizího obyvatelstva, a z válečné kořisti. Pravidelné a státním aparátem vynucované platy v plemenném zřízení neexistují.

Kultovní platy nejsou tudíž daněmi v pravém slova smyslu, neboť jsou poskytovány dobrovolně[63] jako dary, jež mají dožadované božstvo příznivě nakloniti dárci. Nejstarší z nich jsou známy u území lutického svazku, kde byly placeny jako prosebné platy při tažení do boje.[64] Daně jako dary z úcty k bož-

---

[59] F. O. Nordenflycht, Die schwedische Staats-Verfassung in ihrer geschichtlichen Entwicklung, Berlin 1861, 25 a 27.

[60] I. D. Beljajev, Lekciji po istorii russkago zakonodateľstva, Moskva 1879, 188; M. F. Vladimirskij-Budanov, Obzor istoriji russkago prava, I. díl, Kijev 1886, 59.

[61] R. Schröder, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte, I. díl, 6. vyd., Leipzig 1919, 208; S. V. Juškov, Istorija gosudarstva i prava SSSR, I. díl, Moskva 1950, 78; Beljajev, Lekciji, 60—1; Sergejevič, Lekciji, 337.

[62] Na př. Saxo XIV 566, Knytlingasaga, MGH—S XXIX 314 atd.

[63] Tymieniecki, Społeczeństwo, 200.

stvu jsou známy jak z ratarské Retry,[65] tak z raňanské Arkony.[66] Podobné dary z úcty poskytovala i cizí knížata, která si chtěla takto získat přízeň Svantovítovu a kněží jeho kultu. Tak kníže Svend Dánský odevzdal arkonskému božišti cenný zlatý pohár, což mu Saxo Grammaticus vykládá velmi za zlé.[67] Nahodilá poskytnutí nabyla během času na pravidelnosti a arkonskému Svantovítovi byla tato daň odevzdávána každoročně z rozsáhlé územní oblasti polabsko-pobaltských Slovanů.[68] Pravidelný roční plat odevzdávali i někteří severští kmenové.[69] Nelze pochybovati o tom, že časem představitelé kultu se snažili o úplnou pravidelnost platů a vynucovali je tam, kde nebyl dostatek dobrovolnosti.[70]

Kultovní platy polabsko-pobaltských Slovanů tak dokreslují obraz, známý i z jiných částí Evropy. I francké „medem", „exenia", „madmas", „steora" a „ostarstuopha" měly nejdříve povahu darů a byly pravidelnými ročními platy, skládanými obvykle při příležitosti jarního sněmu, jenž zejména v době zřízení plemenného jest dějištěm řady činností kultovní povahy.[71] V prameny doloženém raněfeudálním období francké říše tato kultovní povaha pravidelných jarních platů jest ovšem už jenom velmi omezená, avšak nepochybně dosvědčuje stadium starší, pro něž přímých historických dokladů není. Podobně když v Rusku po vzniku feudálního státu se upevnila pravidelná knížecí daň, vybíralo se nadále vedle ní „poludije" na provincii a „počestije" v městech jako dar knížeti;[72] i to byl zřejmě přežitek hluboko vžité staré zvyklosti. V ostatních evropských zemích ovšem tento plat darové povahy neměl výrazný charakter kultovní jako u polabsko-pobaltských Slovanů. Analogie, dokládající právě starobylost této složky společenského zřízení polabsko-pobaltských Slovanů, by bylo možno však najíti v antickém Řecku a Orientě.

Poměrně značný stupeň rozvoje kultovních příjmů na Rujaně dosvědčují

---

[64] Thietmar, Chronica, MGH—S III, solo Hannover 1889, VI 25: Hanc (sc. civitatem Retra et simulacrum eius) ad bellum properantes salutant, illam prospere redeuntes muneribus debitis honorant et, quae placabilis hostia diis offerí a ministris debeat, per sortes ac per equum, sicut prefatus sum, diligenter inquiritur.

[65] Helmold I 21: Riaduri... regnare volebant... eo quod ab omnibus populis Slavorum frequentarentur propter responsa et annuas sacrificiorum impensiones.

[66] Saxo XIV 566: statuam totius Slaviae pensionibus cultam. Helmold I 6: De omnibus quoque provinciis Slavorum illic responsa petuntur et sacrificiorum exhibentur annuae soluciones. Týž I 53: De omnibus Slavorum provinciis statutas sacrificiorum impensas illo transmittebant.

[67] Helmold II 108: Unde etiam nostra adhuc etate non solum Wagirensis terra, sed et omnes Slavorum provinciae illuc tributa annuatim transmittebant, illum (sc. Svantovitum) deum deorum esse profitentes.

[68] Saxo XIV 566: Hanc itaque statuam (sc. Svantoviti), tocius Sclauie pensionibus cultam, finitimi quoque reges non absque sacrilegii respectu donis prosequebantur. Tamtéž 567: Quam inter ceteros eciam rex Danorum Sueno propiciandi gracia exquisiti cultus poculo ueneratus est, alienigene religionis studium domestice preferendo.

[69] Tak na př. Lolikové (L. Koczy, Polska i Skandynawja za pierwszych Piastów, Poznań 1934, 213).

[70] Tymieniecki, Społeczeństwo, 201.

[71] Schröder, Lehrbuch, II 206—7; H. Brunner—C. Schwerin, Deutsche Rechtsgeschichte, II. díl, München—Leipzig 1928, 218—9.

[72] Beljajev, Lekciji, 61—2 a 196—7; Vladimirskij—Budanov, Obzor, 59.

i tamní *pravidelné platy cizích kupců*, kteří dříve, než jim bylo dovoleno zahájit prodej přivezeného zboží, byli povinni zaplatiti určitou sumu, ukládanou do pokladny božiště. Helmoldovy zprávy hovoří o existenci tohoto platu v 10. i 11. století.[73]

Kultovní platy byly snad do jisté míry vzorem pro pozdější církevní desátky,[74] resp. zde alespoň byla poměrně dobře připravena půda pro tyto platy, takže poskytnutí náboženskému kultu nebyla už obyvatelstvu cizí. V literatuře se vyslovuje mínění, že rovněž naopak církevní křesťanské desátky sousedních zemí mohly být vzorem pro kultovní daně pohanské,[75] podobně jako se dnes přijímá za jistý vliv křesťanského náboženství na pohanský kult těchto národů.[76] I když na vyšším stupni tento vliv snad do určité míry lze připustiti, zcela nepochybně jsou kultovní platy v základě původu domácího: dar božstvu, vedený snahou o získání jeho přízně, jest beze sporu ve své podstatě spontánní. Plat křesťanské církvi, především desátek (o němž bude více v 8. kapitole), měl ovšem už povahu skutečné daně. Za křesťanskou církví stál feudální stát a daň církevním institucím se předmětem plnění, způsobem ukládání a vybírání a zejména povinnostním subjektem (neprivilegované obyvatelstvo na rozdíl od šlechty) plně kryje s daní světského státu, t. j. daní ve prospěch feudální vrchnosti, ať touto vrchností jest panovník nebo šlechtic.

Povahu kultovního platu jako dobrovolného poskytnutí, resp. poskytnutí se zřetelem na donucovací momenty sféry nikoliv státní, nýbrž náboženské, dosvědčuje i skutečnost, že kultovní daně stojí mimo sféru organisačního aparátu plemene. Ačkoliv plemenný sněm projednává nejrůznější agendu,[77] není ani jedna zpráva o tom, že by se dotkl otázek daňových. Při kultovní dani zřejmě převládá prvek dobrovolnosti a vedle toho sněm, později ovládnutý předáctvem a knížetem, představuje zárodek státní organisace, od plemenně-kultovní zcela odlišné.

Druhým zdrojem příjmů, jenž u polabsko-pobaltských Slovanů se stejně jako kultovní platy soustřeďoval především v rukách kněží, byly v plemenném zřízení *válečné platy* a části *válečné kořisti*, tedy jednak tributa, uložená poraženému nepříteli, jednak určitá část kořisti při válečných operacích nepříteli přímo

---

[73] Helmold I 6: Sed nec mercatoribus, qui forte ad illas sedes appulerint, patet ulla facultas vendendi vel emendi, nisi prius de mercibus suis deo ipsorum preciosa quaeque libaverint, et tunc demum mercimonia foro publicantur. Tamtéž II 108: Patet mercatoribus liber accessus, si tamen ante deo terrae legitima sua persolverint.

[74] H. F. Schmid, Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischem Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters, část III. a IV., Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte LI, kan. Abt. XX, Weimar 1931, 320.

[75] Tamtéž.

[76] Helmold I 6; Saxo XIV 568; Guttmann, Germanisierung, 439; Schmid, Pfarrorganisation, 320; G. Labuda, Powstania, 476—8; Niederle, Slov. starožitnosti, odd. II., díl II., sv. 1., Praha 1916, 141, 147, 150; K. Tymieniecki, History of Polish Pomerania, Poznań 1929, 14 (oba poslední s výhradami).

[77] Thietmar VI 24, 25, VIII 64, IX 5; Monachus Priefl. III 11; Ebbo II 11, III 5—7, 20; Herbord II 30, III 20; Einhardi annales a. 823, MGH—S I. 209; Vita Hludowici imperatoris, cap. 36, MGH—S II 627; Wachowski, Słowiańszczyzna, 246—9.

odebraná. Právě v této skutečnosti má původ mimořádně rozsáhlá moc kněžstva u polabsko-pobaltských plemen.[78] Tímto způsobem také byl na Rujaně vytvořen systém příjmů kultovního střediska ve srovnání s poměry v jiných zemích velmi vyspělý a původnímu primitivnímu stadiu už dost vzdálený.[79] Válečné platy tu byly zjevem obecným.[80] Stejně obecným zjevem bylo odevzdávání části válečné kořisti pohanskému božišti. Na Rujaně to byly dvě třetiny,[81] ve Štětíně jedna desetina;[82] jsou ovšem známy také případy, kdy o rozsahu odevzdaných věcí se nemluví.[83] Poskytování dvou třetin upomíná na francký vzor, desetiny na církevní desátek; není ovšem dokladů, o něž by bylo možno takový výklad opřít a ostatně i jinak lze stejně dobře předpokládat svébytný vývoj domácí, jenž proběhl v několika formách. Ve všech směrech však poměry u polabsko-pobaltských Slovanů plně potvrzují závěr, že válečné platy jsou jedním z nejstarších typů příjmů vznikajícího státního centra. Jejich vznik a povaha jsou však zvláště dobře patrny na př. v Rusku, kde se zřetelně odděluje od sebe plat národů jen válečně podrobených a stojících mimo vlastní knížecí stát a daň dříve samostatných plemen uvnitř nově vzniklého knížecího feudálního státu; v tomto druhém případě totiž vedle přímé a předem určené daně podrobeného neprivilegovaného obyvatelstva, podléhajícího knížeti, existuje zároveň i řada daní nepřímých, jejichž výnos je nahodilý.[84]

V době, která se vyznačuje stálými boji sousedních politických útvarů mezi sebou, vedoucími k ukládání tribut poraženým, tvořily v systému příjmů plemenné organisace vedle platů na prospěch vlastního politického centra integrální součást naopak i *platy, uložené vítězným nepřítelem*. To platí zejména o platech, odváděných Slovany německým vojskům v starší době.[85] Při těchto příležitostech byla válečná daň vymáhána většinou v cenných předmětech a medu,[86] tedy předmětech zcela odlišných od předmětů daně pozdějšího knížecího státu. Není to však nějakou zvláštností, nýbrž věcí obvyklou ve všech jiných zemích.[87] V pozdější době naproti tomu Dánové na Rujaně uložili

---

[78] Gawanka, Zur Mission unter den Wenden, Progr. d. höh. Bürgerschule, Pilau 1868, 1; A. Zinzow, Bischof Otto von Bamberg als Apostel der Pommern, Progr. d. Gymn. Nr. 111, Pyritz 1879, 13.

[79] Tymieniecki, Społeczeństwo, 202.

[80] Helmold I 36: gentes, quas armis subegerint, fano suo censuales faciunt. UR 63, bulla Alexandrova: ita idolatriae et superstitioni a primitiuis temporibus dediti, ut circumiacentem regionem sibi eficerent censualem.

[81] Saxo XIV 566: Eidem quoque spoliorum ac predarum pars tertia deputabatur, perinde atque eius presidio parte obtentaque fuissent.

[82] Herbord II 32: In hanc eadem prisca patrum consuetudine captas opes et arma hostium, et quicquid ex preda navali vel etiam terrestri pugna quesitum erat, sub lege decimationis congerebant.

[83] Helmold I 36: Victores aurum et argentum in aerarium dei sui conferunt.

[84] Už Beljajev, Lekciji, 60—1 a 184—5.

[85] O tributech na př. Adam I 40; Annalium Fuldensium pars III., MHG—S I 391 atd. O pravidelných platech ze Zálabí CPD 8 (965), MGH—Diplomata II 31 atd. Vzbouření na sklonku 10. století bylo reakcí na nesnesitelnou tributární praxi (Labuda, Powstania, 199).

[86] Łowmiański, Podstawy, 50.

[87] B. Heusinger, Servitium regis in der deutschen Kaiserzeit, Berlin—Leipzig 1922, 52.

válečnou daň v penězích podle volských přípřeží, tedy způsobem přiměřeným tomuto vyššímu vývojovému stadiu.[88] Lze jenom předpokládati — protože přímých pramenných údajů není—, že na tyto platy přispívali všichni příslušnici plemenné organisace a že vybírání a odevzdávání těchto platů řídili její předáci.

Staré kultovní a válečné platy mají společný vliv na pozdější vývoj daňové soustavy. Kdežto původně kultovní plat jako každý plat daňové povahy v primitivním vývojovém stadiu měl povahu platu nepravidelného, stává se postupem času *pravidelnou a postupně zvyšovanou daní všeho místního obyvatelstva*. Politické centrum totiž stále zesiluje více svou moc nad jednotlivcem, až nakonec představitel nové státní organisace břemena podrobenému obyvatelstvu svévolně diktuje. Kde převažují — a tak tomu bylo i v těchto zeměpisných prostorech — prvky plemenného zřízení, dopadají břemena s výjimkou vrcholků společnosti (kníže hradové obce, kněží) na veškeré obyvatelstvo. U polabsko-pobaltských Slovanů v rámci kultovních platů k tomuto stupni došlo jen u Raňanů, kde v Arkoně byl nejmocnější pohanský kult této oblasti. Tam byla nakonec zavedena pravidelná roční daň jednoho peníze z hlavy, placená jak muži, tak ženami.[89] Vývoj ve 12. století není zde však blíže znám; přesto se v literatuře ojediněle vyskytuje názor, že zvyšování daní bylo jednou z příčin odklonu obyvatelstva od pohanského náboženství a známého potom poměrně dosti rychlého přijetí křesťanství.[90] Ke vzniku vyšší daně však nepochybně přispěl i vývoj válečných daní. Podobně jako v případě vítězství válečnou daň platil poražený nepřítel, v případě opačném musilo ji platit obyvatelstvo země, jež jinak daň naopak přijímalo. U polabsko-pobaltských Slovanů se taková daň pravidelně rozvrhovala mezi všechny příslušníky poraženého kmenu.[91] Vzrůstající intensita bojů na Baltu od konce 11. století v souvislosti se stupňováním německé a dánské kolonisace tuto potřebu si jistě vynucovala častěji, takže i tato situace přispěla k tomu, že vznikla opakovaná plnění daní, i když ovšem ne pravidelně. Stejným způsobem vznikl u Anglosasů „danegeld“,[92]. Vedle toho válečné podnikání si nepochybně také často vyžadovalo shromáždění určitých prostředků předem, jak analogicky jest známo zejména z poměrů ruských.[93] Mezi obyvatelstvo byly také rozdělovány sumy, jimiž bylo možno si od nepřítele se značnou převahou síly vykoupit mír.[94]

Povinností, která zavazovala všechno společensky ještě nepříliš diferencio-

---

[88] Saxo XLV 572: Quin annuatim ex singulis boum iugus quadragenos argenteos tributi nomine penderent.

[89] Tamtéž 566: Nummus ab unoquoque, mare vel femina, annuatim in huius simulacri cultu doni nomine pendebatur.

[90] UR 64.

[91] Helmold I 34.

[92] W. Stubbs, The constitutional history of England, I. díl, Oxford 1874, 105 a 134; E. Glasson, Histoire du droit et des institutions politiques, civiles et judiciaires de l'Angleterre, I. díl, Paris 1882, 52.

[93] Vladimirskij—Budanov, Obzor, I 57.

[94] Helmold I 38.

vané svobodné obyvatelstvo v době plemenného zřízení, byla *vojenská služba*. Na tomto stupni jest vojsko všeobecné vojskem lidovým, tvořeným všemi svobodnými příslušníky každé organisační jednotky.[96] O existenci tohoto stavu u polabsko-pobaltských Slovanů svědčí značný rozsah jejich vojsk,[96] i když prameny v tomto směru nepochybně nadsazují. Součástí vojenské povinnosti byly jistě všechny úkony, nutné k obraně.[97] Pro starši dobu se předpokládá, že existovala povinnost spoluúčasti při *stavbě pohanských chrámů*,[98] neboť organisace pohanského kultu byla v plemenném zřízení nejtěsněji spjata s politickou organisací vůbec.

II. SOUSTAVA BŘEMEN VE STÁTECH POLABSKO-POBALTSKÝCH SLOVANŮ

3. *Soustava služebních a pracovních úkonů*

Soustava daňových a služebních povinností v raněfeudálním státu má dvě složky: *určitý plat* podrobeného obyvatelstva, jenž většinou má povahu uznávacího poplatku, a především *soustavu služebních a pracovních úkonů* na prospěch představitele feudální třídy, samotného panovníka nebo šlechtice-velmože. Základem panovníkova finančního hospodářství jsou však jeho *domény*, kdežto všechny ostatní příjmy mají povahu příjmů mimořádných.[99] Na doménách typicky nebylo rozdílu mezi daní, chápanou jako příspěvek státnímu hospodářství, a činží, placenou knížeti jako pozemkové vrchnosti.[100] To odpovídá skutečnosti, že knížecí dani nepodléhala území ostatních velmožů, zatím co do sféry knížecí moci spadalo vedle vlastních knížecích domén i všechno prosté svobodné obyvatelstvo, země výslužníků a zádušní statky.[101]. Takové povahy byla také na př. francká daň, zvaná „medem".[102] Obecnému břemenu podlé-

[96] C. Schwerin, Grundzüge der deutschen Rechtsgeschichte, München—Leipzig 1934, 22; Sergejevič, Lekciji, 320—1; A. J. Presňakov, Kňažoje pravo v drevnej Rusi, Petersburg 1909, 165 a 209; Vladimirskij—Budanov, Obzor, I 60—1; V. O. Ključevskij, Kurs russkoj istoriji, I. díl, Moskva 1908, 94.

[96] Einhardi annales a. 789, MGH—S I; Widukind, Rerum gestarum Saxonicarum libri III, MGH—S III, solo Hannover 1882, I 36; Adam III 21; Helmold I 38; Saxo na řadě míst.

[97] Tak na př. Saxo XIV 611—2.

[98] Schmid, Pfarrorganisation, 343.

[99] A. Esmein, Cours élémentaire d'histoire du droit français, 15. vyd., Paris 1925, 529; E. Chénon, Histoire générale du droit français public et privé, I. díl, Paris 1926, 295—6; Schröder, Lehrbuch, I 211—2.

[100] Esmein, Cours, 123; A. Timon, Ungarische Verfassungs- u. Rechtsgeschichte, Berlin 1904, 252.

[101] V. Vaněček, Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě, II. díl, Praha 1937, 12 a 24.

[102] Brunner—Schwerin, Deutsche RG, II 319.

hala původně však i šlechta,[103] pokud nebyla původu dynastického, t. j. nepocházela z původně samostatných knížat místních, kteří i v době konsolidace ústředního státu si zachovali rovněž po této stránce jistou samostatnost. Ovšem i ona šlechta nedynastická se počala brzy z těchto pout vymaňovat, takže od doby upevnění feudálního státu byla povinna toliko ke službě vojenské[104] a tíže daňového břemena plně spočinula na obyvatelstvu neprivilegovaném.

Základem soustavy břemen byla původně řada služebních a pracovních úkonů.[105] Vedle *povinnosti vojenské* a k ní se pojící povinnosti stavění hradů, cest a mostů[106] byla to *povinnost přijetí a pohoštění panovníka*, t. zv. „munus hospitii", „mansio", „paratae", k nimž jako nejvýznamnější složka se připojovala *povinnost dopravy a doprovodu*.[107] Zvláště u národů neovlivněných římskou daňovou kulturou, u nichž svébytný vývoj daní postupoval pomaleji, jsou tyto povinnosti základem soustavy břemen.[108] Těmto povinnostem odpovídá v pozdější francké říši soustava tří základních povinností obyvatelstva vůči vojsku, jíž tvoří „hostilitium", ubytování vojska, „carnaticum", zabezpečení jeho výživy masem, a „fodrum", potrava pro koně.[109] Během vývoje došlo k odstranění povinnosti přijetí a hoštění převedením na přijatelnější poměrně nevelký pravidelný plat.[110]

Podobně u polabsko-pobaltských Slovanů vznik jednotlivých břemen na prospěch představitele nově vznikajícího feudálního státu se datuje z doby, kdy v souvislosti s prohloubenou diferenciací společnosti se v plemenném zřízení počaly objevovat první raněfeudální prvky. Dřívější předák, jenž vykonával určité funkce (zejména vojevůdcovskou) z pověření plemenného sněmu, počal nyní vykonávat vládní moc bez tohoto pověření jako představitel nové vládnoucí třídy a zároveň tak počal dříve svobodné obyvatelstvo, jež si podrobil, nutit k různým úkonům, které se už nekryly se zájmy předešlé plemenné společnosti celé. Většinu jednotlivých dílčích povinností soustavy břemen známe u polabsko-pobaltských Slovanů až z doby pozdější z exemčních listin jednotlivých církevních institucí a ústavů. Tyto listiny se zcela opírají o sousední ně-

---

[103] Z. Wojciechowski, Państwo polskie w wiekach średnich, 2. vyd., Poznań 1948, 80; P. Violet, Histoire des institutions politiques et administratives de la France, III. díl, Paris 1903, 473—5.

[104] St. Kutrzeba, Historya ustroju Polski, II. díl, Lwów—Warszawa 1921, 13; Nordenlycht, D. schwed. Staats-Verfassung, 34.

[105] Tak po prvé už R. Gneist, Englische Verfassungsgeschichte, Berlin 1882, 27—8; R. Schmidt, Allgemeine Staatslehre, II. díl, 2. sv., Die verschiedenen Formen d. Staatsbildung, Leipzig 1903, 379—80.

[106] Schröder, Lehrbuch, I 211; Kutrzeba, Historya, I. díl, 5. vyd., Lwów 1920, 21; O. Peterka, Rechtsgeschichte der böhmischen Länder, I. díl, Reichenberg 1933, 46.

[107] Schröder, Lehrbuch, I 210; Chénon, Histoire, I 301.

[108] Timon, Ungar. VRG, 251 o ius descensus regii; Widajewicz, Danina, 73.

[109] Schröder, Lehrbuch, I 211; Brunner—Schwerin, Deutsche RG, II 211; Chénon, Histoire, I 246—7.

[110] V Německu to byla „servitii redemptio", zvaná též „küngestiura" (Heusinger, Servitium regis, 109), v Polsku „stan", „statio" (Balzer, Narzaz, 371 a 381; Wojciechowski, Państwo, 79—80). Obdobné povahy bylo pozdější anglické „scutagium".

mecké vzory. Jejich terminologie odpovídá vývojovému stadiu vyspělejšímu a byla recipována v hotové již podobě. Vedle toho se na neštěstí často používá formulací obecných, které neposkytují obraz jednotlivých povinností dílčích. Pokud pak tato exemční privilegia jednotlivá osvobození vypočítávají, jsou často zpracována podle německých formulářů, takže při výkladu slovanské soustavy břemen se nelze vždy o ně opírat. Jindy ovšem čerpají ze skutečných místních poměrů; to platí zejména o listinách zvěřínských hrabat. Pravzorem exemčních privilegií jest na tomto území privilegium císaře Ludvíka pro hamburské arcibiskupství z r. 834,[111] jehož textu se v pozdější době přidržuje řada privilegií ostatních císařů pro jednotlivá biskupství na území polabsko-pobaltských Slovanů.[112] Zvláště široká formulace břemen obyvatelstva a spolu s tím regálních práv jest v listině Konráda III. z r. 1150 pro biskupství v Havolíně.[113] Podle těchto císařských privilegií vydali obdobná privilegia vévodové saští v oblasti obodritské, později meklemburské[114] a markrabata braniborští v oblasti jihovýchodních plemen lutických, braniborské Prostřední marce.[115]

Osvobození od daní a jiných břemen, vydávaná pomořskými knížaty církevním institucím jejich země, se zcela přidržují dikce svých sousedních západních vzorů a právě v první době dávají přednost formulacím obecným, které nedovolují vytvořit si obraz o jednotlivých součástech těchto povinností. Celek povinností daňových a jiných břemen jest tu většinou označován pouhými termíny „exactio“ a „servitium“.[116] Tak je tomu v listině Kazimíra I. z r. 1170 pro klášter bělbucký,[117] falešné listině, údajně vydané téhož roku tímtéž knížetem pro klášter brodský,[118] privilegiu Bogislava I. z r. 1173 pro Kolbac,[119]

---

[111] MU 3.

[112] Jindřich III. biskupství havolínskému r. 1051 (CDBr 8 XI), Konrád III. zvěřínskému r. 1139 (SHL 74), Bedřich I. braniborskému r. 1161 (CPD 25) a havolínskému r. 1178 (CPD 78).

[113] CPD 20: ut nullus dux, nullus marchio, nullus comes seu vicecomes, nullus aduocatus seu subaduocatus aliquam exaccionem exinde extorquere audeat, nullus sibi aliquod dominium ibi usurpare presumat, nullus petitiones publicas ibi faciat, nullus eos ad ligna secanda uel portanda, uel faciendas fossatas cogat, nullus alienum aliquid genus grauaminis eis imponere audeat, sed tantummodo soli episcopi hauelbergensi de hiis omnibus subiaceant, et ei iuxta mandatum suum in hiis ad honorem et vtilitatem ecclesie seruiant, et nulli homini de aliquo seruicio, nisi uel certo misso suo respondeant.

[114] Ratiboři r. 1158 (MU 65) a r. 1169 (MU 90), lubecké kapitule r. 1164 (MU 83) a Zvěřínu falsum r. 1171 (CPD 32).

[115] Potvrzení havolínského biskupa Anselma Jerichu r. 1145 (CDBr 3 XI III). Markrabě braniborský Havolínu r. 1151 (CDBr 2 XVIII V) a r. 1170 (CDBr 2 XVIII VI) a Braniboři r. 1197 (CDBr 8 XXXVI).

[116] Servicium, servicium ex debito, onus servicii, omne humanum servicium, omne obsequium, servicium secularis potestatis, servicium quod principi terre debetur, opera ad que facienda ceteri homines de mandato domini terre aliquotiens evocantur, ius terreni dominii, ius secularis potestatis, servicium nostrum, servicium iuris nostri, servicium ex dominio nostri principatus nobis et successoribus iniunctum, servicium nobis et baronibus nostris ex more gentis nostre debitum (UR II 41).

[117] CPD 29: ab omni exactione et seruitio nostro liber sit.

[118] CPD 30: ab omni exactione iuris, quod in eo habuimus vel habere debuimus.

[119] CPD 33.

Kazimira I. z r. 1174 pro Drahuň,[120] z r. 1176 pro Kolbac,[121] z r. 1176 pro Stolp,[122] z let 1175—6 pro kamenské biskupství[123] a některých privilegiích dalších.[124] V jednom případě jest osvobozování od určitých povinností zachyceno v potvrzení biskupském,[125] jak všeobecně v této době bylo zvykem, že privilegia daná světskou vrchností církevnímu ústavu potvrzovala i příslušná vrchnost duchovní. Ve 12. století se terminologie, označující jednotlivá osvobození, rozhojňuje;[126] přesto však i ve 13. století jest nadále oblíbena fomulace povšechná a termíny „exactio" a „servitium" mají použití neustálé.[127] Co bylo řečeno o listinách pomořských knížat, platí i o privilegiích knížat meklemburských, Niklotovců, v daleko větší míře germanisovaných. Tak je tomu na př. v listině Mikuláše I. dobřanskému klášteru z r. 1189[128] a listinách knížete Jindřicha I. Borvína z r. 1192 pro týž klášter[129] a z let okolo r. 1200 pro lubeckou kapitulu.[130] V době plné germanisace těchto území dostaly povinnosti slovanského obyvatelstva povšechný německý název „Wende dinste".[131]

V době vzniku feudálního státu byla základní povinností obyvatelstva *povinnost vojenská*, známá povětšině z listin německých knížat, kde jest označována latinským terminem „expeditio",[132] jejž přejala slovanská knížata. Není známo, jak se tato povinnost nazývala slovanským jazykem. Později slovanská knížata s oblibou užívají názvů víceslovných: „expeditio gentis slavice", „omne ius expeditionis", „expeditio pro defensione terre facienda", „terre defensio" a pod.[133] Z té doby pocházejí také německá označení „lantwere"[134] a „herschilt".[135] Německá knížata na Obodritsku v době kolonisace vojenskou

[120] CPD 36: ab omni exactione et seruitio nobis et nostris debito. ...ab omni exactione baronum meorum et omnibus nobis et eis famulantium, et ab omni seruitio nobis et eis more gentis nostre debito, uidelicet urbium edificatione, pontium positione, et utrorumque resarcinatione, et omni expeditione.

[121] CPD 38: ne scilicet edificare aut reparare vrbes cogentur, sed neque iudicium quisquam secularium eis molestus sit in vllo negocio.

[122] CPD 40: ab omni secularium exactione liberam.

[123] CPD 41: vt villas vel curias eorum nulla persona secularis, nuncia potestatus, presumat intrare pro exactione aliqua, vel qualibet causa molestie hominibus ecclesie facienda; vedle toho dále výpočet podrobný. CPD 42: ab omni iustitia et exactione laica, tam nostra quam omnium.

[124] Privilegia Bogislava I. z r. 1182 pro Brod (CPD 50) a Stolp (CPD 52), z r. 1186 pro kamenskou preposituru: ab omni exactione et servitio (CPD 60), kněžny Anastasie z r. 1188 pro Hrob (CPD 65) atd.

[125] R. 1176 potvrzení majetku kolbackému klášteru kamenským biskupem Konrádem (CPD 39).

[126] CPD 118, 125, 126, 135, 139, 146, 153, 155, 177 atd.

[127] CPD 85, 86, 88, 122 a dále až ještě ve třicátých letech 13. století CPD 178, 180 atd.

[128] MU 147.

[129] MU 152: quod petitionibus et exactionibus, seruiciis et iudicio iuri nostro sponte renunciamus, et quod nullus nostrorum iudicum aut aduocatorum in Doberan abbacia vel in eius redditibus quicquam potestatis habebit; v dalším podrobný výčet.

[130] MU 167: de communi iure seruitutis emancipauimus, tali priuilegio libertatis eam munientes, ut ab omni uexationis onere semper sit liberata.

[131] Pervolf, Germanizacija, 96.

[132] MU 65, 101, 113, 160, 165, CDBr 17 XVII 1 atd.

[133] UR II 41—2.

[134] UR II 42.

[135] PU II 610 (1255).

povinnost upevnila.[136] V tom směru byla shodná praxe i některých slovanských knížat z tohoto území.[137] Na Pomoří se mimořádně silné postavení církve projevuje většinou i tím, že obyvatelstvo na jejích statcích jest osvobozováno od vojenské povinnosti; z tohoto pravidla však existuje výjimka.[138] Na Rujaně v jednom případě v první polovině 13. století bylo plnění vojenské povinnosti dáno církevnímu představenému na uváženou.[139]

S vojenskou povinností těsně souvisela povinnost *stavby hradů*, známá ovšem stejně i z listin německých knížat těchto území.[140] Slovanská knížata na Pomoří užívají ve svých listinách pro označení této povinnosti termínu „edificatio"[141] a „munitio",[142] niklotovská meklemburská knížata více výrazu „exstructio",[143] později obvyklého i na Pomoří. Za kolonisace byl všeobecně převzat německý termín „burgwerk".[144] K povinnosti stavby hradů se těsně pojila povinnost *strážní služby* na nich, zvaná „custodia castri".[145]

Obdobnou povinností širšího dosahu byla *stavba mostů a cest*, na Pomoří nazývaná „edificatio pontium",[146] v Meklembursku „exstructio pontium".[147] Později se používá výrazů „structura", „positio", „resarcinatio", „reparatio" a některých jiných[148] a samozřejmě i německého výrazu „bruckenwerk".[149]

Pro období vzniku raněfeudálního zřízení jest nejcharakterističtější povinností povinnost *pohostinství* a *průvodu*, které se poskytovaly knížeti a jeho doprovodu. Vedle latinského termínu „vectio" pro průvod se pro pohostinství používalo slovanského výrazu „gaztitua", t. j. gostitva.[150] Později byl průvod označován termíny „vectigal", „vectura per terram, per aquam", „angaria" a „perangaria".[151] Ze zpráv o knížecích dvorech v jednotlivých pomořských městech[152] nelze soudit o stavu povinnosti pohostinství v městech. Vzhledem k způsobu, jak samostatně městské obyvatelstvo vůči knížeti vystupovalo, lze

---

[136] Sommerfeld, Beiträge, 62.
[137] MU 299 (1223), 323 (1226).
[138] CPD 41 (1175—6): sed cum necesse fuerit ad defensionem terre sue procedere sint parati infra ipsam terram, cum eam hostiliter inuaserint inimici.
[139] CPD 242 (1236): vt si quando, nimia necessitate nos vrgente, nobis ad expeditionem homines illius territorii ad defensionem videlicet terre nostre nobis fuerint necessarii, pro eo ad dominum abbatem dicti loci, non ad alium nec ad hoc, vel ad edificationem castri alicuius infra terram nostram, per coactionem aliquam compellantur, sed in voluntate sit abbatis quot ad hoc negocium transmittantur.
[140] Jako v pozn. 132 a SHL 73.
[141] CPD 33 (1173): ad urbes edificandas. CPD 36 (1174): urbium edificatione, pontium positione, et utrorumque resarcinatione. CPD 38 (1176): ne edificare aut reparare vrbes cogantur. CPD 177: edificatio castrorum.
[142] CPD 37 (1175), 65 (1188).
[143] MU 147 (1189), 152 (1192).
[144] UR II 42; Pervolf, Germanizacija, 81; Kadlec, Introduction, 48.
[145] CPD 175 (1229).
[146] CPD 36 (1174), 41 (1175—6), 177.
[147] Jako pozn. 143.
[148] UR II 42.
[149] Tamtéž; Pervolf, Germanizacija, 81.
[150] CPD 41 (1175—6).
[151] UR II 42.
[152] Herbord III 12 a 24.

však spíše vyvozovati její neexistenci. Povinnost tížila zřejmě jen obyvatelstvo vesnic, které knížeti přímo podléhalo, kdežto za městské hradby jeho přímý vliv zasahoval jen omezeně.

Poměrná chudost pramenů právě z období vzniku státu nedovoluje zjistit, zda na Pomoří existovala řada drobných povinností spojených s lovectvím, jež v tak rozsáhlé míře jsou známy právě ze sousedního Polska i Čech.[153] Protože na těchto územích církev a s postupující germanisací i šlechta získaly neobyčejně samostatné postavení, nedošlo tu k jinde obvyklému převodu služebních a pracovních břemen na platy.[154] Z pozdější doby jsou z braniborské oblasti jako součást povinností vůči patrimoniální vrchnosti známy některé povinnosti takového druhu, že by dovolovaly domněnku o jejich starodávném původu — jde na př. o povinnost dopravování zpráv;[155] rozsáhlejší závěr by však zde byl ukvapený. Jako pracovní povinnost na knížecích statcích při hospodářských pracích jest jednou doložena „aratura".[156]

4. *Základní daň knížecí*

Domácí původ knížecí daně naznačuje slovanský název „*vojvodnice*". Jest však znám až z poloviny 12. století z německých dokladů[157] a tak důkaz domácího původu není slovanským názvem daně proveden úplně, i když ovšem lze předpokládati, že právě Obodrité, z jejichž země doklady pocházejí, dávali určité platy svým knížatům; právě z Obodritska se totiž zaznamenává nejdříve zřízení s některými raněfeudálními rysy. Jinak by však bylo možné i to, že Slované plat německému feudálovi pojmenovali slovem, odvozeným ze slova obvykle používaného pro označení vlastního knížete.

Základní knížecí daň typicky charakterisuje feudální stát. Je výrazem nové situace v politickém zřízení, kdy místo plemenného sněmu s předáctvem vystoupil do popředí kníže nebo jiný významný feudál, ovládl jako představitel nové třídy obyvatelstvo určitého území, upevnil své postavení dosazením státního aparátu (družina, úřednictvo domén, úřednictvo provincií) a zavedl soustavu nových břemen podrobeného obyvatelstva. Daň nese dlouho pečeť

---

[153] Wojciechowski, Państwo, 81; J. Kapras, Právní dějiny zemí koruny České, II. díl, Praha 1913, 73.

[154] E. Glasson, Histoire du droit et des institutions de la France, II. díl, Paris 1888, 377: platy „ad hostem"; Balzer, Narzaz, 371 a 381: „stan"; Z. Wojciechowski in: Historia Śląska od najdawniejszych czasów do roku 1400, Kraków 1933, 629: „stroża", „solutio"; Herlitz, Grundzüge, 32: „genārd" místo přijímání a hoštění knížete, podobně „ledungslama" a „skipvist" za nevyzbrojení lodí a „tinglama" za neúčast na sněmu.

[155] Guttmann, Germanisierung, 498—9.

[156] CPD 172 (1228), Bogislav I. kostelu sv. Jana v Lubeku.

[157] MU 65 (falsum 1158), Jindřich, vévoda saský dotuje biskupství ratibořské: a wogiwotniza, qui census ducis dicitur. MU 90 (1169), týž vévoda osvobozuje tři meklemburská biskupství od různých povinností: et censu ducis, qui wogiwotniza dicitur. Shodně v MU 96 (1170).

válečného podrobení, i když později po upevnění posice feudálního pána jest vymáhána nikoli již přímým násilím. Násilnost při původním ukládání daně vyjadřují i český výraz „berně" a polský výraz „pobór", i když ovšem historicky jsou doloženy až pro označení pozdějšího vývojového typu daně, povolované šlechtou a potom všemi stavy panovníkovi v čase mimořádné potřeby. V nejstarší době knížecího státu každá daň znamenala násilné odnětí, neboť daně se ještě nevžily. Kníže - panovník nebo jiný menší feudál žádal na obyvatelstvu, jež mu podléhalo, nejdříve jistě vždy podle svého uvážení vše, co potřeboval.[158]

Na knížecí dani lze obvykle pozorovat určité starobylé znaky, souvisící se vznikem raněfeudálního státu a rysy platů, vybíraných ve zřízení plemenném.[159] Tak na ni působí především někdejší válečné platy, ukládané obyvatelstvu podrobených území. V Čechách na př. jest nejstarší známou daní t. zv. „tributum pacis", které podle převládajícího mínění jest daní, již vybírá kníže ode všech svobodných a polosvobodných, t. j. ze svých domén, výsluh a zbožných fundací.[160] Historická podoba tohoto platu však jistě není jeho podobou nejstarší. Plat, analogický uherským „liberi denarii",[161] byl původně patrně platem, jímž si podrobené plémě vykupovalo mír; později jej kníže přeměnil v pravidelnou daň, podobně jako v Čechách vybíranou od prostého svobodného a nesvobodného obyvatelstva. Tento plat nikterak nelze pokládat za reluovanou náhradu za osvobození od vojenské služby;[162] rovněž jej nelze spojovat s pozdější „collectou" a zejména nelze vidět jeho počátek ve franckých vzorech.[163] Je to nejstarší typ knížecí daně, vznikající vždy na přechodu od zřízení plemenného ke státu, v jehož čele stojí kníže, který podrobenému obyvatelstvu ukládá nová, dříve neexistující břemena. Na rozdíl od poměrů panujících v tomto směru v řadě evropských zemích není ovlivnění knížecí daně starším válečným tributem u polabsko-pobaltských Slovanů tak jasně patrné. Na jedné straně feudální stát u nich vznikal pomaleji a kníže neměl často dostatek moci, aby si sousední plemena dostatečně pevně podrobil, na druhé straně intensivní německý nápor mnohdy rušil výstavbu knížecího státu slovanského a tím i formování knížecí daně.

Vývoj knížecí daně byl v době prvního ustálení státního ústrojí takový, že původně násilím vymáhané platy na obyvatelstvu nově podrobených území se změnily v určitá víceméně pravidelná poskytnutí panovníkovi, plněná při jeho příchodu, zejména v souvislosti s výkonem soudní a správní jurisdikce. Byly to t. zv. dary, zejména z franckého říše dobře známá „dona", „munera"

---

[158] Widajewicz, Danina, 72.
[159] Juškov, Obšč.-pol. stroj, 384.
[160] Vaněček, Základy, II 18, 19 a 94; týž, Malé dějiny státu a práva v Československu, Praha 1947, 12.
[161] Timon, Ungar. VRG, 61 a 264; H. Schreuer in: Zeitschrift d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgeschichte, germ. Abt., XXVI., Weimar 1905, 332; Peterka, Rechtsgeschichte, I 46.
[162] Tak Balzer, Narzaz, 115.
[163] Tak K. Krofta, Staročeská daň míru, Praha 1929, 39—40.

a „gratiae“,[164] na Rusi „poljudije darovnoje“ a darová součást městské daně, zvaná „počestije“.[165] Z darů se během času vyvinula pravidelná daň. Nejstarší raněfeudální prameny z řady evropských zemí zachycují ještě stadium, v němž vedle povinnosti pohoštění platová složka má povahu darovou. Takové bylo francké „servitium regis“, jež tvořily „mansiones“ a „dona“.[166] Nelze ovšem pochybovat o tom, že vedle této soustavy povinností přímých poddaných zvláště v okrajových územích důležitou roli v knížecím příjmu hrály i nadále zisky z válečné kořisti a platy nově podrobených zemí.[167]

Když panovník s pomocí svého mocenského aparátu, jejž stále rozvíjí, opanoval rozsáhlejší území a upevnil svůj stát, došlo k zavedení *větší a pravidelné daně*. Její počátek vedle tradice kultovních platů jest nepochybně v povinnosti pohoštění panovníka a zejména „darů“, panovníkovi skládaných. Tyto „dary“ byly nejdříve podávány nahodile, později však při stoupajícím upevňování feudálního státu je kníže začal žádat pravidelně. Takový vývoj prodělala francká „dona annualia“[168] a stejnou povahu má i „ostarstuopha“ mohanských Franků, podobně placená knížeti na jarních výročních sněmech.[169] V Rusku se jasně rýsuje souvislost platů plemenného období a daňové soustavy knížecí, jež z předchozí doby recipuje darovou složku nových, nyní ovšem daleko četnějších příjmů.[170] Kdežto stará nepravidelná daň byla poskytována v předmětech drahocenných, nová pravidelná daň jest plněním předmětů denní potřeby.[171] Byla to daň, placená vším svobodným obyvatelstvem.[172]

Daňová praxe polabsko-pobaltských Slovanů dovoluje učiniti závěry o *vlivu těchto původně poměrně nerozsáhlých poskytnutí na prospěch knížete („darů“) na pozdější značně tíživější knížecí daň*. Jde tu o poskytování drůbeže, jednoho z nejstarších předmětů plnění v době počáteční organisace feudálního státu; jeho nejtypičtějším případem jest francká „steora“ a „ostarstuopha“.[173] Z polabsko-pobaltského území doklad skutečného platu v kuřatech ovšem pochází z doby značně pozdější než doby prvních raněfeudálních prvků v politické organisaci, totiž z r. 1217, kdy jest jako dodatek k desátku uváděn pod názvem „rohon“ v listině ratibořského biskupa Jindřicha pro jeho vlastní

---

[164] Esmein, Cours, 78; Violet, Histoire, III 443; Glasson, Histoire du droit etc. de la France, II 364 o platu zvaném „inferenda“; Schröder, Lehrbuch, I 206. Stejnou povahu patrně měla i sekelská „signatura boum“ (o ní Timon, Ungar. VRG, 268).

[165] Juškov, Obšč.-pol. stroj, 384 a 386; Vladimirskij—Budanov, Obzor, I 58; Sergejević, Lekciji, 337; Beljajev, Lekciji, 187 a 196—7.

[166] Heusinger, Servitium regis, 3.

[167] Beljajev, Lekciji, 60—1; Sergejević, Lekciji, 336—7; Vladimirskij—Budanov, Obzor, I 57; Juškov, Obšč.-pol. stroj, 113; týž, Istorija, 78.

[168] Chénon, Histoire, I 297.

[169] Brunner—Schwerin, Deutsche RG, II 319.

[170] Juškov, Obšč.-pol. stroj, 384.

[171] Heusinger, Servitium regis, 52.

[172] Na západě to bylo „tallagium“, „tallia“ (Schmidt, Allgem. Staatslehre, II/2 426—7; Balzer, Narzaz, 575), v Polsku „narzaz“ (Balzer, Narzaz, 574), v Srbsku „carski perper“ (J. Gerasimović, Staro srpsko pravo, Beograd-Terazija 1925, 64) atd.

[173] Brunner—Schwerin, Deutsche RG, II 318.

kapitulu.[174] Původ terminu je zcela nejasný. Jinak však tato daň velmi silně připomíná daň - dar vrchnosti, který byl v Čechách nazýván „poklona" nebo „pocta" a podával se při visitaci,[175] jenž ovšem v této historické podobě nebyl daní státní; byl obvyklý ještě po řadu století později ve formě darů poddaných pozemkové vrchnosti světské i vrchnosti duchovní. O několik desítek let starší než „rohon" jest u polabsko-pobaltských Slovanů pojmenování základní knížecí daně slovem „kuřice", jež prozrazuje předmět původního plnění. Ovšem i u polabsko-pobaltských Slovanů stejně, jako tomu bylo ve všech jiných zemích, se předmět daně s přeměnou hospodářských forem a nových potřeb státu měnil, takže v konkretních dokladech daň tohoto jména má předmět plnění zcela odchylný; tak v šedesátých letech 12. století jest tímto názvem označován na Obodritsku obilní plat,[176] v sedmdesátých letech stanovený na tři měřice.[177] Ještě ze 14. století jest znám případ, kdy církvi vedle jiných platů z polí byl z domů, tedy nejstaršího daňového vyměřovacího základu, poskytován plat v kuřatech.[178]

Jiné druhy předmětů daní určují *platy, ukládané poraženým plemenům válečnými vítězi*; jejich vliv jest po dlouhou další dobu patrný. Tak u polabsko-pobaltských Slovanů se alespoň v některých z jejich území podobně jako v Rusku platívala daň v kožešinách, jak to dokládá jedno privilegium z někdejšího obodritského území ještě z r. 1208, užívajíc názvu „*chunowe*", označujícího kuní kožešinu; termín „chunf" jest znám také z r. 1194 z dále na jihozápad položeného území tehdy již téměř vymřelých mohanských Slovanů.[179] Daně placené v *medu*[180] jsou známy jako tributa placená podmaniteli, nikoli daně knížecí. Nelze však vyloučit, že med byl předmětem knížecí daně, podobně jako *vosk*, o němž však toliko jeden pramen nahodile hovoří v souvislosti s poskytnutím dávky ve vosku z pomořských krčem ke zbožným účelům.[181] Jinak při placení daní jest všeobecně jistě neobyčejně zajímavá skutečnost, že daně se nikdy neplatily v plátěných šátečcích, které existovaly jako platidlo podle Helmolda[182] právě u polabsko-pobaltských Slovanů a podle arabského obchodníka Ibrahim ibn Jakuba v Čechách. Tohoto způsobu placení se zřejmě používalo jen v obchodním styku; při dani, jejíž kořeny jsou starší a která se plní v produktech, jež vyběratel přímo zužitkovává (maso pro knížecí družinu, oves pro koně), nebyl tento způsob aktuální.

---

[174] MU 228: qui darent decimam maiorem in agro de manipulis et minutam de iumentis, dare tenerentur ex iustitia et pullos de areis, quod wlgato nomine rohon dicitur.

[175] Kapras, Právní dějiny, II 73.

[176] Helmold I 88 (1160): modius autem Slavorum lingua eorum „curitce".

[177] MU 65 (1169): census autem Sclauorum de unco tres mensure, quod dicitur curiz.

[178] CPD 272 (1239), Barnim I. klášteru Uznoimu: et de quolibet koten quatuor pullos tollant annuatim. (Citace širší souvislosti jest v pozn. 402).

[179] MU 182, ratibořský biskup Filip své kapitule: cum omni iure, censu scilicet, decima et chunowe. — „Chunf" dokládá Jegorov, Kolonizacija, II 189.

[180] CDBr 8 III (965), Otta I. sv. Mořici v Magdeburku: omnem censum mellis.

[181] CPD 51 (1182), Bogislav I. vyhlašuje obdarování kláštera sv. Michala v Bamberku.

[182] Helmold I 38.

Pro posouzení pevnosti a rozsahu knížecí daně jest důležitá otázka druhu předmětů, v nichž se plnila. Tento druh jest určován jednak povahou hospodářské produkce určité oblasti, jednak praktickou potřebou knížete a jeho dvora.[183] Ve vznikajícím feudálním státě jsou ve všech evropských zemích daně poskytovány jednak v dobytku, jednak v obilí, v nejstarší době také v kožešinách. Tak ve francké říši se platila daň „dehem" čili „cellarinsis" ve vepřích a „terragium", „agrarium" a „araticum", „garba" či „campipars" v obilí,[184] ve všech západoslovanských zemích „nářez" v dobytku a „osep" v obilí. Z obilí se nejdříve daň platí v ovsu, později žitu a rovněž i pšenici.[185] Tento vývoj dobře naznačuje stupně zvyšování daní vždy ovšem v souvislosti se změnami v pěstování hospodářských plodin. Nejdřív obyvatelstvo bylo zřejmě povinno zaopatřiti koně knížete a jeho družiny pouze při příchodu do vsi, později se dávka stala pravidelnou. Z povinnosti pohoštění knížete se stává plat opakovaný, jenž má být knížeti zdrojem zásob, s nimiž by mohl volně disponovati; tak vedle ovsa se pojednou v dani objevuje žito a pšenice. Poměr daní v dobytku a obilí není ovšem jednoznačný a zejména při pozdějším převádění většiny daní na obilí a nakonec na peníze se ukazují vlivy předchozí velmi rozrůzněné daňové soustavy. Tak v Uhrách vedle „terragia" v penězích existuje v Banátě Slovany placená „marturina" v obilí (původně daň v kožešinách), kdežto daní Szekelů a Valachů zůstává nadále v dobytku odváděná „signatura boum"; vedle toho ve vinných oblastech se platí daň zvláštní, „cibriones" nebo „acones".[186] V Bulharsku existují vedle sebe nejstarší „dimina", placená podle krbů, v obilí podle počtu tažného dobytka dávaná „voloberština", podle výměry poskytovaná „annona" a podle výnosu placený desátek.[187]

Vedle daní v kožešinách, medu, vosku a kovech, charakteristických pro platy ukládané na podrobených územích, byla všeobecně nejstarší daní feudálního státu daň odváděná v dobytku, nejdříve bravu a později skotu, a známá z celé Evropy,[188] kde všude její rozsah jest také vymezován technikou „vrubových" záznamů.[189] Předmět plnění jest určen tím, že v nejstarší vývojové fázi státu kníže v družinném zřízení vyžadoval především předměty výživy své družiny; vedle toho dobytek, jejž nespotřeboval na svém dvoře, mohl dobře sloužit jako platidlo (latinská „pecunia", ruský „skot"). Právě z Ruska jest dobytek vedle drahých kovů a kožešin jako platidlo znám v sou-

[183] Łowmiański, Podstawy, 49.
[184] Schröder, Lehrbuch, I 206.
[185] Balzer, Narzaz, 187 a 200—2; Łowmiański, Podstawy, 50.
[186] Timon, Ungar. VRG, 264—7.
[187] S. S. Bobčev, Istorija na starobalgarskato pravo, Sofia 1910, 359—61; Kadlec, Introduction, 72 a stejně o Srbsku tamtéž 110.
[188] Balzer, Narzaz, 167 a 183.
[189] Tak Violet, Histoire, III 454; Bobčev, Istorija, 359—60.
[190] A. D. Gusakov, O nekotorych javlenijach v denežnom obraščeniji drevnej Rusi, Izvestija akademii nauk SSSR, otd. ekonomiki i prava, č. 3, Moskva 1946, 231 a d.

vislosti s daněmi.[190] Zvláště v polské nauce se daň z dobytka chápe jako daň nejstarší; „narzaz" byl v této době také jedinou stálou daní.[191] Nejnověji však Łowmiański poukazuje na to, že rolnictví mělo u slovanských národů větší význam, než jak se původně nauka všeobecně domnívala;[192] proto podle jeho mínění jsou obilní daně starší, než jak se dříve předpokládalo, ačkoliv jak sám správně poznamenává, otázky výživy, vojenské účely, zájem obchodní i poměrně menší možnost exploatace půdy by mluvily výrazně pro větší význam dobytkové daně.[193] Tento nový názor o prastarém vzniku obilních daní není jistě názorem neoprávněným. Ovšem charakter nejstarší obilní produkce s malým výnosem a existence toliko dobytkových daní v oblastech méně vyvinutých, v nichž se zachovaly poměry starobylejší,[194] nedovolují změniti závěr, že nejstarší knížecí daní byla nepochybně daň v dobytku. Její dlouhé přežívání v některých zemích — na př. v Polsku — se vysvětluje tradicionalismem, v daňových soustavách velmi obvyklým; vžitou daň není totiž záhodno často měniti.

Latinská a německá terminologie listin z území polabsko-pobaltských Slovanů, psaná německými písaři, jest sice značně pestrá,[195] avšak — a to zejména pokud se týče odlišení daní v dobytku a obilí — o slovanské daňové soustavě nepodává potřebný obraz, i když většinou jde zřejmě o daně v obilí. Na základě tohoto materiálu lze konstatovat, že proti obecně převládajícímu primátu daně v dobytku v nejstarší době u polabsko-pobaltských Slovanů *měla daň v dobytku význam zřejmě menší* a naopak docela lze míti zato, že u řady z nich vůbec neexistovala. V materiálu z někdejší oblasti obodritské jest toliko jediný zcela jasný doklad, totiž „census porcorum", jejž meklemburský kníže Jan jmenuje r. 1242 v listině pro lubeckou kapitulu.[196] V listině ratibořského biskupa Jindřicha z r. 1217 jest sice uveden jako součást desátku plat vyměřovaný z dobytka a nazvaný „minuta",[197] avšak není zde řečeno, v čem byl placen; vedle peněz mohlo stejně dobře jít o plat v obili, u daní, stanovených podle počtu dobytka, jinde velmi hojný. O Pomoří jest známo, že se tam bohatství od nejstarších dob počítalo podle počtu koní[198] a tedy bylo by možno předpokládat i značný stav jiného, méně cenného dobytka; avšak starších zpráv o platu daní v dobytku z tohoto území není. Později zde ovšem existuje

---

[191] To prokázal Balzer, Narzaz 107 a 637.
[192] Łowmiański, Podstawy, 53 a d.
[193] Tamtéž 127—30.
[194] Tak tomu bylo na Litvě do 16. století (H. Łowmiański, Studya nad początkami społeczeństwa i państwa litewskiego, I. díl, Wilno 1931, 159—60), v Uhrách pak platili Sékelové v dobytku „ökör sütes" (F. Schuler—Libloy, Siebenbürgische Rechtsgeschichte, I. díl, Herrmannstadt 1855, 348) a stejné povahy byla valašská „quinquagesima nobilium" (tamtéž 340).
[195] Exactio nostra, provincialis, secularis, secularis iuris, ius secularis exactionis, pensio, census, quaestus, peticio, precaria, infestacio, impeticio, onus, vectigal, tallia, arenga, perarenga (Balzer, Narzaz, 589), omne onus potestatis secularis (MU 410).
[196] MU 534.
[197] Viz pozn. 174.
[198] Herbord II 23.

daň placená v dobytku,[199] jež se nazývá „nářez“,[200] tedy stejně jako v Polsku a Čechách. V tomto případě by bylo možno uvažovat o posílení této daně vlivem polským; pozdní výskyt a skutečnost, že Pomoří bylo v některých směrech ovlivněno polskou právní kulturou rozhodně hovoří ve prospěch takového mínění.

Důvodem neexistence nebo menšího významu daně v dobytku u polabsko-pobaltských Slovanů jest patrně odchylný růst raněfeudálních politických útvarů tohoto území v souvislosti s hospodářskými potřebami místních knížat. Jak jest známo nejen z dějin Veletů a Raňanů, kde místní knížata ovládala v poměrně pozdější době území nepříliš rozsáhlá, tak ani u Obodritů nevznikaly politické útvary větší; tomuto vývoji odpovídal i dříve již konstatovaný menší rozsah vojenské družiny. Daň z dobytka především sloužila výživě družiny. Kníže na Polabí a Pobaltí byl však předákem území nerozsáhlého — byl to skutečně jen „vojevoda“, především vojenský náčelník místního okruhu, hradové obce — a jeho potřeby byly zcela odlišné od potřeb feudálních knížat v Čechách, Polsku nebo v druhé polovině 12. století na Pomoří. Daní poskytovanou ve zvířectvu byla patrně převážně, ne-li výhradně, doložená a uvedená již daň v drůbeži. Jeho potřebě více vyhovovala daň placená v obilí, která kryla spotřebu jeho vlastního domu a hospodářství. U polabsko-pobaltských Slovanů také *všeobecně po předchozí poměrné různorodosti převládá zřetelně daň obilní*. Pokud pak na území polabsko-pobaltských Slovanů zaváděla daň německá knížata nebo pokud na daně slovanských knížat při zvyšování dávek spolupůsobil vliv německý, projevoval se zaváděním, resp. zvětšováním právě obilních daní, které na dalším vývojovém stupni, jímž tehdy už procházely sousední německé země na západní hranici území slovanských, jsou základním typem daní. V tom směru také i zde platí jinak všude obecná zásada, že obilní daň byla daní, kterou buď podle počtu dobytka nebo podle výměry odvádělo obyvatelstvo knížeti ve výši jím původně libovolně určované, později pevně stanovené.[201] Souvislost daní na Polabí a Pobaltí s obdobnými daněmi v okolních zemích napovídá i skutečnost, že daň, uložená Obodritům saským vévodou Jindřichem Lvem r. 1160 ve výši tří korců žita a dvanácti stříbrných penízů z lánu, jest shodná s daní normálně placenou v Polsku i na východním Pomoří.[202] Pokud lze přijímati za vzory daně uložené německými kolonisátory, nutno konstatovat, že byly velmi rozsáhlé; Obodritsko na př. platilo ročně 1000 hřiven.[203] Pokročilost příkladů ze sousedních zemí byla však tak značná, že už od počátku vedle daně naturální se objevuje *daň peněžní*. Vývoj daně polabsko-pobaltských Slovanů tedy vlastně stadium daně dobytkové přeskočil a daň obilní se vyskytuje zároveň s daní peněžní. Podobně tomu

---

[199] Bollnow, Burg und Stadt, 64.
[200] CPD 41 (1175—6): naraz, CPD 177 (1229): narek.
[201] J. Rutkowski, Historia gospodarcza Polski, I. díl, Poznań 1947, 58.
[202] Łowmiański, Podstawy, 51.
[203] Pervolf, Germanizacija, 121.

bylo i na Rujaně, kde Dánové vybírali daň v penězích podle stavu tažného dobytka.[204]

Obilní daní u polabsko-pobaltských Slovanů jest především na Obodritsku známá „kuřice", uvedená již v předchozím textu.[205] Podobně obilní povahy byl plat, který nepravá listina, údajně z šedesátých let 12. století, ve skutečnosti z počátku 13. století, uvádí vedle jednoho penízu, svazku lnu a kuřete jako desátek církvi;[206] Lze totiž předpokládat, že jeho vzorem byla daň, původně placená knížeti. Stejný rozměr tří měřic — avšak bez dalších doplňků, jež zřejmě vznikly až později — měla právě i „kuřice". Ještě na počátku 14. století jsou však daně zbytků slovanského obyvatelstva na Rujaně velmi různorodé, obilní však převládají.[207] Pozdějším názvem hlavní slovanské daně jest všeobecně „*osep*", známý jako závěrečný typ naturální daně ze všech okolních slovanských zemí, zejména Polska.[208] Osep jest prototypem knížecí daně; jest daní naturální a vázán na nemovitosti.[209] Vedle Pomoří[210] nejvíce jest znám z oblasti braniborské, a to i z doby značně pozdější,[211] ale jest doložen i z oblasti labské[212] a na západ od Labe z oblasti halberstadtské.[213] Jeho rozšíření nasvědčuje i německý název této obilní daně, totiž „Grafkorn".[214] Osep byl vybírán jednak z celých vsí, jednak z jednotlivých lánů; v rámci celých vsí byl patrně rozdělován na jednotlivé usedlosti.[215] V braniborské oblasti se tato daň nakonec dostala do rukou církve.[216]

Daně polabsko-pobaltských Slovanů tedy celkově díky menší vyvinutosti státního aparátu se vyznačují *značnou nepravidelností a různorodostí a hojnými přežitky z nejstaršího vývojového stadia*. Všechny tyto rysy se typicky projevily při formování církevního desátku a církevních vrchnostenských platů, jejichž vylíčení bude předmětem 9. a 10. kapitoly. Podobně lze míti zato, že někdejší neobyčejně různorodé daně způsobily i různorodost materiálu, shromažďovaného v knížecích sběrných krčmách na Pomoří, o nichž bude více rovněž níže v 6. kapitole.

---

[204] Saxo XIV 572: Quin annuatim ex singulis boum iugis quadragenos argenteos tributi nomine penderent.

[205] Viz pozn. 176 a 177.

[206] MU 90 (falsum 1186): Census autem Sclauorum per omnes terminos horum trium episcopatuum erit de unco tres mensure siliginis, qui dicitur curiz, solidus unus, toppus lini unus, pullus unus. Ex hiis habebit sacerdos parrochialis duos nummos et tercium modium.

[207] Pervolf, Germanizacija, 210.

[208] Balzer, Narzaz, 175 a d.; Wojciechowski, Historia Śląska, 624 a 627.

[209] Guttmann, Germanisierung, 275 a 277.

[210] CPD 41 (1175—6): oszep, CPD 177 (1229): ossep.

[211] CDBr 22 XXVII (1135): wozop, 10 XXIII X (1187): wozp, wozoph, 17 XVII II (1208): wszop.

[212] Pervolf, Germanizacija, 69.

[213] Guttmann, Germanisierung, 474.

[214] Urkundenbuch d. Hochstift Halberstadt und seiner Bischöfe, ed. G. Schmidt, I. díl, Leipzig 1883, č. 177.

[215] CDBr 5 I XXV (1225): ab eo quod Grafkorn et Graftink et Albegaria dicitur.

[216] Bruns—Wüstefeld, Uckermark, 158.

5. *Ukládání daní*

Vývoj daní u polabsko-pobaltských Slovanů dotvrzuje také *pravidla vývoje vyměřovacího základu daně*, jímž v nejstarším období byly *územní jednotky*, později *usedlosti*, nakonec *polní výměra*. V některých směrech docela knížecí daň u těchto národů zřetelně podtrhuje faktory, které dosud jinde nemohly být konstatovány s takovou určitostí, jako je to možné právě v této oblasti, kde historické zprávy zachycují stav velmi primitivní. To platí především o závěru, že základní knížecí daň má těsnou spojitost i s územní organisací původních válečných daní v období rodově-plemenném. Pozůstatkem staršího stavu jest tu i pozdější ještě existence *územních jednotek jako jednotek berních*. Tento stav trvá neobyčejně dlouho.[217] Ojediněle se předpokládá obdobně stejná situace, ačkoliv v pramenech není pro to přesných důkazů, i pokud se týče občiny.[218] U polabsko-pobaltských Slovanů se podle opolí vybírala daň ještě poměrně velmi dlouho.[219] V oblasti na západ od Labe ponechali Němci starou slovanskou daňovou soustavu a daně vybírali podle vsí, nikoli podle jednotlivců.[220] Lze se ovšem domnívati, že i ve vsích, v nichž není udáno rozdělení jednotlivých lánů mezi jednotlivé osadníky, byly tyto lány v rukách jednotlivých rodin;[221] avšak i tam jest vždy daň odváděna za ves jako celek a tuto kolektivnost zdůrazňuje navíc i pravděpodobnost pravidelného střídání rolí mezi rodinami, pro starší dobu všeobecně známého. Tyto rozsáhlejší a staré územní organisaci odpovídající jednotky jako berní jednotky neuznává zvláště literatura polská — ovšem ani tam není plné jednoty názoru;[222] právě přední polští právní historikové jsou mínění, že opolní daň jest původu pozdního.[223] Jest ovšem pravda, že doklady pro ni se objevují až ve 13. století. Avšak to může být dílem shody okolností, když doklady z jiných slovanských zemí a zvláště typicky z Ruska mluví ve starší době pro přijetí někdejší primitivní územní organisace za berní základnu nového knížecího státu. Lze tu předpokládat, že feudální stát vznikl z řady nižších složek a upravil břemena jejich obyvatel v značném časovém

---

[217] Vaněček, Prvních tisíc let, 87.

[218] B. D. Grekov, Krestane na Rusi, 2. vyd., I. díl, Moskva 1952, 283.

[219] C. G. Fabricius, Studien zur Geschichte der wendischen Ostseeländer, 2. Heft, Berlin 1859, 71.

[220] Codex diplomaticus Anhaltensis I 251 (Guttmann, Germanisierung, 446); prodej vsi Chorau klášteru v Gottesgnaden: Haec... villa... sicut aliae circumiacentes antiquorum Slavorum more ad ecclesiam Cuine unam sexagenam, quod in teutonico sonat schock, pro decima dare solebat.

[221] Bruns—Wüstefeld, Uckermark, 141.

[222] Smolka a Tymieniecki jsou pro starý původ, Balzer a Brückner hájí původ pozdější (Wojciechowski, Historja Śląska, 624). Nejnověji J. Kostrzewski, Kultura prapolska, Poznań 1947, se přiklání spíše k mínění prvnímu.

[223] Balzer, Narzaz, 429—38; Wojciechowski, Państwo, 79.

rozmezí, jak tato území byla postupně připojována, různým způsobem; někde se mohl přidržet místních zvyklostí z raněfeudálního nebo docela plemenného zřízení, jinde mohl zavésti daň zcela novou a časem jednotnou, jakou byl na př. v Polsku „narzaz". Jestliže však i v Polsku se právě v pozdější době užívá jako vyměřovacího základu daně starší územní jednotky, naznačuje to více než přesvědčivě, že i ve starší době postup byl právě takový. Obdobná praxe jest známa z Ruska, kde v řadě případů kníže činil dohody s občinami o kolektivně placený „obrok" a různé povinnosti některých z nich byly převáděny na pravidelný plat.[224] Daně u polabsko-pobaltských Slovanů však nejsou vybírány jenom podle drobných územních jednotek, především vsí, nýbrž i podle jednotek vyšších. Tak zejména v období prvního ovládnutí těchto území německými panovníky byly daně určeny podle plemenných území;[225] složení tributa plně odpovídá různorodosti pozdějších platů knížeti i církevních desátků.

Předmět daně a její vyměřovací základ nejsou ovšem nikdy jednotné, nýbrž naopak velmi různorodé, neboť se v nich uplatňuje řada momentů, daných různým vývojem a vedoucích k značné různosti daní v jednotlivých oblastech;[226] feudální stát, vytvořený na základě spojení řady někdejších drobných samostatných útvarů v jeden vyšší celek, recipoval také daňový systém těchto útvarů a dlouho se mu nepodařilo zavést novou centrální soustavu jednotnou. Snaha o ni se zračí právě v zavádění jednotného vyměřovacího základu, který ovšem není stále stejné povahy, nýbrž — jak už bylo řečeno — prodělává určitý a ve všech zemích shodný vývoj. Nejdříve se uplatňuje hledisko ryze objektivní a vyměřovacím základem jest *usedlost* (odtud daně jako „fumagium", „dým", „podymne", „dimina", „podworowe"), později se přihlíží k subjektivnímu momentu výnosu, i když ovšem i ten jest stanoven objektivně; vyměřovacím základem v prvním stadiu tohoto období jest *počet tažného dobytka*, potřebného k obdělání polí (polské „powolowe", bulharská „voloberština"), v druhé fázi skutečná *výměra polí* („pluh", „rádlo", odtud název daně v Polsku „poradlne").[227] V období daní ukládaných podle sídlištních jednotek převládá plnění v dobytku a v období převahy polního hospodářství plnění v zemědělských produktech.[228] U polabsko-pobaltských Slovanů vývoj proběhl také zcela podle těchto vývojových pravidel. Tento průběh vyplývá ze všeho, co dosud v této práci o jejich daních bylo řečeno; souhrně však jej nejjasněji naznačuje již

---

[224] Beljajev, Lekciji, 188, 196; Vladimirskij—Budanov, Obzor, I 58.

[225] CPD 7 (949), Otta I. arcibiskupství magdeburskému: in tribus vero locis Bidrici, Burg scilicet et Mocrani, in unoquoque eorum tres medones duaqsue cervisas, sex modios tritici, duos porcellos, duas anseres, decem gallinas, sex quoque frisingos et sex carradas annone pastui equorum. Viz i pozn. 384.

[226] Balzer, Narzaz, 112, 325—9 a 574; Beljajev, Lekciji, 188—9.

[227] Balzer, Narzaz, 574—8; Wojciechowski, Państwo, 78—9; týž, Historia Śląska, 624—5; J. Widajewicz, Powolowe-poradlne, danina ludności wiejskiej w dobie Piastowskiej, Lwów 1913, 61—2; Łowmiański, Podstawy, 50—2; Juškov, Istorija, 78; Herlitz, Grundzüge, 33.

[228] Tento závěr jest v podstatě generálním závěrem Balzerova Narzazu.

zmíněná listina z r. 1217, která tyto změny zachycuje ve formě církevního censu, v němž jejich pořadí podle jejich tehdejší důležitosti jest ovšem už obrácené.[229]

Nakonec jest ještě třeba se zmínit o způsobu určování rozsahu daní podle polní výměry. Základní jednotkou byl tu *slovanský pluh*, „aratrum slavicum", „uncus", odlišovaný od většího německého „aratrum magnum".[230] Podle jedné ze zpráv se slovanský pluh rovnal rozsahu pole, zoraného za den jedním koněm nebo dvěma voly,[231] podle druhé dvěma koni.[232] Není vyloučeno, že první zpráva se týká 10. století, druhá 12. století, kdy Slované již jako jednotku přejímali větší pluh německý.[233] Malý pluh míval patrně tu výhodu pro příjemce daně, že byla vyměřena u Slovanů bez ohledu na to, že jejich jednotka jest menší, kdežto jinak se tento plat odevzdával z velkého pluhu německého; proto asi právě církev proti malému rozměru slovanského pluhu nebrojila.[234] Vedle pluhu byl pozemní jednotkou i lán; německý lán měl třicet jiter, slovanský 15 jiter.[235] Daň se tu však obvykle vyměřovala spravedlivě ze slovanského lánu sazbou poloviční; trvalé rozdělení půdy na jednotlivé usedlosti bylo provedeno až za německé kolonisace pod přímým německým vlivem.[236]

6. *Komory — „krčmy"*

Vybírání daní se vyvíjí tím způsobem, že v nejstarším období vývoje všech států platy vybírá sám panovník, objížděje postupně všechna území, jež mu podléhají;[237] původně jej obyvatelstvo musí toliko pohostit, později už na určitých stanovených místech se shromažďují všechny platy za jisté období, jež si kníže odváží. U polabsko-pobaltských Slovanů přímých dokladů pro tuto praxi není, lze však na ni souditi vzhledem k dobře známému objíždění pomořského knížete jeho zemí.[238] Prameny jest zachyceno další vývojové stadium, kdy knížecí daně vybírali zvláštní výběrčí; podobné výběrčí měly i církevní ústavy.[239]

---

[229] Viz pozn. 174.
[230] Niederle, Slovanské starožitnosti, odd. II., díl III., sv. 1., Praha 1921, 61.
[231] Helmold I 12, 14: slavicum ergo aratrum par boum aut unus conficit equus.
[232] Helmold I 88: slavicum aratrum perficitur duobus bobus et totidem equis.
[233] Ohnesorge, Ausbreitung, 324.
[234] A. Ernst, Kritische Bemerkungen zur Siedlungskunde des deutschen Ostens, vornehmlich Brandenburgs, Forsch. z. brandenburg. u. preuss. Gesch. XXIII, Leipzig 1910, 339.
[235] E. Michael, Die Kirche und das coloniale Deutschland des Mittelalters, Zeitschr. f. kathol. Theologie XX, Innsbruck 1896, 415.
[236] Sommerfeld, Beiträge, 46.
[237] Beljajev, Lekciji, 186; Vladimirskij—Budanov, Obzor, I 58; Juškov, Obšč.-pol. stroj, 384.
[238] Monachus Priefl., Ebbo i Herbord na řadě míst.
[239] CPD 41 (1175—6): colligenda ea nullatenus per secularem exactorem, sed per nuncium prepositi (Caminensis) colligantur.

Na Pomoří však existovala navíc ještě zajímavá instituce zvláštních shromaždišť daní. Výnos postupně zvětšovaných daní a zejména potom cla a výnos regálů (o nichž bude podrobněji v 7. a 8. kapitole) bylo totiž nutno soustřeďovat na zvláštní místa, jež jednak byla blízko obvodu, z něhož platy pocházely, jednak, pokud kníže výtěžek daní mínil zužitkovat obchodně, umožňovala svou polohou dobře další finanční transakce. Takovými místy jsou komory — „krčmy". Jsou zřejmě starou složkou slovanské finanční soustavy, neboť ještě i v době pozdější jsou označovány individualisujícím názvem „tabernae more gentis Slavorum".[240] Krčmy byly jednak *místní*, jednak *silniční*,[241] jež vznikly zřejmě v souvislosti s cly. Jest známa řada komor, v nichž byla shromažďována výlučně cla.[242] Postupem doby, jak rostl městský obchod, však stále více byly spojovány s městy a jejich trhy.[243] Zvyšováním tržních poplatků příjem v krčmách také neustále vzrůstal. Z důvodů hospodářského zisku měli také v Kolobřehu krčmu oba panující pomořská knížata,[244] ač jinak zemi vládli odděleně každý ve své části. Z přelomu 12. a 13. století jest známo velké množství krčem.[245]

Komory - „krčmy" byly od počátku shromaždišti daní[246] a tak institucí knížecí berní soustavy; v pozdější době německé kolonisace však byly za pachtovné pronajímány soukromým osobám.[247] Tato skutečnost poukazuje na některé odchylné rysy v jejich povaze jistě už i v době dřívější; vedle funkce shromaždiště daní byly totiž alespoň některé z nich patrně i pouhými místy, kde se za úplatu podávala jídla a nápoje. Prodávané předměty byly patrně často předměty, jež jako daňové plnění obyvatelstvo odevzdávalo knížeti. Toto mínění jest ovšem pouhou domněnkou, pro niž v pramenech není přímé opory; je však zajímavé, že literatura dosud o něčem podobném neuvažovala. Jinak zárodky této složky v povaze krčem, projevující se v jejich pronajímání, jsou patrné už v době předchozí, kdy krčmy, části jejich výnosu nebo platy z nich počaly být převáděny na církevní ústavy.[248] Tak vedle řady darování celých krčem[249] jest známo darování třetiny výnosu nebo darování pravidel-

---

[240] CPD 36 (1174): tabernas habendi, siue uelint more gentis nostre, siue teutonice et danice. — UR II 100; Fabricius, Studien, II 83.

[241] Gley, Besiedlung, 93.

[242] UR II 101; K. Ślaski, Pomorskie szlaki handlowe w XII i XIII wieku, Przegląd zachodni IV/1, Poznań 1948, 289.

[243] K. Tymieniecki, Podgrodzia w północno-zachodniej Słowiańszczyznie i pierwsze lokacje miast na prawie niemieckim, Slavia occidentalis II, Poznań 1922, 92.

[244] CPD 45 (1178), listina papeže Alexandra III.

[245] Ślaski, Pomorskie szlaki, 289: Bělehrad, Černín, Doubrava u Dymína, Dveřno nad Regou, Dymín, Hostkov, Hrob u Uznoima, Hrozvín, Kamen, Kolobřeh, Křiváč u Holeňova, Lazy na jezeře Jamenském, Lípa u Uznoima, Lubčina u Dubí, Přemyslav, Pyřice, Sitno, Skarbiměřice u Štětína, Sommerdorf u Jasenice, Starhrad, Štětín, Třebetov, Tupadly nad Dubosnicí, Uněsta na jezeře Jamenském a Uznoim. Srov. i pozn. 276.

[246] Sommerfeld, Geschichte, 62.

[247] CPD str. 57.

[248] F. Salis, Untersuchungen zum pommerschen Urkundenwesen im 12. u. 13. Jhdt, Baltische Studien XIII, Stettin 1909, 137—9.

[249] CPD 16 (1140), 24 (1159), 30 (1170; falsum), 43, 50, 63, 73.

ného poskytování určitého množství naturálních předmětů;[250] nejrozšířenějším způsobem jest darování ročního důchodu z krčmy ve výši od pěti do dvanácti hřiven.[251] V pozdější době dostala církev právo zakládat vlastní krčmy.[252]

IV. (DOPLNĚK). PŘÍJMY KNÍŽETE Z JINÝCH ZDROJŮ

7. Cla

Vedle základní knížecí daně byly hlavním zdrojem příjmů knížete i u polabsko-pobaltských Slovanů cla. Celní soustava měla zvýšený význam na Pomoří, a to nejen s ohledem na vyspělost tamního obchodu, nýbrž především z toho důvodu, že kníže tak dlouho byl zastiňován městy, která vedla samostatný hospodářský a politický život a neplatila knížeti žádnou daň,[253] takže právě jen cla, uvalená na obchod, mohla znamenati pro knížete vedle daně z provincie finanční příjem. O clech, jež by vybírala města sama, není — mimo uvedené již platy kupců na Rujaně — zpráv.

I v tomto směru jsme však odkázáni až na pozdější pramenný materiál a i když právě o clech jest v něm nejvíce zmínek, lze i pro starší dobu tvrditi s naprostou bezpečností, že pomořská celní soustava byla poněkud jednodušší — počtem druhů cel i růzností názvosloví — než celní soustavy jiných evropských zemí, francké říše,[254] Čech[255] nebo Ruska.[256] Tento závěr odpovídá závěru o daňové soustavě u polabsko-pobaltských Slovanů vůbec a ukazuje, že státní aparát byl zde od počátku vzniku raněfeudálních prvků v politickém zřízení méně komplikovaný než v jiných státech. Ovšem i na Pomoří se vývoj cel rýsuje stejně jako v jiných zemích; od jednoduchých cel především průvozních, počítaných podle vozidel a lodí vezoucích zboží, se přechází k specifikovaným soustavám celním, zejména clům tržním.[257] V období plné samostatnosti slovanského státu na Pomoří však proběhlo, jak vysvitne z dalšího výkladu, toliko vývojové stadium první, kdežto druhé se uskutečňuje až za rozsáhlejší kolonisace a germanisace v 13. století. Ze dvou důvodů zavedení cel, fiskálního a snahy zajišťovat obchod vlastních zemí,[258] zde platí toliko důvod

---

[250] CPD 73 (1194); CPD 51 (1182), 61 (1187), 64 (1189): vosk.
[251] CPD 26 (1168), 34, 40, 52, 53, 55, 60, MU 147 atd.
[252] CPD 36 (1174), UR II 38 (1209).
[253] Podobné poměry panovaly v Rusku (Juškov, Obšč.-pol. stroj, 385—6).
[254] Glasson, Histoire du droit etc. de la France, II 359; Chénon, Histoire, I 300—1.
[255] Kapras, Právní dějiny, II 75.
[256] Beljajev, Lekciji, 191—4; Vladimirskij—Budanov, Obzor, I 59; Sergejević, Lekciji, 345—6.
[257] Kapras, Právní dějiny, II 75; St. Weymann, Cła i drogi handlowe w Polsce Piastowskiej, Poznań 1938, 3 a 5; H. Lesiński, Handel na wybrzeżu słowiańskim w świetle ceł morskich, Przegląd zachodni VII/1, Poznań 1951, 55.
[258] Łowmiański, Podstawy, 218.

prvý. Není zde zpráv o tom, že by se ukládání cel vysvětlovalo expressis verbis platem za udržování bezpečnosti a budování cest, jak tomu bylo často v sousedních zemích.[259] Obchod však beze sporu byl podporován; tak v době pohanství požívali cizí křesťanští obchodníci stejných práv jako domácí obyvatelstvo, nevykonávali-li veřejně úkony svého náboženství,[260] později v době silnější už germanisace bylo jinou výhodou cizím obchodníkům poskytnutí práva na volné vystoupení na břeh.[261]

Celní soustava polabsko-pobaltských Slovanů kotví samozřejmě v přirozených podmínkách domácích[262] a její základ byl už ve zřízení plemenném, kdy na př. na Rujaně cizí kupci odevzdávali kultovnímu středisku platy uvedené v 2. kapitole. K upevnění a rozšíření celní soustavy jistě přispěly vzory cizí, jako na druhé straně cizí vzory spoluovlivnily i značný rozsah osvobozování od cel. Příkladů ze sousedního západního pohraničí je nemálo.[263] Od pomořských knížat pocházejí osvobozovací privilegia s formulací obecnou[264] i enumerativní.[265] Na jejich základě lze konstatovat, že pomořskou celní soustavu tvořila cla *tržní*,[266] *průvozní pozemní* a *průvozní vodní*. Pozemní průvozní cla byla zabezpečena tím, že kupcům bylo dovoleno používat jen určitých cest; pohybovali-li se jinudy, jejich jmění propadlo knížeti.[267] Jinak byla vázána na určitá místa, obvykle křižovatky a jiné uzly, zejména mosty.[268] Některá cla tohoto typu se týkala jen určitého druhu vozidel.[269] Nejrozmanitější obraz představují průvozní cla vodní, jež díky členité dopravní síti na moři i řekách byla od nejstarších dob nejužívanější. Nazývají se buď prostě „vodní cla“[270] nebo se tento výraz různě doplňuje.[271] Osvobození od nich se někdy vztahovalo jen na některé předměty[272] nebo bylo dáváno v určité paušální výši, jíž byla

---

[259] Wojciechowski, Historja Śląska, 643—4.

[260] Adam II 19.

[261] CPD 384 (1248).

[262] Tymieniecki, Podgrodzia, 95.

[263] SHL 31 (988), CDBr 8 XI (1051), CPD 16 (1140), CDBr 2 XVIII V (1151), MU 65 (1158; falsum), CPD 25 (1161), MU 74 (1162), CPD 32 (1171) atd.

[264] CPD 33 (1173). MU 148 (1189) se zajímavou výjimkou: homines autem illorum (sc. fratrum in Doberan), qui sunt negotiatores, pellifices, sutores, mercatores uel aliarum artium, ut habeant necessitatem cotidie uendendi aut emendi, dent ad annum sex denarios, et de cetero absque teloneo negotientur in foro nostro.

[265] CPD 30 (1170; falsum): ab omni exactione thelonei per totam terram nostram, tam in terra quam in aqua, in foro uidelicet, in pontibus, in urbibus et in nauibus. Stejně pak pozdější pravá listina CPD 50 (1182).

[266] CPD 25 (1168): teloneum forense.

[267] O. Fock, Rügensch-pommersche Geschichten aus sieben Jahrhunderten, II. díl, Leipzig 1862, 73—4.

[268] CPD 24 (1159): theloneum de ponte.

[269] Tamtéž dále: scilicet de unoquoque curru qui transit per eum duo denarii poloniensis monete. Tamtéž: de theloneo plaustrorum ibi transeuntium. Stejně jako tento poslední případ CPD 73 (1194).

[270] CPD 70 (1191), MU 151 (1191): theloneum navale.

[271] CPD 24 (1159): theloneum de nauibus que transeunt per aquam iuxtra castrum uznam. CPD 73 (1194): teloneum de omnibus nauibus illic transeuntibus uel ciuitatem Uznam uenientibus.

[272] CPD 24 (1159): dimidium census lignorum que uehuntur per fluuium passandi. CPD 45 (1178).

obvykle jedna třetina,[273] z pozdější doby jest známo osvobození dočasné.[274] Celními dotacemi, jež zahrnují nejširší kruh předmětů, jsou dary tržišť jednotlivým církevním institucím, na Pomoří známé velmi brzo.[275] Tržních míst existovala tam na zlomu 12. a 13. století velká řada.[276]

Složité jsou celní poměry zvláště později v 13. století[277] po germanisaci někdejších slovanských států této oblasti, kdy celá soustava knížecích cel byla roztříštěna řadou úplných i částečných osvobození. Tehdy došlo k řadě osvobození institucí především církevních,[278] charakteristických právě na Pomoří, i měst.[279] Nedošlo však nikdy k paušálnímu osvobození celých skupin obyvatelstva, jako tomu bylo na př. v sousedním Slezsku.[280] V 13. století, v němž nový rozmach měst charakterisuje úplné vymanění Štětína zpod knížecí moci, vznikly na někdejším území polabsko-pobaltských Slovanů tři proslulé celní tarify, rujanský, štětínský a gryfský.[281] Osobitým privilegiem jest privilegium papeže Innocence IV. z r. 1250 pro klášter v Hildě, podle něhož tento klášter nemá ze zboží, určeného pro interní spotřebu, nikde platit clo;[282] clu podle tohoto privilegia má podléhat toliko zboží, určené pro obchod.

8. *Ostatní knížecí regály*

Proti staršímu mínění literatury o regálních právech jako i fakticky výlučných výsadních oprávněních panovníka na výtěžky určitých druhů hospodářské činnosti dokázalo novější bádání, že jejich výlučnost nebyla ve skutečnosti nikdy absolutní, t. j. jak v období vzniku a upevňování feudálního státu, kdy si kníže tato regální práva musel přisvojovat násilím, tak v době rozkvětu feudálního státu, kdy navenek si tato práva už byl vybojoval; v prvém případě musil své zájmy prosazovat proti starým právům původně svobodného obyvatelstva, v druhém případě naopak jej samotného omezovali feudální velmožové, šlechta. Příkladů v evropských dějinách státu a práva je nemálo. Tak typicky na Rusi byl kníže do velmi značné míry omezen právy jiných subjektů, měst a knížat,[283] avšak i v jiných zemích řada t. zv. regálů nemá skutečnou výlučnost, především regál honební a regál rybolovu.[284] Poměrně nejvýluč-

[273] CPD 24 (1159), 73 (1194).
[274] PU 599 (1204).
[275] CPD 16 (1140), papež Innocenc II. biskupství volyňskému, dále pak pomořské knížecí listiny CPD 24 (1159), 50, 63, 73.
[276] Ślaski, Pomorskie szlaki, 288: Bělehrad, Černové u Kolbace, Dubí, Hrozvín, Gryfino, Kamen, Kolobřeh, Pyřice, Pozdivlk, Přemyslav, Sitno, Štětín, Třebiš u Kolbace, Viduchová, Volyň, Veltýn u Viduchové a Uznoim.
[277] UR II 101. Ślaski, Pomorskie szlaki, 289.
[278] Od CPD 33 (1173) v řadě dalších případů. Zvláště široce CPD 335 (1244).
[279] CPD 212—215 (1234), PU 395, MU 529, 530, 798 atd.
[280] Wojciechowski, Historja Śląska, 643.
[281] Lesiński, Handel, 57—64; Fock, Rüg.-pom. Gesch., II 212—4.
[282] CPD 432.
[283] Sergejevič. Lekciji, 338—40.

nější postavení měl panovník jen v oboru mincovnictví, hornictví a cel.[285]

Vývoj regálních práv na územích polabsko-pobaltských Slovanů tyto závěry plně podporuje. V kolonisačním prostoru dosáhovala církev a po ní i šlechta ihned takového postavení na svých statcích, jež zahrnovalo většinu těchto „výlučných" oprávnění, jak to vyjadřuje obsah enumerativních klausulí darovacích listin. Tato skutečnost se zračí jak v světských a duchovních listinách v oblastech přímého německého záboru,[286] tak už od nejstarší doby v dotačních aktech slovanských panovníků na Obodritsku[287] i Pomoří.[288] Pokud později pomořská knížata dávala výslovně regální práva městům,[289] zřejmě šlo o výhody na knížecích pozemcích, nikoli na pozemcích jiných držitelů, k nimž by kníže byl měl nějaká jiná oprávnění vedle práv jejich držitelů. V pozdější době jsou předměty někdejších regálních oprávnění zcela v rukách soukromých osob.[290]

Předním výsostným právem, jež si panovník osoboval, bylo *právo na lesní půdu (a neobdělanou půdu vůbec)*, v listinách slovanských knížat v starší době sice doložené jen jednou,[291] známé však v četnějších případech z dotací braniborských markrabat.[292] S právem na lesy bylo spojeno *právo honitby*,[293] jen jednou specifikované podle druhu zvěře,[294] jinak dávané v celém rozsahu, *právo na těžení dřeva*, známé z doby spíše pozdější jako dílčí část práva na lesy,[295] *právo na zužitkování medu*[296] a konečně *právo pastvy* v lesích a na pastvištích.[297]

Dalším základním regálem bylo *právo na vody*, dokládané rovněž spíše z 13. století,[298] kdežto dříve většinou známé z dotací německých knížat.[299] Jde samozřejmě vždy o výtěžek těchto vod, jako je tomu na př. v listině orelského knížete Mikuláše, jenž dobřanskému klášteru daroval výtěžek části moře.[300]

---

[284] Schröder, Lehrbuch, I 582 a 584.

[285] Timon, Ungar. VRG, 254.

[286] CDBr 6 V CCXLIX (997): cum... piscatura, molendinis... aliis appendiciis. Obdobně tamtéž CCL (1006), dále 16 XVI I (1112), 17 XXIII X (1121): molendina, piscatio, venatio; 10 XXIII X (1187) atd.

[287] CPD 29 (1170): venatio, piscatio; 30 (1170): venatio, piscatio, molendina; 50 (1182): molendina, piscatio. Podobně i později na př. CPD 164 (1227), 165, 206 atd.

[288] MU 152 (1192): cum... vsagiis in aquis et molendinis; 239 (1218): aquae, molendina; 244 (1218): aquae, molendina, venationes atd.

[289] CPD 324 (1243), 325, 331.

[290] PU II 645 (1257), 673, 703, 815.

[291] CPD 61 (1187).

[292] CDBr 10 XXIII X (1187), XXV V (1193).

[293] CPD 60 (1186), 61 (1187): venatio.

[294] CPD 279 (1240).

[295] CPD 83 (1203): ut iam dicti fratrueles cum hominibus suis de tzudvr ligna ibi libere seccent ad communes usus, et quando contigerit ibidem esse pascua in silva, hec claustro predictiis iam de tzudvr erunt ad pascendos porcos communia. CPD 150 (1224), 181, 334, PU 156, II 585, 678, 1031.

[296] CPD 60 (1186).

[297] CPD 58 (1185): libertatem omnium silvarum in omni prouincia Stargardeni, ad domos construendos, ad nutrimenta iumentorum, ad pascua qualiumque animalium, ceterosque suos vsus ac suorum colonorum. MU 282 (1222), CPD 315 (1242).

[298] CPD 29 (1170), 188 (1231), PU 236 (1229; falsum), II 602—3, 606, 621 atd.

[299] CPD 44 (1177): lacus. CDBr 8 XIX (1187): riuulus, 10 XXIII X (1187): aqua, 10 XXV III (1191): stagnum atd.

[300] MU 148 (1189).

Proto jasnější povaha tohoto regálu jest dána výslovným formulováním práva *rybolovu*, převáděného na církev buď v jeho celém rozsahu[301] nebo ve formě určitého počtu sádek chovných ryb.[302] Církevním institucím byly také postupovány jen ideální díly těchto sádek.[303] Pokud se vlastního rybolovu týče, sluší ještě poznamenat, že zvláště ve starší době není na Pomoří dostatečně detailně líčeno oprávnění rybolovu podle lovicího náčiní a druhu ryb, známé z okolních zemí.[304]

Náběh k regálnímu pojímání, avšak ještě nezřetelnější než tomu bylo v případě rybolovu, mají *mlýny*. Na Polabí a Pobaltí vedle darování postaveného mlýna,[305] známých zvláště z pozdějších aktů papežů a německých hodnostářů,[306] bylo obvyklou formou dotace udělení práva na jeho postavení[307] a od poloviny 13. století darování určitého výnosu z mlýna.[308] Kolbacký klášter dostal privilegium výlučnosti vlastních mlýnů na jedné řece, jež bylo spojeno se zákazem stavby mlýna kýmkoliv jiným.[309]

Jedním z původních regálů byl také patrně *regál solní*, jenž díky blízkosti moře a rozvinutému obchodu byl regálem jistě velmi významným. V listinách jest církevním ústavům někdy postupován celý[310] — to ovšem vždy jen v určité oblasti —, někdy ve formě jedné nebo více solivaren, resp. sušáren.[311] Často se vyskytuje darování určitého pevného reálného nebo ideálního dílu.[312]

Vyšší stupeň vývoje státu dokládá především knížecí *mincovní regál*, který jest výrazem rozvitých hospodářských poměrů a obchodu. Mince vydávané určitým knížetem svědčí také o pevnosti a delším trvání jeho vlády.[313] Kdežto ve větším rozsahu jsou slovanské peníze známy až z Lubeka, kde byly převzaty i novým německým zřízením,[314] jedinou minci polabsko-pobaltských Slovanů z doby jejich státní svébytnosti jsou braniborské mince knížete Přibyslava—Jindřicha, jeho ženy Petruše a knížete Jakeše Kopnického. Za Přibyslava jsou

---

[301] CPD 24 (1159), 61, 73; piscatura; 36 (1154), MU 152 (1192): captura. CPD 56 (1184): libertatem trahendi recia... sine ubicunque trahi solent sagene ad nostram specialiter mensam pertinentes. Dále CPD 148, 191.

[302] CPD 45 (1178), 48, 60: clausurae piscium.

[303] CPD 29 (1170): medietatem portionis clausure piscium in Rega; 34 (1173): dimidietatem clausure piscium im prima parte Pene fluuii; 73 (1194): dimidiam piscaturam. MU 254 (1209).

[304] J. Matuszewski, Immunytet ekonomiczny w dobrach kościoła w Polsce, Poznań 1936, 163.

[305] CPD 26 (1168), 61 (1189), 188 (1232), 225 (1235). MU 151 (1192), 523 (1241).

[306] CDBr 8 XXII (1173), CPD 44 (1177), 59 (1185), CDBr 10 XXIII X (1187), 5 I II (1188), 8 XI (1209) atd.

[307] CPD 188 (1232), 225 (1235), MU 523 (1241).

[308] PU II 668 (1259), 748, 764. 772 atd.

[309] CPD 77 (1187): quod nulli aliquando molendinum facere liceat in Polna vel in nigro rivulo, nec sub littore quod est in parte castri Pyritz.

[310] CPD 24 (1159), 45 (1178), 76 (1194).

[311] CPD 29 (1170): sex sartagines in Cholberge, CPD 53.

[312] CPD 34 (1173): quartam partem putei salis, CPD 43, 45.

[313] Gumowski, Sprawa braniborska, 122.

[314] MU 374: moneta Lubicensis, II 1243: Slauicali denarii; Sieniawski, Pogląd, 329: monetae slavicales.

známy dva typy mincí, za Jakeše dvě s nápisem „JAC.KES", pět dalších co do původu pevně určených a čtyři nejisté.[315] Předpokládá se však, že i v starší době svou minci měli i pomořští knížata Bogislav a Kazimír, kteří ji razili v mincovnách v Přemyslavi, Štětíně, Dymíně a Kamenu.[316] Z 13. století jest známa mince rujanská, na kterou vedle dánských vlivů působily snad i vlivy pomořské.[317]

Pod západním vlivem vzniklo u polabsko-pobaltských Slovanů i *knížecí vrchní vlastnictví kostelů*, známé hojně z území zabraných německými knížaty.[318] Slovanská knížata dávala vyšším církevním institucím své kostely od poloviny 12. století[319] a vedle toho dostávaly církevní instituce povolení k zakládání nových kostelů,[320] jimiž pak patrně mohly zcela svobodně disponovati. Subjektem vrchnostenských práv proti kostelům[321] byl na Pomoří podle dochovaných zpráv toliko kníže a nikoli — na rozdíl od jiných zemí — i šlechta, která zcela samostatně a bez panovnického svolení vystupuje v tomto směru až ve 14. století.[322] Knížecí patronáty z 13. století byly velmi četné .[323]

K právu knížete patřilo i *právo kolonisování*, t. j. právo disponování s půdou dříve nevzdělanou, které se projevovalo zvaním cizích kolonistů na určitá území. Šlo přitom o obdobu kolonisačních povolení německých, z nichž nejznámější jest Konrádovo privilegium pro biskupství havolínské, později znovu potvrzené.[324] Od slovanských knížat dostal takové privilegium klášter drahuňský[325] a kolbacký,[326] starší brodská dotace je pozdější falsum.[327] Hojná jsou tato privilegia zejména v 13. století.[328]

---

[315] M. Gumowski, Zabytki mennicze książąt braniborskich z XII wieku, Slavia occidentalis VI., Poznań 1927, 184, 196—7 a 202—4; J. Pošvář, Slovanské mince v Braniborsku, Numismatické listy IX., Praha 1954, 45 a d. O knížeti Jakešovi srov. H. Ludat, Legenden um Jaxa von Köpenick, Leipzig 1936.

[316] A. Suhle, Beiträge zur Geschichte des Münzwesens in Pommern im Mittelalter, Baltische Studie XXXIX., Stettin 1937, 121—3.

[317] Fock, Rüg.-pom. Gesch., II 172.

[318] CPD 20 (1150), 28 (1170), CDBr 2 XVIII V, MU 65 (falsum), CDBr 2 XIX, VI, 8 XXII, MU 113, CDBr 8 XXIV, XXV.

[319] CPD 26 (1168), 29, 43, 59, 70, 88, 141, PU II 1025, MU 152; Fock, Rüg.-pom. Gesch., II 412.

[320] CPD 21 (1153): et omnes alias eiusdem prouincie (sc. Hrozvín) ecclesias, quecunque in futurum construentur. CPD 36 (1174): liberam potestatem... et parrochias et presbyteros constituendi. CPD 88 (1209): libertatem... parrochias et presbiteros instituendi. MU 284 (1222): Ecclesias etiam tam fundandas, quam fundatas per totam prouinciam episcopus dotabit et libere possidebit... in silua autem Tarneuiz ecclesias dandas episcopus dotabit et cui voluerit prestabit.

[321] Curschmann, Die Diözese Brandenburg, 29.

[322] Schmid, Pfarrorganisation, 234, 238 a 268.

[323] CPD 141 (1222), 221, 272, 338, 345, PU 223 (falsum), II 595, 624, 733, 774, 777 atd., MU 245 (1231), 386, 467 atd.

[324] CPD 20 (1150), 47 (1178); Sommerfeld, Beiträge, 50.

[325] CPD 36 (1174): dedimus liberam potestatem et perfectam libertatem, uocandi ad se et collocandi ubicunque uoluerint in possessione prefatae ecclesie de Dargon teutonicos, danos, sclauos uel cuiuscunque gentis et cuiuscunque artis homines, et ipsas artes exercendi, et parrochias et presbyteros constituendi.

[326] CPD 38 (1176): colonos quotcunque ibi posuerint.

[327] CPD 30 (1170).

[328] CPD 88 (1209), 100 (1214), 188 (1231), 299, 415, 491, MU 1283.

Podle zpráv z 13. století kníže také výlučně vykonával *právo pobřežní*, jež původně patrně patřilo všemu svobodnému obyvatelstvu na březích moře a řek a jež si teprve během 12. století přisvojil. V 13. století nastává podle vzoru německých císařů a zeměpánů období rušení pobřežního práva; avšak nepochybně rozhodujícím pro tento postup byl obchodní zájem knížat.[329] Kdežto na Rujaně r. 1324 v privilegiu městu Lubeku kníže Vyšeslav I. část ztroskotaného majetku ještě dovolil zabírat,[330] ruší meklembursky kníže Borvín r. 1220[331] a pomořská knížata Barnim I. a Vratislav III. v letech 1245—6[332] pobřežní právo v celém rozsahu. Stejná jsou i vzájemná ujednání mezi Jaromarem Rujánským a Vratislavem II. z r. 1260[333] a řada aktů pozdějších.[334]

Podle středověkého chápání mezi panovnické regály se počitalo i *soudnictví* a výnos z něho hrál zvláště v pozdější soustavě knížecích příjmů důležitou úlohu. Na území polabsko-pobaltských Slovanů se tato složka financí typicky projevila až v pozdější době pod přímým německým vlivem, jenž vývoj předurčil do všech detailů. Podle německých vzorů[335] došlo tu i u slovanských knížat nejdříve k povšechnému udělování soudních imunit,[336] později k rozlišování vyšší a nižší trestní jurisdikce.[337] Na Pomoří při tom jest většinou odevzdáván celý výnos jurisdikce církvi,[338] na Rujaně jeden doklad poskytuje církvi třetinu.[339] Tato forma jest oblíbena zvláště v Meklembursku.[340] Jinak všeobecně dostávaly církevní ústavy výnos toliko soudnictví nižšího.[341] Tam,

---

[329] J. Sikorski, Z przeszłości „prawa brzegowego" w Polsce, Przegląd zachodni VII/1, Poznań 1951, 84 a 86; všeobecně se používalo jednoho formuláře, zřejmě převzatého ze západu (tamtéž 77).

[330] CPD 150: Item si forte dicti burgenses in nostra iurisdictione naufragivm perpessi fuerint, quicquid de facultatibus suis per se saluare potuerint, ipsorum erit. Si uero a salutatione facultatum suarum se continuerint, et nostrates ad suum auxilium acciverint, de hiis que saluaverint, ipsi duas partes, nostrates terciam accipient. Et si forsan aliquam ratem sepedictorum burgensium ad litus nostrum naufragam allitare contigerit, et nullus in naui viuens repertus fuerit, volumus quod media pars facultatum nobis, reliqua iustis facultatum repetitoribus et heredibus proveniat.

[331] MU 268.

[332] CPD 348, 356.

[333] PU II 691—2.

[334] CPD 491, PU II 982, MU 675, 756, 1061, 1118.

[335] Císařem daná imunita SHL 74 (1139), CDBr 17 XVII (1184), GPS VI/1 31 (1188), CDBr 8 XXVI (1197), od vévody saského pocházející: Helmold I 88, MU 101 (1171). Dělení výnosů: MU 65 (1158; falsum), 90 (1169). Potvrzení imunity papežem: CDBr 3 XIX VI (1159), 8 XXX (1888), biskupem: 3 XIX III (1145), XXII I (1172).

[336] CPD 38 (1175): sed neque iudicium quisquam secularium eis molestus sit in vllo negocio. CPD 39 (1176): neve iudicium quisquam secularium (colonos) urgeat. CPD 41 (1176): Homines ecclesie iuri ecclesiastico, non iudicio subiaceant seculari. CPD 42 (1175—6): ab omni iustitia et exactione laica tam nostra quam omnium... absolvimus. CPD 54 (asi 1183). MU 147 (1189): Ad abbatem enim pertinebit, in hiis terminis uniuersa procurare uel omnia iudicare aut qui procurent ac iudicent ordinare.

[337] MU 152 (1192): quod nullus nostrorum iudicum aut aduocatorum in Doberan abbacia uel in redditibus quicquam potestatis habebit tam in maiori quam in minori causa, pro qua pena capitis vel manus truncatio debeat irrogari, per iudicem, quemcumque abbas ecclesie statuerit, corrigatur. CPD 225 (1235): iudicium capitale et manuale.

[338] CPD 155 (1225), 188, 225, 257, 258, 271, 272 atd.

[339] CPD 134 (1241).

[340] MU 385 (1231), 391, 415, 461, 479, 490, 512, 523, 535 atd.

[341] MU II 722 (1253), CPD 779 (1278), 346, PU 783 atd.

kde četné listiny jmenují mezi součástmi dotace „omne ius", jde samozřejmě o výkon vší jurisdikce a tedy i o její výnos. Na rozdíl od jurisdikce knížecí není v dochovaném materiálu zpráv o jurisdikci na šlechtických patrimoniích.

V. PLATY CÍRKVI A NĚMECKÉMU FEUDÁLNÍMU STÁTU

9. *Církevní desátky a jiné platy*

S hlediska poddaného obyvatelstva byly v celé Evropě platy církvi integrální součástí daňové soustavy, jež měla dva subjekty, světský a církevní. Platy církvi byly autorisovány a chráněny státem. U polabsko-pobaltských Slovanů jest výklad o nich lehčí než výklad ostatních složek břemen obyvatelstva, neboť jejich problematiku ve svých studiích zpracoval H. F. Schmid; jest toliko potřebí shrnouti jeho závěry, doplniti je některými dalšími podrobnostmi a poukázati na širší souvislosti.

Desátek polabsko-pobaltských Slovanů se utvářel pod vlivem tří důležitých faktorů. Prvním z nich byla snaha, neodradit si příliš obyvatelstvo, jemuž se křesťanská víra teprve vštěpovala, druhým bylo navázání na místní tradici starých platů kultovních, třetím vzor knížecí daně, „vojvodnice", podle níž vznikla církevní „biskopovnice".[342] Přitom shodně jako ve všech ostatních slovanských zemích jest desátek i zde jiné povahy než v západní Evropě. Tam byl skutečným desátým dílem výnosu zemědělské produkce veškerého obyvatelstva, poskytovaným in natura, během času byl převeden lenní formou na světskou vrchnost a od počátku se na příjmu z něho podílel místní farář; u Slovanů byla od něho osvobozena šlechta, předmět plnění byl úplně nepravidelný, nebyl běžně převáděn na světskou vrchnost a podíl místního faráře závisel na vůli poskytovatele desátku.[343] Církev se sice snažila o to, aby jej přiblížila západnímu vzoru, omezila libovolné určování desátku šlechtickými magnáty a zejména zajistila minimální příjem farností, avšak tato snaha zůstala celkem bezúspěšnou.[344]

Na Polabí a Pobaltí prodělal desátek dosti složitý vývoj, který lze rozdělit do tří vývojových stadií.[345] V prvním z nich byl jako na západě skutečným desátkem příjmů zeměpána; o státech německých knížat to platí naprosto, u slovanských knížat existovaly výjimky. V druhém stadiu byl se zeměpána

---

[342] Schmid, Pfarrorganisation, 316, 320, 321 a 331.
[343] Tamtéž 309—12.
[344] Tamtéž 337—8.
[345] Tamtéž 285, 289, 294, 299 a 300; 304 a 305. O vlivu nutnosti zabezpečení církve na slovanském území z desátku zeměpána i Curschmann, Diözese Brandenburg, 329. O podobném průběhu vývoje desátku ve dvou stadiích v Polsku srov. Wojciechowski, Państwo, 62.

přenesen na obyvatelstvo a byl vyměřen pevnou částkou předmětů nejrůznějšího druhu, nejčastěji obilnín; tehdy se tyto platy nazývaly „decimae Slavorum". V třetím stadiu, které proběhlo za německé kolonisace, se pak projevuje tendence k zavedení skutečně desátého dílu výnosu hospodářství poddaného obyvatelstva; šlechta desátek neplatí a naopak se snaží o to, aby v její prospěch byl převeden do forem lenního práva a byl jí církví propůjčován jako léno. V této době se také počíná uplatňovat pod německým vlivem nárok místního faráře na podíl z desátku, avšak farář jest vedle toho nadále zajišťován přeměnou původních dobrovolných poskytnutí vesnického obyvatelstva v pravidelné dávky. Jednotlivá polabsko-pobaltská území a okrajové země jejich pomezí vykazují ovšem v podrobnostech určité odchylky, způsobené tím, že v některých z nich byl vliv desátku západního typu silnější, takže desátek typu slovanského se buď vůbec nevyvinul nebo vyvinul až později. Proti tomu zase naopak někdy na územích ryze německých se vyvinul desátek „slovanský", t. j. charaktristický desátek kolonisační. Tak v německém Duryňsku na rozdíl od poměrů jinak v Německu a na západě platných existovala rovněž „decima constituta" slovanského typu; ve východním Sasku došlo k úplné patrimonalisaci farností.[346] Proti tomu na Lužici byla německými panovníky původně zřízena daň západního typu, později však prorazil fixovaný slovanský desátek.[347]

U polabsko-pobaltských Slovanů prodělal církevní desátek na rozdíl od poměrů v jiných slovanských zemích vývoj osobitý. Církev zde byla kolonisátorem a kolonisaci prováděla v území, na němž německým kolonisačním náporem byla mnohde zcela roztříštěna stará slovanská státní organisace, kdežto nová německá státní organisace nastolena nebyla. Tím, že desátek jí poskytovaný měl povahu náhradního platu fixovaného a byl plněn v stanovené kvotě naturalií, nelišil se od platů, jež se na těchto územích odevzdávaly místním knížatům, vládnoucím v nerozsáhlých územních celcích. Tak církev toto území dostávala do rukou jak s hlediska organisace církevní, tak s hlediska organisace světské a proto také v těchto oblastech došlo ke *splynutí desátku s vrchnostenskou činží*. Zcela jasně tento vývoj probíhá později na konci 12. století a v 13. století, kdy stejný vývoj nastal na územích lenní šlechty, zakládající samostatná vrchnostenská patrimonia s vlastním systémem vrchnostenských platů a povinností.

Desátek, placený původně výlučně biskupům, jest u polabsko-pobaltských Slovanů nazýván „biskupovnice", jiné tvary jsou „biskupnice", „biskopnice". Název jest ovšem znám z doby až pozdější,[348] nemůže však být pochyb o jeho

---

[346] F. H. Schmid, Das Recht der Gründung und Ausstattung von Kirchen im kolonialen Teile der Magdeburger Kirchenprovinz während des Mittelalters, separát ex: Zeitschr. d. Savigny-Stiftung f. Rechtsgesch. XLIV, kan. Abt. XIII, Weimar 1924, 64—5, 73 a 83.

[347] Tamtéž 81 a 86—8.

[348] CPD 134 (1221): dominus episcopus de collectura Sclauorum, que biscopounizha dicitur... MU II 738 (1254): gerechtigkeit, die sie Biskopnitze heissen (text pozdějšího německého regesta).

starobylosti. Příjem z daně celkově byl menší než ze západního desátku a vrchnostenských dávek[349] a proto biskupové usilovali o jeho přeměnu v normální skutečný desátek západního typu.[350] Takový platili Slované pouze na územích na západ od Labe, kde proti přistěhovalému německému obyvatelstvu byli v mizivé menšině, a v souvislosti s tím, aby se příjmy církve nezmenšovaly, bylo jedním synodálním usnesením zakázáno přijímat utečence s církevní půdy.[351] Desátek byl ovšem všude vnucen násilím a proto církev jej často musila vymáhat rovněž násilím.[352]

Na Obodritsku zavedli desátek Němci a největší úlohu v tomto směru hrál saský vévoda Jindřich Lev.[353] Obodritský fixovaný naturálně-peněžní desátek prodělal vývoj daleko složitější, než jak tomu bylo v jiných zemích polabsko-pobaltských Slovanů. Příčinou toho byla patrně stálá přerušování v jeho placení; pohanské revoluce totiž často smetly slabou církevní organisaci a když pak v nové vlně německé expanse byly farnosti na slovanském území znovu zřízeny, byl desátek zaveden znovu, avšak byly určeny jiné předměty a jiná sazba. Vedle toho ovšem se v tom směru uplatnil vliv různorodé někdejší daně knížecí. V druhé třetině 10. století se platila z pluhu měřice zrna, 40 svazků lnu a 12 stříbrných penízů a vedle toho stříbrný peníz výběrčímu.[354] Z dvacátých let 11. století jest známo placení dvou penízů z každé usedlosti.[355] V šedesátých letech 12. století existuje opět desátek naturálně-peněžní, totiž z pluhu tři měřice obilí a dvanáct penízů nebo jeden solidus.[356] Tento desátek se objevuje také na počátku 13. století.[357] Do šedesátých let 13. století jest datován desátek tří měřic obilí, svazku lnu, jednoho kuřete a jednoho solidu,[358] avšak vzhledem k tomu, že listina s tímto údajem jest nepravá a desátek stejného složení jest zaznamenán v lenním registru ratibořského biskupa z třicátých

---

[349] CPD 31 (1171): Quia vero decime Sclauorum tenues sunt... Arnoldus Lubecensis, Chronica Slavorum, MGH—S XXI., solo Hannover 1868, II 5: propter paucos reditus episcopales.

[350] Salis, Untersuchungen, 150.

[351] MGH—Leges IV 89, č. 6, synoda v Triburu r. 1036.

[352] CDBr 17, str. 431, bez data a místa: villa Mose partim cultore vacabat partim Sclavorum decimam non solventium vomere subigebatur, ideoque decima vel nulla erat, vel ea tantum, quam non sinodalis justitia sed militaris violencia extorquebat, per exactionem eorum videlicet hominum marchionis Alberti, quia illa ab eo inbeneficiati fratres de Sancta Maria in ceteris bonis illius ville supra modum gravabant.

[353] Helmold I 91.

[354] Helmold I 12: Dabantur autem pontifici annuum de omni Wagirorum sive Obotritorum terra tributum, quod scilicet pro decima imputabatur, de quolibet aratro mensura grani et XL resticuli lini et XII nummi puri argenti. Ad hoc unus nummus, precium colligentis. Stejně tamtéž I 14.

[355] Helmold I 18: de qualibet domo, paupera vel divite, per omnem Obotritorum terram dua nummi pontificalibus solverentur inpensis.

[356] Helmold I 88: Et precepit dux Slavis, qui remanserant in terra Wagirorum, Polaborum, Obotritorum, Kicinorum, ut solverent reditus episcopales, qui solvuntur apud Polanos atque Pomeranos, hoc est de aratro tres modios siliginis et duodecim nummos monetae publice. MU 90 (1169): Census autem Sclauorum de unco tres mensure, quod dicitur kuriz, et solidus unus.

[357] Ohnesorge, Ausbreitung, 323.

[358] MU 65 (1158); text srov. v pozn. 205.

let 13. století,[359] lze se domnívat, že v této podobě existoval až v této době. Z přelomu 12. a 13. století jsou známy některé daně zvláštní, německý „weichsbild"[360] a slovanská „minuta" a „rohon",[361] mající povahu příspěvku místnímu faráři. Na Zvěřínsku se v polovině 13. století platily dvě míry obilí, deset penízů a svazek lnu.[362] Ve východním Holštýnsku činily slovanské daně polovinu německých,[363] slovanský pluh byl ovšem o polovinu menší. V době plné germanisace pozvolna pronikal desátek západního typu, jejž se ovšem šlechta snažila ihned převést na sebe.[364]

V oblasti magdeburské dostal sv. Mořic nominálně desátek západního typu od císaře Otty I. r. 937,[365] později byl vybaven desátkem ve stříbře, jejž původně císaři platily podmaněné veletské kmeny.[366] Vedle toho tento klášter dostal jako desátek platy dalších jednotlivých zemí.[367] Vlastní Veleti nebyli církevnímu desátku vůbec podrobeni. Christianisace se jich vzhledem k jejich mimořádně tvrdému odporu v podstatě nedotkla a i v pozdější době zůstali mimo německou farní organisaci.[368] Na jižním pohraničí převzali jejich správní organisaci Němci a tam farní síť byla napojena na hradské obvody, „burgwardy",[369] někdejší slovanské hradové obce. Jsou však známy i některé desátky speciálního typu, na př. deseti svazků lnu.[370]

Rovněž na Rujaně církevní organisace navázala na starou domácí organisaci.[371] Desátek nadiktovaný Lotharem po vítězném tažení r. 1114 byl nepochybně platem zcela přechodným.[372] Jinak zde byl desátek fixován a paušalován a hojné byly dotace celých komplexů vesnic; v 13. století došlo k převedení třetiny jeho výnosu s biskupa na místního faráře.[373] Celý tento vývoj však proběhl až po zániku plné slovanské samostatnosti. Jinak se na sklonku 12. století platila z pluhu v celém knížetství měřice pšenice a jeden denár, na vlastní Rujaně

---

[359] Jegorov, Kolonizacija, II 480.

[360] MU 151 (1191); papež Celestýn III. zvěřínskému biskupství: et duas magnas mensuras annone, que wichskepel appellantur.

[361] MU 228 (1217); text srov. v pozn. 179.

[362] Pervolf, Germanizacija, 159.

[363] V. Seidel, Die deutsche Besiedlung Schlesiens im Mittelalter als Teil des deutschen Ostzuges, Jahrb. f. Gesch. u. Kultur der Slawen XI., Breslau 1935, 260.

[364] Schmid, Pfarrorganisation, 260—1.

[365] UEM 3.

[366] CPD 8 (965): Quicquid enim Deo propitio censuali iure ab subditis nobis Sclavorum nationibus, videlicet Ucranis, Priezani, Riedere, Tolensane, Zerezepani, in argento ad publicum nostre maiestatis fiscum persolvitur, sive nostro iuri aspiciat, sive alicui fidelium nostrorum beneficiariorum existat, decimam tocius census ad concinnanda luminaria... sive thimiana emendum donamus. Totéž potvrzeno CPD 9 (973).

[367] CDBr 8 I (973): et omnis census et uenundationis adquisitionisque decimam in mortsani et ligzice et heueldun.

[368] Schmid, Kirchen, 175, 177 a 176.

[369] Tamtéž 94—5.

[370] CDBr 10 XXV XXIII (1219).

[371] Schmid, Pfarrorganisation, 246 a 251.

[372] Ann. Corbeienses, MGH—S III 8: annuatim se debere aut vulpinam pellem aut bistardeme nomismata Bardenwicensis monetae simillima vel propria de uniuscuiusque soli sui unci cultura, quem nostrates aratrum vocitant.

[373] Schmid, Pfarrorganisation, 248, 247 a 250.

navíc však ještě vůz dřeva, půl vozu sena, snop ovsa a pět vajec; nezemědělské obyvatelstvo platilo dva denáry.[374]

Na Pomoří desátkem původně byly dvě měřice obilí a pět denárů[375] později v některých západních provinciích z pluhu měřice obilí a denár.[376] Desátek tedy byl rovněž fixován a paušalován, avšak předmětem vybavení církve byly především celé vsi nebo docela větší územní celky, za německé kolonisace pak jednotlivé lány, avšak vždy ve velmi značné výměře, rovnající se prakticky opět celým vsím.[377] Pod vlivem lenčického sjezdu v Polsku se sice biskup Konrád snažil o získání skutečného desátku, avšak slovanský desátek vytrval nadále; německým vlivem došlo v 13. století k zesvětštění desátku, ale v padesátých letech byly farnosti odškodněny novou povinnou dávkou všeho obyvatelstva, známou pod názvem „annona ecclesiastica".[378]

Vlivem kolonisace se dospělo na těchto územích na jedné straně k zavedení desátku západního typu, na druhé straně však k úplné patrimonialisaci kostelů.[379] Pokud se v listinách mluví o desátcích, jde většinou o desátky slovanského typu.[380] Západní desátek jako desetina skutečného výnosu jest naproti tomu míněn v starších listinách německých panovníků a v listinách, jež tyto původní dary potvrzují,[381] zejména pokud jde o desátky z válečných tributů[382] nebo jiných předmětně speciálně určených daní, zvláště v medu.[383] Pravý desátek platilo přistěhovalé německé obyvatelstvo.[384] Proto biskupové měli na kolonisaci mimořádný zájem, neboť kolonisté platili tuto výhodnou daň, jíž se příjem církve zvyšoval;[385] to je známo zejména o kolonistech holandských.[386] Postupem doby byly jednotlivé územní celky převáděny ze soustavy slovanského desátku na desátek západního typu.[387] Němci také zavedli vybavování místního faráře třetinou desátku.[388] Rozšířeno bylo dotování církevních institucí třetinou, polovinou nebo dvěma třetinami desátku, zatím co zbytek

---

[374] CPD 71 (1193); Jaromar I. klášteru v Hoře: de quolibet aratro contulimus modium frumenti, in hiis scilicet prouinciis, in Roia, ostrusna, Buccua, muschiza, Groszkouua, Sitne, Tribuses, Barth, Wasitha, vnum eciam denarium cum quolibet modio et duos cum duobus. In sola ruia vnum plaustratum cum lignis. et dimidium plaustratum feni cum duobus auene manipulis. et quinque oua. De illis qui non arant duos denarios.

[375] CPD 16 (1140), zakládací listina Innocence II. pro biskupství volyňské: De tota Pomerania usque ad lebam fluvium de unqouoque arante duas mensuras annone et quinque denarios.

[376] Viz pozn. 374.

[377] Schmid, Pfarrorganisation, 213—7.

[378] Tamtéž 218, 224, 225 a 228.

[379] Schmid, Kirchen, 99—151 a 211—3.

[380] UEM 1 (937), 23 (981), CDBr 8 X (1010), 3 XIX III (1145), CPD 21 (1153), CDBr 10 XXIII IV (1155), MU 65 (1158; falsum) atd.

[381] MGH—Diplomata Car. III 104 (889), GPS X 8 (1136), SHL 112 (1163).

[382] CPD 6 (946), 47 (1179).

[383] GPS IX 1 (965), CDBr 8 IX (973), MGH—Diplomata III 88, str. 111 (1004).

[384] Helmold I 88.

[385] Curschmann, Diözese Brandenburg, 27.

[386] Michael, Kirche, 406.

[387] CDBr 10 XXIII IX (1173), MU 150 (1190—5).

[388] CDBr 8 XXIV (1179), XXV (1179), 10 XXXIII X (1187), 8 XXX (1888), 7 XVI I (1197). První případy podle Curschmanna, Diözese Brandenburg, 331 už od počátku 12. století.

si ponechával zeměpán.[389] Desátek z nově obdělané půdy se nazýval „decimae novales".[390]

Kdežto starší dobu charakterisuje převod církevních biskupských desátků s biskupa na kláštery[391] a biskupské kapituly,[392] za kolonisace dochází pod německým vlivem k jeho všeobecnému převedení na světskou vrchnost. Tak na zeměpána přešel celý církevní biskupský desátek nebo aspoň jeho část v Meklembursku v polovině 12. století[393] a stejný vývoj byl i v Braniborsku,[394] kde tomu nezabránily ani císařské potvrzovací listiny jednotlivým církevním institucím.[395] K podobné praxi přistoupil i slovanský kníže Vyšeslav I. na Rujaně[396] a ještě později kníže Barnim I. na Pomoří.[397] U šlechty se jasně projevil rozdíl podle toho, byla-li nebo nebyla-li organisována podle lenního práva. Kdežto na Pomoří u slovanské šlechty desátek nebyl převeden na světskou vrchnost,[398] v Braniborsku u německé šlechty se zesvětštění stalo pravidlem.[399] Stejný vývoj byl v Meklembursku, odkud z Ratibořе z první třetiny 13. století pochází proslulý biskupský lenní registr, jenž sepisuje léna, propůjčená biskupstvím světské šlechtě;[400] ve slovanských vsích tam nikde není lenní zřízení. Církev se sice později snažila zesvětštění desátku zabránit, avšak její úsilí o jeho zpětné převedení na biskupa se setkalo s nezdarem.[401]. V řadě území a zejména v menších ucelených oblastech s výlučně slovanským obyvatelstvem však zůstal i v 13. století starý desátek slovanského typu s dávkami pevně stanovenými v naturáliích; různorodost těchto platů naopak ještě vzrostla,[402] zvláště pak v souvislosti s přejímáním staré knížecí daně církevními institucemi (o tom ještě blíže v 10. kapitole).

Vedle desátku měla církev řadu *jiných příjmů*. Nejpřednějším z nich byl příjem

---

[389] CPD 20 (1150), 31 (1171), CDBr 8 XXV (1179), 10 XXXIII X (1187), CPD 70 (1191), SHL 213 (1199).

[390] SHL 75 (1139). MU 77 (1163): decimas... precipue noualium. CDBr 2 XVIII. Vedle toho bylo později toto právo omezeno ve starých i nových vsích dvěma svobodnými lány fojtskými, z nichž se církvi neplatilo; MUB 88 (1167; falsum): hoc ecclesie ad libertatem addito, ut in omnibus eiusdem priuincie uillis, tam fundatis, quam de nouo fundandis, duo tantum mansi, qui settincke uocantur, liberi semper erunt et absque grauamine.

[391] SHL 82 (1152) 86, 89, 187, 197 atd. MU 42 (1146), 77, 122, 125, 193, 225 atd. CPD 21 (1153), 35, 72, 110, 131 atd.

[392] MU 77 (1163), CDBr 3 XIX str. 18.

[393] Helmold I 77. Seidel, Besiedlung, 253.

[394] CDBr 8, str. 8—9.

[395] Guttmann, Germanisierung, 447.

[396] CPD 134 (1221), Vyšeslav I.: tertiam partem decime pheodali iure mihi (sc. episcopus) concessit.

[397] CPD 288 (1240).

[398] Schmid, Pfarrorganisation, 334.

[399] CDBr 3 XIX III (1145): decimas cuilibet homini beneficiali iure concessimus. CDBr 8 XX (1170): quam fidelis noster Evericus propter deum ad usum eorundem canonicorum nobis resignavit, nec non et ecclesiam in Checove cum tertia parte decimarum eiusdem ville. CDBr 8 XXVII (1186). CDBr 5 I VI (1189): de manibus redimere laicorum.

[400] MU 375.

[401] Jegorov, Kolonizacija, II 581.

[402] Na př. CDBr 6 V CCL (1006), 3 XIX VI (1159), 10 XXIII IX (1173) atd. Zajímavým případem jsou platy z padesáti zálabských vsí klášteru Nienburgu, kde podle Gumowského, Sprawa braniborska, 203, každá rybářská chata platila džbán medu, stříbrný denár, jednu

ze soudnictví. Kdežto původně představoval toliko to, co církev získala panovnickými dotacemi, t. j. na základě převádění knížecího regálu, o němž se jednalo v závěru 8. kapitoly, při dosažení postavení pozemkové vrchnosti se stala na svých statcích jurisdikcionářkou výlučnou. Z oblasti soudních příjmů staršího předimunitního data byly taxy za spoluúčast při vykonávání ordálů[403] a svědeckých přísah[404]. S pozemkovou vrchností souvisí také rozkvět nových dávek, jimiž vrchnost počala rozsáhle zasahovat do života svých poddaných. Přímé doklady jsou jen z magdeburské oblasti, kde již na konci 12. století byly zavedeny taxy svatební,[405] rozvodové[406] a úmrtní.[407]

Z pracovních břemen, jimiž obyvatelstvo bylo církvi povinno, nejstaršího původu byla povinnost účasti při stavbě kostelů.[408] S rozvojem pozemkové vrchnosti počet pracovních povinností ovšem vzrostl způsobem obvyklým ve všech evropských zemích.

10. *Pozdější vývoj daní*

Při nejranějším podmanění zemí polabsko-pobaltských Slovanů vybírali římští císařové a částečně i německá knížata jako daň od podrobených kmenů zvláštní válečná tributa.[409] Od druhé vlny kolonisace, která znamenala skutečné upevnění nových představitelů státu na tomto území, lze konstatovat, že *německá knížata a šlechta recipovali starou slovanskou daňovou soustavu*, stejně jako správní organisace slovanských území se stala pokladem jejich nové správní organisace. Tento závěr potvrzuje zkušenosti z jiných zemí, kde došlo ke kolonisaci nebo silné infiltraci novým etnickým celkem; prototypem takového

---

kůži, kopu ryb a maldrat obilí a každý rybář 24 hřiven stříbra za prodej ryb kupcům do Braniboře. Na Magdebursku stanovil arcibiskup Wichmann r. 1192 tyto dávky (UEM 447): muste ierlich von der hufe gebin sechs pfenninge; dez nam der herre zwei teile unde der eldiste den dritten. Jinak na Pomoří CPD 272 (1239), Barnim I. klášteru Uznoimu: De predictis vero nouem vncis in redditibus tria tremodia siliginis, tria tremodia ordei, tria tremodia auene et de quolibet vnco vnum pullum, vnum top lini et de quolibet koten quatuor pullos tollant annuatim. CPD 304 (1241), dohoda mezi klášterem Hildou a farářem z Hostkova: duos tremodios siliginis et unum avene et duos ordei. Na Lubecku podle Urkundenbuch des Bistums Lübeck r. 1263 (Jegorov, Kolonizacija, II 336) ve vsích warnekowe a baleyse: siligo, ordeum, pulli, linum. Konečně CDBr 2 XVIII XV (1263): de quolibet manso territorii nostri Prezwalk denarios IIIIor monete Brandenburgensis, de bonis tam infeodatis, quam non infeodatis, Theutonicalibus et Slavicalibus in crastino S. Michaelis annis singulis persolvendos.

[403] Helmold I 84.

[404] Schmid, Pfarrorganisation, 229 a 239.

[405] UEM 447 (ok. 1192): Unde wenne do ein mat einen man nam, so muste sie gebin einen schilling, den nam der herre halb unde der eldeste halb.

[406] J. Matuszewski, Artykuły słowiańskie zwiercadła saskiego, Czasopismo prawno-historyczne I., Poznań 1948, 69.

[407] UEM 447 (ok. 1192): Unde wen do ein kint starp, so muste man dem herren gebin von der hufen zwei schillinge.

[408] Helmold I 84: libenter erimus Christiani, edificabimus ecclesias et dabimus decimas nostras. — Schmid, Pfarrorganisation, 265.

[409] Na př. Adam I 28; Annalista Saxo a. 922, MGH—S VI; Flodoardi annales, MGH—S III 374; Widukind I 36 atd.

postupu jest vznik raněfeudální francké daňové soustavy na pozdněřímském základě.[410] U polabsko-pobaltských Slovanů převzali za druhé kolonisační vlny starou slovanskou daňovou soustavu nejdříve noví zeměpáni, především vévoda saský, hrabě zvěřínský a markrabě braniborský; když později se feudální státy rozdrobily ve značně nebo zcela samostatná velmožská panství, převzala na Polabí a Pobaltí starou slovanskou daňovou soustavu i pozemková vrchnost. Zvláště jasně jest tento vývoj patrný na jihozápadním veletském pohraničí, kde zřejmě došlo k přesunu platů někdejším zdejším drobným slovanským knížatům, vládnoucím v samostatných státečcích v sousedství lutické federace, na šlechtu nebo církev. Byl to vývoj v základních rysech zcela obdobný vývoji ve všech evropských zemích.[411] V pozdější době jest setřen zvláště intensivní německou kolonisací, za níž v krátké době bylo zavedeno peněžní hospodářství s peněžními úroky a německé právo,[412] avšak ve 12. století tento převod někdejších knížecích platů na pozemkovou vrchnost jest jasně patrný. Na Polabí a Pobaltí má zvláštní význam tento přesun na církev vzhledem k jejímu mimořádnému postavení v těchto prostorech;[413] kde totiž slovanský stát zcela podlehl kolonisačnímu náporu (zejména oblast veletská), *činžovní platy* poddaných na majetku církve nahradily zcela základní knížecí daň a staly se *jediným platem* až do doby, kdy nový německý feudální stát i zde zavedl daně výprosného typu. V Braniborsku někdejší knížecí „osep" přešel zcela do rukou církve.[414]

Slovanská daňová soustava byla ponechána v platnosti tak dalece, že osep platili i poddaní církve všude tam, kde církevní majetek nebyl z této povinnosti výslovně eximován.[415] Jinak zejména markrabě braniborský převzal osep v celém rozsahu a až do doby, než přešel na církev, jej vybíral na podkladě mandátu z autority královské.[416] Někde platili osep docela i kolonisté, kteří se ovšem rádi z něho vykupovali;[417] nicméně tento fakt ukazuje sám o sobě význam staré slovanské daně. Během času vplynul osep do německé daňové

---

[410] Glasson, Histoire du droit etc. de la France, II 358; Esmein, Cours, 78—9; Schröder, Lehrbuch, I 196.

[411] Juškov, Obšč.-pol. stroj, 285—6. V Polsku se stará dobytková daň v řadě oblastí stala patrimoniální dávkou (Balzer, Narzaz, 247) a stejnou povahu měl i pozdější osep ve formě zvané „granum triplex" (tamtéž 184). V Uhrách se „marturina" platila jednou třetinou pozemkové vrchnosti (Timon, Ungar. VRG, 262). O analogii soustavy pracovních povinností a platů, poskytovaných původně knížeti a později pozemkové vrchnosti, píše N. I. Karejev, Pomestije-gosudarstvo i soslovnaja monarchija srednich vekov, Peterburg 1906, 73—95. Zvláště jasná jest tato analogie v poměrech primitivnějších, jako na př. v Srbsku (Gerasimović, Staro srpsko pravo, 55 a 64). O přechodu naturálních dávek v peněžní rentu B. D. Grekov, Krestjane na Rusi, I 211.

[412] Rutkowski, Historia, I 63; K. Ślaski, Przemiany etniczne na Pomorzu Zachodnim w rozwoju dziejowym, Poznań 1954, 35.

[413] O něm, pokud se týče Pomoří, M. V. Brečkevič, Vvedenije v sociaľnuju istoriju kňažestva Slaviji ili Zapadnago Pomorja, Jurjev 1912, 155 a d.; Ślaski, Przemiany etniczne, 29.

[414] Bruns—Wüstefeld, Uckermark, 158.

[415] R. Kötzschke–W. Ebert, Geschichte der ostdeutschen Kolonisation, Leipzig 1937, 33.

[416] Sommerfeld, Beiträge, 121.

[417] Guttmann, Germanisierung, 476—7: Tak Westfálci na lučinách u Magdeburgu r. 1164 a němečtí poddaní kláštera P. Marie tamtéž někdy v letech 1164—80. Výkup ospu

soustavy takovým způsobem, že někde byl propůjčován i lenní formou.[418] Staré slovanské knížecí daně zůstaly však nadále v některých ryze slovanských osadách a jsou známy ještě ze zemské knihy Karla IV. pro Braniborsko.[419] Tyto slovanské knížecí daně byly daněmi především rybářských vsí, kde si zachovaly původní charakter, nyní však byly doplněny řadou povinností ryze vrchnostenského typu, neboť představovaly povinnosti související s hospodářskými pracemi, na př. sekání luk, předení lnu a pod.; naproti tomu však zřejmě ze starých povinností obsahují povinnost opravování a čištění hradeb a dopravování zpráv.[420] Tak zeměpanské „ius marchiae" bylo obohaceno o specificky slovanské součásti[421] a v napojení na nově zavedené výprosné daně představovalo zvláštní, od normálního odchylný typ.[422]

Výprosné daně ovšem tvoří nový typ daňové soustavy, v době samostatných států polabsko-pobaltských Slovanů neznámý. Výprosná daň vznikla ve všech evropských zemích za nové centralisace státu po překonání období krajní roztříštěnosti. Vývoj tohoto charakteru proběhl i na území polabsko-pobaltských Slovanů, avšak výprosná daň jest tu daní státu již německého. Podle německého vzoru označovala se i v těchto oblastech termíny obvyklými v Německu, totiž „bede", „petitio" a „collecta". Tak ji nazývají i germanisovaná knížata slovanského původu,[423] která ji zavedla na svých územích ve stejném rozsahu a podobě, jako existovala na územích ryze německých. Termínů, používaných v Německu obvykle pro výprosnou daň, se na slovanském území užívalo již dříve; tehdy však se jimi označovaly staré daně domácí.[424] Vývoj výprosné daně neznamená ovšem naprostou recepci; ukazuje se totiž, že zavedení navázalo na jisté místní tendence spontánní. Zejména na Pomoří potrval vliv starých slovanských sněmů a šlechta tam poměrně velmi záhy hrála značnou roli při řešení některých daňových otázek.[425] Celkově však zavedení této nové daně znamená i v této oblasti státního zřízení zánik staré svébytné slovanské státní tradice; i když prvky slovanského práva žijí leckdes ještě dále,[426] panujícím právním řádem se stal právní řád německý, neboť slovanské státy zanikly nebo byly zcela poněmčeny.

---

byl proveden v Schartenwaldu na Labi v druhé polovině 12. století. Pokud Němci osep platili, byl rozdělen na jednotlivé lány.

[418] CDBr 5 I XVI (1197): excepta ea pensione, que wuzop dicitur, quam eiusdem ville rokinze uillicus in feodo tenebat.

[419] Guttmann, Germanisierung, 487: et unum solidum Pristavel (ve vsi Damelang).

[420] Tamtéž 498—9.

[421] CDBr 5 I I (1188).

[422] Merklinghaus, Die Bede-Verfassung der Mark Brandenburg bis zum 14. Jhdt, Forsch. z. brandenburg. u. preuss. Gesch. II, Leipzig 1895, 60—2.

[423] MU II 1317 (1274), 1413 (1276), 1548 (1280); Pervolf, Germanizacija, 81.

[424] Herbord II 30: bede; MU 167 (ok. 1200): collecta; MU 284 (1222), 323, 517, 534: petitio.

[425] CPD 61 (1187), 64 (ok. 1189).

[426] Zpracování této problematiky by bylo neobyčejně žádoucí. Zatím se tohoto thematu dotkl v starší literatuře jen Pervolf, Germanizacija, na mnoha místech, nyní nejnověji pak Matuszewski, Artykuły słowiańskie, na více místech, a zejména týž, Studia nad prawem rugijskim, I. část, Poznań 1947.

Zkratky:

CDBr — Codex diplomaticus Brandenburgensis, ed. A. F. Riedel, Berlin od 1838
CPD — Codex Pomeraniae diplomaticus, ed. K. F. W. Haselbach, J. G. L. Kosegarten et F. Medem, Greifswald 1843
GPS — Geschichtsquellen der Provinz Sachsen
MGH-S — Monumenta Germaniae historica, Scriptores
MU — Mecklenburgisches Urkundenbuch, ed. R. Prümers, Stettin, I. díl 1868, II. díl 1881
SHL — Schleswig - Holstein - Lauenburgische Regesten und Urkunden, ed. P. Haase, Hamburg—Leipzig, I. díl 1886
UEM — Urkundenbuch des Erzstifts Magdeburg, ed. F. Israel et W. Möllenberg, in: Geschichtsquellen der Provinz Sachsen, Neue Reihe 18, I. díl: Magdeburg 1937
UR — Urkunden zur Geschichte des Fürstentums Rügen, ed. C. G. Fabricius, Stralsund, I. díl 1841, II. díl 1844

НАЛОГОВЫЕ И ИНЫЕ ПОВИННОСТИ У ПОЛАБСКО-ПРИБАЛТИЙСКИХ СЛАВЯН

Владимир Прохазка

Полабско-прибалтийские славяне (бодричи, велеты-лютичи, ране и поморяне), которые являются северо-западной, в настоящее время уже вымершей ветвью западных славян, создали в 9—12 вв. своеобразную культуру, в частности, в области религиозного культа и государственного строя, которая исчезла в 13 ст. под давлением немецкой колонизации. Знакомство с их древней политической организацией имеет большое значение с точки зрения сравнительного изучения права.

Развитие государственного строя у этих славян находилось под большим влиянием организационных начал их языческого культа; это влияние привело при столковении с немецким христианским феодальным государством к укреплению и даже новому расцвету старых организационных племенных форм. В Поморьи, которое представляло собой союз княжеских и городских образований, наблюдаются в городах еще в 12-м ст. следы старых племенных элементов.

До возникновения феодального государства взносы и личные повинности в пользу центра политической организации этих племен тесно связаны с организацией их культа. Одним видом их являются приношения богам (в частности, культ Свантовита в Арконе на Руяне у ранян и культ Сварожича у ратаров, главного племени лютичей); первоначально это были добровольные приношения, но позже они превратились в регулятные, постоянно повышающиеся платежи. На Руяне особые подношения божеству делали и иностранные купцы. Другим видом платежей были военные платежи и часть военной добычи, также вносимые в религиозный центр. Составной частью этой системы является и дань, наложенная победившим врагом. Свободное население несло военную службу и выполняло работы, связанные с обороной, а также участвовало в постройке языческих храмов.

В феодальном государстве, которое среди полабско-прибалтийских славян развилось только у бодричей и в Поморьи, был введен целый ряд повинностей населения, которое попало в подчинение князю. Военная повинность, повинность строить города и нести в них сторожевую службу, повинность строить мосты и дороги возникли еще в древности, а повинность предоставлять князю во время его поездок кров, пищу и средства передвижения являются повинностями новейшего происхождения.

Славянское название основного налога, уплачиваемого в пользу князя, известно только у бодричей, у которых он назывался «войводнице» (от воевода). На территории полабско-прибалтийских славян мы не находим прямых доказательств о переходе старых военных повинностей в повинности в пользу князя, как это имело место в Чехии или Венгрии, но об этом напоминают некоторые предметы, в которых уплачивался этот налог (шкурки куницы — «хунове», мед, воск). Имеются явные доказательства о том, что́ налоги в пользу князя развились из первоначальных, не особенно больших, приношений, которыми встречали князя при его посещении; как и у франков и на этой территории эти налоги-дары давались домашней птицей. Название введенного значительно позже хлебного налога «курица» припоминает первоначальный предмет, которым платилась дань («кур» — домашняя птица). В Поморье в 13 в. налог с домов, которые являются самой древней единицей обложения, уплачивался домашней птицей. Более скромное значение имел у полабско-прибалтийских славян налог, который в других странах являлся очень важным, а именно налог со скота, так как князья мелких политических образований имели весьма малые дружины и их потребности были ограничены. Очень распространен был хлебный налог («осеп»), который, в соответствии с развитием в соседних немецких странах, иногда существовал наряду с новым налогом в деньгах.

В эпоху зарождения феодального государства налогами сначала облагались территориальные единицы по примеру ранних военных налогов, позже — дома. С развитием полевого хозяйства и ростом государства налог исчислялся по количеству рабочего скота и, наконец, исключительно по размеру поля. У князей были особые сборщики налогов. В Поморьи налоги собирались на особых сборных пунктах — «крчмах».

Следующим источником княжеских доходов были пошлины (торговые и пошлины, взымаемые за пользование сухопутными и водными путями) и регалии. Наряду с регалиями, обычными в других странах, особое значение имели право заседать землю, предоставляемое, в частности, церковным учреждением, и береговое право.

И на этих территориях, как вообще на территории всех западных славян, десятина, уплачиваемая в пользу церкви в действительности не составляла десятой части сельскохозяйственных доходов, а являлась точно установленным платежом в натуре, размеры которого были весьма различны в отдельных областях; у бодричей она носила название «бископовице». На территориях, где немецкое колониальное продвижение разрушило старую славянскую государственную организацию и не заменило ее новой, десятина в церковных имениях слилась с чиншем, уплачиваемым феодалу. Немецкие князья, как светские так и церковные, сохранили старую славянскую налоговую систему и первоначальный налог, уплачиваемый в пользу князя, в большинстве случаев превратился в партимониальный платеж. Новый налог «просительный» (Bede, collecta) был уже налогом нового немецкого феодального государства.

STEUERLASTEN UND ANDERE PFLICHTEN BEI DEN SLAWEN ZWISCHEN ELBE UND BALT

Vladimír Procházka

Die Slawen zwischen Elbe und Balt (Obotriten, Wilzen-Liutizen, Ranen und Pommern), welche den nordwestlichen, heute schon ausgestorbenen Zweig der westlichen Slawen bildeten, haben im 9. bis 12. Jahrhundert eine eigene Kultur, besonders auf dem Gebiete des Religionskultus und der Staatsorganisation geschaffen, die aber schon im 13. Jahrhundert infolge der deutschen Kolonisation untergegangen ist. Es ist für die vergleichende Rechtswissenschaft wichtig, diese altertümliche politische Organisation kennen zu lernen.

Die Entwicklung dieser Slawen wurde in hohem Maße durch die Organisation ihres Religionskultus beeinflußt und teilweise kam es auch darum während des Konfliktes mit dem deutschen christlichen Feudalstaate zu einer Festigung und sogar zu einer Ausbreitung der alten Formen der Stammesorganisation. In Pommern, wo eine Union von Fürstentümern und Städten entstanden ist, machen sich noch im Laufe des 12. Jahrhunderts in den Städten Stammeselemente bemerkbar.

Vor dem Entstehen des Feudalstaates hängen hier Einnahmen und Dienstpflichten der politischen Zentrale mit ihrer Kultusorganisation zusammen. Hierher gehören Gaben an die Götter (besonders der Kultus des Svantovit in Arkona auf der Insel Rügen bei den Ranen und Svarožic bei den Redariern, die der Hauptstamm der Liutizen sind), welche anfangs freiwillige Gaben waren und sich erst später zu regelmäßigen entwickelten, die nach und nach erhöht wurden. Auf der Insel Rügen haben sogar ausländische Kaufleute der Gottheit besondere Abgaben überreicht. Ein anderer Typus der öffentlichen Gaben waren Kriegssteuern und Bestandtteile der Kriegsbeuten, welche ebenso an das Kultuszentrum abgegeben wurden. Auch die Abgaben, welche der feindiche Sieger im Kriege den unterlegenen Slawen auferlegte, bilden einen intergralen Teil dieses Steuersystems. Die freie Bevölkerung leistete den Militärdienst und Arbeiten, die mit der Verteidigung verbunden waren, und beteiligte sich außerdem an dem Bau der heidnischen Tempel.

Im Feudalstaat, der sich bei den Slawen zwischen Elbe und Balt, d. h. bei den Obotriten und in Pommern entwickelte, wurde eine Reihe von neuen Pflichten für die Bevölkerung, die sich der Fürst unterjocht hatte, eingeführt. Der Militärdienst, die Burgbaupflicht, der Wachdienst und der Brücken- und Straßenbaudienst sind Pflichten einer alten Tradition, während die Pflicht, dem Fürsten Gastfreundschaft und Geleit zu bieten, eine Pflicht neuer Herkunft ist.

Die slawische Bezeichnung für die fürstliche Grundsteuer kennen wir nur aus dem Staats-

wesen der Obotriten, in dem sie den Namen „vojvodnice" hatte (vejvoda = dux). Auf dem Gebiete der Slawen zwischen Elbe und Balt finden wir keinen Beleg über den Einfluß der alten Militärsteuern auf die fürstliche Steuer wie in Böhmen oder in Ungarn, aber einzelne Gegenstände, mit welchen diese Steuer geleistet wurde (Marderfelle „chunowe", Honig, Wachs), lassen uns diesen Einfluß erkennen. Die Entwicklung der fürstlichen Steuer aus den ursprünglich nicht großen Steuergaben, die dem Fürsten, ähnlich wie bei den Franken, bei seiner Ankunft in Geflügel überreicht wurden, kann auch auf diesem Gebiete bewiesen werden. Noch die spätere Getreidesteuer „kukuřice" läßt uns den ursprünglichen Leistungsgegenstand erkennen („kur" = Geflügel). In Pommern wurde noch im 13. Jahrhundert eine Steuer für Häuser, die gerade die älteste Ermessungsgrundlage bilden, in Hühnern gezahlt. Bei den Slawen zwischen Elbe und Balt hatte die in Vieh abgeführte und in anderen Ländern wichtigste Steuer eine geringere Bedeutung, da die Fürsten der kleinen politischen Einheiten nur von einem kleinen Gefolge umgeben waren und deshalb auch nur beschränkte Bedürfnisse hatten. Eine allgemeine Verbreitung fand die Getreidesteuer („osep"), die aber im Einklang mit der Entwicklung in den deutschen Nachbarländern schon durch die neue, nämlich die in Geld gezahlte Steuer begleitet wurde.

Die Steuern wurden in der ersten Zeit des feudalen Staates, gleichfalls wie die älteren Kriegssteuern, nach Gebietseinheiten vorgeschrieben, später nach Häusern. Mit dem Aufbau der Grundwirtschaft und mit dem Größerwerden des Staates wurde die Steuer nach der Zahl des Zugviehes und endlich ausschließlich nach dem Ausmaße der Felder bemessen. Die Fürsten hatten besondere Steuereinnehmer. In Pommern wurden Steuern in Kammern gesammelt.

Eine andere Quelle der Einnahmen der Fürsten waren Zölle (Markt- und Transitzölle, die wieder entweder Strassen- oder Wasserwegezölle waren) und Regale. Neben den in anderen Ländern üblichen Regalen hatte hier das Recht, den Boden zu kolonisieren, das besonders den geistlichen Institutionen verliehen wurde, und das Strandrecht eine besondere Bedeutung.

Wie bei allen Westslawen, war auch in diesen Ländern der der Kirche gezahlte Zehent nicht der tatsächliche zehnte Teil des Grundertrages, sondern wurde in einzelnen Gebieten verschieden in Naturalien fixiert. Bei den Obotriten wurde er „biskopovnice" genannt („biskop" = Bischof). In den Gebieten, wo der deutsche Kolonisationsdrang die alte slawische Staatsorganisation zerstörte, ohne sie durch eine neue zu ersetzen, ist der Zehent auf den Kirchengütern mit dem grundherrlichen Zins zusammengeschmolzen. Deutsche Fürsten und die geistlichen und weltlichen Grundherren haben das alte slawische Steuersystem rezipiert, so daß die ursprüngliche Fürstensteuer meistens in eine Patrimonialabgabe überging. Die neue Bedesteuer war schon eine Steuer des neuen deutschen Feudalstaates.

POKUSY O ZÁKONNOU ÚPRAVU ROLNICKÝCH POMĚRŮ V POLSKÉM POVSTÁNÍ 1830—1831

Miloslav Doležal

I.

Revoluce roku 1789 ve Francii, která smetla plnou silou prohnilé feudální poměry, udeřila jako blesk do rozkládajícího se evropského feudalismu. Právě tak jako byla uvítána s nadšením všemi pokrokovými lidmi tehdejšího světa, tak na druhé straně přivolala na sebe zášť všech reakčních živlů tehdejší společnosti.

V zoufalém boji na život a na smrt proti svému úhlavnímu nepříteli — revoluci — klade evropská reakce základy organisace namířené proti všem pokrokovým silám. Vyrůstá Svatá aliance, představitel všech zpátečnických a kontrarevolučních sil; Svatá Aliance, která vyhlašovala za svůj základní cíl: bojovat „proti revoluci a organisovat nutné ozbrojené zákroky, pokud se objeví někde, nejen v Evropě, ale vůbec na zeměkouli, odbojný revoluční duch.“[1] Tato aliance všech reakčních sil se uskutečnila po vítězství nad Napoleonem, které umožnil hrdinský boj ruského lidu ve vlastenecké válce roku 1812. Po Napoleonově porážce zvedla reakce v Evropě opět hlavu. Ale vítězství, kterého se s tak velkou námahou dosáhlo, nebylo a ani nemohlo být trvalé. Přesvědčení o síle a neporazitelnosti absolutismu, záměrně šířené a podporované, bylo podrýváno a vyvraceno světovými událostmi.

Pod těžkým příkrovem vynuceného mlčení a klidu pronikaly a vybuchovaly neustále plaménky požáru, který nemohl být udušen. Feudalismus dožíval; lidové hnutí proti feudalismu bylo na postupu. Výbuchy národních povstání se ohlašují hned z jednoho, hned z druhého konce Evropy.

Rok 1820 přináší povstání ve Španělsku. Ve stejném roce probíhá povstání v italských státech, v Neapoli a v Piemontě. O rok později, v r. 1821, začíná řecký národ svůj hrdinský boj za dobytí nezávislosti na turecké říši.

Všechny tyto události ukazují s plnou jasností, že feudalismus už je na samém okraji záhuby, že jeho rozklad dostupuje nejvyššího stupně.

Společně s rozkladem feudálních vztahů narůstají podmínky pro vítězství

---

[1] Dějiny diplomacie I., Praha 1948, str. 269.

vztahů buržoasních, kapitalistických. Právě v tomto období se dovršuje proces vzniku národů a národních států na východě Evropy. Je to období „buržoasních a buržoasně-demokratických revolucí a s nimi souvisejících národně-osvobozeneckých hnutí, která jsou součástí těchto revolucí."[2] Všude pod zdánlivě nehybnou, temnou hladinou absolutismu se bouřlivě rodily nové vztahy, rozvíjely se a sílily, aby v příhodném okamžiku vyrazily do otevřeného boje se vším, co brzdilo jejich rozvoj. 27. července 1830 ohlásily barikády v pařížských ulicích výbuch nové buržoasní revoluce. Během dvou dní byl likvidován odpor bourbounského vojska a pařížský lid svým slavným vítězstvím podtrhl jeden ze sloupů systému legitimity nastoleného Svatou aliancí.

Význam této události pro Evropu i pro celý svět byl ohromný. Červencová pařížská revoluce byla signálem pro všechny potlačené a utištěné národy. Pokrokové síly pozvedly s novou důvěrou své hlavy. Pod bezprostředním dojmem revolučních událostí ve Francii dochází k revoluci v Belgii. Revoluce propuká také v Italii a v některých německých státech. V Anglii vystupuje v důsledku ohlasu revolučních událostí buržoasie s radikálními požadavky volební reformy.[3]

Všechny tyto skutečnosti byly ranami do tváře Svaté aliance a celé evropské reakce. Znamenaly otevřený útok proti zásadám, které Svatá aliance slavnostně vyhlašovala a dávala do svých programových prohlášení. Byly právě projevem onoho „revolučního ducha", jemuž vyhlásila Svatá aliance boj.

Proto byly revoluční události impulsem k diplomatickému jednání, inspirovanému ruským carem, jakožto duchovním vůdcem a nejmocnějším činitelem Svaté aliance, které mělo za účel sjednotit síly zpátečnictví ke společné nové akci proti revolučním odbojníkům. Chystalo se křižácké tažení proti revolučním silám Evropy.[4]

Ale právě do středu jednání o přípravě tohoto tažení přichází zpráva o skutečnosti, která rozšiřovala revoluční, protiabsolutistické hnutí na další oblast. V listopadu 1830 vypuká povstání přímo uvnitř panství ruského cara; 29. listopadu napadají polští revolucionáři palác carova bratra, velkoknížete Konstantina. Jejich ozbrojený zásah byl uspíšen právě carovým požadavkem udělat z polských jednotek předvoj armády evropské reakce, která měla zadávit revoluční hnutí v západní Evropě.[5] Polští revolucionáři svým vystoupením tento záměr rázně zmařili. Vítězná revoluce ve Francii i revoluční vření v celé tehdejší Evropě dodalo jim odvahu vystoupit proti carismu.

---

[2] Historický materialismus, pod redakcí F. V. Konstantinova, český překlad, Praha 1952, str. 507.
[3] H. Schlütter, Chartistické hnutí, Praha 1951, str. 71.
[4] O tomto problému jedná šíře práce J. Dutkiewicze, Francja i Polska w 1831 r., Lódź 1950, str. 11 a n.
[5] A. Ja. Manusjevič, Očerki po istorii Polši, Moskva 1952, str. 105.

II.

Polský odpor proti carismu a jeho reakční utlačovatelské politice měl ovšem své hlubší a starší kořeny.

Hospodářský rozvoj Polska, jehož největší část se po posledním dělení země dostala pod moc ruského carismu, je základem, z něhož vyrůstají neustále se zostřující rozpory mezi pokrokovými silami polské společnosti a zpátečnickým carismem, představitelem feudalismu a absolutismu.

Začátek 19. století přináší nebývale rychlý rozvoj nových kapitalistických vztahů v lůně feudálně-nevolnického hospodářství. Zvlášť významnou úlohu v rozvoji těchto pokrokových prvků sehrálo období t. zv. varšavského vévodství, které zřídil v období vrcholu svých výbojů Napoleon a kde právě zavedení nového pokrokového zákonodárství (na př. zákoníku Code Napoléon) otevřelo široké možnosti rozvoji mladé buržoasie.

Rozpor mezi pokrokovými silami a carismem byl zvláště silně patrný právě v polských oblastech, připojených k carskému Rusku na základě ujednání uzavřených v roce 1815. Už v této době byl v polských oblastech rozvoj kapitalismu a vůbec hospodářský, sociální a politický život na takovém stupni rozvoje, že si vynutil mnohem liberálnější politiku carské vlády, než jakou prováděla v jiných oblastech říše. Jejím vyjádřením byla konstituce ze 27. listopadu 1815.[6] Car Alexandr si byl plně vědom toho, že musí počítat se stále sílící polskou buržoasií.

Ruku v ruce s růstem buržoasie, s posilováním jejích hospodářských a politických posic, roste i polské národní hnutí. Lenin nás učí, že „na celém světě byla epocha definitivního vítězství kapitalismu nad feudalismem spjata s národními hnutími.“[7] Také v polských poměrech znamená začátek 19. století posílení posic polského měšťanstva. S rozvojem průmyslu, obchodu a dopravy se konsoliduje postavení buržoasie. Kapitalismus proniká postupně nejen do života měst, ale začíná zachvacovat i zemědělskou výrobu, dostává se tam, kde posice feudálně-nevolnického hospodářství byly až dosud nejsilnější. Zaostalé agrární hospodářství na polském venkově dostává kapitalistický ráz.

To všechno má obrovský význam pro posílení národního hnutí země. „Kapitalismus, který vtrhl do klidného života zatlačených národů, burcuje tyto národy a uvádí je do pohybu… Vzniklá inteligence se oddává „nacionální myšlence“ a jedná v jejím duchu…“[8] Buržoasie se hlásí o účast v politickém životě země.

A Polsko prvních desetiletí 19. století je typickým obrazem země, v níž se bouřlivě rozvíjejí kapitalistické vztahy pod povrchem feudalismu. Podporu polskému průmyslu, který roste již v letech předcházejících, přineslo to, že se

---

[6] Tamtéž str. 92.
[7] Lenin, Vybrané spisy, české vydání, Praha 1950, díl I., str. 660.
[8] Stalin, Spisy II., Praha 1949, str. 288.

mu připojením k carskému Rusku otevřely ruské, evropské i asijské trhy. To bylo také jedním z hlavních požadavků představitelů rodícího se polského průmyslu. Jeho požadavky byly vyjadřovány v názorech kn. Lubeckého, snažícího se o úzké připojení Polska k Rusku v zájmu využití všech hospodářských možností, které toto spojení nabízelo.[9] Roku 1819 byla odstraněna celní hranice mezi Polskem a carským Ruskem.[10]

Mocnou podporou rozvoje polského podnikání průmyslového i obchodního se stala Polská banka, založená v roce 1828.[11] Byla první baštou domácího podnikání a dávala potřebný provozní kapitál domácím podnikatelům, těžce se bránícím proti pronikání kapitálu francouzského, který se snažil využít Polska k mocnému zvýšení svých zisků.[12] Podnikání nenabývá v Polsku sice ještě velkokapitalistického charakteru, ale přece jen jsou, alespoň u některých podniků, dány podmínky pro jeho další rozvoj. Už ve dvacátých letech 19. století byly položeny základy velkého lodžského textilního průmyslu, v třicátých letech vyrostly první velké strojírny.[13] Po celé zemi vyrůstají bouřlivě nové továrny. Jsou přiváděni z ciziny odborníci, továrníci, mistři i dělníci. Po celém Polsku jsou zakládána nová města a osady, které se naplňují dělnictvem nových továren.[14] Polská vláda, představovaná knížetem Lubeckým, poskytovala novému průmyslu plnou podporu.

Polský průmysl se rozvíjí tak rychle, že začíná být, hlavně v textilu, nebezpečným konkurentem starého moskevského textilního průmyslu.[15] Prudký rozvoj kapitalismu v průmyslu zostřuje všeobecnou krisi, do níž se dostává feudální řád. Ukazuje se stále rostoucí potřeba těch, kdož nemají na prodej nic jiného než vlastní pracovní sílu,[16] námezdních dělníků, novodobého proletariátu. Průmysl si žádá volné pracovní síly, ale venkov, stojící ještě stále pod panstvím feudálního hospodářství, mu je nedává v dostatečném množství.

Za takovéto situace nemůže polskému průmyslu už ani zdaleka stačit nevolnická práce, kterou se snažili vypomoci novým potřebám někteří polští magnáti, nahánějící rolníky místo roboty do továren. Práce nevolníků mohla stačit primitivním podnikům na konci 18. století. Nový průmysl klade zvýšené nároky na odbornou kvalifikaci svých pracovníků. Dokladem těchto nových požadavků je zakládání odborných škol, které mají dodávat odborné kádry pro kapitalistický průmysl.[17]

---

[9] Viz Ostrowski, Świetna karta z dziejów planowania w Polsce 1815—1830, Warszawa 1949, str. 19.

[10] Manusjevič, Očerki, str. 95.

[11] Bolšaja sovětskaja encyklopedija, vyd. 1940, tom 46, sloupec 293; o významu polské banky též Limanowski, Hystoria demokracyi polskiej I., Varšava 1922, str. 170.

[12] Ostrowski, Świetna karta..., str. 22.

[13] P. I. Ljaščenko, Istorija narodnogo chozjajstva SSSR, Moskva 1948, tom II., str. 499.

[14] Typickým dokladem tohoto růstu je město Zgierz, které z 558 obyvatel v roce 1815 vzrostlo do roku 1828 na 8872 obyvatel. Viz Ostrowski, Świetna karta..., str. 85.

[15] Tamtéž.

[16] Marx—Engels, Vybrané spisy I., Praha 1950, str. 32.

[17] Tak v roce 1816 byla otevřena v Kielcích Szkoła Górnicza, 1818 ve Varšavě Oddział

Ale pomalým a jistým krokem začíná kapitalistický řád pronikat i do samé bašty nevolnické ekonomiky — do statkářských hospodářství.[18] Krise, do níž se feudální hospodářství dostalo, přiměla šlechtice, aby z ní hledali nějakým způsobem východisko. A východiskem, které se tu v první řadě nabízelo, bylo zostřené vykořisťování nevolných rolníků. Feudálové se snažili udržet krok se stále se zrychlujícím rozvojem hospodářství a zajistit si, pokud možno, maximální zisky při zachování nevolnických poměrů.

Cesta, která se jim nabídla v této situaci, a která byla pro ně nejpohodlnější, bylo rozšiřování půdy, kterou panský velkostatek obdělával ve vlastní režii. A tak na počátku 19. století začíná v Polsku závěrečná fáze procesu odtrhování vlastních výrobců od výrobních prostředků, která charakterisuje feudální způsob výroby v období rozkladu feudalismu a růstu kapitalistických vztahů pod jeho povrchem.

Statkáři využili k rozšíření své půdy všech prostředků, které se jim naskytly. V prvé řadě to byly předpisy feudálních zákonů. Prvním z nich byla sama ústava z r. 1807 a další předpisy v tomto roce vydané, která dávaly rolníku možnost zrušit robotní vztahy k velkostatkáři (t. j. vykoupit se). Praxe šlechtických orgánů podkládala těmto ustanovením takový výklad, že i statkáři mají se své strany právo rozvázat poměr s rolníkem (t. j. vyhnat ho s půdy). A tento výklad, který byl pro okamžité potřeby statkářů výhodný, doznal obrovského stupně rozšíření.[19] Dalším předpisem, kterého využili statkáři ve svůj prospěch, byl příkaz kabinetu z 6. listopadu 1817, který určil komise pro zjištění právních poměrů mezi statkáři a rolníky. Šlechtou obsazené komise vyhnaly při této příležitosti z usedlostí a zbavily půdy kolem 2.000 rolníků a zabrali jejich půdu pro statkáře.[20] Deset let na to v r. 1827 instrukce ministra financí vyzývá statkáře, aby vystěhovali ze svých statků „neřádné, nepracovité a nezámožné hospodáře“[21] a je novým podkladem pro další vyvlastňování polského rolnictva.

Na půdě, kterou takto velkostatkáři získali, však měli jen málo pracovních sil. A světový trh volal po zvýšení zemědělské produkce, dával možnost obrovských zisků. Proto feudální velkostatkáři se snaží za každou cenu rozšířit zemědělskou výrobu a dodat světovému trhu to, co potřebuje a žádá. V Polsku dochází k přechodu od obilních kultur ke kulturám technickým a k chovu dobytka; rozšiřuje se nebývalým způsobem pěstování brambor.[22] Všechny

---

Budownicztwa i Miernictwa při universitě, 1826 Szkoła Politechniczna ve Varšavě, Viz Ostrowski, Świetna karta, str. 21.

[18] B. D. Dacjuk, Základní směry v ruském sociálně politickém hnutí 30.—40. let XIX. století, Praha 1951, str. 6.

[19] Mlynarski, Z dziejów demokracji polskiej, Varšava 1949, str. 39. K tomuto cíli bylo využíváno ustanovení dekretu z 21. 1. 1807 — otištěn v knize: Wybór tekstów źrodłowych, tom II., Varšava 1952, str. 23—24.

[20] Limanowski, Historya demokracyi I., str. 156.

[21] Śreniowski, Dzieje chłopów w Polsce, Varšava 1947, str. 141.

[22] Manusjevič, Očerki, str. 95.

tyto hospodářské změny, vyvolané bouřlivým růstem světového kapitalismu, se dějí na účet nevolnického obyvatelstva. Velkostatkáři, jimž se nedostávalo pracovních sil, počali přecházet k robotě a pachtovnému v naturáliích a nemilosrdně zotročovali rolníky, aby z nich mohli vyssát co možno největší množství nadvýrobků k prodeji na trhu.[23]

Na postavení polského rolníka a na rolnickém hospodářství v tomto období je možno velmi dobře ilustrovat správnost závěru, který vyslovil K. Marx jako obecnou poučku: „Jakmile národové, jejichž výroba se opírá ještě o poměrně nízké formy otrocké, nevolnické a podobné práce, začínají být vtahováni do světového trhu, kde vládne již kapitalistický výrobní způsob a jeho hlavní snahou je prodej výrobků této produkce do ciziny, tu se k barbarským ukrutnostem otrokářství, nevolnictví atd. připojují ještě civilisační hrůzy nadměrné práce.“[24]

Postavení polského rolníka bylo velmi neutěšené. Na jeho bedrech ležela celá tíha statkářského hospodářství. Šlechtické folwarky, statkářské velkostatky, počítaly s ním, jako s jedinou pracovní silou. Rozvoj kapitalistických vztahů přinesl sice nutnost používat stále více místo nevolníků, povinných robotou, námezdní pracovníky; ale převážně bylo v prvých desetiletích používáno v Polsku obou způsobů vedle sebe.[25] Je jasné, že cesta zvětšování panské půdy obdělávané ve vlastní režii feudála, znamenala hromadné vyhánění polských sedláků z půdy nebo v nejlepším případě omezování rozlohy půdy, která jim byla přidělena, a kterou odedávna obdělávali. Tento proces vytvářel předpoklady pro další rozvoj již kapitalistického hospodaření na polském venkově, neboť měnil celou řadu rolníků v pouhé zemědělské dělníky.

Při tomto procesu postupovali majitelé velkostatku vůči sedlákům podle vlastního uvážení. „Vládl pouze rozmar, úrodnější pozemky byly přeměňovány na folwark, odlehlejší a horší byly jim (rolníkům — M. D.) dávány.“[26] Tento proces dosáhl ve 20. letech 19. století takového stupně, že dvěstě tisíc polských šlechticů vlastnilo 315.512 włók půdy (1 włóka se rovná 30 jiter, rovná se 16,8 hektaru), zatím co zbývajících 2,800.000 obyv. polského království pracovalo na své vykořisťovatele a jejich půda byla rozlohou značně menší. V roce 1829 jí bylo 111.775 włók.[27] Vedle toho ovšem stále ohromné množství rolníků, kteří byli úplně zbaveni půdy. Jejich počet v roce 1829 činil 1,000.000 lidí, t. j. 30 % všeho zemědělského obyvatelstva.[28] A v jakém tempu tento proces

---

[23] Ostroviťanov, Nástin ekonomiky předkapitalistických formací, Praha 1951, str. 158.

[24] K. Marx, Kapitál, ruské vydání, str. 165—166.

[25] M. Meloch, Sprawa włościańska w powstaniu listopadowym, Varšava 1939, str. 17 (cituje dílo Rutkovski, Kapitalizm agrarny, str. 52) — zjev je obecný pro období rozkladu feudalismu a nástupu kapitalismu, viz o tom Lenin, Spisy III, český překlad, str. 200.

[26] Dyaryusz sejmu z r. 1830—1831, wyd. M. Rostworowski, Krakov 1908, tom II., str. 456—457 (řeč poslance Bonaventury Niemojowského), tamtéž str. 427, viz o tom též Limanowski, Historya demokraciy I., str. 165.

[27] Mlynarski, Z dziejóv ——, str. 32—33.

[28] Bolšaja sovětskaja encyklopedija, vyd. 1940, t. 46., sloupec 292; Manusjevič, Očerki ——, str. 97.

probíhal, ukazují nám zprávy, dosvědčující, že v letech 1810 až 1827 vzrostl počet malorolníků t. j. těch, kteří byli zbaveni největší části své půdy o 146 %.[29] Všichni tito lidé byli nuceni nabídnout svoji volnou pracovní sílu velkostatku nebo se odebrat do měst. Tak růst kapitalistických výrobních vztahů přináší s sebou rychlou proletarisaci venkovského obyvatelstva.

Vedle toho je zhoršováno postavení těch rolníků, kteří dosud půdy zbaveni nebyli, stálým zvyšováním jejich povinností. Rostou daně, zvětšují se pracovní povinnosti, objevují se povinnosti dříve neznámé.[30]

Takovéto kruté ochuzení venkovského obyvatelstva i neustálé zvyšování jeho vykořisťování se musilo nutně odrazit v zostřeném třídním boji. Venkovská chudina je hlavní vedoucí silou rolnických vzpour, které zachvátily ve dvacátých letech 19. století polské oblasti a které byly tvrdě potlačeny.[31]

Všechny tyto změny v hospodářství země přinášely s sebou samozřejmě i dalekosáhlé a důležité změny politické. Vždyť růst kapitalistických výrobních vztahů přinesl rozhodné posílení buržoasie a zasadil další rány polským feudálům.

Právě na postavení šlechty se odrazil růst nových výrobních vztahů. Velká polská šlechta, magnáti, majitelé největších velkostatků, měla v podstatě ve svých rukou nejdůležitější hospodářské posice v zemi. Měla dostatek prostředků k tomu, aby rychle zaváděla na svých statcích nové pokrokové hospodářské methody, které jí zase umožňovaly velké zisky na vnitřním i světovém trhu. Přičlenění Polska k Rusku pro ni neznamenalo žádnou újmu. Státní správa v zemi zůstala stejně prakticky v jejích rukou, carský dvůr pak umožňoval nejmocnějším z nich dosáhnout vysokých poct a hodností. Nadto carská vláda se svou ohromnou silou, svým mocným státním aparátem zajišťovala nejlépe jejich zájmy jako třídy. Není možné také opominout to, že právě polští magnáti se snažili zprůmyslněním svých statků zvýšit své zisky. Připojení k Rusku dávalo jim nové možnosti obrovských výnosů. Jedinou věcí, která v nich vzbuzovala určitou nespokojenost, bylo to, že připojením k Rusku byly citelně omezeny a vlastně zničeny polské velmocenské snahy, t. j. snahy po připojení území na východ od polských hranic k Polsku. Vcelku je však možno říci, že polská velká šlechta ve své rozhodující většině plně podporovala politiku carské vlády i jejich představitelů v Polsku. Jediným jejím zájmem bylo využít diplomatických zápletek a rozporů, vznikajících mezi evropskými státy, hlavně mezi Ruskem, Francií a Anglií, ve svůj prospěch; veškerá revoluční činnost jí byla vzdálena.[32]

---

[29] Meloch, Sprawa włościańska, str. 19.

[30] J. S. Listy czyli postrzeżenia o Rzadzie, Sprawiedliwoszci, Administracyi w królestwie polskiem, Varšava 1830, str. V.

[31] Manusjevič, Očerki, str. 95.

[32] Viz M. Lukaczewicz, Wpływ massonerii, karbonaryzmu i Józefa Maziniego na polską myśl rewolucyjną w latach poprzedzających Wiosne Ludów, Wiosna ludów w Europie, tom II., str. 172.

Podobné názory se ukazovaly v průběhu celého povstání, viz Przewalski, General Maciej Rybiński, Wróclaw 1949, str. 171.

Naprosto jiné už bylo postavení drobné šlechty. Růst kapitalistických výrobních vztahů stavěl drobnou šlechtu před nutnost rychlého provedení změn hospodářství. V zostřujícím se konkurenčním boji mohl obstát pouze ten, kdo dokázal rychle zavést nové způsoby hospodaření, které mu zajišťovaly možnost dosažení vyšších zisků. Ale velká většina drobných šlechticů neměla dostatek finančních prostředků, které k tomu byly nutné. Řada drobných i středních šlechticů proto upadá více a více do dluhů. Statistiky z 20. let 19. století nám ukazují, že statky drobné šlechty byly zadluženy na 64 % své ceny.[33] Šlechta chudne a stále více a více jejích příslušníků doplňuje početné řady šlechty bez půdy.[34]

Právě tato drobná šlechta, bezzemci a nájemci, je za dané situace nejméně spokojenou vrstvou obyvatelstva. Příčinu své bídy a svých hospodářských neúspěchů vidí v prvé řadě ve ztrátě samostatnosti a v nenáviděné carské vládě. V četných pololegálních tiskopisech a brožurách vylévá své nářky, líčí barvitě úpadek země pod carskou vládou, pláče nad vysokými daněmi a nad svou vlastní bídou.[35] Její kritika carského režimu ovšem není kritikou zásadní. Ideálem šlechty je návrat staré „Rzeczi pospolite". Vždyť nové státní zřízení podle platné ústavy ze 17. listopadu 1815 nedávalo těm šlechticům, kteří neměli statky, ani volební právo.[36]

Polská drobná šlechta se stává hlavní silou polské opozice proti carismu.[37] Jedna její část se dostává ve své idealisaci starého polského zřízení tak daleko, že si žádá i určité drobné změny v postavení polského rolnictva. V řadách této šlechty nacházejí živou odezvu, romantické proudy, které pronikají v prvních desetiletích 19. století celou Evropou. Ona tvoří pravici buržoasně demokratického tábora společnosti.

Typickým představitelem této drobné šlechty demokraticky orientované je polský historik Joachim Lelewel, který ve svých pracích o staré Polsce idealisuje starou společnost a podává její romanticky přikrášlený obraz.[38] Jeho

---

[33] Bolšaja sovětskaja encyklopedija, vyd. 1940, tom 46, sl. 292.

[34] Manusjevič, Očerki, str. 98.

[35] Nejlepším dokladem je již citovaná brožura J. S., Listy... (viz pozn. 25) — O úpadku nižší šlechty píše také Jakobczyk. Studia nad dziejami Wielkopolski w XIX. w., Poznań 1951, str. 19.

[36] Č. 127. ústavy království polského (Ustąwa konstytucyjna królowstwa Polskiego z dn. 27. listopada 1815 r.):

Na sejmikach wotować nie mogą, tylko szlachta w księgę obywatelską szlachty powiatu wpisani, używający praw obywatelskich, mający lat dwadzieścia jeden skończonych i posiadający własność gruntową.

Viz přetisk ústavy u S. Kieniewicze, Przemiany społeczne i gospodarcze v królestwie Polskim (1815—1830), wybór źrodłowych, Varšava 1951, str. 78.

[37] Viz G. Missalowa, Francuzki socjalizm utopijny i jego wpływ na polską myśl rewolucyjną w latach 1830—1848, Wiosna ludów w Europie, tom II., str. 89.

[38] Maciejowski, Historya włościan, Varšava 1874, str. 275 a n., také W. Smoleński, Szkoły historyczne w Polsce, Waršawa 1887, str. 31 a n. Význam Lelewelova revolučního romantismu pro polský politický život vysoce hodnotí K. Krejčí, Dějiny polské literatury, Praha 1953, str. 227—228.

zásluhou však zůstává, že první rozpoznal význam agrární revoluce, která byla jediným prostředkem, který mohl vnést pokrok do polských poměrů. Vždyť „velké, zemědělské země mezi Baltickým mořem a Černým mořem mohly se zachránit z patriarchálně-feudálního barbarství jen agrární revolucí, která by změnila nevolné nebo robotné sedláky na svobodné vlastníky půdy, revoluci, která by byla úplně stejná jako francouzská revoluce 1789 na venkově."[39] Cílem demokratické šlechty je politická revoluce. Vůdcem revoluce má být právě ona společně s vlasteneckou inteligencí, opírající se o polský lid. Po získání nezávislosti má být Polsko státem opřeným o kapitalistickou výrobu v zemědělství, o velkostatky a velké rolníky.[40]

Příslušníci drobné šlechty zaujímají v této době důležitá místa v opozičním hnutí. Typickým výrazem polské opozice je organisace tajných ilegálních spolků a skupin, kterých se najednou objevuje v Polsku nespočetné množství. Zakládají je v prvé řadě polští studenti a nižší důstojníci. Dávají jim různé romantické názvy. Program těchto tajných spolků není nijak ustálený, ukazují se v něm různé vlivy, domácí i cizí. První tajné polské spolky jsou zakládány a organisovány podle vzoru zednářských lóží,[41] jiné podle vzoru německých Tugendbundů.[42]

Na schůzkách těchto skupin se scházejí nespokojenci všeho druhu. Nižší polští důstojníci, těžce nesoucí své podřízení ruským velitelům, studentská mládež, dychtivě čerpající z revolučních myšlenkových proudů, pronikajících sem z pokročilejšího západu.

Na platformě tajných kroužků se setkává polské šlechtické hnutí s hnutím polské buržoasie. I ona hlavně ve své bohaté a mocné části, nebyla nijak nakloněna revolučním požadavkům. Carský režim jí po určitou dobu dobře vyhovoval. Zrušení celní hranice ji otevřelo ruské trhy, konstituce jí zajišťovala alespoň minimum politického vlivu. V jejím zájmu bylo využít těchto výhod až do konce.

Teprve tehdy, když carská vláda začala porušovat zásady ústavy z r. 1815, dostává se velká buržoasie do opozice.[43] Samozřejmě do oficiální opozice ve sněmu. Ale nejprogresivnější část buržoasie, lidé, kteří viděli na vlastních zkušenostech, jak velkou překážkou je celý feudálně - nevolnický hospodářský systém rychlému rozvoji kapitalistických vztahů, dobře chápali nutnost odstranění všech překážek stojících kapitalismu v cestě. Na této cestě se setkávala buržoasie s některými z velkých magnátů, kteří se snažili o zprůmyslnění

---

[39] Marx, Engels, Lenin, Stalin, Zur deutschen Geschichte II/1, Dietz-Verlag Berlin 1954, str. 275.

[40] Viz Lukaszewicz, Wpływ ——, str. 174.

[41] V roce 1819 vznikla Wolnomularstwo narodowe, o rok později 1820 Związek templaryuszow.

[42] Podrobnější zprávy o tajných spolcích v Polsku na počátku XIX. stol. má Limanowski, Historya demokracyi I., str. 171 a n.

[43] Viz H. Wieckowska, Opozycja liberalna w królestwie kongresowym 1815—1830, Rozprawy historyczne, tom, III., seš. 2., Waršava 1923—25.

svých statků a proto měli zájem na uvolnění rolnictva.[44] Začíná vyrůstat polské demokratické hnutí. V jeho středu se objevují lidé, kteří formulují otevřeně a jasně revoluční demokratické požadavky odstranění roboty sedláků a uzákonění buržoasního, jednotného, neděleného vlastnictví k půdě.

Politický program všech polských tajných kroužků, všech těchto buržoasních skupin spojujících se s drobnou šlechtou, nám zřetelně ukazuje, že zde nebylo jasno o politických cílech, že tu nebylo jednotného politického programu. Ukazuje se i další věc, typická pro tyto illegální polské kroužky. Nebylo zde opravdového zájmu o navázání úzkého spojení s lidovými masami, s drobnou buržoasií, řemeslnictvem, proletářskými živly, které se v polských městech značným způsobem rozšířily. Všichni, nebo skoro všichni členové tajných spolků chtěli dosáhnout svých cílů bez rozdmychání širokého lidového povstání.

Spoléhali se na to, že postačí vzpoura vojska a využití polských ozbrojených sil, které byly k disposici — „toužili po dosažení svých cílů pomocí vojska, bez účasti lidu."[45] V tomto svém snažení byli za jedno s ruskými šlechtickými revolucionáři z počátku 19. století. Právě s nimi udržovali také Poláci úzké přátelské spojení. Polské illegální skupiny revolucionářů udržovaly styky s ruskými děkabristy. Známé je spojení Miczkiewiczovo s Rylejevem.[46] Také s Puškinem, který stál blízko šlechtickým revolucionářům, byl Miczkiewicz ve styku. Na tuto ideovou blízkost ukazuje nejlépe i to, že prvním oficielním činem polských revolucionářů v r. 1830 bylo slavnostní uctění památky ruských děkabristů, carismem popravených, uspořádané Vlasteneckou společností.[47]

Tyto mezinárodní styky byly však právě jen spojením mezi několika revolučními kroužky. Ani zdaleka nemohly zajistit polskému povstání širší základny. Chtěla-li být však polská revoluce revolucí úspěšnou, potřebovala nutně opřít své požadavky o širokou podporu lidových mas. A zde se ukázala v průběhu pozdějších bodů její největší slabina.

Polské lidové hnutí proti feudalismu propukalo živelně pod tlakem stále se horšících životních podmínek rolníků,[48] pod tlakem surového a krutého vykořisťování. Stálá snaha polské šlechty zmocnit se rolnické půdy a vyždímat z rolníků co největší zisky, ukazovala jasně, kde stojí jejich nepřítel. Třídní uvědomění, vědomí svého třídního postavení, dokazovalo rolníkům, že jejich nepřítelem je šlechtic, který je vykořisťuje.[49]

Hlavním požadavkem polských rolníků je zlepšení jejich hospodářského a sociálního postavení. Měli zájem na tom, aby pro sebe získali takové životní

---

[44] Viz Missalowa, Francuski socjalizm... str. 90.
[45] Meloch, Sprawa włościańska, str. 33.
[46] M. Živov, Adam Mickiewicz, Praha 1950, str. 32, též Limanowski Hystorya demokracyi I., str. 179. Též Krejčí, Dějiny literatury polské, str. 249.
[47] Manusjevič, Očerki, str. 109.
[48] Viz výše o povstání 1820—21, pozn. 31.
[49] Dokladem může být známý Deczyńského deník.

podmínky, které by jim umožňovaly, aby žili jako lidé; a to bylo možné jen za podmínky odstranění dosavadních poměrů. Polsko se dostalo do situace, kdy „jen úplné odstranění nevolnictví a poddanství a vzdání se všech šlechtických privilegií by bylo mohlo sjednotit venkovský lid se šlechtou.“[50]

Dostávala se tu tedy do popředí otázka revolučního odstranění feudálních poměrů. Za tento cíl byl lid ochoten bojovat. Na druhé straně však skutečné revoluční hnutí v Polsku se mohlo uskutečnit „jen aliancí všech opositčních stran“,[51] to znamená, zejména také spojenectví buržoasních a šlechtických opositčníků s rolnictvem. Na účasti polského lidu závisel úspěch nebo neúspěch povstání proti carismu.

III.

Široké lidové masy — to byli v Polsku v této době v prvé řadě rolníci. Jejich požadavky a problémy byly tedy základní otázkou polské revoluce. Vyřešení agrárního problému, který byl základním problémem všech polských revolucí počátku 19. století, bylo totiž úzce spjato s otázkou likvidace feudálních vztahů a vítězství kapitalismu v Polsku. Jen na úplném odstranění nevolnictví a poddanství a vzdání se privilegií šlechty[52] měl venkovský lid zájem. Jen za tohoto předpokladu mohlo rolnictvo vystoupit jako největší síla revolučního tábora a revoluční boj se mohl obrátit proti samotným základům feudálního zřízení. Agrární otázka stála v polském povstání 1830—1831 jako otázka první a nejhlavnější, protože Polsko se dostalo do víru revolučního hnutí za podmínek, kdy kapitalistické výrobní vztahy byly ještě málo rozvinuty a kdy buržoasie byla ještě slabým činitelem, aby se mohla stát vedoucí silou celonárodního hnutí. Zatím jen buržoasie největších měst, především pak Varšavy se zapojovala do aktivní politické činnosti a stávala se důležitým politickým činitelem.[53] Proto také vedoucí úloha v polském revolučním hnutí na počátku 19. století patří polské šlechtě.

Vedoucí úloha šlechty se ukázala ihned na samém počátku revolučního boje. Polské listopadové povstání zahájil v noci 29. listopadu 1830 revoluční kroužek žáků kadetní školy „podchorążych“ útokem na sídlo představitele carské vlády v Polsku, carova bratra velkoknížete Konstantina. Útočníci byli vesměs členy tajného kroužku nižších důstojníků, který byl založen r. 1826.[54] Jejich plán povstání byl založen na vojenském puči, který měl za cíl odstranit některé představitele carské vlády, pokládané za nejoddanější vykonavatele carových příkazů. Podrobnější plán revolučních akcí tito revolucionáři neměli.

---

[50] Engels, Německá selská válka, Praha 1900, str. 69.
[51] Tamtéž.
[52] Tamtéž.
[53] Missalowa, Francuski socjalizm..., str. 89.
[54] Limanowski, Historya demokracyi I., str. 185.

Počítali pouze s tím, že po provedení prvních akcí získají do čela povstání některého z význačných polských generálů. V podporu lidových mas nedoufali a nepočítali s ní. Byli přesvědčeni, že postačí pouhá vojenská vzpoura. Snažili se proto pouze o navázání styku s mimovaršavskými vojenskými jednotkami.[55]

O tom, jak úzce byla tato revoluční akce založena, svědčí i to, že, jak představitelé buržoasie, tak šlechty, byli povstáním vcelku překvapeni. Byli postaveni před hotový fakt existujícího povstání a teprve po jeho započetí začali uvažovat o tom, zda a jak ho využít. Jeden z představitelů těchto „překvapených" — Michal Grabowski — napsal v jednom svém dopise: „Je to smutná věc a svědčí o naší slabosti, že několik stovek mládeže bez názorů a vlivu nám vnutilo revoluci bez naší vůle a chuti."[56] Nebylo to však jen několik stovek mládeže. Byla to jednoznačná odpověď, kterou dal na prvé zprávy o útoku na sídlo velkokníže te Konstantina a o vzpouře polských pluků varšavský lid a brzo po něm i lid na ostatním polském území. Bez přičinění a snahy vůdců povstání se během jednoho dne vytvořilo ve Varšavě mohutné lidové vojsko, čítající 40.000 mužů, které se stalo hlavní silou povstání.[57]

Velmi brzy se však ukázalo, že tu ve skutečnosti není nikoho, kdo by dokázal revoluční hnutí lidu, městského obyvatelstva i rolnictva, usměrnit a vést. A nadto šlechtická aristokracie dostala velmi brzy strach ze síly, kterou povstání rozpoutalo. Ze strachu před revolucí bylo horečně zahájeno hledání někoho, kdo by dokázal uvést události opět do kolejí šlechtě vyhovujících. Bylo využito orgánů, které byly k dispozici. Z administrativní rady, která již dříve řídila správu Polska, byli rychle odstraněni ti, kdož se zkompromitovali příliš uctivým přisluhováním carismu; administrativní rada byla doplněna několika novými členy, vesměs představiteli aristokracie, kteří měli u lidu pověst liberálů a hned 30. listopadu 1830 byla vydána výzva k pořádku. Současně zahájila administrativní rada vyjednávání s velkokníže tem Konstantinem, kterému se podařilo při útoku revolucionářů uprchnout.

Avšak tímto jednáním, otevřeně se stavícím za starý pořádek, podepsala administrativní rada svůj ortel smrti. Lidové masy, rozhořčené vyjednáváním s představiteli cara, mohutnými demonstracemi 3. prosince 1830 smetly administrativní radu, donutily šlechtu, aby okamžitě přerušila jednání s Konstantinem a vytvořila zvláštní prozatímní vládu, nazvanou „Rząd tymczasowy", která se skládala nadále jen z představitelů konservativních šlechtických kruhů. Pobouření lidových mas mělo být utišeno prohlášením, že bude ihned svolán sněm a zahájí jednání. Skutečně také byl sněm sezván. Měl se však sejít ve stejném složení v jakém zasedal po celou dobu před povstáním, tak, jak byl

---

[55] Tato činnost byla zřejmě neúspěšná. Svědčí o tom údaje v práci S. Przewalského, General M. Rybiński, str. 41—42.

[56] Citováno z Limanovského, Historya demokracyi I., str. 192.

[57] Manusjevič, Očerki, str. 105.

zvolen za vlády carismu v Polsku po r. 1815. Zástupci lidu neměli v tomto sněmu vůbec místa.

A na program tohoto převážně šlechtického sněmu se dostala také nejzákladnější otázka celé polské revoluce: měly zde být řešeny a rozřešeny polské agrární problémy.

Rolnické poměry, které narostly v základní otázku už před revolučními událostmi r. 1830, ukazovaly stále více a více na nutnost rychlého řešení. Rozklad feudálního zřízení, rozpad nevolnického hospodářství, a snaha zvyšovat výnosy půdy, nutily šlechtický velkostatek, aby chtě nechtě přijímal některé prvky kapitalistického hospodaření. Prvým znakem této skutečnosti bylo používání stále většího počtu námezdních pracovních sil vedle nevolnické práce. Zároveň se zesilováním kapitalistických prvků hospodářství země je polský rolník stále více vtahován do kapitalistického trhu. Tím jsou dány podmínky pro další diferenciaci uvnitř třídy nevolníků. Mezi rolníky vyrůstají „kulacké" živly, bohatí sedláci, jejichž hospodářské postavení je velmi často mnohem lepší než postavení chudnoucích drobných šlechticů. Právě tito bohatí rolníci se nejsilněji dožadují toho, aby jejich postavení bylo zlepšeno. Oni využívají ustanovení o možnosti výkupu ze závislosti na statkářích, vydaných na počátku 19. století. Oni jsou také tou vrstvou rolnictva, na niž poukazuje polská buržoasie a liberální kruhy šlechty, když se snaží o prosazení zásad osvobození sedláků na základě výkupu z robotních a ostatních poddanských povinností. Velmi dobrá hospodářská situace bohatých rolníků, kteří však žili právě z práce bezzemků a nádeníků, dávala možnost dokazovat výhody osvícenské politiky v poměru k rolnictvu.

Představitelé liberálních buržoasních i šlechtických vrstev stojí také mezi prvními, kdož přinášejí rolnickou otázku na sněmovní jednání. Před r. 1830 doléhaly rolnické problémy na jednání sněmu jen velmi slabými a vzdálenými ohlasy. Nebylo divu. Rolníci své zástupce na sněmu neměli, většině šlechty se zdálo řešení této otázky příliš závažným a nebezpečným. A tak to byli vlastně jenom ti, kdož představovali zájmy šlechty úzce spjaté s buržoasií, kdož měli zájem na řešení rolnických problémů.

V prvé řadě to byl Jan Olrych Szaniecki, právník buržoasního původu (1783—1840), „nositel osvěty a iniciator obchodně-průmyslových podniků"[58] a Roman Sołtyk, vlastník kovodělných závodů ve Stanporkově,[59] kteří už v letech 1825—1830 vystupovali na sněmu s požadavkem řešení rolnických problémů. Pro ně je rolnická otázka základním bodem dalšího rozvoje buržoasních prvků v zemi. Je jim jasné, že jen osvobození polského rolníka z pout feudalismu může přinést s sebou nerušený rozvoj průmyslu v zemi a tím celou řadu hospodářských výhod pro buržoasii i možnost dalšího nerušeného rozvoje

---

[58] Wielka encyklopedja powszechna, tom XVI, str. 298 — o něm viz též Kieniewicz, Przemiany społeczne, str. 221, pozn. 1.

[59] Meloch, Sprawa włościańska, str. 105.

hospodářských sil. Šlechtické sněmy před r. 1830 řešení této problematiky záměrně odsunovaly. Příliš citelně se totiž dotýkala nejbolavějších míst feudálního hospodářství a šlechta dobře cítila, že tu jde o vlastní základy feudálního pořádku.

Proto i na sněmu, který se schází v prosinci 1830 pod tlakem revolučních mas, nedochází k okamžitému projednávání rolnické otázky, která byla pro Polsko základním problémem života politického i sociálního.[60] Na pořad jednání jsou dávány záležitosti jiné. Prvořadým zájmem šlechty je, aby povstání dosáhlo co největších ústupků se strany carské vlády. Má strach, aby revoluce nepřerostla v bouřlivé hnutí za radikální sociální požadavky.

Hledá se silná ruka, člověk, který by tento požadavek zajistil. Je jím generál Chłopicki, do jehož rukou jako diktátora je 5. prosince 1830 odevzdávána veškerá moc. Za jakým účelem převzal moc, vyjadřuje nejlépe Chłopicki sám v dopisu, který zaslal ruskému caru Mikuláši, v němž píše: „Rozhodl jsem se vzít výkonnou moc do svých rukou, aby se nedostala do rukou buřičů a agitátorů, kteří, ačkoli ve chvíli nebezpečí nemají odvahy, přece umí podvodně vést zástupy lidu a využívat jejich přízně."[61] Osobnost polského generála, vojáka, který bojoval s napoleonskými legiony, měla přesvědčit lid, že jeho zájmy jsou v dobrých rukou a zastavit lidové revoluční hnutí, které volalo po neodkladném řešení bolestivých problémů.

Nebylo však možno bolestivé otázky odložit. Vyplývaly nutně na povrch událostí v průběhu revolučních bojů i proti vůli polské aristokracie. Polské rolnictvo okamžitě reagovalo na revoluční události.[62] První zprávy o povstání a výzvě revolučních činitelů, které se hemžily jásotem nad získáním volnosti a svobody, si rolníci vyložili po svém. Začali i sebe pokládat za svobodné a nezávislé. Rolníci proto odmítají vykonávat robotní povinnosti, které je tížily a — pokoušejí-li se místní šlechtické orgány je k tomu donutit — odpírají poslušnost.[63] Revoluční vření mezi rolníky dotvrzuje polskému měšťanstvu a s ním spojeným liberálním živlům, které se shromáždily okolo společnosti „Towarzystwo Patriotyczne" a jeho tiskového orgánu „Nowa Polska", plnou závažnost událostí a nutnost rychlého řešení rolnického problému. Zde v těchto kruzích se po prvé objevuje přesvědčení, že polská revoluce není schopna úspěšně vzdorovat carismu, nepůjde-li za ní polské rolnictvo a že je tedy bezpodmínečně nutno rozšířit masovou základnu revolučního hnutí.

Polské povstání dalo možnost, aby byly jasně vysloveny požadavky a názory na osvobození rolníků. Stránky tisku jsou k disposici všem — straníkům reforem i jejich odpůrcům. A články v novinách nejrůznějšího směru nejlépe ukazují zmatek, nejednotnost a programovou nejasnost mezi přívrženci oprav.[64]

---

[60] Marx—Engels, Sebrané spisy, rus. vyd. VI., str. 397.
[61] Limanowski, Historya demokracyi, I., str. 208.
[62] Esquisses polonaises ou fragments et traits détachés, par une Polonaise, Paris 1831, str. 136, 143.
[63] Meloch, Sprawa włościańska, str. 36 a n.

Setkáváme se s nejrůznějšími návrhy na řešení agrárního problému; všem jde o osobní uvolnění rolníka a jeho osvobození z nevolnických svazků a od robotních povinností. Různý je však dosah reforem jednotlivých požadavků. Na nejkrajnější levici se objevují požadavky, aby rolníkům byly dány pozemky, jimi obdělávané, do vlastnictví bez náhrady. Tyto požadavky jsou však velmi řídké. Ostatní žádají nahrazení robotních povinností peněžitými poplatky, po př. výkup z roboty. Ale i zde není jednoty o rozsahu reformy. Jedni žádají, aby se vztahovaly pouze na pozemky spravované státem, druzí, aby byly vztaženy i na pozemky jsoucí v soukromém vlastnictví feudálů. Příslušníci umírněného tábora považují za vzor pruskou reformu, provedenou v oblastech, které při dělení Polska připadly Prusku.[65]

Na konec se vedoucím programovým heslem šlechtických radikálů a demokratů stává změna robotních povinností na peněžité poplatky a výkup z roboty a „Vlastenecká společnost" se dává do boje za jeho uskutečnění.

Na tomto návrhu se nám nejlépe ukazuje vedoucí úloha šlechtických živlů v listopadovém povstání 1830. Jenom proto, že představitelům Towarzystwa šlo o udržení široké koalice, že do své národní jednoty chtěli zahrnout všechny třídy a vrstvy společnosti, od šlechtických magnátů až po rolníky, docházeli ke kompromisnímu řešení, které chtělo poskytnout rolníkům určité ústupky, ovšem jen takové, aby neodradily statkáře.

Jasně a otevřeně vystupují se svými požadavky jen někteří. V prvé řadě jsou to představitelé zájmů polské průmyslové buržoasie. Sołtyk, Krępowiecki, Żukowski a Szaniecki, který ve svém článku o cílech revoluce z 6. ledna 1831 staví před oči představitelů povstání potřebu „zainteresovat lid skutky a ne slovy; změnit stav, v jakém je, na lepší." Ve stejném článku pak volá: „Dejme lidu zrušení nevolnictví a roboty, svobodu výdělku, vlastnictví pozemků!"[66] Zde jsou jasně formulovány požadavky osobní svobody, zrušení roboty a odevzdání pozemků do vlastnictví jako revoluční program. Nebylo tu však síly, která by dovedla prosadit jeho uskutečnění. Vyšla řada dalších článků. Můžeme číst mnoho frází o svobodě a rovnosti. Neměla to však být svoboda a volnost pro rolníky. Sobecké třídní zájmy šlechty byly překážkou, která bránila těm, kdož se neustále oháněli ideály francouzské revoluce v tom, aby je uskutečňovali.

Celý problém agrárních reforem však pronikal na veřejné forum jen nesměle. Nejprve se jenom v neoficielních článcích objevují různé návrhy značně se rozcházející ve svých požadavcích a ukazující nejednotnost liberálního tábora a strach šlechty ze sociální revoluce. Největší starostí polské šlechty v tomto povstání bylo, aby revoluce, která si vytyčila jako cíl získání národní nezávis-

[64] Maciejovski, Historya włościan, str. 257.

[65] Bližší udaje o provedení rolnické reformy ve velkoknížetství Poznaňském, které bylo obsazeno Pruskem, jsou shromážděny v práci Mariana Kniata, Dzieje uwlaszczenia włościan w wielkim księstwie Poznańskim, Poznań 1949.

[66] Limanowski, Historya demokracyi I., str. 202.

losti „již sám dosti těžký k dostižení, nesměšovala ho s cíli jinými, které by rozdvojovaly úmysly a pouštěly se do bouří revoluce sociální.“[67] A přece všechny události ukazovaly jasně, že problémy národní a sociální zde jdou ruku v ruce, neboť „rolnictvo tento základ existence polského národa, zanikne, jestliže se nevolný rolník nebo rolník přinucený k robotě, nestane svobodným rolníkem“ a „agrární revoluce (v Polsku) je nemožná bez současného vydobytí samostatné národní existence.“[68] Třídní omezenost šlechty však bránila zařazení rolnické otázky i v sebe nevinnější podobě na pořad jednání sněmu.

Jejímu projednávání se však nebylo možno vyhnout. Události donutily sněm, aby se rolnickými problémy zabýval. Úspěch proticarského odboje, do kterého se polská šlechta po určitém váhání pustila, začal být velmi na vážkách. Car a carský dvůr se postavil k polskému povstání nesmířlivě. Ukázalo to příkré odmítnutí polského smiřovacího poselstva k carovi[69] i neúspěchy při diplomatických jednáních s ostatními evropskými velmocemi,[70] z nichž zvláště Prusko osvědčilo naprostou a neochvějnou věrnost ruské politice a ruským zájmům.[71] Ústup nazpět se ukázal nemožným. Před polskou prozatímní vládou vystupovala stále zřetelněji nutnost ozbrojené obrany polské revoluce před útokem carismu, podporovaného ostatními účastníky Svaté aliance. Carská vláda dala ve svých odpovědích Polákům jasně najevo, že jejich boj nepokládá za regulérní válku dvou národů, za kterou ji vydávali polští představitelé. Vyslovila názor, že zde nemůže být ani nejmenší řeči o „uzavření míru mezi Poláky a Ruskem (de faire de la paix)“ nýbrž jen o „upokojení země (pacification du pays)“,[72] která povstala proti svému zákonitému panovníkovi. Polská šlechta viděla jasně, že na obranu země nestačí její vlastní síly, že se bude muset opřít o podporu ozbrojených sil celého polského národa.

Ale ozbrojení všeho polského lidu a jeho zařazení do obrany země, to byla věc, které se velká šlechta Polska obávala. Jí šlo v prvé řadě o to, aby co nejvíce oddálila přirozené spojenectví zbylých tříd, t. j. šlechty, měšťanstva a částečně rolníků, jak „proti utlačovatelům Polska, tak i proti velkým magnátům své vlasti“,[73] které pro ni znamenalo konec panství feudalismu a její vlády. Ve snaze o oddálení tohoto spojenectví jí značně pomáhala v prvé řadě rozkolísanost a třídní omezenost druhé části polské šlechty i slabost polské buržoasie.

Hlavním problémem spojenectví tříd v boji proti carismu a Svaté alianci bylo získání účasti nejpočetnější a nejsilnější třídy polského národa, rolnictva. Právě proto „revoluční osou povstání r. 1830 měla být selská otázka.“[74] Usku-

---

[67] Slova knížete Czartoryského; citováno podle Limanowského, Historya demokracyi I., str. 216 — otištěno též u Śliwińského, Joachim Lelewel, Waršava 1918, str. 000.
[68] Marx—Engels, Sebrané spisy, rus. vydání VI., str. 397.
[69] Śliwiński, J. Lelewel, str. 344 a n.
[70] Dutkiewicz, Francja i Polska, str. 67 a n.
[71] Viz V. I. Pičeta, Rossija i Prussija v period polskogo vosstanija 1830—1831, otištěno v Učennyje zapiski Instituta slavjanověděnija, tom III., Moskva 1951, str. 137 a n.
[72] Przewalski, Gen. M. Rybiński, str. 118.
[73] Marx—Engels, Zur deutschen Geschichte II./1, str. 275.

tečnění tohoto požadavku stály však v cestě vážné překážky. Ukázal jsem již na to, že počátek 19. století přinesl značné zhoršení postavení polského rolnictva. Šlechta, tísněná růstem kapitalistických prvků hospodářství země, prosazovala nevybíravým způsobem své zájmy, a snažila se vyždímat z polských rolníků maximální zisky pro sebe. Přesto však brzo shledala, že „její příjmy přes vyssávání poddaných nemohou udržet krok s rostoucími výdaji.“[75] Zostřené vykořisťování, které s sebou přinášel vrcholný stupeň rozkladu feudalismu, nedávalo dobré podmínky pro spojenectví šlechty a rolnictva. Tyto podmínky bylo třeba v zájmu úspěšného boje proti carismu teprve vytvořit. Šlo tu skutečně o to, zainteresovat lid skutky,[76] a právě lidé, shromáždění kolem Vlastenecké společnosti, byli správně přesvědčeni, že „chtějí-li získat sedláky pro věc národa, je třeba také pro ně něco udělat a něco jim obětovat,“[77] neboť jen tak je možno vtáhnout masy polského lidu do aktivního boje za osvobození Polska.

Zde můžeme dobře pozorovat těsné spětí revoluce národní a sociální. Polské rolnictvo mělo zájem na zlepšení svého sociálního postavení a pouze naděje na takovéto zlepšení je mohla přivést — a skutečně přiváděla — do povstaleckého vojska. Ale úspěch boje o vydobytí národní samostatnosti byl závislý právě na účasti polského rolnictva. Tím je potvrzována správnost závěru, že „agrární revoluce je nemožná bez současného vydobytí samostatné národní existence“.[78]

Příčinou nezdaru polského povstání 1830—1831 bylo, že zde k současnému řešení obou otázek nedošlo. A byly to třídní zájmy polských feudálů, které tomuto řešení zabránily. Vždyť velká šlechta, ale i střední a drobní šlechtici, se báli agrární revoluce. Tento strach pronikal do jejich politického přesvědčení a přenášel se i do názoru nejradikálnějších představitelů polského politického tábora. Výsledkem toho byla v nejlepším případě nerozhodnost, nejasnost a rozkolísanost.

Představitel a vůdce Vlastenecké společnosti, Joachim Lelewel, historik a člen polské revoluční vlády, vzor a oblíbenec polské revoluční mládeže, je v této době typickým představitelem této nerozhodnosti. Muž, o kterém Engels prohlásil, že „byl člověkem, který útočil živě na omezené názory vládnoucí třídy, navrhoval opatření skutečně revoluční se smělostí, před níž couvala aristokracie na sněmu, volal do zbraně celé staré Polsko, vytvářel z boje o nezávislost Polska evropskou válku, žádal osvobození židů a sedláků, které chtěl učinit účastníky vlastnictví k půdě, chtěl znovu vytvořit Polsko na demokratické základně a spojit zájmy všech národů se zájmem národa polského“,[79] nedokázal zde v konkretním boji proti odpůrcům agrárních reforem dost roz-

---

[74] Limanowski, Historya demokracyi I., str. 202.
[75] Engels.
[76] J. O. Szaniecki v článku z 6. ledna 1831.
[77] Inglot St., Udział chłopów w obronie Polski, Krakov 1946, str. 79.
[78] Marx—Engels, Sebrané spisy, rus. vyd., VI., str. 397.
[79] Marx—Engels, Gesamtausgabe, I. Abteilung, Band 6., str. 413.

hodnosti a důslednosti. Vedla ho k tomu snaha neodradit od boje proti carismu polskou šlechtu. Protože chtěl udržet širokou frontu celého národa v boji proti společným odpůrcům, snažil se nedotknout, nebo dotknout co nejméně, šlechtických zájmů.

Touto snahou je zřejmě poznamenán návrh zákona, který Lelewel podává na zasedání sněmu 1. ledna 1831,[80] a který počítá s udělením odměny sedlákům, účastnícím se aktivně v bojích v revolučním vojsku, poskytnutím dotací ze státních domén (dobra narodowe).[81] Tento návrh prošel předepsanou cestou a konečně 19. ledna schválil sněm k tomuto cíli poskytnutí pozemků v ceně 10 mil. zl. rublů.[82] Tato částka byla velmi nepatrná a představovala zhruba pouhých 5 % celkové hodnoty státních domén.[83] Takové řešení bylo ovšem pro šlechtu velmi laciné. Nedotýkalo se vlastně vůbec šlechtického majetku, i když se tento zákon snažil apelovat na dobrou vůli šlechty a ve čtvrtém článku oznámil, že budou založeny zvláštní knihy, do nichž bude možno „senátorům, poslancům i deputovaným i jiným vlastníkům pozemků zapisování darovaných pozemků a budov za odměnu bojovníkům, vracejícím se domů po skončené válce, poddůstojníkům a vojínům nebo jejich vdovám nebo sirotkům."[84] Šlechta měla tak dokázat svou dobročinnost a oddanost věci národa. Byla to však zase jen dobročinnost „v dobře rozuměném vlastním zájmu", tak typická pro polskou šlechtu tohoto období.[85] Výsledky dobrovolných úpisů a darů byly směšné. Ještě 28. března 1831 byl maršálek sněmu na přímý dotaz jednoho z delegátů nucen odpovědět, že knihy dosud nebyly zřízeny.[86] Vycházela tedy šlechta a její majetek z nesnází stále velmi dobře. Sněmovní usnesení, 19. ledna schválené, mohlo však plnit svůj hlavní cíl — získání rolníků pro úkoly obrany země — jen ve velmi omezeném rozsahu.

Rolnická otázka vystupovala však stále víc do popředí, právě tak, jak byl čekáván útok carských vojsk proti povstalcům. Polští sedláci, kteří uvítali povstání s nadšením, čekajíce od něho rychlé zlepšení svého sociálního a hospodářského postavení, žádali zrušení roboty. Projevy představitelů revoluční vlády je znovu a znovu přesvědčovaly o tom, že jejich postavení bude zlepšeno. Mluvilo se hlasně o „svobodě pro sedláky, kteří budou bojovat, o odevzdání pozemků do vlastnictví,"[87] ale skutky začínají pomalu přesvědčovat rolníky o opaku. Hned první týdny práce revoluční vlády jim dávají možnost poznat, že o rolnické bolesti a strasti se vcelku nikdo nestará, že jejich zájmy tato re-

---

[80] Dyaryusz sejmu I., str.

[81] Dobra narodowe: statky stojící pod přímou správou vládních úřadů. Podle údajů Zofie Kirkor—Kiedroniowe: Włościanie i ich sprawa, k nim patřily: t. zv. królewszczyzny, dobra stołowe, poduchowne, pojezuickie, suprymowane, górnicze, mieskije, instytutowe, szpitalne — viz Limanowski, Historya demokracji I; str. 230, pozn. 36.

[82] Dyaryusz sejmu II., str. 131—133.

[83] Limanowski, Historya demokracyi, I., str. 218.

[84] Dyaryusz, II., str. 132.

[85] Śreniowski, Dzieje chłopów, str. 143.

[86] Dyaryusz II., str. 310.

[87] Limanowski, Historya demokracyi I., str. 231 — cituje z Pamiętnik emigracyi.

voluce nezajišťuje a za jejich cíle nebojuje. Na základě příkazu komise prozatímní vlády pro náboženská vyznání z 16. prosince 1830 vyhlašují kněží z kazatelen rolníkům, že „mají pilně plnit závazky, vykonávat všechny rozkazy vlády, jmenovitě ty, které se týkají pořádku a zřizování bezpečnostních stráží ve městech i na vsích, aniž by se pouštěli do nějakých politických záměrů nebo se nechávali zbytečně unést.“[88] Všichni ostatní se snaží je získat a uchlácholit zase jen pouhými sliby. Velitel revolučního vojska Roman Sołtyk jim ve svém prohlášení slibuje, že po dokončení války jim národ vynahradí to, co přinesli vlasti.[89]

Tyto skutečnosti hned na počátku povstání oddalují rolnické masy od společného boje. Jednotlivé návrhy zákonů, které se týkají změn v postavení rolníků, jako byl na př. již zmíněný návrh Lelewelův nebo návrh zákona z ledna 1831, který podala komise pro věci vnitřní a policejní, ukazovaly, že tu není skutečné snahy zabývat se samotnou podstatou rolnické otázky. Také tento návrh zákona se týkal pouze snížení cen soli, zrušení některých policejních trestů, uvolňoval ženy sedláků, odvedených do vojska na dobu války, od roboty, ujišťoval, že všichni povolaní do armády se vrátí po skončení bojů do svých původních bydlišť a sliboval důstojníkům a poddůstojníkům, kteří se v bojích vyznamenali, odměnu v pozemcích, pokud to jen bude možné. Rolníkům nemohlo stačit prohlášení v závěru zákona, že „národ se bude zabývat otázkou prostředků, jimiž by — při nejmenším postupně — bylo zajištěno rolníkům vlastnictví.“[90] Při takovýchto polovičatých návrzích je vcelku jasné, že všechny snahy o získání rolníků pro osvobozenecký boj nemohly mít plný úspěch. Vzájemné sváry mezi rolníky a statkáři povstáním nepřestaly. Sociální postavení sedláků bylo nadto ztěžováno tím, že na jejich bedra spadala povinnost ubytovat ve svých domech vojsko a konat všechny opevňovací práce.

Proto se začíná měnit postoj rolnictva k revoluci. V okamžiku, kdy rolníci vidí, že revoluce jim nepřináší zlepšení životních podmínek, zaujímají k povstání nepřátelské stanovisko. Zbíhají z vojska,[91] brání se odvodům a zřetelně ukazují, že povstání pokládají za čistě šlechtickou věc. Liberálově zcela správně vidí v tomto problému největší slabinu povstání. Proto polská revoluční mládež zaměřuje tímto směrem své snahy. Polovina studentské gardy je pod vedením Romana Sołtyka vyslána na agitační práci „do krajů, aby vzbuzovala všude lid k vlastenecké horlivosti.“[92] Ale výsledky této akce nebyly valné. Studenti nemohli polskému lidu ukázat na konkrétních faktech nic, co mu povstání přineslo.

Těchto rozporů uvnitř polského národa se snaží co možno nejvíc využít carská vláda. Ruská propaganda se hned od počátků bojů zaměřuje na to, aby podlo-

---

[88] Meloch, Sprawa włościańska, str. 41.
[89] Tamtéž, str. 43.
[90] Inglot, Udział chłopów, str. 79, viz i Meloch, Sprawa włościańska, str. 47.
[91] Inglot, Udział chłopów, str. 78.
[92] Zpráva Pražských novin z 10. února 1831.

mila sympatie, které si polští povstalci svým revolučním vystoupením okamžitě získali v celém pokrokovém světě. Snaží se vzbudit dojem, že v Polsku nejde o širší lidové hnutí, nýbrž jen o odboj několika málo jednotlivců. Oficiální prohlášení ruských novin z 3. ledna 1831 tvrdí, že „zbouření ve Francouzích v červenci 1830 povzkřísilo bezbožnou naději odbůjníků, dodalo jim smělosti a k nim se přitovaryšilo hejno nepokojníků, opovážlivců a několik zpozdilých zámyslníků".[93] Stejným tonem jsou neseny brožury a letáky vydávané za peníze carské vlády po potlačení polského povstání, které se snaží dokázat, že „povstání z 29. listopadu 1830 bylo bezprostředním následkem spiknutí osnovaného několika studenty a poddůstojníky."[94] Sympatiím a lásce všech pokrokových lidí k Polsku to ovšem nemohlo nijak zabránit. Polsko bylo středem pozornosti veškeré světové veřejnosti.[95] A nebyly to jen sympatie platonické. Byla to skutečná snaha pomoci všemi prostředky polskému revolučnímu hnutí v boji proti představiteli evropské reakce, ruskému carismu.[96] Podle zpráv, které jsou zachovány, bylo ve Francii již 16. ledna 1831, t. j. necelé 2 měsíce po začátku povstání, sebráno pro Poláky 400.000 frs.[97]

Propaganda carské vlády se však neobracela jenom na venek. Snažila se působit pokud možno nejvíce i v samotném Polsku. Zde se zaměřovala v prvé řadě na polské rolníky; snažila se je odtrhnout od povstání a získat na svoji stranu. Za tím účelem nechává vyhlašovat velitel ruského vojska, táhnoucího proti Polákům, carský generál Dibič „Zabalkanskij", s kazatelem, že zabrání jakýmkoli přehmatům, že ruská vláda nahradí všechny škody válkou způsobené. Největším lákadlem pro polské rolníky mělo pak být ustanovení, že robotní povinnosti na celém území obsazeném ruským vojskem, se zastavují. Stejný úkol mělo také rozdávání soli a zboží ze zabraných polských skladů.[98]

Výsledky soustavné ruské propagandy i váhavosti povstalců při řešení rolnické otázky se brzo ukazovaly. Polští rolníci ztrácejí svůj zájem na boji proti carismu, neprotiví se ruskému vojsku, postupujícímu proti Polákům. Je zaznamenán povzdech polského sedláka: „Vlast — vlast! a co máme z té vlasti? Jeden pán nás prodává druhému a král, ten nebo jiný, na tom nám nezáleží!"[99] Tuto skutečnost dotvrzuje i současná novinářská zpráva, která říká: „...že zde polský lid Rusům se ani dost málo nezprotivil, podobá se pravdě; neboť sprostému lidu, jenž se musí mozolit, jen aby dost bídně živobytí protloukl, jest vše jedno, pod kým se mozolí."[100]

---

[93] Zpráva Pražských novin z 30. ledna 1831.

[94] Quelques mots sur le gouvernement actuel de la Pologne, par un témoin oculaire, août 1833, Lipsko, str. 3.

[95] Mohutný byl i ohlas u české mládeže a inteligence; viz o tom Nejedlý, Smetana IV; velkou pozornost této otázce věnuje také Szyjkowski. Polská účast v českém národním obrození, Praha 1931 a 1946

[96] Někteří z mladých českých lidí odcházeli do Polska a zařazovali se do revolučních oddílů. O jednom takovém případu uvádí zprávu Vaněček, České právnictví za kapitalismu, ČSAV, Praha 1953, str. 22.

[97] Pražské noviny z 6. února 1831; další doklady má Dutkievicz, Francja i Polska w 1831 r.

[98] Inglot, Udział chłopów, str. 78.

Ale odpovědí prozatímní polské vlády na tyto závažné skutečnosti byly jen sliby a sliby. Vláda vydává výzvu lidu, v níž ho nabádá k vytrvalosti a horlivosti a slibuje mu, že těžkosti, které nese, mu vlast vynahradí.[101] K nějakým vážnějším zásahům do rolnických otázek však stále nedochází.

Průběh revolučních událostí si zatím vynutil odstranění aristokratické diktatury, representované Chłopickim. Rząd narodowy, který nastoupil 29. ledna 1831 svoji moc, byl složen ze značně různorodých elementů a již svým složením dobře vyjadřoval slabosti a nerozhodnost pokrokových sil. Ani tato nová vláda se neodvážila podniknout rozhodující kroky k vyřešení rolnické otázky. Sněmu byly předkládány všechny možné problémy, vyjma tuto otázku nejdůležitější.

Byla to teprve bitva u Grochowa 21. února 1831, která přinesla alespoň dočasný obrat v projednávání rolnické otázky. V této bitvě byly polské jednotky donuceny ustoupit až k samé Varšavě. Aristokratické živly, které dosud projednávání otázky zdržovaly, byly zastrašeny úspěchem carských vojsk a snažily se co nejrychleji opustit Varšavu. Sněm přerušil své jednání ve dvou oddělených komorách, protože celá řada poslanců opustila Varšavu. Od 2. března 1851 zasedá sněm v t. zv. malém kompletu, skládajícím se z poslanců obou komor. A na zasedání tohoto shromáždění se konečně dostává projednání rolnické otázky. Návrh, který zde byl podán, byl jenom stínem toho, co vyhlašovali jako svůj program představitelé pokrokových kruhů na počátku povstání. Nebyl ani zdaleka tím, co žádal v lednu 1831 Szaniecki, když volal: „Dejme lidu zrušení poddanství, roboty, svobodu výdělku, bezvýhradné vlastnictví pozemků... přestaňme být bratry šlechtici a buďme bratry Poláky!“[102]

Po bitvě u Grochowa se dostal Rzad narodowy do vážné situace. Rolnická otázka si za těchto podmínek žádala okamžité řešení. Ale šlechtickým poslancům šlo v prvé řadě o to, aby provedli nutné změny v hospodářství země na účet lidových mas, na účet rolnictva, při maximálním zachování feudálních pozůstatků.[103] Proto se snaží omezit celý problém pouze na otázku nejbolestivější, robotu. Zemědělský program, tak jak jsme jej mohli poznat v jeho vývoji na stránkách brožur a časopisů s celou galerií různých názorů se nyní dostává na program sněmu. Jasná je pouze jedna věc. Robota musí být zrušena a nahrazena placením poplatku. Rolníci se mají vykoupit z robotních povinností. Není tu ani zdaleka řeči o osvobození rolníků bez náhrady. O tom není sporu. Sporné body nalézáme však tam, kde jde o to, zda reforma se bude týkat všech rolníků — tedy i těch, kteří byli usazeni na šlechtických pozemcích — nebo jen těch rolníků, kteří sídlili na státních doménách. Zatím co názory na nutnost odstranění roboty byly vcelku jednotné, rozcházely se, pokud šlo o rozsah re-

[99] Meloch, Sprawa włościańska, str. 50.
[100] Pražské noviny z 27. února 1831.
[101] Meloch, Sprawa włościańska, str. 60.
[102] Śliviński, J. Lelewel, str. 333.
[103] Kowalski, Ruští revoluční demokraté, Praha 1951, str. 21.

formy. V žádném případě však nebyly vyhlašovány příliš dalekosáhlé programy. Vždyť i ten, který byl ve Vlastenecké společnosti pokládán za radikála, Tadeusz Krępowiecki se nedostal dále, než k prohlášení, v němž se rolníkům říká: „Svůj vlastní kus pozemku budeš vzdělávat a za to budeš platit pouze poplatek, ne svou vlastní osobou.“[104] Různé názory vystupují potom i při sněmovním jednání. Návrh na provedení agrární reformy, který je předkládán sněmu, jen znovu potvrzuje poloviČatost a nedůslednost liberálů, shromážděných okolo Vlastenecké společnosti. Osnova podaná 28. března 1831 sněmovnímu zasedání, omezuje výkup z robotních povinností pouze na státní domény (dobra narodowe). Nedovoluje si tedy zasáhnout hlouběji do samé podstaty problému a dotknout se té otázky, která byla nejvíce bolestivá, t. j. zrušení roboty a poddanství na statcích, které patřily jednotlivým šlechticům.

I když „prvním předpokladem bylo dát všem rolníkům v polském království do vlastnictví bez placení poplatků pozemky, které drželi“[105] jak říká ve své zprávě o návrhu zákona generální zpravodaj Brodzki, po úvaze „že, věc zdarma nabytá bývá znevažována“[106] a po zjištění, že „k rozšíření výhod... na sedláky usazené na šlechtických statcích (dobra ziemske priwatne) nemohlo by dojít bez porušení vlastnických práv slavnostně zaručených ustanovením ústavy“,[107] bylo rozhodnuto upravit rolnické poměry jen na pozemcích patřících státu. Pokud jde o pozemky, patřící šlechtě, bylo ponecháno „osvícenosti, vlastenectví a patriotismu této vážené třídy vlastníků zemských statků, která s bezpříkladnou oddaností ochotně vše klade na oltář otčiny, aby sama rozhodla o úpravě postavení svých sedláků.“[108] Není lépe možno shrnout do několika vět celou licoměrnost a neupřímnost frází o velkých ideálech, v jejichž jménu byly pohřbeny požadavky velké většiny rolníků, než to učinil ve své řeči generální zpravodaj. Návrh zákona, tak jak byl předložen, byl tak nedostatečný, že i slovo poloviČatý je pro něj slabé. Šlechta přistupovala k projednávání rolnických otázek jen pod silným tlakem událostí, jak to vysvětloval ve svém projevu ministr financí. Jen proto, že je nutno zajistit účast rolníků ve společné obraně, jen proto, že vlast povolala sedláky do zbraně, „když velkou část svých záměrů a naději opřela o jejich silná ramena,“ vláda nemůže pomíjet osud rolníků na státních doménách a překládá jej k rozhodnutí zástupcům národa.[109] Návrh zákona stanoví pak jako svůj cíl zbavit sedláka povinnosti odbývat osobní povinnosti, prohlásit ho za vlastníka půdy, kterou dosud držel, při čemž

[104] Śliviński, J. Lelewel, str. 337. Krępowiecki patřil k radikálně-demokratickému křídlu polské buržoasie; v rolnické otázce byl horlivým zastáncem názorů Szanieckého, později v polské emigraci sehrál významnou úlohu jako představitel nejkrajnější levice. Viz o něm Mogilska, Wspólna własność ziemi w polskiej publicystice, Varšava, 1949, str. 7; další údaje viz Wiosna ludów II., str. 113.

[105] Dyaryusz II., str. 321.

[106] Tamtéž.

[107] Dyaryusz II., str. 319.

[108] Tamtéž.

[109] Dyaryusz, II., str. 317.

zůstane po určitou dobu zavázán platit stanovený poplatek. Tímto způsobem má být zbaven nezájmu o osud své vlasti.[110]

Návrh zákona byl tedy velmi úzký a nedotýkal se ani zdaleka vlastní podstaty agrárních problémů. Ale přesto hned při jeho uvedení do pléna malého kompletu se objevily první námitky. Postavit se za dané situace proti potřebě tohoto zákona nebylo možné. Jeho odpůrci se tedy zaměřili na co možná největší oddálení jeho projednávání. Námitky, které se vyskytly, byly různého druhu. Jedni namítali, že malý komplet není způsobilý projednávat návrh tak velkého dosahu a že je třeba čekat na úplný celek sněmu;[111] druzí zdůvodňovali potřebu odkladu tím, že by bylo lépe „odložit tento projekt do doby příznivější až dobudeme provincií, jsoucích v rukou nepřítele; neboť, jak můžeme rozdávat pozemky, když ještě nevíme, zda budeme jejich vlastníky."[112]

Přes tento odpor šlechty, která dobře viděla v návrhu zákona začátek útoku na základ feudálního zřízení, se konečně projekt dostal na pořad jednání sněmu.

Již před projednáváním na sněmu prošel návrh zákona, původně vypracovaný vládní komisí (vypracovala jej Komisya Rządowa Przychodów i Skarbu), předběžným jednáním, v němž původní návrh, obsahující 6 článků,[113] byl přepracován a rozšířen na 12 článků.[114] Zároveň byly provedeny některé změny velkého významu, z nichž na prvním místě je třeba se zmínit o změně v znění 1. článku, kde termín dědičný držitel (dziedziczny posiadacz) byl nahrazen výrazem dědičný vlastník (dziedziczny właściciel). Tak byla projevena snaha vyhovět představám rolníků o tom, že jsou vlastníky jimi obdělávaných pozemků.[115] Stejně tak ostatní změny, které byly v komisi provedeny, měly za úkol přizpůsobit, pokud možno, nejvíce návrh zákona lidovým požadavkům. Tak na př. článek, navrhující povinnou regulaci pozemků, byl doplněn větou, která slibovala zachování stejných podmínek (t. j. téhož množství a téhož druhu půdy), jaké měli rolníci do reformy.[116] Toto doplnění bylo bezpodmínečně nutné. Polští rolníci měli totiž v dobré paměti všechny zásahy vládních orgánů do jejich držby půdy. Nemohli zapomenout, jak bylo šlechtou zneužito jednotlivých právních předpisů (mluvil jsem o nich výše) k zmenšování jejich pozemků, po př. k úplnému jejich vyhánění s půdy. Další články návrhu zákona rozváděly pak do větších podrobností ustanovení o výkupu z robotních povinností, o způsobu, jakým má být stanovena výše poplatků, i o dalších drobnějších otázkách. Návrh zákona tedy nemohl znamenat a nenamenal rozhodující krok ke změně v hospodářském a sociálním postavení

---

[110] Dyaryusz II., str. 318.
[111] Dyaryusz II., str. 311.
[112] Tamtéž.
[113] Viz příloha 1.
[114] Viz příloha 2.
[115] O představách sedláků viz Jakobczyk, Studia nad dziejami Wielkopolski v XIX. stol., str. 16 — šíře o tom Venediktov, Státní socialistické vlastnictví I., str. 225, Praha 1950.
[116] Dyaryusz II., str. 314—315.

polského rolníka. Byl typickým výrazem snahy o kompromisní řešení všech bolestných otázek. Polská šlechta viděla nutnost získání sedláka, ale nebyla ochotna obětovat ani část svých vlastních zájmů. Její nedůslednost byla patrna již na tom, že bylo přistoupeno k řešení problému jen na pozemcích spravovaných státem. I další ustanovení zákona byla typickým výrazem šlechtické nedůslednosti. Návrh se neodvažoval zrušit robotní povinnost bez náhrady. Robotu měl nahradit peněžitý výkup, činže, splácená po dobu 10 let. Sněm ukazoval znovu, že neumí a nebo nechce uspokojit ty, jejichž pomoci v daném okamžiku Polsko nejvíce potřebovalo. I ty nejnepatrnější ústupky a bezzubé reformy se zdály mnohým příslušníkům vládnoucí třídy příliš nebezpečnými.

Při projednávání návrhu zákona se ukázala v jasné a otevřené podobě srážka dvou politických směrů. Na jedné straně stáli konservativní šlechtici, hájící přežitky feudalismu a ochotní pouze k takovým ústupkům, které byly za dané situace nevyhnutelně nutné. Na druhé straně stojí síly mladé, bohatnoucí a sílící buržoasie, které žádají pro kapitalismus otevření cesty na polskou vesnici a které v projevech svých představitelů vyjadřují požadavky podrývající vlastní základy feudálního zřízení. Sněmovní jednání přinášela každým dnem otevřená střetnutí radikálních živlů s konservativní šlechtou. Ideálem buržoasie je svobodný rolník, vlastník statku. Pouze takovémuto rolníkovi vyhrazuje buržoasie politická práva. „K získání politických práv je třeba být vlastníkem nemovitostí“, volají její představitelé.[117] Na rolníkovi pak záleží, zůstane-li vlastníkem, udrží-li své vlastnictví v konkurenci ostatních. Kapitalistická zásada volné soutěže a konkurence má proniknout a má ovládnout i rolnické zemědělské hospodaření.

Pro polskou konservativní šlechtu je tato cesta příliš nebezpečnou. Feudalismus se svým nevolnickým hospodařením držel jejich hospodářství v závětří, zajišťoval jim pracovní síly; kapitalismus je vyhání na ostrý vítr nového podnikání. Nutí je do obchodů, v nichž se necítí příliš volní. Měli možnost na mnoha zkušenostech a příkladech vidět, že půda kapitalistického podnikání je nebezpečná, že mnoho lidí právě na ní ztratilo svůj majetek. A buržoasie nyní žádá, aby politická váha i společenské postavení bylo postaveno na základ majetku. V zájmu šlechty tedy je, udržet pokud možno co nejvíce z toho starého a ustupovat jen tam, kde je to naprosto nutné.

Sněmovní jednání a debata ve sněmu nám osvětlily zcela jasně, kde byly základy a nejdůležitější problémy rolnické reformy. Je charakteristické, kolik místa bylo věnováno ve sněmovní debatě otázce, která by se na první pohled zdála ryze theoretickou a odbornou. Byla to otázka charakteru vlastnictví. Jednání polského sněmu od března do května 1831 mohou nám být typickým dokladem správnosti názoru, že osudy instituce děleného vlastnictví byly v podstatě určeny průběhem boje buržoasie proti feudálnímu řádu.[118]

---

[117] Dyaryusz II., str. 478.
[118] Venediktov, Státní socialistické vlastnictví I., str. 111.

Rozklad feudalismu dospěl v této době již tak daleko, že nové síly polské společnosti si dovolují již přímý utok na instituci děleného vlastnictví. Není nic divného a zvláštního, setkáme-li se ve sněmovních projevech s dlouhými pasážemi týkajícími se čistě theoretických otázek vlastnického práva. I když se zatím jedná jen o úpravu poměrů na státních doménách, žádají pokrokové radikální živly ve sněmu, aby rolníkům už zde bylo dáno nedělené, neomezené, úplné vlastnictví pozemků, které dosud drželi. Sněmovní debata velmi často a pro šlechtu velmi nepříjemně zdůrazňuje prozatímnost tohoto omezení jen na pozemky státních domén. Vždyť i sama důvodová zpráva vytýčila, že „původním záměrem bylo dát všem sedlákům v polském království do vlastnictví bez náhrady statky, které drží[119] a hned při prvním projednávání projektu bylo několikrát podotknuto, že úprava poměrů na šlechtických pozemcích je jen otázkou času.[120] Ústupky, které byly od těchto původních požadavků učiněny, si vynutily v prvé řadě námitky se strany šlechty. Byla tu obava, aby zbytečně velký rozmach sociální politiky nevzbudil nespokojenost v zemanských vrstvách.[121] Proto je velmi pochopitelné, že každá zmínka o úplném vlastnictví působí na většinu šlechty jako dráždidlo a nutí ji k tomu, aby nezahaleně ukazovala svoji reakčnost, kterou se jindy snažila přikrášlit krásnými frázemi a slovy. Jak jsem se už zmínil, začal boj snahou reakčních vrstev zamezit vůbec projednávání zákona poukazem na neústavnost malého kompletu a na jeho neschopnost řešit tak vážné problémy, nebo poukazem na potřebu odkladu těchto otázek na dobu poválečnou, protože věc vyžaduje „postupného uzpůsobení, svobodných časů, chladné a dozrálé rozvahy“[122] a vůbec „není čas zařizovat dům nábytkem, když hoří,“[123] jak se vyjádřil obrazně jeden z delegátů sněmu. Tento boj proti předložení zákona byl poměrně a rychle překonán. Vždyť v prvých chvílích po grochovské bitvě byli reakční poslanci ovládnuti strachem a ztratili odvahu.[124] Ale stačilo jen velmi málo času, v němž se ukázalo, že hrozící nebezpečí není tak akutní a vlny odporu se začaly znovu zvedat.

Bylo to vcelku přirozené. Návrh zákona, jakkoli byl nedostatečný a nedokonalý, přece jen musel ve svých důsledcích znamenat nutně zostření krise, do které se dostával feudální řád. Spodním tónem, kterým jsou neseny všechny námitky protivníků projektu je v prvé řadě strach, že nová opatření dostanou šlechtu do nepříjemné hospodářské situace; strach, že nové poměry přinesou čerstvý vzduch do feudálně nevolnického zřízení; že statkáři budou nuceni přizpůsobovat se novým hospodářským poměrům a nebudou-li umět se přizpůsobit, kapitalismus se nebude ohlížet na jejich stará privilegia a rodové tradice.

Proto znějí pro jejich sluch velmi nepříjemně hlasy radikálů, dovolávající se

---

[119] Dyaryusz II., str. 321.
[120] Dyaryusz II., str. 329.
[121] Dyaryusz II., str. XXIV. (Úvod k druhému svazku deníku od M. Rostworovského.)
[122] Dyaryusz II., str. 334.
[123] Dyaryusz II., str. 333.
[124] A. Sokolowski, Dzieje powstania listopadowego 1830—1831, str. 172, Vídeň 1907.

ideálů velké francouzské revoluce, která „svrhnuvši jařmo feudalismu, vyhlásila světu lidská práva, učinila všechny rovnými před tváří práva, z vasalů a nevolníků udělala svobodné občany, podléhající stejnému právu."[125] Neradi slyší hlasy, které žádají ve jménu revoluce zrušení starého feudálního vlastnictví a zřízení vlastnictví neomezeného, „které náleží pouze jednomu, zatím co dřívější věčná držba (dzierzawa wieczysta), právo emfyteutické, nebo jiný druh lenního závazku se dělí mezi dva vlastníky, vlastníka vrchního a vlastníka užitkového (dominium directum a utile)."[126] Radikálové odmítali rázně všechny tyto feudální představy o vlastnickém právu. Důvodem k tomu bylo to, „že tento druh zvláštního (potwornego) vlastnictví si vymyslili feudální pánové, aby si získali vasaly na sobě plně závislé".[127] Toto vlastnické právo brzdí rozvoj průmyslu.[128] A jistě největší hrozbou pro všechny konservativní zástance starého řádu bylo prohlášení, že právě odstraněním tohoto feudálního děleného vlastnictví „se zničí poslední zbytek feudalismu, tak nenáviděného svobodnými národy."[129] Zde zasahoval Szaniecki, jehož slova jsem výše citoval, přímo podstatu veškerého odporu konservativních živlů. Postřehl dobře, že zavedení neomezeného vlastnického práva, zavedení buržoasního vlastnictví, znamená útok na nejvlastnější základ feudálního řádu. Právě proto spěchají odpůrci projektu, aby zachránili ze starého zřízení všechno, co se zachovat dá, aby zajistili maximum přežitků feudalismu. Nespoléhají se na výslovný text zákona, že reforma se vztahuje jen na státní domény, nespokojují se s tím, že bylo několikráte jasně vysloveno, že na šlechtické soukromé statky se tato reforma nevztahuje.[130] Do omrzení je sněm upozorňován na text ústavy, který, jak je stále připomínáno, „pokud jde o soukromé statky ..., zajistil nedotknutelnost jakéhokoli druhu vlastnictví."[131]

Boj proti návrhu pokračuje s nezmenšenou prudkostí i po tom, když už prošla obecná diskuse o projektu a přikročilo se k projednávání vlastního textu úvodu a jednotlivých článků. Do sněmu se přenášejí spory, které — jak naznačil jeden z členů komise, která zákon připravovala, Swidziński — před tím probíhaly na půdě komise. Je to pochopitelné. Za této situace se musely nutně srážet protichůdné názory při všech příležitostech: v tisku, v diskusích i při jednání sněmu a komisí. Ti, kdož byli donuceni ustoupit, používají prvních příležitostí k tomu, aby se znovu snažili o uplatnění svých názorů. Sami členové komise, jejichž úkolem bylo postarat se o dokonalou přípravu projektu, musí být upozorňováni na to, že „nesplnili-li tuto svoji povinnost, nesluší se jim, aby v zasedání sněmu napadali návrh zákona jako nedůkladný".[132]

[125] Dyaryusz II., str. 372.
[126] Dyaryusz II., str. 375.
[127] Tamtéž.
[128] Tamtéž.
[129] Tamtéž.
[130] Dyaryusz II., str. 319, 321, 329 atd.
[131] Dyaryusz II., str. 335.
[132] Dyaryusz II., stu. 376.

Úvodní odstavec návrhu zákona měl stručným způsobem vyjádřit účel zákona. Diskuse, která předcházela schválení jeho textu, se na prvém místě soustředila na otázku, jaký obsah je možno dávat pojmu „statky jsoucí nemovitým veřejným majetkem" (dobra, nieruchoma własność publiczna stanowiący), jimž bylo ohraničeno provádění reforem podle navrhovaného zákona. Dochází k pokusům omezit působnost zákona, vyložit tento pojem co nejúžeji, vyloučit z něho vlastnictví ústavů (własności instytutowe) a statky městské (dobra miejskie), o nichž je tvrzeno, že „nepatří národu a tedy sněm nemůže o nich rozhodovat."[133] Zastánci reformy jsou nuceni tvrdě bojovat a neustále poukazovat na to, že původním úmyslem komise bylo dát tomuto zákonu co nejrozsáhlejší působnost.[134] Jejich stanovisko však v textu zákona vyjádření nedošlo. Přijatý text dává opět možnost nejrůznějším výkladům.

Konservativní zastánci feudálního řádu stojí na stráži svého vlastnictví a při každé příležitosti, která se jim naskytne, neopomenou upozorňovat na to, že žádná vláda ani sněmovna nemůže disponovat cizím vlastnictvím, a chtěla-li by se ho dotknout, že se staví na stejné stanovisko jako despotismus, proti kterému bojuje.[135]

Hned text prvního článku projektu zákona vyprovokoval nový odpor konservativců. Chtějí si totiž zachovat možnost působení na rolníky a tak využít všech posic, které dosud drží v rukou ve svém boji o zachování feudálního pořádku.[136] Proti textu vládního návrhu, který ukládal výkup z roboty všem rolníkům, usazeným ve státních doménách bez výjimky, staví nyní reakční šlechta pod záminkou přísného dbaní svobody osobnosti, požadavek, ponechat rolníkům na vůli, zda chtějí využít práva na výkup z roboty. Je to zdůvodňováno tím, že nikdo nemá právo ustanovit někoho vlastníkem, nechce-li on sám.[137]

Vidíme jasně, že za dané situace se šlechtické kruhy přímého útoku proti zásadě udělení vlastnického práva k pozemkům jednotlivým rolníkům neodvažují. Spokojují se pouze podrýváním této zásady a útočí jenom na drobnější otázky. Je snadné si vysvětlit, proč jim záleží na tom, aby byla ponechána volba mezi výkupem nebo zachováním starého stavu, rolníkům, o jejichž zaostalosti, nouzi, špatných hospodářských i sociálních poměrech a pijanství tolikrát před tím mluvil.[138] Vždyť i v četných projevech pronesených právě na tomto sněmovním zasedání bychom našli řadu zmínek o nezralosti, nevzdělanosti a zaostalosti polských rolníků.[139] Ale hned na to, právě titíž lidé, kteří před chvílí volali, že rolníci nejsou připraveni k tomu, aby se stali vlastníky půdy, že

---

[133] Dyaryusz II., str. 398.
[134] Dyaryusz II., str. 396.
[135] Dyaryusz II., str. 356.
[136] Dyaryusz II., str. 403.
[137] Dyaryusz II., str. 406.
[138] Viz o tom i u Melocha, Sprawa włościańska, str. 128—129.
[139] Dyaryusz II., str. 343, 333 a n., std.

nejsou natolik osvícení a vzdělaní, žádají, aby tito nevzdělaní a zaostalí lidé sami rozhodli o tom, mají-li zůstat nadále robotníky nebo se z roboty vykoupit. Odpověď na otázku, proč šlechta volí tento postup, je jednoduchá. Právě z bídy a zaostalosti porobeného sedláka chtějí vytěžit co možná nejvíce pro sebe. Počítají s nevzdělaností rolníků, kteří se bojí všech novot, protože až dosud každý nový zákon nebo jiný právní předpis přinášel jen zhoršení jejich sociálního postavení. Mají za to, že rolníci ve svém konservativismu dají přednost starým vyzkoušeným formám práce. Jistě také počítají s tím, že bude možno použít celé řady prostředků, které statkáři měli v rukou, a pomoci rolníkům ve výběru, aby dopadl tak, jak to statkáři potřebují. Mimo jiné tu stojí k dispozici šlechtický donucovací aparát a také panská krčma, která byla v této době jedním z nejhorších pramenů zla na polském venkově.

Osnova zákona o udělení vlastnického práva rolníkům stála v cestě statkářskému vlivu. Proto zastánci starého pořádku otáčí a krouti své názory podle potřeby ode dne ke dni. Nestydí se využít každé příležitosti a možnosti, aby zachránili, co se zachránit dá. Když nemohli dosáhnout a nedosáhli změny prvního článku a zásady, že všichni rolníci na statcích spravovaných státem mají býti pokládáni za dědičné vlastníky pozemků a budov, které dosud drží,[140] snaží se využít možnosti, kterou jim otevřel závěr prvého článku, mluvící o tom, že toto vlastnictví je přidělováno „s omezeními v dalších článcích obsaženými.“

Znovu a znovu se do debaty vrací otázka charakteru vlastnictví k půdě. S licoměrnou starostí o to, zda není porušováno právo rolníků,[141] je v debatě dokazováno, že není třeba v tomto zákoně výslovně stanovit vlastnické právo, protože „rolník je už od dřívějška dominus directus“[142] a že už dávno „měl vlastnictví s podmínkou odpracování roboty“.[143] A když pokrokoví činitelé ukazují na nutnost vyjádření plnosti a nedělitelnost vlastnického práva přímo v textu zákona,[144] uchylují se konservativci ke staré vyzkoušené taktice oddalování a zahalování, která už tolikrát posloužila jejich záměrům. I tentokráte se jim podařilo, že jednání o úvodu a prvních dvou článcích zákona se protáhlo na celých 10 dní. Trvalo od 28. března až do 7. dubna a celý jeho průběh ukazoval, že spory, ke kterým tu dochází, jsou zásadního charakteru a že bude nesnadno najít kompromisní řešení.[145]

Při projednávání dalšího článku osnovy, který stanovil způsob vypočítání výše poplatku za výkup roboty, jenž měl být splácen po dobu 10 let, se znovu ukázala hluboká propast mezi názory obou skupin. Posice radikálů na sněmu se však zhoršila. Nebezpečí, které po grochowské bitvě Varšavě přímo hrozilo

---

[140] Viz text přijatý sněmem, Dyaryusz II., str. 410.
[141] Dyaryusz II., str. 436.
[142] Dyaryusz II., str. 446.
[143] Dyaryusz II., str. 435.
[144] Dyaryusz II., str. 439.
[145] Dyaryusz II., str. 315, 442.

a zatlačovalo konservativní živly do pozadí, již poněkud ustoupilo; carská vojska se stáhla z nebezpečné blízkosti Varšavy. Šlechtické, aristokratické živly začínají znovu nabývat odvahy. Průběh sněmovního jednání je barometrem současné politické situace. Dosud se sice schází pouze malý komplet a probírá ve stálých debatách rolnickou otázku. Zesílený vliv konservativní šlechty je však možno pozorovat už v tom, že, ačkoli návrh zákona hovoří jasně a jednoznačně o povinnosti výkupu z roboty i o tom, že poplatek za výkup má být vypočítán v penězích, předkládá sám referent komise Brodzki, z vlastní iniciativy, po přečtení textu osnovy, k diskusi problém již jednou probíraný. Jedná se o to, zda má být výkup povinný pro všechny, nebo zda tam, kde o to bude žádáno, má býti zachována robota.[146] Dále tu jde o způsob vypočítávání výše poplatků i o způsob jejich splácení. I když referent sám v další části své řeči hájil návrh komise a stavěl se proti robotě přece jen tím, že otázku postavil jako diskutabilní, přímo naznačil možnost útoku konservativním živlům. Reakce neopominula využít vhodné příležitosti. Ihned po skončení Brodzkého řeči jsou předkládány návrhy na uzákonění možnosti, aby rolníci sami volili způsob, který je pro ně příznivější a rozhodli, zda se chtějí vykoupit nebo setrvat při robotních povinnostech a příslušnou sumu si odpracovat v průběhu 10 let.[147] Bylo při tom proneseno mnoho krásných řečí o tom, jaké dalekosáhlé výhody bude mít možnost volby pro rolníky. Ani jeden z poslanců nemluvil o tom, že zde v prvé řadě jde o výhody pro šlechtice, pro statkáře. Bylo sice slavnostně prohlášeno, že „právo se stanoví ne pro vlastní výhody, ale pro výhody rolníků",[148] že „přinucení všech rolníků k placení poplatků bylo vlastně cestou, jak je zbavit držby půdy";[149] bylo promluveno o tom, jakou výhodou pro rolníka je, může-li odpracovat stanovené poplatky, protože sedlák nemá peníze, ale má času nazbyt."[150]

Marně ukazovali příslušníci pokrokové skupiny na sněmu, že tu jde o otázku zásadní, že zachování roboty, byť i jen za účelem odpracování částky stanovené k výkupu se příčí zásadám svobody a volnosti jednotlivce. Bylo voláno, že „volnost není zbožím, aby se mohla vyměnit, zastavit nebo prodat, je vlastnictvím národa, pouze národ s ní může disponovat, může omezit vůli jednotlivců",[151] ale marně. Marnou se také ukázala snaha vyložit sněmu, že rolníci sami pro svou nedůvěru k novotám a lpění na starých pořádcích budou pomáhat zachování starého řádu. Zbytečné bylo vysvětlování, že nedůvěra k novotám je způsobována právě zneužíváním všech předpisů v Polsku vydávaných, k okrádání rolníků.[152]

---

[146] Dyaryusz II., str. 443.
[147] Dyaryusz II., str. 445, 446.
[148] Tamtéž.
[149] Dyaryusz II., str. 453.
[150] Dyaryusz II., str. 449.
[151] Dyaryusz II., str. 447.
[152] Dyaryusz II., str. 456.

Po bouřlivé diskusi rozhodla reakční většina malého kompletu o tom, že do textu zákona má být vložena zásada volného výběru mezi dvěma způsoby splácení částky, určené jako výkup z poddanských povinností. Rolnik si má vybrat mezi možností zaplatit částku v hotovosti nebo ji odpracovat robotnickou prací pro statkáře.[153] Nejhorší zastánci starých feudálních řádů vzali na sebe s licoměrností již tolikráte osvědčenou, háv obhájců svobody sedláka. Poskytli mu blahovolně právo svobodně se rozhodnout, zda chce, nebo nechce pro ně nadále robotovat. Je sice pravda, že návrh zákona mluví o tom, že je to pouze na 10 let, na kteroužto dobu bylo stanoveno skončení výkupu z roboty. Doba 10 let je však dlouhá a statkáři dosáhli v daném okamžiku nejhlavnější věci. Sedláci budou dále pro ně robotovat, statkář bude míti i nadále v rukou možnost nakládat jejich prací. Dosavadní stav byl narušen jen tak nepatrně, jak to bylo za dané situace nevyhnutelně nutné.

Horší to bylo s projektem zákona. Cíl, za kterým byl vydáván, byl porušen přímo v hlavní zásadě. Návrh zákona byl rozhodnutím o možnosti volby mezi poplatkem a robotou podkopán ve svém základě.[154] Skutečný dosah zákona byl tímto zásahem opět omezen na menší počet rolníků. Představitelé pokrokových sil se snažili tedy alespoň o to, aby pro rolníky, kteří si zvolí setrvání při robotních povinnostech, bylo stanoveno zastavení možnosti používat občanských práv na dobu, po niž budou vykonávat robotu.[155] Chtěli tím odradit alespoň některé z polských rolníků od setrvání ve starých feudálních poměrech.

Po prvním úspěchu reakčních sil snaží se nyní i při dalším jednání získat pro sebe další výhody. Využívají k tomu hned projednávání dalších článků zákonné osnovy. Protichůdné názory se objevují při otázce, jakým způsobem má být vypočítán poplatek za výkup. Pro statkáře bylo nejvýhodnější, aby všechny povinnosti sedláků, které se v období rozkladu feudalismu rozrostly do obrovských poměrů, byly přepočítány na peníze.[156] Vyskytly se dokonce hlasy, žádající, aby při odevzdání poplatků za výkup byl zachován t. zv. osep[157] t. j. placení poplatků přímo v naturáliích — v obili. Tato forma, typická právě pro feudální rozkládající se hospodářství ve všech zaostalých zemích, dávala možnost vyssát co největší množství nadvýrobků k prodeji na trhu.[158] Na její zneužívání k okrádání rolníků bylo několikrát poukázáno v projevech delegátů při sněmovních jednáních.[159]

Příslušníkům pokrokového tábora šlo o to, aby dosáhli co nejmenšího spjetí poplatku za výkup se starými robotními povinnostmi. Žádají proto, aby poplatek byl vypočítán z výnosu jednotlivých statků, při čemž by podmínkou bylo,

---

[153] Dyaryusz II., str. 460.
[154] Dyaryusz II., str. 479.
[155] Dyaryusz II., str. 476—478, 479, formulováno v návrhu Szanieckého na dodatek projektu (viz Dyaryusz II., str. 485), který byl zamítnut.
[156] Dyaryusz II., str. 463.
[157] Dyaryusz II., str. 464.
[158] Ostroviťanov, Nástin ekonomiky str. 158.
[159] Dyaryusz II., str. 462.

že výše poplatků nesmí překročit výši dosavadních robotních povinností přepočtených na peníze.[160] I tento návrh je však reakční většinou malého kompletu zamítnut.[161] Při konečném hlasování pak návrh 3. článku osnovy vůbec neprošel a článek byl vrácen komisi k přepracování.[162]

Posice reakce v Polsku se zatím posilují. Přímé nebezpečí útoku carského vojska bylo oddáleno. V drobných potyčkách dosáhli Poláci určitých úspěchů a tyto drobné úspěchy stačí, aby byly vedeny nové útoky proti projektu zákona o rolnickém vlastnictví půdy. Novou příležitost dává projednávání článků osnovy stanovicí podrobnější úpravu výkupních poplatků. Předmětem boje se stává otázka, kdy vlastně nabudou rolníci vlastnictví k pozemkům, které dosud drželi. Demokratické síly požadovaly, aby rolníci byli pokládáni za vlastníky půdy hned, protože vlastnictví se stává úplným tehdy, „jakmile byl smluven předmět i cena, třebas nabyvatel nezaplatil ani groše, třebas mu usedlost nebyla dosud vydána.“[163] Konservativním živlům naopak šlo o to, aby věc, jim tak nepříjemná a nebezpečná, jakou beze sporu rolnické neomezené vlastnictví k půdě bylo, byla co nejvíce oddálena. Proto tvrdí, že nenáleží přiznávat vlastnické právo těm rolníkům, kteří nezaplatili při nejmenším nějakou část stanovených poplatků.[164] A někteří z nich dokonce chtějí počkat s přiznáním vlastnického práva až do okamžiku, až bude zaplacen poplatek celý. Při této příležitosti se znovu do debaty vrací otázka, jak je to vlastně s vlastnickým právem rolníků. Vidíme, že to, kdož před několika málo dny zuřivě hájili právo rolníků svobodně se rozhodnout pro zachování robotních povinností, jsou nyní stejně zuřivými odpůrci toho, aby rolníkům bylo ihned přiznáno úplné vlastnické právo. V této souvislosti se objevují hned i jiné námitky proti osnově zákona, vyplývající ze změn předcházejících článků, jichž bylo v předešlém jednání dosaženo. Šlechtičtí poslanci přímo vyhrabují problémy, které by se mohly vyskytnout. Pod jejich starostí o přesnost textu zákona však jasně prohlédá snaha zdržet nebo úplně zadržet navrhovanou reformu.

Boj o osnovu zákona se táhne po dlouhé dny. Na řečnické tribuně se střídají řečníci pro i proti. Jsou vedeny dlouhé boje o každý výraz v navrhovaném textu zákona, poslanci se dohadují tvrdošíjně o tom, zda v textu zákona má být užito termínu „czynsz“ nebo „dóchod“,[165] dohadují se o každé procento, o které má být zvýšen nebo snížen poplatek stanovený k výkupu z roboty. Za účelem oddálení účinnosti předpisů zákona vystupují jednotliví konservativní poslanci jako nejpečlivější brusiči zákona, dávají pozor, aby text zákona nedával ani nejmenší možnost dvojího výkladu. Při tom jejich hlavním cílem je získat čas.

---

[160] Dyaryusz II., str. 485.
[161] Dyaryusz II., str. 486.
[162] Dyaryusz II., str. 492.
[163] Dyaryusz II., str. 477.
[164] Dyaryusz II., str. 474.
[165] Dyaryusz II., str. 472—484.

Stačí několik dalších vítězství polských vojsk v menších bitvách, které ukazují, že nebezpečí není tak strašné a opozice proti zákonu přechází k nové taktice boje. Vyvrcholením boje je sněmovní zasedání 18. dubna 1831, kdy dochází k novému generálnímu útoku proti osnově. Až do tohoto dne bylo po úmorné diskusi projednáno 11 z navržených 12 článků osnovy. Práce na osnově stojí před uzavřením. Za této situace přichází několik poslanců s návrhem, aby projev byl vzat z pořadu jednání malého kompletu a předložen ke schválení všem poslancům v obou jizbách. Úspěchy polských vojsk totiž postupně přilákaly do Varšavy všechny ty, kdož po grochovské bitvě město ze strachu opustili. Na půdě sněmovny dochází k ostrému boji. Na samou podstatu věci ukazuje vyčítavé tvrzení poslance Zwierkovského, že „když našim zbraním štěstí nepřálo, bylo více jednotnosti v našich sněmovnách. Dnes, kdy nepřítel je daleko, se přeme o slova."[166] Jeho připomínky byly však marné, stejně tak, jako ty, které tvrdily, že návrhy na přeložení jednání mají za cíl likvidaci celé dosavadní činnosti sněmu a připomínají nešťastné liberum veto.[167] Při hlasování, ke kterému došlo po bouřlivé diskusi, zamítlo 88 hlasů proti 23 další projednávání osnovy zákona v malém kompletu a rozhodlo, aby další diskuse se odbývala odděleně v obou jizbách sněmovny.[168]

Tímto usnesením bylo vlastně rozhodnuto o osudu návrhu zákona o úpravě rolnických poměrů. 19. dubna se poslanecká sněmovna většinou hlasů usnesla, aby projednávání rolnické otázky bylo odloženo až na dobu následující po projednávání jiných dvou návrhů, které byly prohlášeny za naléhavější.[169] Je zřejmé, že sněm už nemá zájem na tom, zabývat se dokončením návrhu. Rolnická otázka je stále odsunována za osnovy sebemenšího významu. Jako krutá ironie vyznívá, když po rozhodnutí o odsunutí rolnické otázky je slavnostně přečítán dopis jednoho slavného šlechtice, v němž se zavazuje, že na svých soukromých statcích upraví rolnické poměry podle stejných zásad, jaké budou sněmem schváleny pro státní domény.[170] Agrární otázka se už nikdy na pořad sněmu nedostala.[171]

Reakce, představovaná konservativní šlechtou, v polském sněmu zvítězila; základní problém revoluce, rolnická otázka, stojí po dlouhém a namáhavém jednání tam, kde byla na počátku povstání.

---

[166] Dyaryusz II., str. 610.
[167] Dyaryusz II., str. 612.
[168] Dyaryusz II., str. 620.
[169] Dyaryusz II., str. 21.
[170] Dyaryusz II., str. 69.
[171] Spazier, Geschichte des Aufstandes des Polnischen Volkes in Jahren 1830 und 1831, Stuttgart 1834, Tom II., str. 163.
[172] Meloch, Sprawa włościańska, str. 133 a n.

IV.

Je samozřejmé, že takovéto projednávání rolnických problémů nepůsobilo příznivě na polské sedláky. Ukazovalo se jim stále jasněji, že povstání je věcí šlechty a šlechta že nemá chuti něco pro ně udělat. Když nepřinášelo pomoc dlouhé jednání na sněmu, začali rolníci hledat pomoc sami. Z řady míst dochází zprávy o tom, že rolníci odmítají vykonávat robotu. Dochází i k otevřeným vzpourám.[172]

Ale nejhorší ranou pro polské povstání byla deserce z vojska, která nabývala stále větších rozměrů. Šlechtičtí osnovatelé proticarského odboje spoléhali ve svých plánech nejvíce právě na vojsko. A zde se ukázala největší jejich slabina.[173] Když v červnu 1831, pod vlivem zesíleného tlaku ruských sil a carského vítězství u Ostrolęky vyhlašuje polská revoluční vláda „pospolite ruszenie" — všeobecnou mobilisaci sil národa proti útoku carismu, setkává se to u rolníků velmi často s odporem. V sandomiřském vojevodství se převážná většina rolníků odmítla dostavit a složit přísahu; v jiných vojevodstvích nebyla situace o mnoho lepší.[174]

Proti tomuto masovému zjevu jsou vládní orgány bezmocné. Nespokojeností rolníků využívá carská propaganda. Rozšiřují se záměrně zprávy o tom, že carská vláda chtěla dát rolníkům svobodu a polské povstání bylo právě výsledkem odporu šlechty proti této snaze.[175] Jako na dotvrzení těchto zpráv nedokáže se revoluční vláda odhodlat ani k sebemenším činům. I když se snaží vyvolat rolnické povstání proti carismu v Litvě, nezmůže se na nic jiného, než na to, že vyzývá litevské statkáře, aby dobrovolně zrušili poddanství.[176]

Omezené třídní zájmy polské šlechty vzaly revoluci její masovou základnu. Pokrokové živly se ukázaly ještě velmi slabými. 3. května 1831, v den výročí vydání slavné polské ústavy, zakládá se „Společnost přátel rolníků", která si kladla za úkol, získat pro sedláky vlastnictví k půdě bez porušení soukromého (t. j. šlechtického) vlastnictví[177] a chtěla dobrovolnými sbírkami získat prostředky, hlavně půdu pro rolníky. Bylo samozřejmé, že takovéto filantropické snahy nemohly ani zdaleka uspokojit potřeby polského lidu.

Povstání, zbavené podpory rolnictva, pomalu dohasínalo. Polská šlechta držela pevně jeho otěže. Ještě 15. srpna se vzepjal lidový hněv k velké akci. Lidové povstání zachvátilo Varšavu. Síly konservativců byly připraveny. Vlastenecká společnost, vůdkyně pokrokových sil, připravena nebyla. Nedovedla využít revolučního rozmachu lidu k prosazení skutečně revolučních požadavků. 17. srpna se zmocnil vlády představitel aristokracie Krukowiecki;

---

[173] Manusjevič, Očerki, str. 112.
[174] Inglot, Udzial chlopóv, str. 78.
[175] Meloch, Sprawa włościańska, str. 136.
[176] Limanovski, Historya demokracyi I., str. 236.
[177] Meloch, Sprawa włościańska, str. 155.

8. září 1831 vstoupila do Varšavy carská vojska. Povstání 1830—1831 bylo poraženo.

Boj polského národa proti polskému carismu za národní svobodu a nezávislost skončil porážkou, protože tu nebylo činitele, který by dokázal sjednotit všechny síly národa proti utlačovatelům Polska. Vůdcovství šlechty v povstání se ukázalo zhoubným pro boj lidu. „Polská demokracie byla nemožná bez zničení feudálních práv, bez rolnického hnutí, které měnilo nevolné sedláky ve svobodné vlastníky, moderní vlastníky."[178] Šlechta, vedena svými úzkými sobeckými třídními zájmy, dosáhla toho, že tento cíl povstání nebyl uskutečněn. Její strach ze sociální revoluce, která pro ni mohla znamenat konec jejího panství, zbavil národní odboj největší síly. Proto se revoluce v Polsku v r. 1830—1831 nestala „ani revolucí národní, ani revolucí sociální nebo politickou; nezměnila nic na vnitřních poměrech lidu; byla revolucí konservativní."[179] Přesto však význam polské revoluce ve světové historii je veliký. I když se Polsko a jeho revoluční hnutí ještě nedostalo přes hranice hnutí šlechtického,[180] přece jen obrátilo ostří svého boje přímo proti nejsilnějšímu představiteli tehdejší evropské reakce — proti ruskému carismu.

Proto byl tak obrovský ohlas polské revoluce ve světě. Proto všechny síly celého světa podávaly ruce polským revolucionářům. Revoluční boje r. 1830, jak ve Francii, tak v Polsku byly povzbuzující injekcí pro boj mladé buržoasie na celém světě. Pod jejich vlivem „po době malosti a ponížení najednou nová mládež pozvedla hlavu a šla docela jinak vzpřímena do života."[181] A zvláště u nás, v Čechách, v nejbližším sousedství revolučního Polska, polské revoluční hnutí „zapálilo českou inteligenci a na prvém místě mládež."[182] Nové síly mladé buržoasie uslyšely zaznít ideály rovnosti, volnosti a svobody právě tam, kde se to dalo nejméně očekávat, přímo pod nohama carského samoděržaví. „Lidové masy v Rusku a ve většině slovanských zemí spaly hlubokým spánkem... nebylo samostatných masových a demokratických hnutí.[183] Ale revoluční duch se přece jen už ozývá. Národně osvobozenecké hnutí v Polsku přinášelo povzbuzení a síly těm, kdož ještě trpěli pod jhem feudálního absolutismu. Ukazovalo jim, že je možno úspěšně bojovat se starým světem, který byl pokládán za pevný a neporazitelný. Polská listopadová revoluce přinášela prvé červánky událostí, které se v r. 1848 rozhořely ve velký plamen.

---

[178] Marx, Reden über Polen in Brüssel, Gesamtausgabe, I. Abt. Bd. 6. str. 411.
[179] Engels, Reden über Polen in Brüssel, Gesamtausgabe I., Abt. Bd. 6, str. 413.
[180] Lenin, Vybrané spisy I., str. 688.
[181] Nejedlý, Smetana IV., Praha 1951, str. 38.
[182] Nejedlý, Smetana IV., str. 40.
[183] Lenin, Vybrané spisy I., str. 688.

PŘÍLOHA I.

NÁVRH ZÁKONA, PODANÝ KOMISÍ DŮCHODŮ A POKLADU

Uváživše, že rolníci statků tvořících veřejné nemovité vlastnictví, péčí předešlých vlád, byli postaveni na roveň rolníkům jiných osvícených evropských zemí; zváživše dále, že v důsledku této péče tito rolníci se už z jedné části stali činžovníky, z druhé strany žádají shodně stejné dobrodiní a všichni žijí v naději, že postupem času se stanou úplnými vlastníky pozemků, které drží; zváživše konečně, že uskutečnění této jejich naděje, jakožto spravedlivý čin nejen povznese postavení této části národa, nejenom se přičiní o štěstí země, ale nadto zvýší její sílu a lesk, usnesli jsme a stanovíme:

čl. 1. Všechny rolníky statků, tvořících veřejné nemovité vlastnictví, jest pokládati za dědičné držitele statků, jimi držených a užívaných.

čl. 2. Aby toto udělení vlastnictví bylo spojeno s uspořádáním selkého hospodářství, jsou uvedení rolníci povinni podrobit se regulaci pozemků a to jak s ohledem na ohraničení samotné usedlosti, kde to bude třeba, tak s ohledem na jednotlivé díly i zaokrouhlení osad.

čl. 3. Ze statků tímto předpisem odevzdaných dědičně rolníkům, bude placen poplatek, stanovený podle obecných zásad, který může být splácen podle zákonné úrokové míry.

čl. 4. Stanovení poplatku a tím též uvolnění rolníků od vykonávání osobních povinností má být uskutečněno nejpozději v průběhu následujících 10 let, t. j. do r. 1841 včetně.

čl. 5. Všechny služebnosti a povinnosti konáné držiteli pozemků, tímto zákonem odevzdaných do dědictví, i oboustranné, pokud nejsou založeny na písemných dokumentech, se zastavují s výkonem tohoto zákona.

čl. 6. Výkon tohoto zákona a právě tak předložení zásad pro ustanovení poplatků a provedení regulace vládě, ukládáme vládní komisi důchodů a pokladu.

PŘÍLOHA II.

NÁVRH ZÁKONA, PŘEDLOŽENÝ SEJMU SNĚMOVNÍMI KOMISEMI 28. BŘEZNA 1831

Jizba senátorská i poselská, uváživše, že rolníci statků, tvořících veřejné nemovité vlastnictví, jsou nejvíce připraveni na úpravu podle vzorů zahraničních zemí díky dlouhé péči starších vlád a duchovenstva, jemuž část z nich někdy patřila; uváživše, že povinnosti, které je tížily, byly již zčásti zaměněny poplatky a všem byla dána naděje, že za stejný poplatek se stanou vlastníky jimi držených statků; uváživše, že revolucí svržená vláda usilovala v dřívějších

časech této naděje je nespravedlivě zbavit a tak v nich vzbudila znechucení; přesvědčeni, že tato oběť jako akt spravedlnosti povznese v nich zájem o veřejné věci i ducha zemědělského podnikání a dále je přizpůsobí početné třídě pozemkových vlastníků; a konečně uvážívše, že uskutečnění této úpravy na státních pozemcích, nejvíce k tomu způsobilých, je nejlepším způsobem k přechodu rolníků na soukromých statcích na odvádění peněžitých poplatků, usnesly a stanovily toto:

čl. 1. Všechny rolníky statků, tvořících veřejné nemovité vlastnictví, jest pokládati za dědičné vlastníky statků jimi dosud držených s omezeními obsaženými v dalších článcích.

čl. 2. Aby toto udělení vlastnictví bylo spojeno s uspořádáním selského hospodářství, mají se uvedení rolníci podrobit regulaci pozemků, a to jak s ohledem na ohraničení samotné usedlosti, kde toho bude třeba, tak s ohledem na jednotlivé podíly i na zaokrouhlení osad, při zachování, podle možnosti, nynějších držitelů při stejném množství a jakosti pozemků, jaké až dosud drží.

čl. 3. Ze statků takto regulovaných a dědičně rolníkům odevzdaných bude vypočtení pro každého držitele přiměřený poplatek, nejen tak, aby nepřesahoval jisté a čisté výnosy odevzdaného statku, ale aby fiskus při jeho vyhledávání nehledal zvýšení obecného zisku, který přinášel fisku nájem roboty držitelům ze statků rolníky držených, nýbrž se staral jen o ustálení odvodu obecné sumy. Nutnou zůstává revise důchodů dříve stanovených a kde by se ukázalo přetížení, tam činžovní poplatek může být zmenšen; k zvýšení poplatku nedojde nikde, vyjma případy, kdy činžovník bude mít v držení více pozemků než měl původně.

čl. 4. Přiměřeně k stanovenému poplatku nebo výnosu pozemku bude označena hodnota každého vlastnictví v hotovosti násobením příjmu dvaceti a tuto hodnotu může držitel splatit a od dalšího placení se osvobodit buď vcelku nebo v ročních splátkách. Tato výplata se může uskutečnit pouze v kovových penězích, majících v zemi kurs a v okrouhlých částkách, ukončených dvěma nulami.

čl. 5. Všechny služebnosti i závazky držitel pozemků tímto zákonem odevzdaných do vlastnictví, konané i oboustranné, pokud nejsou založeny na písemných dokumentech, se zastavují výkonem tohoto zákona. Výlučné propinační právo se vyhrazuje fisku.

čl. 6. Stanovení poplatků a současně s tím uvolnění rolníka od konání osobních povinností započne v čase co nejkratším a bude skončeno nejpozději v následujících desíti letech, t. j. do roku 1841 včetně.

čl. 7. Rząd Narodowy přikáže především generální prokuratuře, aby vlastnické právo odevzdané rolníkům spolu s podmínkami je vymezujícími zanesla do hypotečních knih každého pozemku, tvořícího veřejné nemovité vlastnictví.

čl. 8. Pokud držitel pozemku nesplatí hotovost, kterou je za tento pozemek fisku dlužen, není možno bez souhlasu vlády dělit pozemek na menší části.

čl. 9. Kromě pozemků rolnických, kterými má být takto naloženo, mají být podle určení vlády rozděleny i poplužní pozemky, buď jednotlivé vsi, buď královské statky na díly, zatížené poplatky podle skutečné hodnoty a odevzdány těm, kdož se o ně budou hlásit, přednostně obráncům země, vracejícím se z vojska. Vlastníkům těchto pozemků přísluší stejná práva na výkup a po výkupu, totiž dědičné vlastnictví jako vlastníkům držícím rolnické statky.

čl. 10. Nakládání hotovostí získanou výkupem pozemků patří Sněmu.

čl. 11. V panstvích takto upravených mají obce právo vzít na sebe právo výčepu, vyhrazené fisku a mají přednost v jeho vykonávání.

čl. 12. Co nejrychlejší a nejslavnostnější vyhlášení tohoto zákona na státních pozemcích a vojsku jakož i vykonání tohoto zákona se svěřuje vládě.

Text otištěný v Dyaryusz Sejmu z r. 1830—31, vyd. M. Rostworowski, tom II., Krakow 1908, str. 315—317.

TEXT NÁVRHU ZÁKONA PODLE JEDNOTLIVÝCH ČLÁNKŮ SCHVÁLENÝCH PŘI JEDNÁNÍ SEJMU OD 28. BŘEZNA DO 14. DUBNA 1831

Jizba poselská a senátorská

v přesvědčení, že poměry rolníků, vykonávajících osobní povinnosti na statcích tvořících z jakéhokoliv titulu veřejné vlastnictví a zůstávajících pod správou nebo pod ochranou vládních úřadů, jsou na překážku růstu zemědělského podnikání a štěsti těchto rolníků; uvážívše, že upevnění poněkud pochybného a popíraného vlastnického práva k pozemkům utvrdí v rolnicích svazek s rodinnými sídly a upevní zájem o veřejné věci i o zemědělské podnikání; uvážívše, že úcta k vlastnickému právu nedovoluje vztáhnout platnost tohoto předpisu i na soukromé statky a že snadnost nabytí vlastnictví k veřejným statkům povzbudí ostatní vlastníky půdy k dohodě s rolníky, opřené na zásadách slušnosti a veřejného dobra; uvážívše nakonec, že takto bude bez porušení práv kohokoli dosažen cíl odevzdání vlastnictví té části národa, která je opravdovou jeho materiální silou — na návrh vlády a sněmovních komisí — usnesly se a stanoví toto:

čl. 1. Všichni rolníci statků tvořících veřejné nemovité vlastnictví, jsoucích buď pod správou nebo ochranou vlády (var. vládních úřadů) se uznávají za dědičné vlastníky pozemků a budov, které nyní drží, s výhradou jakýchkoliv práv třetích osob a s omezeními obsaženými v dalších článcích.

čl. 2. Aby toto udělení vlastnického práva bylo spojeno s uspořádáním selského hospodářství, mají se uvedení rolníci podrobit regulaci pozemků, a tojak s ohledem na ohraničení samotné usedlosti, kde to bude třeba, tak s ohledem na individuální díly i na zaokrouhlení osad, avšak za spravedlivou náhradu jak co do množství, tak co do hodnoty pozemků, které jsou v právním držení každého rolníka.

čl. 3. Z pozemků takto regulovaných a tímto zákonem odevzdaných do vlastnictví bude vypočítán čistý výnos podle zásad, které budou stanoveny v duchu zlepšení existence rolníků a spíše zajištění a nezvětšování dosavadních důchodů. Vlády promyslí prostředky výdělku pro ty rolníky, kteří nebudou schopni splnit své povinnosti v penězích a budou se domáhat nahrazení poplatku odpracováním. Nařízena také zůstává revise poplatků dříve stanovených a tam, kde by se ukázalo přetížení v poměru k stanoveným zásadám, tam jest poplatky snížiti.

čl. 4. Výnos vypočítaný podle výše stanovených zásad, násoben dvacíti bude tvořit hotovost, představující hodnotu každé usedlosti; tuto hotovost, považovanou za ohodnocení nabytého vlastnictví, může vlastník splatit každého roku v kovových penězích, podle míry předepsané Towarzystwem kreditowym, najednou nebo po částech tak, aby zbývající hotovost končila nejméně jednou nulou. Jsou-li některé statky zastaveny Towarzystwu, je vláda povinna užít splátek na vyplacení pohledávky Towarzystwa.

čl. 5. Dokud vlastník usedlosti nesplatí oceňovací hotovost, podléhá správní exekuci na splácení procent.

čl. 6. Právo rubání dřeva, pastvy a jiná práva rolníky dosud vykonává na poplužních pozemcích i vzájemně, přestávají platit po oddělení pozemků a jejich regulaci při vstoupení v platnost tohoto zákona, pokud nejsou písemně prokázána. Právo výroby a výčepu nápojů se zachovává výlučně těm vlastníkům, kteří jej měli až dosud.

čl. 7. Doba k uskutečnění tohoto zákona je stanovena na deset let od vyhlášení zákona. Dokud nebude ukončena celková regulace statku podle článku 2. a 3., dotud zůstávají v platnosti takové poměry rolníků, jaké jsou dosud, co do práv i povinností.

čl. 8. Především ihned po vyhlášení tohoto zákona mají být všechny statky tvořící veřejné vlastnictví, jsoucí pod správou, ochranou nebo vrchním vlastnictvím vlády, které dosud nepodléhaly hypoteční regulaci, v nejkratším čase regulovány; a u pozemků podléhajících úpravě nebo již z nařízení Towazrystwa kreditowego regulovaných jest umístiti výhradu vlastnického práva rolníkům podle tohoto zákona. Úprava jednotlivých hypotek každé na zvláštní majetek bude prováděna v obvodních hypotečních kancelářích po doplnění předpisů podle čl. 2. a 3. tohoto zákona.

čl. 9. Dokud držitel pozemku nesplatí hotovost, kterou je dlužen fisku, nemůže dojít k rozdělení pozemku na menší části bez souhlasu vládních úřadů.

čl. 10. Nakládání hotovostí, pocházející z výkupu pozemků, pokud nebylo stanoveno čl. 4. tohoto zákona, náleží sněmu.

čl. 11. K zajištění výkonu tohoto zákona bude vytvořen Komitet włościański, skládající se ze tří senátorů a šesti členů poselské jizby, jizbami zvolených, který bude řídit veškerou úpravu rolnických poměrů. Vláda určí také 3 členy tohoto komitétu. Ve vojevodstvích vyberou občanské rady po šesti občanech usedlých a užívajících občanských práv a vláda jmenuje po třech členech. Útraty regulace ponese z poloviny fiskus, z druhé poloviny rolníci tak, aby náklady v žádném případě nepřesáhly 2 % hotovosti.

čl. 12. Co nejrychlejší a nejslavnostnější vyhlášení tohoto zákona na statcích spravovaných státem se ukládá vládě.

Text uveřejněn v Dyaryusz Sejmu z r. 1830—31, vyd. M. Rostworowski, tom II., Krakow 1908, str. XXI—XXIII.

ПОПЫТКИ ЗАКОНАДАТЕЛЬНОЙ РЕГУЛИРОВКИ ПОЛОЖЕНИЯ КРЕСТЬЯН ВО ВРЕМЯ ПОЛЬСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ 1830—1831 ГГ.

М. Долежал

В начале 19 ст. в Польше ясно намечается зарождение новых капиталистических отношений и не только в промышленности, но и в сельском хозяйстве. Одна часть польской буржуазии и часть дворянства, связанная своими интересами с буржуазией начинает уделять внимание положению крестьян. Желая ускорить развитие капитализма в сельском хозяйстве и стремясь увеличить свои прибыля, эта часть буржуазии и дворянства выдвигает лозунг освобождения польского крестьянина от крепостной зависимости.

Во время польской революции 1830-1831 гг. начинается борьба за осуществление этого лозунга, так как борьба с царизмом вызывает необходимость привлечь боевые силы из числа польских народных масс. Вопрос освобождения крестьян и наделения их землей поступает на рассмотрение сейма. Однако соответствующий законопроект предусматривает только освобождение крестьян, поселенных на землях, являющихся собственностью государства.

Во время обсуждения этого законопроекта возникла острая борьба между правыми и левыми элементами. Законопроект обсуждался статья за статьей. Реакционные силы польского дворянства борются за каждое слово, за каждую формулировку и стараются, по возможности, ограничить сферу применения подготовляемого закона. В процессе обсуждения правым элементам удается добиться частичных успехов, свести предполагаемые реформы к минимуму; они даже добиваются того, что крестьянам предоставляется по свободному усмотрению воспользоваться или не воспользоваться выгодами закона и, таким образом, реакционные силы приобретают возможность оказывать давление на крестьянство.

В момент, когда кажется, что отвращена опасность победы царизма, польское дворянство добивается отсрочки обсуждения законопроекта, хотя он почти полностью был уже принят. Этот факт является новым свидетельством того, что дворянская, аристократическая революция 1830—1831 гг. не была заинтересована в действительном улучшении социального положения польского крестьянина. Крестьяне, поняв, что они не имеют возможности бороться за свои собственные

интересы, оставляют ряды революционных войск. Ослабленная польская армия терпит поражение и царские войска занимают Варшаву.

Польское крестьянство, в своем большинстве, остается в крепостной зависимости. Но несмотря на то, что польская революция 1830-1831 гг. потерпела поражение и, несмотря на то, что она не принесла освобождения крестьян, она все же была шагом вперед на пути к ликвидации феодализма и освобождения народных масс от феодальных оков.

DIE VERSUCHE UM DIE GESETZLICHE REGULIERUNG DER ACKERVERHÄLTNISSE IN DEM POLNISCHEN AUFSTAND VON 1830–1831

Miloslav Doležal

Von Anfang des 19. Jahrhunderts ist in Polen nicht nur in der Industrie, sondern auch in der Landwirtschaft ein klar sichtbares Durchdringen der neuen kapitalistischen Beziehungen bemerkbar. Ein Teil der Bourgeoisie und ein Teil des Adels, der mit der Bourgeoisie durch dieselben Interessen verbunden ist, beginnt sich mit der Frage der Stellung des Bauerntums zu beschäftigen. Im Interesse einer schnelleren Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft und der Steigerung ihrer Gewinne verkünden sie die Losung der Befreiung der polnischen Bauern aus der leibeigenschaftlichen Abhängigkeit von den Feudalen.

In der polnischen Revolution 1830–31 beginnt der Kampf um die Verwirklichung dieser Losung, da der Kampf mit dem Zarismus die Notwendigkeit, Kampfkräfte aus den Reihen des polnischen Volkes zu gewinnen, mit sich bringt. Die Frage der Befreiung der Bauern und der Verteilung des Bodens zwischen sie, kommt auf die Tagesordnung des Landtages (Sejm). Der Entwurf ist natürlich nur auf die Bauern, die auf den Staatsdomänen ansäßig sind, beschränkt.

Während der Verhandlungen beginnt ein scharfer Kampf zwischen den rechts und links Orientierten. Im Landtag wird der Entwurf Artikel um Artikel durchgenommen. Die reaktionären Kräfte des polnischen Adels kampfen um jeden Wort, um jede Formulation, und versuchen die Wirksamkeit des vorbereiteten Gesetzes so weit als möglich zu beschränken. Während der Verhandlungen gelingt es den rechts orientierten Kräften teilweise Erfolge zu erringen und die vorgeschlagenen Reformen auf ein Minimum herunterzudrücken; sie erzielen sogar, daß es den Bauern anbeisteht, ob sie die Wohltat des Gesetzes für sich benützen wollen oder nicht und gewinnen so freie Hand, um auf die Bauern einen Druck ausüben zu können.

Im Augenblick, da es scheint, daß die größte Gefahr von Seiten des Zarismus beseitigt ist, erzielt der polnische Adel einen Aufschub der weiteren Verhandlungen über den Gesetzentwurf, der schon beinahe in seinem ganzen Umfang genehmigt war. So ist von neuem erwiesen, daß die adelige, aristokratische Revolution in den Jahren 1830–31 keine Interessen an einer wirklichen Verbesserung der sozialen Stellung des polnischen Bauerntums hatte. Die Bauern, als sie erkannten, daß sie nicht für ihre eigenen Interessen kämpfen können,

verlassen die Reihe der revolutionären Armee. Das geschwächte polnische Heer ist besiegt und die Zarenarmee besetzt Warschau. Die polnische Bauernschaft verbleibt in ihrer großen Mehrheit in feudaler Abhängigkeit. Die polnische Revolution 1830—31 war trotz ihrer Niederlage und trotzdem sie die Befreiung der Bauern nicht verwirklichte, ein weiterer Schritt auf dem Wege zur Beseitigung des Feudalismus und zur Befreiung des Volkes aus den feudalen Fesseln.

K FAŠISTICKÝM POKUSŮM UPEVNIT KAPITALISMUS V NĚMECKÉM ZEMĚDĚLSTVÍ

Karel Litsch

Rolnická otázka nabyla právě v poslední době, kdy dochází v kapitalistických státech k stálému ruinování širokých rolnických mas, velkého významu. Fašisace státního aparátu v USA a otevřená propagace fašismu v různých neofašistických organisacích v západním Německu je signálem k vytvoření demokratické, protiimperialistické lidové fronty proti fašismu, v níž nesmějí chybět široké masy malého a středního rolnictva.

Pro nás je hrozba fašismu navždy odstraněna, fašistická ideologie patří u nás již historii. Přesto však si musíme stále uvědomovat, že také u nás, zejména v řadách agrární strany, byli lidé, kteří dávali jednak německému fašismu za pravdu v jeho jednotlivých tvrzeních, jednak propagovali fašismus domácí. Příliš dobře jim vyhovoval, a příliš rádi by byli okopírovali Hitlerův „nový pořádek v Evropě", který vypadal asi takto: drobná selská hospodářství se ruinují, jejich půdu převezmou velkostatkáři a část se odevzdá vesnickým boháčům, široké masy zemědělců se stávají bezzemky.

Marx a Engels několikrát poukázali ve spojitosti s revolucí 1848 na to, že „celá věc v Německu bude závislá na možnosti podepřít proletářskou revoluci jakýmsi druhým vydáním selské války;"[1] Marx jasně dokázal, že ekonomické zákony kapitalismu platí i v zemědělství. I na venkově dochází k oddělení výrobce od vlastních výrobních prostředků, k zničení malovýroby velkovýrobou a k zatlačování malorolnictva do řad proletariátu. Engels podtrhl Marxův poznatek slovy: „Je povinností naší strany objasňovat rolníkům vždy a všude naprostou beznadějnost jejich postavení, pokud vládne kapitalismus, naprostou nemožnost udržet jim jejich parcelové vlastnictví jako takové, naprostou jistotu, že kapitalistická velkovýroba se převalí přes jejich bezmocně zastaralou malovýrobu, jako vlak přes trakař. Jestliže to děláme, jednáme ve smyslu nevyhnutelného hospodářského vývoje a ten již rolníkům otevře hlavu pro naše slova."[2] Avšak německé dělnictvo nebylo si z velké části vlivem zrádcovské

[1] Marx—Engels: Vybrané spisy II. str. 477.
[2] Tamtéž str. 458.

a oportunistické politiky sociálně demokratické strany vědomo svého historického úkolu. Přes jasné formulace klasiků nechápali často i nejlepší vůdcové německého dělnického hnutí — a patří mezi ně i takoví příslušníci „levice“ jako R. Luxemburgová a K. Liebknecht — velký význam rolnictva jako spojence v socialistické revoluci. Pohlíželi chybně na rolnictvo jako na jednotnou třídu a nepřihlíželi k třídní diferenciaci a struktuře rolnictva. To je také jednou z hlavních příčin porážky německých dělníků v bojích let 1918 až 1923 a vítězství imperialismu a militarismu. „Byl to veskrze starý, prusko-německý, junkersko-buržoasní imperialismus, který tehdy nanovo rozvíjel své síly“[3] a pomohl fašismu k nástupu. V podstatě se opakovala před Hitlerovým nástupem vlivem zrady sociální demokracie stará chyba z let 1918 až 1923, protifašistické a kolísající vrstvy německého rolnictva byly pro nedostatek akční jednoty dělnické třídy bez vedení. Soudruh Dimitrov o tom řekl: „Fašismus zvítězil rovněž proto, že proletariát zůstal isolován od svých přirozených spojenců. Fašismus zvítězil proto, že se mu podařilo strhnout za sebou velké masy rolnictva, a to proto, že sociální demokracie ve jménu dělnické třídy dělala v podstatě protirolnickou politiku.“[4]

Pro německé rolnictvo tak nesmírně trpká „pruská cesta vývoje kapitalismu v zemědělství“ má svůj původ již v prvních obchodních stycích feudálních junkerů s rozvíjejícím se kapitalismem na západě a v ní spočívají též kořeny vzniku druhého nevolnictví. „Jeden z neblahých následků druhého nevolnictví spočíval v tom, že připravil začátek „pruské cesty“ vývoje kapitalismu v německém zemědělství. Tím byl vytyčen pro pracující venkova tak nekonečně bolestivý proces vzniku německého agrárního kapitalismu junkerského typu“.[5] Reformy na začátku 19. století a ohromné sumy placené sedláky za t. zv. „osvobození“ urychlily a podpořily společně s nedokončenou měšťáckou demokratickou revolucí tuto cestu. „Feudální velkostatkářské vlastnictví zůstalo (proto) v Německu nedotčeno, hospodářská a politická moc východolabských junkerů, nejrozhodnějších representantů feudalismu, nezlomena. Následkem toho vzrůstali junkeři nejprve do kapitalismu a potom do imperialismu.“[6] Junkeři se stali přes svoje feudální tituly kapitalisty. Spojenectví mezi finančním kapitálem a junkery, které dalo vznik fašismu, proto také není nikterak zjevem náhodným, nýbrž důsledkem dlouholetého vývoje.

---

[3] Pieck: Projevy a stati str. 75.
[4] Dimitrov: Výbor z projevů a článků str. 61.
[5] Schilfert: Marx—Engels—Lenin—Stalin zur deutschen Geschichte. (Einheit 1953, č. 5, str. 677.)
[6] Pieck: Projevy a stati str. 71.

I

Díváme-li se na německé dějiny, vidíme na první pohled, že postavení německého rolnictva nebylo na celém německém území jednotné. Již od XII. století vznikají zhruba dvě oblasti s odlišným vývojem feudálních poddanských vztahů.

Když došlo ve 12. a 13. století ke germanisaci původně slovanského území na východ od Labe, namířili němečtí baroni a rytíři veškerý feudální útlak proti původnímu slovanskému obyvatelstvu, na které byla uvalena vysoká naturální renta a zejména robota, která byla do té doby na tomto území téměř neznámá. Němečtí selští kolonisté naproti tomu měli značně privilegované postavení, „byli dokonce uznáni právně jako svobodní“.[7] Jednak odváděli svému pánovi poměrně malou, pevně stanovenou naturální rentu a konali přesně určené služby menšího rozsahu, jednak vlastnili rozsáhlá práva, jak je nacházíme v germánské marce. Jejich postavení bylo až do polovice 16. století mnohem výhodnější než postavení rolníků v západní části Německa. Tím si také vysvětlíme skutečnost, že selská válka neměla na východ od Labe téměř žádný ohlas.

Během 16. století dochází k značnému rozvoji vývozu obilí z východolabské oblasti do západní části Evropy. Vzhledem k charakteru vývozu přenesla se téměř celá iniciativa obchodu z hospodářsky upadajících měst na junkerský velkostatek. Junkerská zemědělská velkoprodukce, která se vyvíjela na základě tohoto vývozu, přinášela s sebou jako ekonomickou nutnost t. zv. druhé nevolnictví. „Kapitalistická perioda se ohlásila na venkově jako perioda zemědělské velkoprodukce na základě nevolnické roboty.“[8] Zejména od druhé poloviny 16. století pokračuje velmi rychle přeměna svobodných rolníků v poddané a pak v nevolníky. Dochází k značnému vykořisťování rolníků robotou, k omezování a rušení práva volného stěhování a k úplnému upoutání rolníků k junkerskému velkostatku.

Zemědělská velkoprodukce na velkých latifundiích byla pro pruské junkerstvo při tehdejším nedostatku peněz a stoupající ceně obilí velmi výnosným obchodem. Snažilo se rozšířit své statky t. zv. sváděním (skládáním) selské půdy. Dokud měli rolníci jako úročníci (Zinsleute) postavení téměř svobodných, nebylo samozřejmě možné — a to zejména pokud plnili své povinnosti vůči pánovi — vyhnat je z jejich honů (Hufen). V pozdější však době, když už byl dokončen proces přeměny úročníků v nevolníky, nebylo už těžké svádět selskou půdu v potřebném rozsahu. Tak byla velká část rolníků „vyhnána nebo degradována na chalupníky (Kotsassen) s pouhou chatrčí a trochou zahradní půdy, jejich dvorce byly sváděny ve velký panský statek a ten byl obděláván

---

[7] Engelsova poznámka k třetímu německému vydání prvního dílu Marxova „Kapitálu“ str. 245.

[8] Marx—Engels—Lenin—Stalin zur deutsche Geschichte I., str. 153.

robotou nových nádeníků a ještě zbylých rolníků".[9] To však nebylo vše.

Panovník neméně šlechetný než šlechta potřeboval rovněž mnoho peněz. A tak za to, že dovolil šlechtě znevolnit sedláky, dovolila mu ona ukládat na tytéž sedláky daně. A aby celou věc dovršil, sakcionoval zemský kníže přeměnu dřívějšího předsednictví vrchnosti na už dávno neexistujícím svobodném selském soudě v právo patrimonálního soudnictví a policejní správy pozemkové vrchnosti, podle které vrchnost nebyla pouze šéfem policie, nýbrž i soudcem nad svými rolníky, a to dokonce ve vlastní věci, takže rolník mohl vrchnost žalovat pouze u vrchnosti samé. Tím se stala vrchnost tvůrcem zákona, soudcem a vykonavatelem rozsudku v jedné osobě.[10] Spojením pozemkové, soudní a dědičné pravomoci[11] vznikl v rukou junkerů hospodářsky a politicky velmi silný celek, kterému se nemohla postavit v cestu ani města, přenesením těžiště obchodu na západ velmi oslabená, ani zadlužená a bezmocná zemská knížata (zemědpáni). Dochází tak k opačné situaci než v západní Evropě, kde se mladá buržoasie ujímá všude hospodářského vedení a kde se vytváří centralisované národní státy. Obchodní sbližení junkerů s rozvíjejícím se kapitalismem na západě, má tedy za následek upevnění hospodářského a politického postavení junkerů, a to jednak vůči knížatům, proti nimž jsou junkeři v opozici, jednak vůči městům, kterým upevnění feudálních nevolnických vztahů bere možnost získávat svobodné pracovní síly tak nezbytně nutné pro rozvoj manufactur, jednak konečně vůči rolníkům, kteří přeměněni v nevolníky stávají se téměř otroky se stále delší robotou a většími povinnostmi. Je třeba zdůraznit, že vytváření trhu na obilí v rukou junkerů nevedlo ani ke kapitalisaci jejich velkostatků, ani k vývoji peněžních vztahů mezi nevolníky a junkery, právě naopak, peněžité dávky jsou nahrazovány robotou, neboť jen zvýšené vykořisťování rolníků robotou mohlo zajistit dostatek pracovních sil — junkerský velkostatek zůstává nadále převážně naturálním hospodářstvím.

Jinak se vyvíjely rolnické poměry v oblastech na západ od Labe. Nevolnictví raného feudalismu dalo pánovi práva, která se během doby stala bezcennými. Postavení nevolníků se proto rovnalo stále více postavení pouhých poddaných, nebo dokonce téměř svobodných. Když se však během 14. a 15. století začalo ve městech rozvíjet peněžní hospodářství, snažila se šlechta zvýšeným vykořisťováním rolníků — zejména peněžními a naturálními dávkami, robotou, sváděním selské půdy a zrušením rozsáhlých práv markových — naplňovat svoje stále prázdné pokladny. „K tomu pomáhali zemědpánům a šlechtě římští juristé, kteří tím, že použili římských právních zásad na německé poměry často nepochopené způsobili nesmírný zmatek, kterým pán vždy získal a sedlák vždy ztratil."[12] To nakonec vedlo k častým selským vzpourám a ně-

---

[9] Tamtéž str. 153.
[10] Tamtéž str. 571.
[11] V německé literatuře je spojení pozemkové, soudní a dědičné pravomoci v rukou statkáře charakterisováno jako „Gutsherrschaft".
[12] Marx—Engels—Lenin—Stalin zur deutsche Geschichte I., str. 152.

mecké selské válce. Po porážce rolníků a vítězství feudálů byla sedlákům vzata jejich poslední práva a proces znevolňování rychle pokračoval. Pouze ta skutečnost, že zeměpisná poloha a přílišná vzdálenost jihozápadního Německa od světových obchodních center se nepříznivě projevily na rozvoji zemědělské velkoprodukce a že rolnické masy se mohly opírat o poměrně silné postavení zemských knížat, takže nedošlo k svádění selské půdy ve velké míře, zachránila sedláky před osudem jejich východoněmeckých bratří. Zůstal tak i po třicetileté válce zachován velký počet selských usedlostí, t. zv. „Maierhöfe", které se v pozdější době staly fakticky i dědičnými a z kterých odváděl sedlák pouze určitý díl úrody, pevně stanovený.

Zmatky, které nastaly během třicetileté války a po ní, umožnily šlechtě dokončit v celém Německu úplné ujařmení sedláků. „...třicetiletá válka zničila nejvýznačnější část produktivních sil používaných v zemědělství, a tím i současným zničením mnohých měst přivedla sedláky, plebejce a ruinované měšťany na dlouhou dobu do irské bídy v její nejhorší formě."[13] Knížata, šlechta a v katolických částech Německa i církve sváděly velkou většinu půdy za války zničených nebo opuštěných selských dvorů a připojily ji ke svým dominiím. Úbytek obyvatelstva z 18 milionů na 6 milionů[14] během války, vedl k značnému nedostatku pracovních sil na statcích feudálů, což se projevilo v dalším utužení feudálních vztahů — ve zvýšení roboty a platů. „Každé knížátko vyssávalo své poddané jako upír a utlačovalo je naprosto podle své libovůle. Říše se nikdy nestarala o vnitřní záležitosti kteréhokoliv státu, až na to, že vytvořila soudní dvůr (Říšský komorní soud ve Wetzlaru), který měl vyřizovat žaloby poddaných proti jejich vládcům. Avšak tento skvělý soud se těmto přím věnoval s takovou péčí, že nikdo nikdy neslyšel, že by se tam byla nějaká pře rozhodla. Je téměř neuvěřitelné, jaké krutosti a svévolnosti páchala nadutá knížata na svých poddaných... Také šlechta, která nebyla nezávislá, nýbrž podléhala svrchovanosti krále nebo některého biskupa či knížete, jednala obvykle s lidem hůře než ze psy a ždímala z práce svých nevolníků — neboť nevolnictví bylo tehdy v Německu obecným zjevem — co jen mohla."[15] Ani prodej nevolníků nebyl považován za protiprávní nebo nelidský, vládnoucí společnost se na něj dívala jako na prostředek, kterým je umožněno rozdělit pracovní síly na venkově tak, jak toho vyžaduje potřeba. Všeobecnému úpadku na venkově napomáhala feudální rozdrobenost, která se stala brzdou německého obchodu a z něho plynoucího hospodářského rozvoje. Německá vesnice živořila.

Během 17. a 18. století poznali panovníci, že systém svádění selské půdy (Bauernlegen) není nikterak v zájmu jejich stále prázdných státních pokladen. „Rolníci, dříve než byli svedeni, platili státní daně, avšak z jejich honů spoje-

[13] Engels: Německá selská válka str. 103.
[14] Abusch: Der Irrweg einer Nation, str. 26.
[15] Engels: Německo v předvečer revoluce 1848 str. 15—16.

ných s dominiem (mit dem steuerfreien Dominium zusammengeworfenen Hufen) prostým daně, nedostal stát ani vindry".[16] Došlo tak v zájmu státních financí a vojenství se strany panovníků k pokusům o reformu selských poměrů. Pro rozhodný odpor šlechty však byl vydáván pouze t. zv. „Bauernschutz" (selská ochrana). V západních a zejména jihozápadních zemích Německa, kde postavení zemských knížat se upevnilo, hned po selské válce došlo k prvním zákazům svádění selské půdy již před třicetiletou válkou a během ní (na př. v Sasku máme záznamy zákazů již z let 1609, dále 1623 a 1763).[17] V oblastech na západ od Labe zavádí se „selská ochrana" během první poloviny 18. století (pro marku Braniborskou už v r. 1714, pro pruskou část Slezska v r. 1717, pro ostatní pruské země r. 1749, v Braniborsku, Pomořansku a Slezsku měl být zachován počet usedlostí, který existoval r. 1756).[18] Selská ochrana nedovolila vrchnosti svádět selskou půdu. Každá uvolněná nebo opuštěná selská usedlost měla být znovu osídlena rolníkem a nikoli zabrána velkostatkem. Selská ochrana chránila sice nevolníka před největšími výstřelky šlechty, zabránila zejména dalšímu svádění selské půdy, neznamenala však nikterak ochranu osoby nevolníka, který byl nadále vydán svévoli šlechtice. Přes to, že tato ochrana byla velmi skrovná a nadto byla většinou vrchností obcházena anebo upadla v zapomenutí, takže musela být stále obnovována, či dokonce někde nebyla pro odpor stavů vůbec provedena (na př. ve východním Prusku a Meklembursku), lze o ní říci, že zachránila velký počet selských usedlostí před sváděním.

Velká francouzská buržoasní revoluce a napoleonské války urychlily vývoj německých poměrů. Když vypukla francouzská buržoasní revoluce zachovalo sice slabé a „ukázněné" německé měšťanstvo klid, připustilo dokonce bez odporu kontrarevoluční intervenci pro Francii, rolnictvo však se pod přímým vlivem francouzské revoluce odhodlalo k několika povstáním a vzpourám, jež byly pro svoji roztříštěnost, provinciální lokálnost a konečně i pro zbabělost buržoasie předem odsouzeny k porážce.[19] Až „Napoleonův vpád znamenal pro Německo první násilné pronikání do složitého německého feudálního systému. Tento vpád přinesl ssebou první kroky k odstranění starých feudálních výsad šlechtických státkářů a pozemkových vlastníků, zrušení několika menších států ve prospěch větších států. Byl to násilný zásah do starého křesťansko-germánského pořádku, to však také na druhé straně znamenalo nové možnosti měšťáckého vývoje v Německu".[20]

---

[16] Marx—Engels—Lenin—Stalin zur deutschen Geschichte, str. 572.

[17] Viz článek P. Stultze: Der sächsische Bauernaufstand 1750 (Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1953 č. 1, str. 24).

[18] Viz článek J. Nichtweisse: Zur Frage der zweiten Leibeigenschaft und des sogenannten preussischen Weges der Entwicklung des Kapitalismus in der Landwirtschaft Ostdeutschlands. (Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1953 č. 5, str. 713).

[19] Známé je povstání saských rolníků roku 1790, rolnické vzpoury na vesenském panství „Géra" a na panství „Leuthen" na podzim 1790 a dále povstání slezských tkalců roku 1793. Viz o tom článek P. Stultze: Der sächsische Bauernaufstand 1790. (Zeitschrift für Geschichtswissenschaft 1953 č. 1—3.)

[20] Obermann: Úvod k Engelsově práci: Německo v předvečer revoluce 1848, str. 10.

Již před Napoleonovým vpádem došlo v některých zemích Německa ke zrušení nevolnictví (na př. v Badensku r. 1783, v Šlesvicku–Holštýnsku r. 1804). Nikde však na celém území říše nedošlo k zrušení roboty a feudálních dávek. Teprve zákonodárství francouzské revoluce a Napoleonův Code civil osvobodil německé rolnictvo na levém břehu Rýna od roboty a jiných povinností a zrušil vrchnostenská práva k půdě a to bez náhrady. Státy rýnského spolku, království Vestfalské a porýnské země zrušily pod nátlakem Napoleona, který využil nálady lidových mas a vlastního postavení protektora těchto zemí, ve velmi krátké době veškeré feudální nevolnické vztahy a vrchnostenská práva — většinou však za náhradu. Pro zaostalé nevolnické státy to znamenalo velký krok vpřed. Široké masy německého rolnictva a hlavně mladá německá buržoasie nechápaly však obrovský význam těchto liberálních reforem „... dělaly vše co bylo v jejich moci, aby otočily kolo dějin zpět do r. 1789“.[21] Velkou úlohu hrála také skutečnost, že široké masy lidu v porobených státech se dostaly pod dvojí jho, a to na jedné straně své vlastní buržoasie a statkářů a na druhé straně cizího dobyvatele. Nenávist k porobě vyústila v jednotný zápas proti cizímu utiskovateli. Napomáhal k tomu nacionalismus mladé německé buržoasie, která maskujíc své vlastní zájmy sjednotila pod módními hesly jako „velký německý národ“, „národní nezávislost“ atd., široké masy lidu k boji proti Napoleonovi. Lid bojoval s nadšením za uskutečnění těchto hesel, neuvědomoval si, že porážka Napoleonova znamená zároveň porážku liberálních reforem a vítězství feudálních knížat a šlechty.

Podívejme se nyní blíže na vývoj pruských zemědělských reforem pro pozdější postavení junkerů v Německu tak důležitých. Do katastrofální porážky Pruska roku 1806 došlo sice k uvolnění feudálních nevolnických vztahů na státních dominiích,[22] v podstatě se však pruská agrární politika nedostala přes selskou ochranu, tak často sabotovanou zemskými stavy.

Hospodářská situace Pruska po tilsitském míru byla přímo katastrofální. Co nebylo zničeno válkou, nebo netrpělo pod okupační armádou a nesmírnou reparací, bylo hospodářsky zničeno Napoleonovým kontinentálním systémem, který znemožnil mimo jiné vývoz obilí do Anglie, Švédska a Holandska, pro východní provincie Pruska tak výhodný. I nejzaostalejší pruský byrokrat musel pochopit, že pouze reformy — a to především reforma agrární — mohou zachránit zemi před úplným úpadkem.

První popud k zavedení reforem dal sám Napoleon v Tilsitu, a to ze dvou důvodů. Jednak byly reformy nejlepší pákou jeho moci, a proto je zavedl všude tam, kde mu to umožnila jeho moc nebo vliv, jednak chtěl reformami zlepšit příjmy pruské státní pokladny, aby se stala schopnější platit jeho reparační

[21] Engels: Německo v předvečer revoluce 1848, str. 26.

[22] Už v roce 1767 došlo k úpravám nevolnických poměrů na státních doménách. Roku 1799 bylo zrušeno nevolnictví v markách a v Pomořansku, dále byly v Prusku, Pomořansku a ve Slezsku zrušeny potažní roboty a přeměněny v peněžité dávky. Nařízením z roku 1808 bylo zrušeno nevolnictví na všech státních doménách, a to bez náhrady.

požadavky. Napoleon vykonal na pruskou vládu tlak zejména tím, že na obsazeném pruském území, kde vytvořil dva nové státy (knížetství Varšavské a království Vestfalské) začal osvobozovat rolnictvo, což mělo velký ohlas u pruských rolníků. Jedním z dalších a neméně důležitých činitelů byly otázky související s bojeschopností pruské armády. K příčinám rychlé a přímo katastrofální porážky Pruska patřilo to, že nikde v zemi ani v armádě se nenašla ani stopa národního odboje a dokud se masy rolnictva — kádr armády — nacházely v poddanství junkerů a v dosahu holí šlechtických důstojníků, nebylo zlepšení pro další boj s Napoleonem ani možno očekávat. Chtěla-li pruská vláda získat široké lidové masy pro osvobozovací boj, nemohla to učinit jiným způsobem než reformou politicko-společenských poměrů, zejména zrušením nevolnictví.

Už 17. srpna 1807 předložily „Provinzialdepartement" a „Immidiatkomision" králi dva návrhy agrární reformy, které v podstatě obsahovaly dva hlavní body: 1. svobodu vlastnictví půdy, to znamená, zrušení monopolu šlechty vlastnit velkostatky, 2. zrušení nevolnictví, to znamená zavedení svobody rolníkovy osoby, nikoliv však osvobození od feudálních povinností — všechny roboty a platy měly trvat nadále. Král souhlasil s návrhy bez námitek a pověřil bratry Schrötterovy vypracováním zákona. Krátce před vydáním Říjnového ediktu vydaly stavy prohlášení, ve kterém se pravilo, že souhlasí se zrušením nevolnictví pouze tehdy, zůstane-li pro děti poddaných zachována pětiletá povinná služební doba na velkostatku, t. zv. „Zwangsgesindedienst"[23] a bude-li jim ponechána volná ruka nad selskou půdou. Bratři Schrötterovi odmítli požadavek pětileté povinné služby na velkostatku. Poněvadž však chtěli ukojit hlad junkerů po selské půdě, navrhli, aby bylo statkářům povoleno svádět půdu těch poddaných, kteří nebyli dědičně usedli — a těch byla většina. Junkerům měla z toho vyplývat jen povinnost usídlit za každou vyhnanou selskou rodinu, rodinu zemědělského dělníka. Při poměrně vysoké a stále stoupající ceně půdy, která znemožňovala širokým rolnickým vrstvám a venkovskému proletariátu nabývat pozemky, bylo by to znamenalo zánik středního a malého rolnictva vůbec. Je zásluhou jinak ne příliš pokrokového svobodného pána vom Steina, který převzal začátkem října opět svůj bývalý úřad, že edikt z 9. 9. 1807 nedopadl přímo katastrofálně pro rolnictvo. Obsahoval v podstatě dva body:

1. Šlechtě bylo povoleno jakékoli podnikání na poli hospodářském a naopak i rolníci a měšťané mohli nabývat šlechtické velkostatky (t. zv. Freiheit des Güterverkehrs).

2. Bylo zrušeno nevolnictví.

---

[23] Od roku 1518 bylo stanoveno, že děti sedláků, chtějí-li vstoupiti do služby, musí napřed nabídnouti své služby pánovi, jehož byly poddanými. Nařízení bylo roku 1550 opakováno. Utužením nevolnictví vznikla pak t. zv. „Zwangsgesindedienst". Po zrušení povinné služební doby byla 8. 11. 1810 vydána t. zv. „Gesindeordnung", která upravila čelední poměry na základě námezdním.

Výhody, které z ediktu pro rolnictvo vyplývaly,[24] byly tedy minimální, všechny feudální platy a služby zůstaly zachovány. Rozhodnutí o svádění selských dvorců, jak bylo navrženo bratry Schrötterovými, vyhradil Stein pro zvláštní instrukci. Reforma nebyla nikterak velkolepá. Avšak i tato skromná „reforma" byla reakcionářským junkerům trnem v oku a proto využívali všech svých úřadů, policejní správy i vrchnostenské juristikce k tomu, aby ji sabotovali, nebo alespoň zdrželi její provádění. Instrukce (Ausführungsbestimmungen zum Edikt) byly vydány dne 14. 2. 1808 pro Litevsko a Východní a Západní Prusko, dne 27. 3. 1808 pro Slezsko a Kladsko a dne 9. 1. 1810 pro marky a Pomořansko. Instrukce kladly sice svádění selských statků určité meze, v podstatě je však podporovaly v širokém rozsahu. Instrukce rozlišovaly „mladé" a „staré" selské usedlosti podle roku vzniku. (Ve Východních Prusích po roce 1752 a v Západních Prusích po r. 1774.) Všem tak zvaným „mladým usedlostem" byla odňata státní ochrana a byly ponechány statkářům na pospas. V odůvodnění, kterým chtěla pruská vláda ospravedlnit svoji dobrotu k junkerům uvedla, že mladé selské usedlosti vznikly následkem všeobecného blahobytu po r. 1752 a 1774, který však během válečných let zanikl a ztratily tak své opodstatnění. Nerozlišovaly se však pouze „mladé" a „staré" selské usedlosti, nýbrž i dědičně a nedědičně osídlené. I zde bylo statkářům povoleno svádět omezený počet nedědičně osídlených dvorců střední velikosti, avšak s výhradou, že za každého vyhnaného rolníka musel být na statku zaměstnán jeden zemědělský dělník s rodinou.

„Agrární reforma, která našla svůj výraz v Říjnovém ediktu r. 1807, byla tedy více reformou pro junkery než pro rolníky. Junkeři zůstali v nezmenšeném vlastnictví svých stavovských privilegií, zůstaly jim také zachovány všechny feudální dávky, robota a služby. Říjnový edikt pozvedl jejich hospodářský stav, i když museli přistoupit na zrušení nevolnictví, tak byli přece bohatě odškodněni dalekosáhlým právem svádět selské dvorce, což jim v zásadě zakázal i bedřichovský stát."[25]

V dalších letech se mezinárodní situace vyjasnila, Evropská reakce zvedala hlavu proti Napoleonovi. Pruští reformátoři, ve snaze zajistit Prusku přední postavení v nastávajícím boji s Napoleonem, vynutili na „Landesdeputiertenversammlung" tak zvaný „Regulierungsedikt" ze dne 14. 9. 1811, který v podstatě neměl jiný úkol než povzbudit rolnictvo k boji proti Francouzům. V ediktu byla rolníkům slíbena dalekosáhlá úprava vztahů mezi statkářem a rolníkem a právo vykoupit se z břemen. Edikt dělil rolníky opět na dvě skupiny, a sice na vlastníky dědičných a nedědičných usedlostí. Rolníci hospodařící na dědičných usedlostech (Lassbauern) byli povinni odstoupit svému

[24] R. Stein: ve své práci „Die ländliche Verfassung Ostpreussens", roztřídil rolnictvo asi do 14 skupin. Hranice těchto skupin nejsou přesně určitelné, budu proto mluvit nadále pouze o rolnictvu obecně. Ostatně není ani cílem tohoto příspěvku osvětlit různost těchto skupin nebo vymezit jejich přesné hranice.

[25] Mehring: Von Tilsit nach Tauroggen, str. 29.

pánu jako náhradu za feudální služby a platy jednu třetinu své půdy, rolníci hospodařící na nedědičných usedlostech (Lassiten und Zeitpächter) dokonce jednu polovinu své půdy.[26] Brzo se však ukázalo, že edikt z r. 1811 obsahoval pouze sliby. Junkerům nebyla totiž žádná reforma dosti výhodná, různými intrikami dosáhli několika změn ediktu ve svůj prospěch. Po vídeňském kongresu pak, když se evropská reakce cítila opět bezpečna a nemusela se již obávat „zlého" Napoleona, byla rolnictvu, které tak hrdinně bojovalo proti svému „utiskovateli", deklarací ze dne 29. 5. 1816 zasazena poslední rána. Tato deklarace vyloučila z práva vykoupit se z břemen všechny rolníky, kteří neměli vlastní potah, jejichž usedlosti nebyly zapsány v obecném katastru anebo vznikly před určitým rokem.[27] Toto omezení působilo zničujícím způsobem na široké vrstvy malého a středního rolnictva. V roce 1821 bylo vydáno další nařízení,[28] které omezilo možnost výkupu od feudálních povinností v ještě větší míře než nařízení předešlá, potvrdilo výslovně trvání feudálních břemen pro majitele menších hospodářství — Kotsassen, Häusler, Dreschgärtner atd. — to znamená pro všechny chalupníky a nově usazené nádeníky. „Bylo zapotřebí ještě revoluce r. 1848, aby bylo konečně zúčtováno se všemi feudálními výsadami, a ve skutečnosti skončilo toto pruské rolnické hnutí teprve v roce 1865; bylo třeba dvou generací, aby bylo nesrovnatelně ubožejším způsobem dosaženo toho, co prosadila francouzská revoluce za jednu noc".[29]

Příliš pozdě byl po revoluci 1848 vydán t. zv. „Ablösungsgesetz" z 2. 3. 1950, který měl zmírnit účinky ediktu z r. 1811 a zejména deklarace z r. 1816 tím, že výkupné už nemělo být placeno statkářům v půdě, nýbrž v penězích.[30] Velký počet selských dvorců byl již připojen k junkerským latifundiím.

Pomalý vývoj kapitalistických výrobních vztahů, který byl následkem silných feudálních prvků, stal se historickou zvláštností německých poměrů. Rozvoj velkoprůmyslu byl brzděn nedostatečnou kapacitou vnitřního trhu, politickou rozdrobeností a malou kupní silou obyvatelstva, těžce stíhaného feudálními daněmi. Samozřejmě, že i „pruská cesta" vývoje severoněmeckého zemědělství, které bylo ve své většině až do poloviny 19. století založeno na nevolnických vztazích a které způsobilo malou poptávku vesnice po průmyslovém zboží, měla nepříznivý vliv na rozvoj průmyslu.[31] Teprve kolem 30. let se postavila německá buržoasie, zejména v rýnské oblasti, která byla vlivem francouzské okupace téměř osvobozena od všech feudálních přežitků a kde se nacházelo ohromné přírodní bohatství, pozvolna na nohy. Další rozvoj průmyslu pak vidíme po rozšíření celního spolku v letech 1849 až 1859. O tomto období na-

---

[26] „Erbzinsleute" a „Erbpächter" byli z ediktu vůbec vynecháni.

[27] Pro Slezsko byl směrodatný rok 1749, pro Braniborsko a Pomořansko rok 1763 a pro Záp. Prusko rok 1774.

[28] „Ablösungsordnung" ze dne 27. 6. 1821.

[29] Mehring: Německé dějiny od konce středověku str. 95.

[30] Zároveň byla zřízena důchodová banka (Rentenbank), která měla usnadnit finanční provedení nového zákona.

[31] Kuczynski: Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Deutschland 1789—1870, str. 46.

psal Marx, že se Německo změnilo ze státu agrárního ve stát průmyslový. V té době byl položen základ pro pozdější expansivní politiku Německa. Sjednocení Německa „shora" a vládnoucí postavení finančního kapitálu a junkerů v „druhé" a později ve „třetí" říši je důsledkem tehdejší zbabělé politiky buržoasie, která ze strachu před lidovými masami neprovedla radikální demokratické reformy a spojila se raději s feudálními junkery.

Když Lenin ve své práci „Agrární program sociální demokracie v první ruské revoluci 1905—1907" charakterisoval vývoj zemědělství, poznamenal, že při pruské cestě v zemědělství, „je hlavním obsahem evoluce to, že nevolnictví přerůstá v porobu a v kapitalistické vykořisťování na pozemcích feudálů-statkářů-junkerů".[32] To se projevilo zejména v Prusku, kde si junkeři zachovali přes veškeré reformy své feudální společenské a politické postavení a zůstali i nadále nejmocnější hospodářskou silou na venkově. Nejenže úřednický aparát byl zcela v rukou šlechtických statkářů, pruští junkeři měli dokonce svoji policii a mohli každého stávkujícího zemědělského dělníka uvrhnout do vězení.[33] V 50. letech 19. století jim pak umožnily vysoké ceny obilí a ohromné sumy peněz, které dostali od sedláků za t. zv. „osvobození", přechod ke kapitalistickému způsobu zemědělské velkovýroby s využitím strojů a námezdních pracovních sil. Vzhledem k tomu, že junkerům zůstala zachována důležitá feudální privilegia, jako policejní moc, právo patrimonálního soudnictví a patronát nad školou a kostelem, zůstali i po revoluci roku 1848 nejsilnější politickou mocí na venkově, která měla ve vleku značnou část nádeníků a malého a středního rolnictva. Je tedy možno říci, že jak hospodářská, tak politická moc junkerů nebyla agrární reformou nikterak ohrožena, nýbrž naopak posílena, a to zejména ohromnými sumami peněz a velkou částí půdy, kterou jim postoupilo pruské rolnictvo jako náhradu za „osvobození". „Jenom ve Slezsku urozená šlechta dostala náhradou: na penězích 18,544.766 tolarů, na peněžité rentě každý rok 1,599.992 tolarů, naturální renty 260.069 šefflů žita ročně, konečně 1,533.050 jiter půdy, postoupené sedláky".[34] Jen v penězích zaplatili rolníci v období od r. 1816 do roku 1856 junkerům asi jednu miliardu marek. Rolnictvo bylo sice „osvobozeno" od feudálních nevolnických vztahů, ale zbaveno zároveň také velké části půdy. Mnoho rolníků se stalo zemědělskými námezdními dělníky s malým přídělem půdy a vytvořilo tak základní masu námezdně pracujících na velkostatku.

Naproti tomu v západním Německu, kde byly zejména na levém břehu Rýna velkostatky většinou smeteny francouzskou buržoasní revolucí, stalo se vedoucí silou na venkově buržoasní rolnictvo (Großbauerntum), které se vyvíjelo z t. zv. „Maierhofu" a bylo v pozdější době jedním ze základních

---

[32] Lenin: Agrární program soc. dem. v I. ruské revoluci 1905, str. 24.

[33] Známý je t. zv. „Prügelgesetz", který dával statkáři právo trestat deputátníka vězením až do jednoho týdne a tělesným trestem až do 25 ran holí. Zákon se vztahoval nejen na deputátníky a jejich ženy a děti bydlící na statku, nýbrž i na nádeníky.

[34] Kan: Revoluce 1848 v Rakousku a v Německu.

pilířů fašistické agrární politiky. Třídní diferenciace rolnictva, která se objevila již za feudalismu, se během XIX. století v celém Německu prohlubuje. Vytváří se tak situace, ve které na jedné straně stojí kapitalistická velkovýroba representovaná ve své většině junkerskými velkostatkáři a kulaky, kteří se stávají významným spojencem buržoasie na venkově a na druhé straně malovýroba — malý a střední rolník — která pro svoji intensitu, s jakou obdělává půdu, je často mylně považována za výhodnější než zemědělská velkovýroba a která upadá už během 1. poloviny 19. století do područí finančního kapitálu, takže její zájmy se dostávají do příkrého rozporu se zájmy buržoasie.

Krise, kterou prodělávalo německé zemědělství v letech 1820—1825, byla brzy překonána a v 30. letech 19. století začalo období, ve kterém se vyvíjelo zemědělství velmi slibně. V 70. letech se však agrární krise, která zachvátila celou Evropu, projevila takovou měrou, že zadluženost malých a středních zemědělských usedlostí pozoruhodně stoupla. To se projevilo v ohromném růstu bídy a proletarisace rolnictva. Šestapadesát procent veškerého počtu hospodářů (převážná většina majitelů méně než 2 ha půdy) se nemohlo již uživit pouze zemědělstvím a měli vedlejší zaměstnání. V letech 1882 až 1895 vzrostl počet hospodářství do 2 hektarů o 174.000 hospodářství a jejich zemědělská plocha klesla o 18.000 ha, při čemž se počet ostatních hospodářství (od 2 ha do 1.000 ha) zvýšil pouze o 108.000 hospodářství, jejich zemědělská plocha však vzrostla přibližně o 650.000 ha.[35] Největší přírůstek připadá na parcelová hospodářství, jejichž vzrůst (t. j. vzrůst proletarisace venkova) je důsledek diferenciace a odchodu obyvatel z vesnic, který nutí velkostatkáře, aby se snažili podílet zemědělské dělnictvo půdou; vzniká tak vrstva domkářů, která zajišťuje statkářům pracovní síly a která stojí třídně mezi maloburžoasií a proletariátem. Drobné pozemkové vlastnictví se tak dostává do služebního poměru k vlastnictví velkému. Jedinou skupinou zemědělců, u kterých se hospodářské podmínky nezhoršily, jsou statkáři (nad 100 ha).

Z 32 miliard marek celkového kapitálu na venkově připadalo v té době na 5.500 statkářů asi 11 miliard marek. Tato skutečnost se nám ukazuje ještě v příkřejším světle, když si uvědomíme, že dluhy německého zemědělství v roce 1913 činily kolem 17½ miliardy marek. Inflací roku 1924 bylo sice zemědělství zbaveno všech dluhů, byla mu však také vzata možnost kapitálových investic, jelikož banky poskytovaly dlouhodobý úvěr pouze v omezeném rozsahu. Krátkodobé úvěry pak neumožnily zvýšení zemědělské produkce, nýbrž sloužily pouze k placení daní a úroků a k udržování hospodářství. To mělo za následek, že už v r. 1932 činila zadluženost zemědělství v krátkodobých úvěrech přes 11 miliard marek, při čemž úroky z těchto dluhů byly většinou placeny pouze přijímáním dalších krátkodobých úvěrů. K rychlému stoupání zadluženosti přispívala také vysoká úroková sazba, která činila až 14 %, což představovalo

---

[35] Lenin: Vývoj kapitalismu v zemědělství, str. 152—164.

v roce 1931 sumu 1 miliardy marek. Když v období hospodářské krise v letech 1929 až 1933 banky už nemohly poskytovat další úvěry, hrozila rolnictvu úplná zkáza vlnou exekučních dražeb. Tak na př. v Prusku byla v roce 1931 hnána do dražby 6 × větší rozloha půdy než v šesti letech před první světovou válkou.

Po první světové válce se projevil značný pokles zemědělské produkce (téměř o 36 %). Říšské osidlovací zákony (Reichssiedlungsgesetze) ze dne 11. 8. 1919 a 7. 6. 1923,[36] které dávaly rolníkům k disposici poměrně velké plochy zemědělské půdy, měly zejména za úkol zvýšit tento pokles produkce a omezit aspoň v malé míře útěk zemědělců do přelidněných a hladem a nezaměstnaností trpících měst, což se jim také částečně podařilo.

Již v r. 1878 si vynutili statkáři zavedení ochranných cel na obilí a jiné potraviny a ta způsobila velké zdražení potravin ve prospěch výrobců. Po roce 1902, kdy byl vydán nový celní tarif, měli velkostatkáři stále větší příjmy a žádali stálé rozšiřování a zvyšování celního tarifu. Ochranná cla měla za následek nejen zdražení potravin, nýbrž i nedostatek potravin (známý je velký nedostatek masa v Berlíně roku 1908), což ovšem junkerům nevadilo, aby toho nevyužili pro svoje theorie o „všeněmectví" (Alldeutschtum) a „hladu po půdě" (Landhunger), které měly pod rouškou nedostatku zemědělské půdy pro výživu německého národa podporovat imperialistické choutky junkerů, zejména na východě.

Hlásnou troubou velkostatkářů byl „Svaz zemědělců" (Bund der Landwirte, založený r. 1893), který se stal brzo vlivnou stranou v říšském sněmu, zejména když získal pro svou politiku poslance konservativních stran a katolického „Centra". Asi milion zemědělců se stalo členy tohoto „svazu", který hájil zájmy pouhých 5000 velkostatkářů. Při volbách do říšského sněmu v roce 1907 rozvinul tento svaz asi podobnou činnost, jakou známe z předvolebního období r. 1933. Pro ilustraci uvedu jeden z letáků Svazu, jakých tehdy kolovalo tisíce. Jde o provolání podepsané 493 „spolkově-konservativními zemědělci", ve skutečnosti statkáři, kterým vyzvali zemědělce k hospodářskému bojkotu městských obchodů. V provolání se praví: „Dejme si slovo, že budeme kupovat pouze v takových obchodech, jejichž majitelé neagitují proti nám, berme ohled pouze na takové (obchodníky), o jejichž konservativním, antisemitském a nacionálním smýšlení nejsou pochyby. To je povinností všech vlastenců, každého křesťanského Němce."[37] Propaganda, která nabádá pod rouškou „vlastenectví" k hospodářskému bojkotu politického protivníka, je nejen typická pro junkerské velkostatkáře, nýbrž i pro nacistickou stranu. Když se na demonstraci v Regdsburgu protestovalo proti vysokým ochranným clům, která způsobila, že byly neúměrně zdraženy potraviny, byl nad celým okresem vyhlášen orgánem „svazu zemědělců" hospodářský bojkot s poznámkou: „my už je vyhladoví-

---

[36] Reichsgesetzblatt 1919, str. 13.
[37] Viz o tom: Bürger: Die Agrardemagogie in Deutschland.

me“. Je třeba poznamenat, že tento případ nebyl ojedinělý, nad celými okresy a městy byl takto vyhlášen hospodářský bojkot.

O postavení rolníků a úloze junkerů v období fašistické diktatury budeme mluvit v druhé části příspěvku. V bonské Spolkové republice trvá vykořisťování zemědělských dělníků a vesnické chudiny statkáři a kulaky dodnes. Postavení malého a středního rolnictva se nezměnilo a jeho závislost na venkovské buržoasii a finančním kapitálu se stále prohlubuje.

Jiná je ovšem situace v Německé demokratické republice, kde došlo už v září r. 1945 k úplnému převratu venkovských poměrů.“ Feudálním junkerským velkostatkářům je odnímána půda, kterou kdysi uloupili rolníkům, a je vracena rolníkům. Staleté bezpráví na rolnictvu je odstraněno a reakční svrchovanost junkerů a feudálních pánů na vesnici je zlomena. Rolník se stává svobodným pánem na své hroudě a nejsilnější oporou demokracie na vesnici.“[38]

II

Soudruh Dimitrov zhodnotil ve svém projevu na VII. světovém kongresu KI 1935 velmi výstižně fašistickou agrární politiku. Řekl tehdy: „Fašismus sliboval zruinovanému, ožebračenému rolnictvu, že zlikviduje dlužní porobu, že odstraní pachtovné a dokonce bez náhrady zcizí velkostatkářskou půdu pro rolníky, kteří nemají půdu a jsou ruinováni. Ve skutečnosti vede k neslýchanému zotročení pracujícího rolnictva trusty a fašistickým státním aparátem a stupňuje do krajnosti vykořisťování základních mas rolnictva velkoagrárníky, bankami a lichváři.“[39]

Hitler jako agent nejreakčnějších a nejimperialističtějších elementů německého finančního kapitálu a junkerů využil ilusí maloměšťáků, že je možno se zbavit kapitalistické nouze za kapitalismu, a vlastnických, náboženských a nacionalistických předsudků lidových mas. Nacismus se snažil sjednotit pod praporem s hákovým křížem všechny společenské vrstvy. Proto musela nacistická ideologie bezzásadově sjednotit veškeré názory, musela se přizpůsobit potřebám a přáním všech vrstev. To je také vysvětlení, proč nacházíme ve fašistické ideologii tolik rozporů. Hlavním jádrem fašistické strany ve městech se stal jednak lumpenproletariát a ta část neuvědomělého průmyslového dělnictva, která za dlouhé doby nezaměstnanosti hluboko klesla a chytala se ve svém zoufalém boji o denní chléb každého stébla a t. zv. dělnická aristokracie, jednak maloburžoasie (drobní obchodníci), která uvěřila Hitlerovým slibům o zrušení velkoobchodů a trustů. Podobná byla situace na venkově. Také zde byl zemědělský dělník trpící krisi a nezaměstnaností, který čekal od 17. bodu programu nacistické strany[40] příděl půdy a tím osvobození od statkářského

[38] W. Pieck: Projevy a stati, str. 83.
[39] Dimitrov: Výbor z projevů a článků, str. 55.

vykořisťování a masa rolníků, kterým hrozila každým dnem exekuční dražba. Velmi silná byla ovšem také nákaza fašismu mezi mládeží, kterou naplnila hluboká nenávist vůči vítězným mocnostem, což využil fašismus pro její ideologickou přípravu k imperialistickým záměrům.

Již v předešlé kapitole jsme mluvili o tom, jaká byla situace na venkově před Hitlerovým nástupem k moci. Dluhy německého zemědělství činily na začátku krise roku 1929 téměř 12 miliard marek, při tom do této sumy nejsou ještě započteny dluhy za různé renty a výměnky členů rodiny. Přes jednu miliardu marek úroků šlo ročně do kapes bank. Přitom je třeba ještě přihlížet k tomu, že vlivem chronické agrární krise se rolnictvo nepodílelo vůbec na ziscích hospodářského oživení v letech 1924 až 1929. Za takové situace je ovšem jasné, že rolníci příliš lehkomyslně uvěřili fašistickému agrárnímu programu.[41] Na ukázku, kolik demagogie bylo v tomto programu a co po převzetí moci Hitlerem z něho zbylo, uvedu stručně jeho hlavní body:

1. Venkovské obyvatelstvo má velký význam jako nositel dědičného zdraví, jako páteř branné moci a jako ručitel nezávislé výživy národa (Bürge der Nahrungsfreiheit).

2. Národně socialistická strana bojuje proti neúctě k selskému stavu a proti zanedbání zemědělství ve Výmarské republice.

3. V nových zásadách německého pozemkového práva a pozemkové politiky v budoucí říši bude kladen obzvláštní důraz na to, že vlastnické právo k půdě je spojeno s povinností využít půdy pro blaho celého národa.

4. Povinností nového státu bude hospodářskou a kulturní pomocí ukazovat rolnictvu jedině správnou cestu k blahobytu selského stavu, k odstranění lichvy a vysokých úroků a k zlepšení postavení zemědělských dělníků. Proto žádáme řízení zemědělského trhu a tvorby cen s odstraněním spekulace.

5. Nesouhlasíme s postojem nynějších zemědělských organisací k současnému stavu zemědělství.

A nyní se podívejme blíže na jednotlivé body programu. Tak na př. bod č. 1.: Nebudeme se zabývat fašistickým tvrzením, že venkov je pramenem nebo nositelem dědičného zdraví. Tato theorie je naprosto nevědecká a povrchní. Fašistická literatura se touto theorií mnoho zabývala, ve skutečnosti však neměla žádný praktický význam. Mnohem zajímavější je pro nás tvrzení programu, že rolnictvo je „ručitelem nezávislé výživy národa". Německá fašistická hospodářská politika se snažila zvýšením zemědělské produkce krýt potřebu potravin z vlastních zdrojů. Sledovala tím v podstatě dvojí cíl. V době míru mohla omezením dovozu zemědělských produktů ušetřit devisy na nákup důležitých surovin, nezbytných pro přípravu imperialistické války. Za války

[40] 17. bod programu nacistické strany zněl: „Žádáme pozemkovou reformu přiměřenou národním potřebám, vytvoření zákona o bezplatné konfiskaci půdy pro obecně prospěšné účely. Odstranění pachtovného a omezení pozemkové spekulace."

[41] Jde o národně socialistický agrární program, který byl stanoven na schůzi (Parteiamtliche Kundgebung) „o poměru NSDAP k venkovskému obyvatelstvu" ze dne 6. března 1930.

— a to byl hlavní cíl — chtěla zneškodnit následky ev. blokády zásobováním obyvatelstva z vlastních zdrojů. Samozřejmě, že k zvýšení zemědělské produkce bylo třeba zlepšit technický standard zemědělské výroby, to si však vyžádalo velkých kapitálových investic, které si mohli dovolit pouze velkovýrobci — to znamená junkeři a část venkovské buržoasie. Široké masy rolnictva byly jako t. zv. „Reichsnährstand" (říšská vyživovací skupina) nuceny kupovat velká množství umělých hnojiv, na kterých vydělávaly chemické koncerny a která měla zvýšit hektarové výnosy. Ve skutečnosti došlo sice ke zvýšení zemědělské produkce, avšak nikoli ve prospěch rolníků nebo spotřebitelů, nýbrž ve prospěch statkářů, kteří se zbavili zahraniční konkurence na vnitřním zemědělském trhu a měli tak milionové zisky. Nejsmutnější následky měla ovšem pro německé rolnictvo ta skutečnost, že se „smělo" považovat za „páteř" německé armády. A je třeba přiznat, že v tomto bodě fašistický program nelhal, rolnictvo bylo skutečně jádrem německé armády. Tato „čest" stála však německý venkov přes 5 milionů mrtvých v II. světové válce.

K bodu č. 2. a jeho kritice zemědělských poměrů ve Výmarské republice je třeba říci toto. Již r. 1927 se neobyčejně ostře pociťovala chronická agrární krise, která způsobila v celém kapitalistickém světě ohromnou zadluženost malých a středních rolníků. Nepříliš valný hospodářský stav tehdejšího Německa tuto krisi ještě více zhoršil a urychlil, takže vypukla dlouho před periodickou krisí hospodářskou. Je otázka, zdali se situace po roce 1933 zlepšila. A zde je nutno říci, že u velkostatkářů a u venkovské buržoasie ano. Avšak nikoliv dík „prozíravé politice Hitlerově", jak ráda tvrdívala Goebbelsova propaganda, nýbrž jako důsledek zbrojení a přípravy zásob pro imperialistickou válku. Přes veškerou propagandu a vychvalování nových zemědělských zákonů, přes veškerá Hitlerova tvrzení, že Německo je zemí rolníků, zůstaly široké masy malých a středních rolníků ve stejné dlužní poroběě jako ve Výmarské republice. Ukazuje nám to jasně fakt, že v roce 1939 činily dluhy německého zemědělství přes 11 miliard marek, což je pouze o 1 miliardu méně než za nejhlubší hospodářské krise v r. 1932.

Pokud se mluví ve 3. bodě o nových zásadách pozemkového práva, slibuje zde Hitler celému německému rolnictvu to, co pak dal pouze jeho privilegované části — to je vesnickým boháčům — v říšském zákoně o „dědičných dvorcích" ze dne 29. září 1933.[42] Nová pozemková politika měla spočívat jednak v rozdělení té části půdy velkostatkářů, která nebyla svými majiteli obdělávána, jednak v osídlení východního území Německa. Skutečnost, že ve fašistickém Německu, ve kterém určovali největší vlastníci půdy — junkeři — spolu s finančním kapitálem směr jak vnitrostátní, tak zahraniční politiky, nemohlo dojít k rozdělení velkostatkářské půdy, nepotřebuje zvláštních komentářů. Šlo zde pouze o předvolební trik, kterým se nacistická strana snažila získat

[42] Reichsgesetzblatt 1933 díl I., str. 685.

voliče mezi deputátníky a venkovskými dělníky. I osídlovací politika byla provedena v zájmu junkerů a větších rolníků. Zatím co ve Výmarské republice bylo vytvořeno na tisíce menších rolnických usedlostí — v roce 1932 jich bylo 9046 s průměrnou rozlohou asi 11 hektarů — koncentroval fašismus své úsilí na vytvoření větších usedlostí. Na příklad v roce 1938 bylo vytvořeno 1456 nových rolnických usedlostí, což je pouze jedna šestina počtu z r. 1932, avšak průměrná rozloha jednotlivých usedlostí byla dvojnásobná (kolem 22 hektarů) a v roce 1941 bylo na německém území vytvořeno již pouze 381 usedlostí, avšak jejich průměrná rozloha se zvýšila téměř na 25 hektarů.[43] Junkerům byla pak přidělena ohromná část území v Polsku a v Sovětském svazu, což mělo často za následek nejbrutálnější vyhlazení slovanského obyvatelstva. K bodu č. 4 je možno říci pouze tolik, že k řízení a ke kontrole prodeje a nákupů zemědělských produktů byla zřízena „říšská vyživovací skupina".[44] Tato organisace, která kontrolovala celý hospodářský život na venkově, poskytla 400 největším statkářům, kteří vlastnili více půdy než 1,000.000 rolníků, diktaturu nad celým německým zemědělstvím. O tom, jak se zlepšila „pomocí státu" celková hospodářská situace na venkově, mluvili jsme už v souvislosti s 2. bodem programu. Pokud jde o postavení zemědělských dělníků, došlo ihned v prvních letech fašistické války k značnému zhoršení jejich situace. Po zavedení pracovní povinnosti (Arbeitzwang) v roce 1934,[45] bylo jim prakticky zakázáno změnit zaměstnání, takže jejich postavení se rovnalo téměř postavení poddaných začátkem 19. století.

V souvislosti s 5. bodem programu bych chtěl pouze poukázat na to, že veškeré zemědělské organisace ve fašistickém Německu v čele s t. zv. „Reichsbauernschaft" sloužily pouze junkerům a velkostatkářům. Byl zaveden „vůdcovský princip" a veškeré funkce v těchto organisacích byly přiděleny velkostatkářům. Tak na příklad říšský vedoucí rolnictva a ministr výživy a zemědělství W. Darré, byl zároveň jedním z nejbohatších velkostatkářů v Prusku. Zemědělská politika těchto pánů nesloužila rolnictvu, jak tvrdil časopis pro fašistické rolnictvo se zvučným názvem „Odal, časopis pro krev a půdu,"[46] nýbrž velkostatkářům.

Není samozřejmě možné vypořádat se, na dvou nebo třech stránkách s celým poměrem fašistické ideologie k rolnictvu, chtěl bych se pouze ještě krátce zmínit o známém hesle „Volk ohne Raum" (Národ bez prostoru),

---

[43] Kuczynski: Die Geschichte der Lage der Arbeiter in Deutschland 1933—1945, str. 93.

[44] Fašismus sdružil veškeré výrobce ve svazky, které měly evidenci výroby a prodeje. Svazem výrobců zemědělských produktů byl t. zv. Reichsnährstand.

[45] Gesetz zur Regulung des Arbeitseinsatzes 15. V. 1934, Reichsgesetzblatt I. str. 381. § 2 zákona zní: President říšského ústavu může nařídit, že osoby, které pracovaly v den vyhlášení jeho nařízení nebo v předcházejících třech letech v zemědělství, mohou být zaměstnány v jiných než zemědělských podnicích nebo povoláních a pro jiné než zemědělské práce pouze s jeho předběžným souhlasem.

[46] „Odal, Zeitschrift für Blut und Boden." O tom, jaké nesmyslnosti předložil v tomto časopise jeho hlavní redaktor W. Darré venkovskému čtenáři, bylo by možno napsat samostatnou knihu.

které se v určité obměně projevilo již za císařského Německa. Zde totiž využila fašistická ideologie rozporů mezi výrobními silami a výrobními vztahy v zemědělství, které vedly v částečně přelidněném Německu k relativnímu nedostatku potravin, aby ospravedlnila svoji agresivní theorii „všeněmectví" a nedostatečného „životního prostoru" (Lebensraum). Heslo „Volk ohne Raum" sloužilo již po první světové válce revanšistům. Hitler je převzal velmi ochotně, jednak aby jím odůvodnil výboje německého imperialismu a jednak, aby pomocí něho dokázal vlivem válečných příprav nedostatečně zásobovanému dělnictvu, že německá území nestačí k výživě německého národa.

Nacistická strana se snažila vypěstovat z kulaků speciální „selskou aristokracii", která se měla stát agenturou kapitalismu a oporou fašismu na venkově. Věc se zdá na první pohled velmi jednoduchá. Stojí však před námi otázka, proč se zastavila dravost německých velkostatkářů před určitou vrstvou rolníků — lépe řečeno před vesnickými boháči — a proč jí pomáhá dokonce stabilisovat její postavení? Srážejí se zde do jisté míry zájmy jednotlivých statkářů se širokými zájmy německých velkokapitalistů jako celku.

Za prvé je jasné, že junkeři měli chuť na veškerou půdu v Německu, tedy i na půdu vesnických boháčů. Hlavní zájem finančního kapitálu a junkerů jako celku však spočíval v přípravě imperialistické války, od které finanční kapitál očekával miliardové zisky a nová odbytiště pro svoje výrobky, junkeři pak od ní očekávali rozšíření svých latifundií a ohromné plochy půdy na východě a lacinou pracovní sílu, kterou mělo poskytnout zotročené obyvatelstvo porobených zemí. K válce bylo však zapotřebí spolehlivé armády. Bylo jasné, že armáda nemohla být vytvořena z nespolehlivého průmyslového proletariátu, kterého bylo ostatně zapotřebí ve zbrojním průmyslu. Jádrem armády se mohlo stát pouze rolnictvo. Bylo proto nutno získat rolnictvo, nebo aspoň jeho většinu, pro fašistickou politiku a zde nestačily pouhé demagogické sliby. Junkeři se museli proto, aspoň prozatím, „spokojit" s vykořisťováním zemědělských dělníků a s ohromnými zisky, které plynuly do jejich kapes, jednak vytvořením zásob pro válku a jednak omezením dovozu krmiva a udržením jeho vysokých cen. Rolnictvo, které bylo hlavním odběratelem krmiva, doplatilo samozřejmě na tyto machinace statkářů.

Za druhé se projevily na vesnici vlivem diferenciace, která se stále prohlubovala, značné rozpory mezi třemi základními vrstvami německého venkova — to je mezi junkery, kulaky a ohromnou masou domkářů a malých a středních rolníků. V oblastech s „pruskou cestou vývoje v zemědělství" stály kulacké vrstvy často ostře proti junkerskému velkostatku, a to zejména proto, že mu nemohly v hospodářském boji dobře konkurovat, v druhé řadě pak polofeudální privilegia junkerů překážela často plnému uplatnění kulaků v politickém a veřejném životě na venkově. Bylo tedy třeba aspoň do určité míry vyrovnat zájmy mezi kulaky a statkáři. Jako další činitel přistupuje tu skutečnost, že většina venkovského obyvatelstva v těchto oblastech se skládala z domkářů

a deputátníků s malým přídělem půdy, což je stavělo „mezi maloburžoasii a proletariát, avšak blíže k tomuto“ (Lenin). Tyto masy, i když nebyly nikterak revolučně naladěny, nemohly samozřejmě tvořit spolehlivou oporu kapitalismu na venkově. Ze všech rolnických vrstev, a to platí pro celé Německo, se mohlo stát pouze kulactvo pevnou oporou a agenturou kapitalismu na venkově. Pouze oni mohli vedle statkářů zavedením mechanisace zvýšit zemědělskou produkci, což bylo nezbytně nutné pro vedení imperialistické války. Jen proto privilegovala fašistická vláda vesnické boháče a část středních rolníků, jen proto chtěla vytvořením „dědičných rolnických dvorů“ zabránit diferenciaci kulaků.

Fašismu nešlo tedy nikterak o „záchranu selského stavu“, ani o návrat „k starodávné harmoničnosti a společenství zájmů“, který prý existoval v staré germánské vesnici, nešlo mu také o záchranu německé „krve a půdy“ před jedem marxismu a liberalismu, který prý rozdělil německou vesnici na zadluženého rolníka a židovského lichváře, jak tvrdila Goebelsova propaganda, nýbrž o ochranu a podporu vesnických boháčů — o podporu kapitalismu na venkově. Všechny zákony fašistického zemědělského práva směřovaly k tomuto cíli. Jedním z nejdůležitějších z nich je zákon o „dědičných rolnických dvorcích“, který byl vyhlášen dne 29. září 1933 a vstoupil v platnost dne 1. října 1933. Obsahuje 61 paragrafů, které jsou rozděleny do 7 hlav. V úvodním prohlášení zákona se praví: že říšská vláda schválila tento zákon ve snaze napomáhat úměrnému rozdělení malých a středních usedlostí, které jsou jediným prostředkem k zachování zdravého selského stavu, jako krevního pramene (Blutquelle) německého národa, a ve snaze chránit selské usedlosti před zadlužením a rozparcelováním. Celý tento úvod, který byl prohlášen za základní myšlenku zákona, nebyl však ničím jiným než pouhou demagogií k oklamání malého a středního rolnictva. Skutečnost vypadala zcela jinak, než jak slibovala fašistická vláda. Nedošlo nikterak k povznesení drobného rolnictva, nýbrž k ruinování nejširších rolnických mas. Fašistická vláda nebyla vládou rolníků, jak o sobě tak ráda tvrdivala, ale vládou finančního kapitálu a junkerů.

První oddíl zákona (§§ 1.—10) pojednává o velikosti a vzniku dědičných dvorců a o příslušenství dědičných dvorců (jako je strojový park atd.) Podle § 23 se může stát dědičným rolnickým dvorcem (Erbhof) pouze taková usedlost, jejíž výměra je větší než 7,5 ha a menší než 125 ha. Výjimky u statků větších než 125 ha, mohl podle § 5 zákona povoliti říšský ministr pro výživu a zemědělství, a to tehdy, šlo-li o statek s méně hodnotnou půdou nebo o statek, na kterém sídlil jeden rod déle než 150 let, nebo byl-li majitelem statku „zasloužilý Němec“, po případě „rod zasloužilého Němce“, nebo vytvořil-li na statku sídlící rod kulturně nebo historicky cenné budovy, jejichž údržba vyžadovala větších nákladů, takže nemohly být hrazeny z výnosu menšího statku. Ustanovení § 5 umožnilo téměř všem pruským junkerům podílet se na výhodách zákona. Další výjimky, šlo-li o usedlosti menší než 7,5 ha, mohly být

povoleny pěstitelům vinné révy a větším zahradníkům (§ 6), tedy tam, kde druh výroby připouštěl kapitalistický charakter hospodářství. Už z toho, co jsem nyní uvedl, jasně vyplývá, že zákonodárci nešlo „o úměrné rozdělení malých a středních rolnických usedlostí", jak se pravilo v úvodním prohlášení zákona, neboť usedlosti nad 7,5 ha nepatří už nikterak k malým usedlostem a v krajích s hodnotnější půdou (na př. v údolí Rýna, v řepných oblastech, nebo u pěstitelů tabáků a vinné révy) většinou nepatří ani ke středním usedlostem. Zákonodárci šlo spíš o to, umožnit úplnou kapitalisaci usedlostí nad 7,5 ha a menší usedlostí (jichž byla většina) dát na pospas bankám a věřitelům k hromadnému vyvlastnění. Že t. zv. dědičné rolnické dvorce byly kapitalistického rázu, vyplývá už z té skutečnosti, že naprostá většina jich používala po celý rok námezdní pracovní síly, což je charakteristickým znakem každého kapitalistického zemědělství.

K. Blomejer, profesor na jenské universitě a fašistický odborník pro selské právo, snažil se ve své práci „Deutsches Bauernrecht"[47] čtenářům namluvit, že „většina německých selských hospodářství se stala 1. října 1933 dědičnými selskými usedlostmi".[48] Že toto tvrzení není pravdivé, vyplývá jasně ze statistiky, kterou uvedl Lenin ve své práci „Vývoj kapitalismu v zemědělství".[49] Čísla jsou uvedena podle výsledků soupisu z roku 1895.

skup. hosp.	počet. hosp.	zemědělská plocha
do 2 ha	3236.000	1808.000 ha
od 2—5 ha	1016.000	3286.000
od 5—20 ha	999.000	9722.000
od 20—100 ha	282.000	9870.000
od 100 — a více ha	25.000	7832.000
Celkem	5558.000	32518.000 ha

Tato čísla jsou sice zastaralá potud, že počet hospodářství se změnil zejména tím, že se zmenšilo území Německa po I. světové válce, porovnáme-li však tuto statistiku s tím, co uvedl Huppertz ve své práci z r. 1939,[50] kde se odvolává na soupis rolnických hospodářství z roku 1925[51] (který nemám bohužel k disposici), můžeme s určitosti říci, že v roce 1933 bylo v Německu kolem 5,3 rolnických hospodářství. Hospodářství s rozlohou od 0,5 ha do 7,5 ha bylo přibližně 4,4 milionů, to je asi 84 % všech hospodářství. Zákon se tedy vztahoval na 1 milion hospodářství, což je o něco méně než $^1/_5$ všech hospodářství v Německu. Profesor Blomejer uvedl dále ve své práci na straně 90: „Počítalo se s milionem dědičných dvorců, avšak pouze kolem 680.000 statků se stalo 1. října 1933 dědičnými rolnickými dvorci". Blomejer zde zřejmě již zapomněl, co řekl na

[47] Německé selské právo.
[48] Blomajer: Deutsches Bauernrecht, str. 90. (Berlin 1937.)
[49] Lenin: Vývoj kapitalismu v zemědělství, str. 153.
[50] Huppertz: Räume und Schichten bäuerlicher Kulturformen in Deutschland, str. 64.

téže stránce jednu větu před tím, totiž, že „většina německých zemědělských hospodářství se stala vyhlášením zákona dědičnými rolnickými dvorci“. Na jeho omluvu je třeba říci, že jeho tvrzení, i když není pravdivé, je rozhodně v naprostém souladu s fašistickou propagandou, neboť i fašističtí propagandisté doufali, že jim čtenář uvěří, že v Německu je pouze 700.000 rolnických hospodářství, přestože na venkově žilo ještě v roce 1930 přes 32 % všeho německého obyvatelstva a přibližně 20 milionů obyvatel se živilo provozováním zemědělství. Už z toho, co jsem nyní uvedl, jasně vyplývá, že zákon o dědičných rolnických dvorcích nesplnil sliby dané rolnictvu v 17. bodu národně socialistické strany, o kterém jsme už mluvili.

Druhý oddíl zákona (§§ 11—18) pojednává o vlastníku dědičného dvorce. Jen vlastník dědičného dvorce se mohl nazývat „sedlák“ (Bauer). Ostatní vlastníci zemědělských usedlostí se „směli“ nazývat pouze „zemědělci“ (Landwirte). Způsobilým stát se „sedlákem“ (Bauernfähig) byl pouze ten, kdo byl vlastníkem dědičného dvorce, německým státním občanem, arijského původu, způsobilý k právním činům, dále kdo měl počestnost (Ehrbarkeit) a způsobilost usedlost řádně obhospodařovat. Těchto pět předpokladů mělo podle fašistické nauky napomáhat vytvořit takového rolníka, který by pracoval na vlastní půdě, pečoval o svoji rodinu a udržoval svoje hospodářství v takovém stavu, aby se mohlo stát základem výživy i pro další generaci.

Za říšského občana byl pokládán pouze ten, kdo byl německé nebo druhově příbuzné krve a „dokázal-li svým chováním, že je ochoten a schopen věrně sloužit německému národu a říši“.[52] Jelikož však za výhradního nositele idejí odpovídajících „německému smýšlení“, to znamená i „věrnosti sloužit německému národu“ byla uznávána národně socialistická strana, byla podmínka německého státního občanství vždy posuzována s hlediska příslušnosti nebo poměru k této straně. Pokud jde o podmínku arijského původu (Erfordnis deutschen oder stammesgleichen Bluts(§ 13), je zákon o dědičných rolnických dvorcích mnohem přísnější než norimberské zákony.[53] Pouze ten, kdo mohl dokázat, že jeho předkové v přímé linii až do 1. ledna 1800 (a to včetně všech dne 1. ledna 1800 žijících) byli arijského původu, byl považován „za nositele německé nebo druhově příbuzné krve“. Právní praxe stanovila zde pouze dvě výjimky a to za prvé bylo-li otcovství k nemanželskému dítěti sporné nebo pochybné, platila až do důkazu opaku právní domněnka, že otec dítěte je arijského původu, za druhé bylo možno, opět až do důkazu opaku, považovat za arijského původu předky z jedné linie, nebylo-li pro různé překážky možno zjistit jejich přesný rodokmen a to zejména tehdy, byly-li důkazy v druhé linii vedeny přes rok 1800.

---

[51] Landwirtschaftliche Betriebzählung z 16. června 1925.
[52] Norimberské zákony, Reichsgesetzblatt 1935 díl I., str. 1145.
[53] „Gesetz zum Schutz des deutschen Blutes und der deutschen Ehre“, ze dne 15. 9. 1935, Reichsgesetzblatt 1935 díl I., str. 1114.

Co se týče podmínky způsobilosti k právním činům, platila ustanovení občanského zákona.[54] Ustanovení o „počestnosti sedláka" mělo podle komentáře k zákonu vytvořit u majitelů dědičných dvorců „zvláštní stavovskou čest, podobně jako u jiných povolání a důstojnického stavu".[55] Ztráta čestných práv občanských a vězení v káznici má zásadně za následek ztrátu „počestnosti", avšak zde může zvláštní soud pro dědičné rolnické dvorce (Anerbegericht), který není vázán usnesením nebo rozsudkem trestního soudu, stanovit výjimky. Záleží při tom na celkovém chování odsouzeného a jeho poměru k říši. Jinými slovy, jednalo-li se o přísluśníka národně socialistické strany, který projevil podle fašistické právní praxe už svým členstvím v Hitlerově straně svůj dobrý poměr k říši, nebylo těžké prohlásit jej za „počestného". Naproti tomu politická činnost v Komunistické straně Německa před rokem 1933 byla podle usnesení zemského soudu pro dědičné dvorce v Celle naprosto neslučitelná s „počestností sedláka".[56] Tak jako všechny podmínky a potřebné vlastnosti k dosažení „čestného názvu sedláka" měla i poslední podmínka, t. j. způsobilost dvorec řádně obhospodařovat, podle fašistické nauky právně a hospodářsky upevnit „spojitost mezi půdou a krví". Že však svatější než „spojitost půdy a krve" byly hitlerovcům zájmy německých bankéřů, ukazuje jasně § 15 odst. 2, který mimo jiné praví: i když rolník vyhovuje všem požadavkům, neumí-li však obhospodařovat svůj statek takovým způsobem, aby mohl splatit dluhy,[57] bude na návrh zemského vedoucího rolníků (Landesbauerführer), správa a braní užitků převedeno na manžela nebo dědice „sedláka". Neplnění vyživovací povinnosti vůči rodičům, a to zvláště tehdy, byli-li následkem toho odkázáni na veřejné prostředky a neplacení úroků mělo stejné následky.

Zájmy jednotlivých kulaků byly tedy až v druhé řadě za zájmy bankéřů a kapitalistů. Důležité je ustanovení § 16 zákona, podle kterého přes to, že majitel usedlosti přestává být „sedlákem", to znamená ztrácí t. zv. „Bauernfähigkeit" zůstává usedlost nadále dědičným rolnickým dvorcem. Na místo „sedláka" nastupuje zákonný dědic a není-li zákonných dědiců, je zemský vedoucí rolnictva oprávněn navrhnout soudu kandidáta podle vlastního uvážení. Usedlost tedy nemohla v žádném případě ztratit povahu dědičného rolnického dvorce, měnil se pouze držitel (usedlost patřila celému rodu). Tím měla být uskutečněna zásada programu fašistické strany, že společný užitek (t. j. užitek celého rodu) je přednější než užitek jednotlivce. Ve skutečnosti zde šlo však o omezení diferenciace kulackých hospodářství, jelikož dělení dvorců mezi dědice bylo vyloučeno.

Třetí oddíl zákona (§§ 19—36) pojednává o dědičné posloupnosti. Německá fašistická právní nauka považovala tento oddíl zákona za nejdůležitější. Viděla

---

[54] Viz § 6 B. G. B.
[55] Baumecker: Handbuch des Großdeutschen Erbhofrechts, str. 204.
[56] Viz o tom Juristische Wochenzeitschrift, ročník 34, str. 2958.
[57] Exekuční dražba byla, jak uvidíme dále, vyloučena.

v něm smysl celého zákona, tvrdila, že tento oddíl zajišťuje ve zvýšené míře způsob, kterým přechází usedlost z pokolení na pokolení, při čemž je prý právě v těchto ustanoveních zdůrazněna spojitost „mezi hroudou a rodem". Pro nás je důležité to, že při smrti rolníka přešla celá usedlost na jednoho dědice, ostatní dědicové dědili pouze takový majetek zůstavitele, který nebyl součástí dědičného dvorce. Zabránilo se tím rozdělení statku mezi sourozenci, jak bylo v některých krajinách Německa zvykem. Dědic usedlosti nemusel již vyplácet ostatním dědicům jejich podíly v penězích, nebo je hypotékárně zajistit, což mělo často za následek úplné zadlužení statku i na několik let. Na druhé straně vedlo toto ustanovení „k vytlačování milionů rolnických synů a dcer z vesnic a k jejich přeměně v paupery",[58] a k vytvoření t. zv. „aristokracie mezi dětmi" uvnitř rodin kulaků, která tím, že jí fašismus dal větší práva než jejím mladším sourozencům, byla mu zavázána poslušností. Zákon zde napomáhá upevnění a rozvoji buržoasního rolnictva tím, že zabraňuje dalšímu rozdělení kulackých statků mezi sourozence, právě tak jako vyloučením všech dědiců zůstavitele, pokud jde o nemovitosti dědičného dvorce a jeho příslušenství, zabránil hypotékárnímu zajištění dědictví, které vedlo často k velké zadluženosti hospodářství. Dále je pro nás důležitá ta skutečnost, že dluhy zemřelého rolníka se neplatily z majetku dědičného dvorce, nýbrž pokud to bylo možné, z ostatního majetku pozůstavitele (§ 34). Podle § 21 zákona nemají nemanželské a adoptované děti dědické právo. Z dědictví jsou téměř vyloučeny i ženy (§ 20). Nacistická nauka odůvodňovala přednost bratra a bratrance v dědické posloupnosti před dcerou tím, že prý dvorec dává svému majiteli jako svému správci úkol opatrovat a udržovat jej pro celý rod. Tento úkol nemůže však podle nacistické nauky plnit dcera pozůstavitelova, protože svým sňatkem přebírá zároveň povinnost darovat svému manželi děti a přispívat při rozvoji jeho rodu. Její děti již patří k jinému rodu a mají i jiné jméno. Žena byla tedy pouze věčnou otrokyní muže, nástrojem pro plození potomků, takové bylo podle fašistické nauky její „svaté" a „přirozené" poslání.

Další oddíl (§§ 37—39) pojednává o zcizení, zatížení a exekuci dědičných dvorců. Podle § 37 zákona je dědičný dvorec zásadně nezcizitelný a hypotékárně nezatižitelný. Pouze zvláštní soud (t. zv. Anergericht) může ve zvláštních případech povolit zcizení nebo zatížení usedlosti. Stejným způsobem je usedlost chráněna před exekuční dražbou z peněžité pohledávky (§ 38). Výjimky existují v případě veřejné pohledávky, avšak zde mohl okresní vedoucí rolnictva (Kreisbauernführer) prohlásit jménem říšské vyživovací skupiny, že přebírá pohledávku za usedlost.

Avšak ani ve fašistickém Německu neustal konkurenční boj mezi jednotlivými kapitalisty a je proto zcela jasné, že za takových okolností nechtěly banky a spořitelny nadále poskytovat dědičným dvorcům úvěr. Tím vznikl u dědič-

---

[58] Dimitrov: Výbor z projevů a článků, str. 56.

ných dvorců problém poskytnutí investičního úvěru a úvěru vůbec. Fašistická vláda rozšířila proto zákon o oddlužení[59] ve prospěch dědičných dvorců, a to v tom smyslu, že tam, kde pro předlužení usedlostí[60] nemohlo podle všeobecných předpisů zákona dojít k oddlužení, bylo zavedeno zvláštní řízení, které mělo v každém jednotlivém případě umožniti přizpůsobení dluhů výrobní kapacitě usedlosti. Za tímto účelem dala průmyslová banka k disposici 65 milionů marek. Proces oddlužení dědičných dvorců probíhal až do roku 1936, mezitím co u ostatních usedlostí byla celá akce zakončena již v létě 1934. V období, kdy $^2/_3$ všech zemědělských usedlostí v Německu měly dluhy ve výši $^1/_3$ celkové ceny usedlosti a dluhy více než $^1/_5$ všech usedlostí přesahovaly dokonce cenu samotné usedlosti, poskytovala tedy fašistická vláda pomocí průmyslové banky úzké vrstvě rolnické buržoasie dar v ceně 65 milionů marek. Třídnost těchto zákonů nepotřebuje dalších důkazů.

Další oddíly zákona pojednávají o zvláštních soudech pro záležitosti dědičných dvorců (Anerbegericht, Erbhofgericht, Reichserbhofgericht) o pozemkové knize a o rejstříku pro dědičné dvorce. V souvislosti se zvláštními soudy pro záležitosti dědičných dvorců je třeba poukázat na to, že se zde fašismus pokusil dokázat „lidovost" svého soudnictví tím, že na každém zvláštním soudě seděli jako přísedící dva rolníci (§ 41 odst. 2). Tito přísedící nebyli však nikterak voleni, nýbrž byli podle § 44 zákona jmenováni justiční správou na návrh vedoucího rolnictva, takže se stali svým výběrem doménou fašistických statkářů a kulaků a zároveň sloužili ke klamání širokých mas a k posilování důvěry ve fašistický soud.

Dále pak podle § 55 zákona o dědičných dvorcích a § 42 nařízení o provedení zákona o dědičných dvorcích[61] byly dědičné dvorce osvobozeny od dědické daně, od převodní daně z pozemků a z obecných dávek. Při poměrně vysokých daňových sazbách (u dědické daně činila téměř 10 %) plynuly tímto způsobem další miliony marek do kapes venkovské buržoasie.

Závěrem je tedy možno říci, že zákon o dědičných dvorcích zajistil úzké vrstvě německých rolníků — a to hlavně fašisticky smýšlejícím nebo s fašismem sympatisujícím kulakům — privilegované postavení vůči ostatním rolníkům. Fašistické právo vybudovalo z této vrstvy na německé vesnici agenturu kapitalismu a fašismu, která měla v imperialistické válce vedle zemědělské velkovýroby, jež měla v tomto směru hlavní úkol, zajistit nezávislost německé zemědělské výroby od zahraničních trhů. Zákon upevňuje hospodářsky dědičné dvorce a omezuje diferenciaci venkova tím, že zakazuje jednak hypotékární zajištění dědictví a dluhů, jednak dělení movitostí i nemovitostí mezi sourozence a ostatní zákonné dědice. Ustanovení o dědické posloupnosti (§§ 19—36) vytvořily uvnitř rodin majitelů dědičných dvorců „dětskou aristokracii":

---

[59] Schuldenregelungsgesetz ze dne 1. 6. 1933, Reichsgesetzblatt 1933, str. 331.
[60] To znamená tam, kde dluhy přesahovaly cenu usedlosti.
[61] Erbhofrechtsverordnung ze dne 21. XII. 1936, Reichsgesetzblatt I., 1069.

Zákon dával nejstarším synům veškerá práva, neboť pouze oni se mohli stát „správci" majetku rodu, což znamená ve skutečnosti dědici veškerého jmění, ovšem za předpokladu, že vyhovovali podmínkám uvedeným v §§ 11—18. Nevyhovoval-li žádný ze synů pozůstavitele podmínkám zákona (to jest nebyl-li Bauernfähig) nebo neměl-li zůstavitel synů, nastupují bratři, synovci a bratranci nebo další příbuzní mužského rodu, nebylo-li jich, mohl zemský vedoucí rolnictva navrhnout zvláštnímu soudu (Anerbegericht) kandidáta podle vlastního uvážení. Při posuzování jednotlivých kandidátů na „správcovství" dvorců hrála samozřejmě největší úlohu t. zv. „počestnost sedláka", která umožnila jednak vyloučit z kandidátství všechny antifašisty, jednak dávala přednost členům fašistické strany. „Sedlák" nemohl sice úplně volně disponovat nemovitostmi, dvorce i soukromé vlastnictví bylo do určité míry omezeno tím, že zcizení nebo hypotékární zajištění dluhů mohl povolit pouze zvláštní soud. V praxi však postupoval tento soud tak, že zcizení dvorce vždy doporučoval, ovšem za předpokladu, že nový nabyvatel vyhovoval podmínkám uvedeným v §§ 11 až 18 zákona. Pokud jde o hypotékární zajištění dluhů je třeba poznamenat, že na jedné straně byly zákonem o oddlužení dědičné dvorce téměř osvobozeny od všech dluhů a na druhé straně odpadl tím, že dědictví nebylo děleno mezi zákonné dědice, jeden z hlavních důvodů zadluženosti dvorců, nehledě k tomu, že dvorce byly osvobozeny od obecných dávek a měly v daňových záležitostech značné výhody.

K tomu přistupuje ještě ta skutečnost, že v době války dodal fašistický stát kulakům miliony levných pracovních sil z řad válečných zajatců a porobeného východního obyvatelstva. Přesto však nesmíme úlohu kulaků ve fašistickém zemědělství přeceňovat. Nacistická zemědělská politika byla řízena úzkou vrstvou velkostatkářů - junkerů, kteří vlastnili 36 % veškeré půdy v Německu. Oni hráli rozhodující úlohu v říšské vyživovací skupině (Reichsnährstand), která sdružila veškeré výrobce zemědělských produktů a poskytla jim přesnou evidenci zemědělské výroby. Statkářům připadaly největší zisky a jim se také dostávalo nejrozsáhlejší podpory fašistického státního aparátu.

ФАШИСТСКИЕ ПОПЫТКИ УКРЕПИТЬ КАПИТАЛИЗМ В СЕЛЬСКОМ ХОЗЯЙСТВЕ ГЕРМАНИИ

Карел Литш

Через всю историю немецкого крестьянства в 19 и 20 ст. красной нитью проходят последствия столь роковой для крестьянства в Пруссии земельной реформы Штейна Гарденберга. Благодаря тому, что революция 1848 года не закончилась победой, в Пруссии сохранились феодальные крупные земельные владения. Экономическое и политическое господство юнкеров в Восточной Пруссии, этого «наиболее реакционного, шовинистского и милитаристского слоя немецкого народа» (Пик), осталось непоколебленным. Только демократическая земельная реформа в Германской Демократической Республике возвратила крестьянам землю, которая была в течение четырех веков отнята у них юнкерством.

Партия Гитлера, которая в своей программе с неслыханной демагогией обещала крестьянству освобождение от уплаты земельной ренты и «отвечающую национальным нуждам земельную реформу» (программа НСНРП) проводила в течение всего периода своей диктатуры явно враждебную крестьянам политику. Фашистское государство было заинтересовано не в том, чтобы обеспечить питание населения, а в том, чтобы обеспечить наиболее высокий доход для юнкерства, которое вместе с представителями промышленного и финансового капитала привели нацистов к власти. Имперский закон о наследственном крестьянском дворе от 29 сентября 1933 года предоставил известные выгоды только кулакам и определенной части средних крестьян, т. е. всего только одной шестой всего крестьянства Германии, и тем самым укрепил капитализм в сельском хозяйстве. Положение мелких крестьян и известной части средних крестьян не улучшилось, о чем свидетельствует тот факт, что в 1939 году задолженность немецкого сельского хозяйства, несмотря на издание закона об урегулировании задолженности, составляла только на один миллиард марок менее, чем в 1932 г., являвшгося годом наибольшего кризиса.

ZU DEN FASCHISTISCHEN VERSUCHEN DEN KAPITALISMUS IN DER DEUTSCHEN LANDWIRTSCHAFT ZU BEFESTIGEN

Karl Litsch

Wie ein Faden ziehen sich durch die ganze Geschichte des deutschen Bauerntums im 19. und 20. Jahrhunderts die Folgen der für die Bauern in Preußen so schicksalsvollen Stein-Hardenbergischen Agrarreformen. Da es nicht gelang die Revolution von 1848 siegreich zu Ende zu führen, blieb der feudale Großgrundbesitz in Preußen unangetastet. Die wirtschaftliche und politische Macht der ostelbischen Junker, der „am meisten reaktionären, chouvinistischen und militäristischen Schicht im deutschen Volk" (Pieck) ungebrochen. Erst die demokratische Bodenreform in der Deutschen Demokratischen Republik gab den Bauern den Boden, der ihnen im Laufe von fast vier Jahrhunderten von den Junkern geraubt wurde.

Die Hitlerpartei, die den Bauern in ihrem Programm mit einer unglaublichen Demagogie die Befreiung vom Bodenzins und „eine den nationalen Bedürfnissen angepaßte Bodenreform" (Programm der NSDAP) versprach, führte in der Zeit ihrer Diktatur eine durchwegs bauernfeindliche Politik durch. Dem faschistischen Staat ging es nicht auf die Sicherung der Volksernährung, sondern auf die Sicherung möglichst hoher Gewinne für die Junker an, die gemeinsam mit den Industrie- und Finanzkapitalisten dem Nazismus zur Macht verhalfen. Das Reichserbhofgesetz vom 29. September 1933 brachte nur den Großbauern und einem Teil der Mittelbauern — daher nur einem Sechstel aller Bauern in Deutschland — gewiße Vorteile, und befestigte so den Kapitalismus in der Landwirtschaft. Die Lage der Kleinbauern und eines Teiles der Mittelbauern verbesserte sich nicht, was schon daraus hervorgeht, daß im Jahre 1939 die Schulden der deutschen Landwirtschaft trotz Schuldenregelungsgesetz nur um eine Miliarde Mark weniger betrugen als im größten Krisenjahr 1932.

OBSAH

Předmluva 5

I. DĚJINY STÁTU A PRÁVA V ČSR

A. Období předmnichovské republiky

Martin Vietor, Problém vedúcej sily v Slovenskej sovietskej republike r. 1919 7

Jaroslav Houser, Osud socialisačních slibů v předmnichovské republice 27

Jaroslav Houser — Vladimír Růžička, Nezaměstnanost inteligence v předmnichovské republice 57

B. Období feudalismu

Jiří Kejř, Mistr Jan Hus o právnictví 83

Jiří Klabouch, Městské právo v Rožmberské knize 101

Valentin Urfus, O právní úpravě manufakturní výroby u nás v 18. století 122

II. OBECNÉ DĚJINY STÁTU A PRÁVA

Vladimír Procházka, Daňová a jiná břemena u polabsko-pobaltských Slovanů 157

Miloslav Doležal, Pokusy o zákonnou úpravu rolnických poměrů v polské revoluci 1830—1831 209

Karel Litsch, K fašistickým pokusům upevnit kapitalismus v německém zemědělství 251

NAKLADATELSTVÍ ČSAV

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE VĚD

sekce ekonomicko-právní

KABINET DĚJIN STÁTU A PRÁVA V ČSR

PRÁVNĚHISTORICKÉ STUDIE I

Vědečtí redaktoři Dr Jaroslav Houser a Dr Jiří Kejř
Recensoval člen korespondent ČSAV univ. prof. Dr Václav Vaněček

Překlady resumé do ruštiny: Dr Evžen Tarabrin
Překlady resumé do němčiny: Dr Robert Flieder

Obálku navrhla Jaroslava Běhounková
Graficky upravil Jindřich Rehák
Vydalo Nakladatelství Československé akademie věd
jako svou 371. publikaci
Odpovědný redaktor Dr Alois Wagner

Z nové sazby písmem garmond Baskerville vytiskla Mladá fronta, n. p., Praha II, Legerova 22 — Formát papíru 70 × 100 — 21,16 autorských archů — 21,45 vydavatelských archů — HSV 11899/55/SV 3/5702 — D-00586

Náklad 1300 výtisků — 02/63 — I. vydání

Cena brožovaného výtisku Kčs 45,— △

cena snížena
cena Kčs 16,—